

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**NATALYA VİKTOROVNA POLOSMAN'IN KAZI, ARAŞTIRMA VE
İNCELEMELERİNİN TÜRK SANATI TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Fırat KARA

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Türk İslam Sanatları Programı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. J.Özlem OKTAY ÇEREZCİ

MART 2018

Fırat KARA tarafından hazırlanan NATALYA VİKTOROVNA POLOSMAN'IN KAZI, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİNİN TÜRK SANATI TARİHİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ adlı bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Yrd.Doç.Dr. J.Özlem Oktay Çerezci
Tez Danışmanı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk İslam Sanatları Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

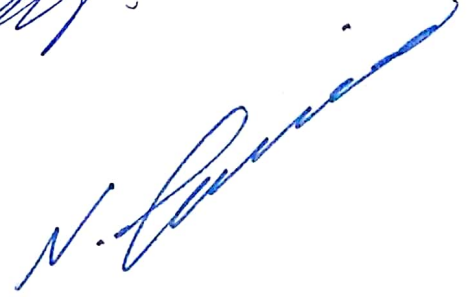
Danışman : Yrd.Doç.Dr. J.Özlem Oktay Çerezci

Üye : Prof.Dr. Fatma Banu Mahir

Üye : Doç.Dr. F. Nalân Türkmen (Marmara Üni.)

Üye : _____

Üye : _____

Bu tez, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak yazılmıştır.

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- Atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- Bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

Adı-Soyadı

Fırat KARA

İmzası

**NATALYA VİKTOROVNA POLOSMAK'IN KAZI, ARAŞTIRMA VE
İNCELEMELERİNİN TÜRK SANATI TARİHİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

ÖZET

Rus arkeolog Natalya Viktorovna Polosmak, Rusya Bilimler Akademisi'nin Sibirya Bölümü'nde görevli olup çalışma hayatı Sibirya'nın Baraba bölgesindeki arkeolojik araştırmaların incelenmesiyle başlamıştır denilebilir. Öncelikle belirtilmelidir ki, çoğu Rus ve yabancı araştırmacılarda olduğu gibi N.V. Polosmak da tarihin en erken devirlerinden itibaren Orta ve İç Asya bölgelerine Hint-İran kavimlerinin yayılım gösterdiği tarih tezini doğru kabul ederek, çalışmalarını bu teori üzerinde şekillendirmiştir. Böylece onda Erken Demir Çağı boyunca Hint-İran kavimleri bölgede yaşarken Hunlar ve daha sonra Türklerin –ki bunların birbirinden ayrı kavimler olduğu eğilimi görülür- bölgeye bahsedilen Hint-İran kavimlerinden sonra, onların vatanlarını istila ederek geldikleri görüşü hâkimdir. N.V. Polosmak'ın çalışmaları Sibirya'da Erken Demir Çağı ve Göktürk Devri'ni, Moğolistan bölgesinde ise Hun devrini aydınlatması açısından oldukça önemlidir. Bu tezin çalışılmasının amacı ise farklı bir tarih tezinden –Orta ve İç Asya'nın tarihin ilk devirlerinden itibaren Türk kavimlerinin yayıldıkları ve geliştikleri bölgeler olduğu ve arkeolojik anıtların da onlara ait veya onlarla ilişkili olması gerektiği düşüncesinden- kaynaklanmaktadır.

Tezin birinci bölümünde N.V. Polosmak'ın hayatı ve çalışmaları, çalıştığı bölgelerin tarihi ve coğrafyasına kısaca göz atılmıştır.

Tezin ikinci bölümünde N.V. Polosmak'a ait çalışmaların analizi yer almaktadır.

N.V. Polosmak'ın önemli gelişmeler sağladığı ve adından söz ettirdiği çalışmalar Ak-Alaha ve Kuturguntas Mezarlık kazıları ve daha sonra Noin-Ula Mezarlığı kazıları olmuştur. Zira bu mezarlıklardaki kurganlar içerisinde, Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda cesedi kısmen tahrip olmuş bir kadın mumyası (Dünya basınında “Ukok'un Prensesi” olarak bilinen bu mumya, Altay Türkleri tarafından “Oçi Bala” olarak adlandırılmaktadır.) keşfedilmiştir. Erken Demir Çağı'na ait ve araştırmacı tarafından Pazırık Kültürü'ne atfedilen bu kurganların içerisine sızan suların donması neticesinde günümüze kadar sağlam kalabilen bazı organik, bunun yanı sıra inorganik materyaller tespit edilmiştir. Ele geçen bu malzemeler kurganların mimari özellikleri ve cesetlerin durumları da dahil olmak üzere (madeni, ağaç, tekstil, keramik ve diğer materyaller olarak) sınıflandırılarak tezimizin ikinci bölümünde incelenmiştir.

N.V. Polosmak, kendisinin ilk çalışmaları sayılabilecek, Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve Baraba bölgesinde bulunan arkeolojik anıtları farklı kültürlere ait saymaktadır. Bu kültürlerin yukarıda belirtilen ve temel aldığımız tarih anlayışına göre proto-Türkler veya Hunlarla ilişkili olması kuvvetle muhtemeldir. N.V. Polosmak'ın Baraba hakkında bir diğer önemli çalışma konusu ise bahsi geçen

bölgenin Göktürk Devri arkeolojisidir. Bu bakımdan araştırmacının Baraba bölgesi yerleşim yerleri, mezar anıtları ve definleri hakkında kaleme aldığı çalışmalar da ikinci bölümde ele alınmıştır. N.V. Polosmak'ın son yıllarda ilgilendiği konu, Moğolistan'daki Noin-Ula Kurganlarıdır. Hunlara ait bu kurganlar N.V. Polosmak'ın çalışmalarına dayanarak yukarıda verilen sınıflandırma bilgilerine göre, tezin ikinci bölümünde yer bulmuştur.

Tezimizin üçüncü bölümü “Değerlendirme” başlığı ile açılmış olup bu bölümde, İslam öncesi Türk Sanatı, üslupları ve etkin olduğu alanları özet olarak anlatıldıktan sonra, N.V. Polosmak'ın çalışmalarının Türk Sanatı açısından önemi vurgulanmıştır. Erken Demir Çağı, Göktürk veya Hun Devirlerine tarihlenen yerleşim yeri ve mezar anıtları, bu anıtlarda bulunan malzemeler tezin ikinci bölümündeki sınıflandırmaya göre açılan başlıklarda değerlendirilmiştir. Bu bölümde, ikinci bölümde incelenen materyallerin Türklere ait veya onlarla ilişkili başka mezar anıtları ve materyallerle benzerliklerine, bu materyallerin Türklere oluşturduğu anlam, sembolizm ve geleneklerine değinilmiştir.

Dördüncü bölüm olan “Sonuç” kısmında ise önceki bölümlerde incelenen ve değerlendirilen, N.V. Polosmak'ın ortaya koyduğu çalışmaların Türk Sanatı açısından önemine vurgu yapılmıştır.

Tezin sonunda “Kaynaklarla” birlikte bazı coğrafi bölgelerin kesin sınırlarının tartışmalı olmasından ve bazı terminolojik kelimelerin daha iyi anlaşılabilmesi için “Sözlükçe”ye yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: N.V. Polosmak, Erken Demir Çağı, proto-Türkler, Göktürk Devri, Hunlar, Baraba, Ak-Alaha Kurganları, Noin-Ula Kurganları.

**ASSESSMENT OF NATALIA VIKTOROVNA POLOSMAK'S
EXCAVATIONS AND STUDIES IN TERMS OF THE TURKISH ART
HISTORY**

ABSTRACT

N.V. Polosmak is professor at the Siberia Branch of the Russian Academy of Sciences in Novosibirsk. Her scholarship focuses on the Early Iron Age and the Gokturk period in Siberia and the Hun period in Mongolia. Through a large number of publications, N.V. Polosmak has greatly contributed to the archeology of Central Asia, and her archaeological discoveries gained her international reputation in her field. Her first major excavations were at Ak-Alaha and Kuturguntas Cemetery in the Ukok Plateau in Russia, followed by the Noin-Ula Kurgans in Mongolia. Among the most noteworthy finds in Ukok was a partially rotten female mummy, the so-called "Ukok Princess," excavated in the Kurgan no.1 of the Ak-Alaha-3 Cemetery. N.V. Polosmak dated these kurgans to the Early Iron Age and attributed them to the Pazyryk Culture, based on organic and inorganic materials preserved in frozen water.

First, it should be noted that N.V. Polosmak, like most Russian and foreign scholars, accepted the historical thesis that argued for the diffusion of Indo-Iranian tribes to Central and Inner Asia since the earliest periods of history. Therefore, in her publications, she depicted the Huns and the ancient Turks as occupying the territory where Indo-Iranian tribes have lived throughout the Early Iron Age. This master's dissertation is based on a different history thesis whereby Turkic tribes had lived in Central and Inner Asia, and progressed in those regions since the earliest periods of history. Along these lines, I argue that the kurgans of Early Iron Age in these regions are related to the Turkic tribes.

The first chapter of the dissertation introduces the life and works of N.V. Polosmak, followed by the history and geography of the regions under study. It also provides an annotated bibliography of her scholarship.

The second chapter examines the burial and settlement archaeology of Ukok Plateau and Baraba region in Siberia, followed by the Noin-Ula in Mongolia. For Ukok and Noin-Ula, it studies the architectural characteristics of the kurgans, the human remains, and archaeological remains, such as metal, tree, textile, ceramic, architecture, etc. For Baraba, during the Early Iron Age and the Gokturks, it evaluates the settlements, grave monuments, and burials.

The third chapter is the summary of the pre-Islamic Turkish art, in terms of style and the regions where it was influential. It evaluates the contribution of N.V. Polosmak's work in the study of Turkish art. It compares these archaeological artifacts, grave monuments, and other material remains, with those belonging to or related to the Turkic people. It also discusses the meaning, symbolism, and traditions of these materials in Turkic communities.

The forth and final chapter emphasizes the importance Polosmak's work for the study of Turkish art.

An appendix consists of a glossary consisting of the fundamental terminology on kurgans and harnessing, and the toponyms and boundaries related to the geographical regions discussed in this dissertation.

Key Words: N.V. Polosmak, Early Iron Age, proto-Turks, Gokturk Period, Huns, Baraba, Ak-Alaha Kurgans (Burial Mounds), Noin-Ula Kurgans (Burial Mounds).

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında, Rusya Bilimler Akademisi'nin Sibirya Bölümü'nün Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nde görevli Natalya Viktorovna Polosmak'ın çalışmaları neticesinde ortaya konan bulguların Türk sanatı açısından değerlendirilmesi yapılmıştır.

Başta konuyu çalışmamda vesile olan, değerli görüşleriyle yol gösteren ve kütüphanesinden faydalanma imkânı veren kıymetli hocam Prof. Dr. Yaşar Çoruhlu'ya, çalışmamın şekillenmesinde her zaman fikir ve cesaret veren, yardımlarını esirgemeyen danışmanım Yrd. Doç. Dr. J.Özlem Oktay Çerezci'ye, manevi desteğini cömertçe sunan, her zaman moral veren müstakbel eşim Özge Öztürk'e, kıymetli ailesine ve bana her zaman destek olan aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Fırat KARA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER	x
KISALTMALAR	xii
ÇİZİM LİSTESİ	xii
RESİM LİSTESİ	xix
HARİTA LİSTESİ	xxiv
1. GİRİŞ	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.1 Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı	1
1.2 N.V. Polosmak'ın Hayatı ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış.....	2
1.3 N.V. Polosmak'ın Üzerinde Çalıştığı Bölgelerin Kısa Coğrafyası ve Tarihi .	13
2. N.V. POLOSMAK'IN YAPTIĞI KAZILAR VE İNCELEMELERİN AYRINTILI ANALİZİ	25
2.1 Ukok Bölgesi (Rusya Federasyonu).....	25
2.1.1 Ukok bölgesinde N.V. Polosmak'tan önceki çalışmalar	25
2.1.2 Ukok bölgesinde N.V. Polosmak'ın çalışmaları	25
2.1.2.1 Ak-Alaha-I Mezarlığı	26
2.1.2.2 Ak-Alaha-III Mezarlığı	61
2.1.2.3 Ak-Alaha-V Mezarlığı	85
2.1.2.4 Kuturguntas Mezarlığı.....	98
2.2 Baraba Bölgesi (Rusya Federasyonu)	109
2.2.1 Baraba bölgesinde N.V. Polosmak'tan önceki çalışmalar	109
2.2.2 Baraba bölgesi ile ilgili çalışmalar hakkında N.V. Polosmak'ın değerlendirmeleri	111
2.2.2.1 Sargat Kültürü	111
2.2.2.2 Bolşereçenskaya Kültürü	120
2.2.2.3 Novoçekino Kültürü	123
2.2.2.4 Göktürk Dönemi.....	127
2.3 Noin-Ula (Moğolistan).....	136
2.3.1 Noin-Ula bölgesinde N.V. Polosmak'tan önceki çalışmalar.....	136
2.3.2 Noin-Ula bölgesinde N.V. Polosmak'ın çalışmaları	137
2.3.2.1 Noin-Ula Mezarlığı	137
3. DEĞERLENDİRME	183
3.1 Türk Sanat Tarihinin Başlangıcından Türk-İslam Dönemine Kadar Gelişimi	183
3.2 Türk Sanat Tarihinin Erken Üslupları ve Etkin Olduğu Sanat Alanları	191
3.3 N.V. Polosmak'ın Bulgu ve Katkılarının Türk Sanatı İçin Önemi	197
3.3.1 Yerleşmeler	197
3.3.2 Mezarlıklar	197
3.3.3 Madeni eserler	200
3.3.4 Ağaç işleme sanatı	201
3.3.5 Tekstil malzeme	204
3.3.6 Keramik, pişmiş toprak kaplar	205
3.3.7 Diğer materyallerden eserler (taş, cam, kemik ve deri)	206
3.3.8 Gelenek, görenek, mitoloji ve sembolizm.....	206
4. SONUÇ	213
KAYNAKLAR	217
ÖZGEÇMİŞ	233

KISALTMALAR

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.m.	: Aynı makale
AEAE	: Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Yevrazii
AN SSSR	: Akademiya Nauk Soyuz Sotsialistiçeskih Respublik
çiz.	: Çizim
İAET SO RAN	: Institut arheologii i etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk
İzd.-vo	: İzdatel'stvo
KSİA	: Kratkiye Sobşeniya İnstituta Arheologii
Red.	: Redaktör
Res.	: Resim
SO RAN	: Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfi İslam Ansiklopedisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
VDİ	: Vestnik Drevney İstorii
Vestnik RGNF	: Vestnik Rossiyskogo Gumanitarnogo Nauçnogo Fonda

ÇİZİM LİSTESİ

Sayfa

Çizim 2.1: Ak-Alaha-1 mezarlığı planı (Polosmak, 1994, çiz.4).	27
Çizim 2.2: Ak-Alaha-1 mezarlığına ait anı kompleksi (Polosmak, 1994, çiz.5).	27
Çizim 2.3: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganı (Polosmak, 1994, çiz.7).	28
Çizim 2.4: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1994, çiz.12).	29
Çizim 2.5: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait defin odasının üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.15).	30
Çizim 2.6: Defin odasının güney duvarı (Polosmak, 1994, çiz.17).	30
Çizim 2.7: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgana ait tepenin planı (Polosmak, 1994, çiz.70).	31
Çizim 2.8: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgana ait taş çit ve defin çukurunun planı (Polosmak, 1994, çiz.71).	31
Çizim 2.9: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1994, çiz.72).	32
Çizim 2.10: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana sonradan yapılan 14.yüzyıla ait giriş defini (Polosmak, 1994, çiz.10).	33
Çizim 2.11: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan ait defin odasında tabutların içinde bulunan kadın (1, sol) ve erkek (2, sağ) definleri (Polosmak, 1994, 19).	34
Çizim 2.12: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan erkek başlığının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.34).	35
Çizim 2.13: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın başlığının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.38).	35
Çizim 2.14: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda yatan çocuk defini (Polosmak, 1994, çiz.76).	36
Çizim 2.15: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait kadın defininden çıkan bronz ayna (Polosmak, 1994, çiz.30,1).	37
Çizim 2.16: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan kadın definine ait sivri balta (Polosmak, 1994, çiz.25).	38
Çizim 2.17: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda yatan define ait küpe (Polosmak, 1994, çiz.78,4).	38
Çizim 2.18: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan hançer (sol) ve kın içindeki görünümü (sağ) (Polosmak, 1994, 2, 3).	39
Çizim 2.19: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan balta (Polosmak, 1994, 79, 1).	40
Çizim 2.20: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çengel (Polosmak, 1994, 78, 2).	40
Çizim 2.21: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait ahşap defin odası (Polosmak, 1994, çiz.18).	41
Çizim 2.22: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.54).	42

Çizim 2.23: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşumuna ait takım süsleri (Polosmak, 1994, çiz.55).	42
Çizim 2.24: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci at koşumunun süslerine ait parçalar (Polosmak, 1994, çiz. 58).....	43
Çizim 2.25: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü at koşumuna ait grifon süslerinden biri (Polosmak, 1994, çiz. 59).	43
Çizim 2.26: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumuna ait süslerin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 60).	44
Çizim 2.27: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumuna ait süsler (Polosmak, 1994, çiz.61).	44
Çizim 2.28: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 63).	45
Çizim 2.29: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci at koşumuna ait kuş (Kuğu?) figürleri (Polosmak, 1994, çiz. 64).	45
Çizim 2.30: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yedinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 65).	45
Çizim 2.31: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yanaklığın (kantarma yan çubuğunun) uç kısmı (Polosmak, 1994, çiz. 66).	45
Çizim 2.32: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan atlara ait bölmede bulunan ahşap kalkan (Polosmak, 1994, çiz.27).	46
Çizim 2.33: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininde bulunan ahşap tarak (Polosmak, 1994, çiz. 31).....	46
Çizim 2.34: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininin boynunda bulunan gerdanlığın ahşaptan yapılmış ön kısmı (Polosmak, 1994, çiz. 28).	47
Çizim 2.35: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın definin boynunda bulunan gerdanlık (Polosmak, 1994, çiz. 29,1).	47
Çizim 2.36: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defininde bulunan sadağın ahşap tabanı (Polosmak, 1994, çiz. 21).	48
Çizim 2.37: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininde bulunan kemer tokaları (Polosmak, 1994, çiz. 32, 1).	49
Çizim 2.38: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan definlerdeki başlıklarda bulunan at figürleri (Polosmak, 1994, çiz. 36).	50
Çizim 2.39: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan definlerdeki başlıklarda bulunan geyik figürü (Polosmak, 1994, çiz. 37).	50
Çizim 2.40: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın ve erkek kıyafet süsleri (Polosmak, 1994, çiz.33).	52
Çizim 2.41: Keçe miğferin rekonstrüksiyonunu gösteren çizim (Polosmak, 1994, çiz.35).	53
Çizim 2.42: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.39).	54
Çizim 2.43: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsüne asılmış balık figürü (Polosmak, 1994, çiz.41).	54
Çizim 2.44: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.43).	54
Çizim 2.45: Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.44).	54
Çizim 2.46: İkinci eyerin örtüsüne asılan balığın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.45).	54
Çizim 2.47: Ak-Alaha-1 mezarlığı 1 no.lu kurgandan bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.46).	55

Çizim 2.48: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsüne asılan kurt figürü (Polosmak, 1994, çiz.48).	55
Çizim 2.49: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü eyer örtüsü üzerine dikilmiş teke figürü (Polosmak, 1994, çiz.49).	56
Çizim 2.50: Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.50).	56
Çizim 2.51: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.51).	56
Çizim 2.52: Eyer örtüsüne asılan balığın üzerinde yer alan grifonlar (Polosmak, 1994, çiz.52).	56
Çizim 2.53: Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.53).	56
Çizim 2.54: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan toprak kap (Polosmak, 1994, çiz.80).	57
Çizim 2.55: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan deri çantanın aplike süsü (Polosmak, 1994, çiz.30, 2).	58
Çizim 2.56: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yatan kadın defini (Polosmak, 2001, çiz.VI,b).	64
Çizim 2.57: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defini üzerinde bulunan dövmeler (Polosmak, AEAE, 2000, №4(4), res.1).	65
Çizim 2.58: Aynı dövmelerin renklendirildikten sonraki görüntüleri.	65
Çizim 2.59: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan saç örgüsüne ait kılıf (Polosmak, 2000, çiz.78).	67
Çizim 2.60: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın peruğunun rekonstrüksiyonu ve parslı gerdanlık (Polosmak, 2001, çiz.98).	67
Çizim 2.61: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki üzerinde kuşlar bulunan hayat ağacı şeklindeki tepelik (Polosmak, 2001, çiz.98).	67
Çizim 2.62: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki palmetlere takılan grifon başı (Polosmak, 2001, çiz.56, v).	71
Çizim 2.63: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan at koşum süslerinden yanaklığa ait grifon başı (Polosmak, 2001, çiz.58, v).	71
Çizim 2.64: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci atın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 2001, çiz.60, v).	72
Çizim 2.65: “S” şekline sahip kantarma yan çubuğu (Yanaklık), asma süsü ve sayga figürlü gem çatalı (Polosmak, 2001, çiz.59, b).	72
Çizim 2.66: Atın göğüs kayışını süsleyen geyik boynuzlu grifon (Polosmak, 2001, çiz.61).	72
Çizim 2.67: Beşinci atın yanaklığa ait grifon (Polosmak, 2001, 59, v).	73
Çizim 2.68: Altıncı atın yanaklığa ait grifon (Polosmak, 2001, 62, b).	73
Çizim 2.69: Gömleğin önden şematik çizimi (Polosmak, 2001, res.84, b).	75
Çizim 2.70: Gömleğin arkadan şematik çizimi (Polosmak, 2000, res.84, v).	75
Çizim 2.71: Aynı çizme-çorapların çizimleri (Polosmak, 2001, çiz.90, b).	76
Çizim 2.72: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganın beşinci atına ait eyer örtüsü (Polosmak, 2001, çiz.141).	78
Çizim 2.73: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kap (Polosmak, 2001, çiz.130).	79
Çizim 2.74: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kap (Polosmak, 2001, çiz.130).	79
Çizim 2.75: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kaplardan birinin üzerindeki deri aplike (Polosmak, 2001, çiz.130).	80
Çizim 2.76: İkinci Pazırık Kurganı’nda bulunan kabın üzerindeki horoz aplikeleri (Rudenko, 1948, res.6).	80

Çizim 2.77: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo VIII, v).	86
Çizim 2.78: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan atların ve defin odasının üst örtüsü (Polosmak, 2001, Tablo VIII, g).....	87
Çizim 2.79: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo X, v).	87
Çizim 2.80: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo, XII, v).	88
Çizim 2.81: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo XIV, v).	89
Çizim 2.82: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo XV, v).	89
Çizim 2.83: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın defini (Polosmak, 2001, Tablo IX, b).	90
Çizim 2.84: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çocuk defini (Polosmak, 2001, Tablo XI, v).	91
Çizim 2.85: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurganda bulunan erkek cesetleri (Polosmak, 2001, XIII, b).	91
Çizim 2.86: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurganda bulunan kadın ve erkek definleri (Polosmak, 2001, Tablo XIV, d).	92
Çizim 2.87: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurganda bulunan erkek defini (Polosmak, 2001, Tablo XV, d).	93
Çizim 2.88: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yanaklığa ait grifon (Polosmak, 2001, çiz.64).	94
Çizim 2.89: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yırtıcı hayvan figürü (Polosmak, 2001, çiz.67, b).	94
Çizim 2.90: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan geyikli diadem (Polosmak, 2001, çiz.103, a).	94
Çizim 2.91: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsü (Polosmak, 2001, çiz.142, b).	96
Çizim 2.92: Kuturguntas Kurganı tepe kısmının planı (Polosmak, 1994, çiz.84). .	101
Çizim 2.93: Kuturguntas Kurganı'nın üstündeki taş tümseğin temizlenmesinden sonraki durumu (Polosmak, 1994, çiz.89).	101
Çizim 2.94: Kuturguntas Kurgan'nın kesiti (Polosmak, 1994, çiz.90).	102
Çizim 2.95: Kuturguntas Kurganı defin odasının birinci üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.91).	103
Çizim 2.96: Kuturguntas Kurganı defin odasının ikinci üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.92).	103
Çizim 2.97: Kuturguntas Kurganı'nın iç odasının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.93).	103
Çizim 2.98: Kuturguntas Kurganı'nın dış odasının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.93.	103
Çizim 2.99: Defin odası kütüklerinin birbirine geçme sistemi (Polosmak, 1994, çiz.93)	103
Çizim 2.100: Kuturguntas Kurganı defin odasındaki parçalanmış tabut ve yerinden oynatılmış defin (Polosmak, 1994, çiz.96).	104
Çizim 2.101: Kuturguntas Kurganı ahşap süslerinden koyun başları (Polosmak, 1994, çiz.105).	105
Çizim 2.102: Kuturguntas Kurganı at koşum süsleri rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.108).	106

Çizim 2.103: At koşum asma levhası ve yanaklık parçası (Polosmak, 1994, çiz.110).	106
Çizim 2.104: Kuturguntas Kurganı at koşumuna ait grifon süsleri (Polosmak, 1994, çiz.111).	106
Çizim 2.105: Kuturguntas Kurganı at koşumuna ait at süsü (Polosmak, 1994, çiz.112).	107
Çizim 2.106: Kuturguntas Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait antropomorfik süs (Polosmak, 1994, çiz.114).	107
Çizim 2.107: Kuturguntas Kurganı'nda bulunan yüksek boyunlu testi (Polosmak, 1994, çiz.100).	108
Çizim 2.108: Kuturguntas Kurganı'nda bulunan deriden kesilmiş, muhtemelen testi üzerine applike edilmiş grifon tasviri (Polosmak, 1994, çiz.101).	108
Çizim 2.109: Taşanta-II Mezarlığı'nda bulunan muhtemelen keramik kap üzerine aplike edilmiş deriden kesilmiş yırtıcı hayvan figürü (Kubarev, 1987, çiz.17).	108
Çizim 2.110: Markovo-1 Mezarlığı'nın planı (Polosmak, 1987, res.3).	113
Çizim 2.111: Markovo-1 Mezarlığı 8 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.4).	114
Çizim 2.112: Ust-Tartas Mezarlığı 7 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.5).	114
Çizim 2.113: Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planları (Polosmak, 1987, çiz.12).	115
Çizim 2.114: Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planları (Polosmak, 1987, çiz.15).	115
Çizim 2.115: Vengerovo-7 Mezarlığı 2 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.20).	116
Çizim 2.116: Vengerovo-7 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1987, çiz.20).	116
Çizim 2.117: Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planı ve baş ucundaki kap (Polosmak, 1987, çiz.13,2).	118
Çizim 2.118: Lojka-4 yerleşimi, 1 no.lu meskenden Sargat Kültürü'ne ait keramik kaplar (Polosmak, 1987, çiz.25).	119
Çizim 2.119: Lojka-4 yerleşimi, 1 no.lu meskenden Sargat Kültürü'ne ait keramik kaplar (Polosmak, 1987, çiz.26).	119
Çizim 2.120: Kargat-4 yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1987, çiz.44).	120
Çizim 2.121: Kargat-4 yerleşimi 2 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1987, çiz.45).	120
Çizim 2.122: Osintsevo-3 Mezarlığı 4 no.lu kurgan ve definlerinin planı ve kurgan kesiti (Polosmak, 1987, çiz.46).	122
Çizim 2.123: Kargat-4 yerleşimi 1 no.lu meskende bulunan Boşlereçenskaya Kültürü'ne ait keramikler (Polosmak, 1987, çiz.49).	123
Çizim 2.124: Kargat-4 yerleşimi 2 no.lu meskende bulunan Boşlereçenskaya Kültürü'ne ait keramikler (Polosmak, 1987, çiz.49).	123
Çizim 2.125: Novoçekino-2 Mezarlığı 2 no.lu kurganın planı ve kesiti (Polosmak, 1987, çiz.54).	124
Çizim 2.126: Novoçekino-2 Mezarlığı 3 no.lu kurganın planı ve kesiti (Polosmak, 1987, çiz.55).	124
Çizim 2.127: Novoçekino-2 Mezarlığı'nda bulunan grifon süsleri (Polosmak, 1985, çiz.1).	125

Çizim 2.128: Bergul Mezarlığı planı (Polosmak, 1987, çiz.61).	126
Çizim 2.129: Bergul Mezarlığı definlerine ait buluntular (Polosmak, 1987, çiz.62).	127
Çizim 2.130: Kıştovka 2a ve Novoçekino-4 yerleşimlerinde bulunan keramikler (Polosmak, çiz.63).	127
Çizim 2.131: Lojka-4 yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1988, çiz.58).	128
Çizim 2.132: Sadovka yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1988, çiz.60).	129
Çizim 2.133: Sadovka yerleşimine ait kaplar (Polosmak, 1988, çiz.62).	130
Çizim 2.134: Sadovka yerleşimine ait kap kacak parçaları (Polosmak, 1988, çiz.63).	131
Çizim 2.135: Preobrejenka-3 Mezarlığı 30 no.lu kurganın planı, kesiti ve mezar planları (Polosmak, 1988, çiz.33).	133
Çizim 2.136: Preobrejenka-3 anıtında bulunan küpeler (Polosmak, 1988, çiz.1-8).	134
Çizim 2.137: Preobrejenka-3 Mezarlığı'nda, kurganların tümseklerinde bulunmuş keramik parçaları (Polosmak, 1988, çiz.35).	134
Çizim 2.138: Preobrejenka-3 Mezarlığı'nda, kurganlarında bulunmuş bazı keramik kaplar (Polosmak, 1988, çiz.35).	134
Çizim 2.139: Preobrejenka-3 Mezarlığı'nda bulunan ok uçlarından bazıları (Polosmak, 1988, çiz.36, 1-9).	135
Çizim 2.140: Noin-Ula Mezarlığı (Kırmızı renkliler 2006-2011, yeşil renkli ise 2012 yılında kazılmıştır.) (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo II).	138
Çizim 2.141: 11. Noin-Ula Kurganı planı (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo II).	139
Çizim 2.142: 20. Noin-Ula Kurganı'nın planı (Polosmak-Bogdanov, 2011, Tablo VI).	141
Çizim 2.143: 20. Noin-Ula Kurganı'nın rekonstrüksiyonu (Polosmak-Bogdanov, 2011, çiz.2.59).	141
Çizim 2.144: 20. Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-vd., 4 (36) 2008, çiz.1).	142
Çizim 2.145: 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan arabanın benzeri olan Çin arabası (Polosmak-Bogdanov, 2011, çiz.3.15).	143
Çizim 1.146: 20. Kurgana ait defin odası kesiti (Polosmak-vd., 2011, çiz.2.30)... ..	144
Çizim 2.147: 6. Noin-Ula Kurganı'na ait tabutun rekonstrüksiyonu (Polosmak-vd., 2011, çiz.2.53).	144
Çizim 2.148: 22. Noin-Ula Kurganı'nın planı (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo VI).	145
Çizim 2.149: 22. Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo X).	146
Çizim 2.150: 22. Noin-Ula Kurganı'na ait defin odasının yapım şeması (Polosmak- Bogdanov, 2015, Tablo XVII).	147
Çizim 2.151: 22. Noin-Ula Kurganı'nın iç ve dış odasının planı (Polosmak- Bogdanov, 2015, çiz.XI).	147
Çizim 2.152: 31. Noin-Ula Kurganı'nın basamak düzenini gösteren plan (Polosmak- Bogdanov, 2015, Tablo XIV).	149
Çizim 2.153: 31. Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo XV).	150
Çizim 2.154: 22. Noin-Ula Kurganı'na ait tabutun yapım şeması (Polosmak- Bogdanov, 2015, Tablo XVIII).	153

Çizim 2.155: At koşumunu süsleyen bronz levhalar (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.10).	155
Çizim 2.156: At koşumu süslerinden olan bronz alınlıklar (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.12).	155
Çizim 2.157: Bronz alınlığın üzerinde yer alan feniks kuşu (Polosmak-Bogdanov, 2016, s.33).	155
Çizim 2.158: 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan levhalardan biri (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.17).	155

Resim 1.1: Natalya Viktorovna Polosmak (https://ruspekh.ru/people/item/polosmak-natalya-viktorovna-06/03/2018).	3
Resim 1.2: Baraba v Epohu Rannego Jeleza kitabının kapağı.	6
Resim 1.3: Baraba v Tyurkskoye Vremya kitabının kapağı.	6
Resim 1.4: Stereguşiye Zoloto Grifi kitabının kapağı.	8
Resim 1.5: Fenomen Altayskih Mumiy kitabının kapağı.	9
Resim 1.6: Vsadniki Ukoka kitabının kapağı.	9
Resim 1.7: Kostyum i Tekstil' kitabının kapağı.	10
Resim 1.8: Dvadtsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan kitabının kapağı.	11
Resim 1.9: Kurganı Sutszukte (Noin-Ula, Mongoliya) kitabının kapağı.	12
Resim 1.10: Noin-Ulinskaya Kolleksiya kitabının kapağı.	13
Resim 2.1: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yatan erkek defini (Polosmak, 2001, res.34).	34
Resim 2.2: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çocuk definine ait gerdanlık (Polosmak, 2001, res.37).	39
Resim 2.3: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda, kılıf içerisinde yer alan hançer (Polosmak, 2001, res.38, a).	39
Resim 2.4: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan balta (Polosmak, 2001, res.39, a).	40
Resim 2.5: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşum takım süsleri (Polosmak, 2001, res.25,a).	42
Resim 2.6: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan at koşumuna ait asma süs (Polosmak, 2001, res. 25, v).	42
Resim 2.7: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumuna ait grifonlardan biri (Polosmak, 2001, res.27).	44
Resim 2.8: Ahşap sadaktan detay (Polosmak, 2001, 36).	48
Resim 2.9: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan toprak kap (Polosmak, 2001, res.32).	57
Resim 2.10: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait taş tümseğin söküldükten sonraki hali (Polosmak, 2000, res.26).	62
Resim 2.11: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait asıl defin odasını örten üst örtü (Polosmak, 2000, res.30).	63
Resim 2.12: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait buz dolu oda (Polosmak, 2000, res.32).	63
Resim 2.13: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın defini (Polosmak, 2001, res.50, b).	64
Resim 2.14: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan demir bıçak (Vsadniki Ukoka, 2001, res.17).	66
Resim 2.15: Aynı demir bıçağın kurt başlı, koç boynuzlu kabzası (Vsadniki Ukoka, 2001, 128).	66
Resim 2.16: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap aynanın arka kısmı (Polosmak, 2000, res.82).	68
Resim 2.17: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın definine ait gerdanlığın kanatlı pars figürleri (Polosmak, 2000, res.84).	68

Resim 2.18: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap tabak (Polosmak, 2000, res.59).	69
Resim 2.19: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap tabak (Polosmak, 2000, res.59).	69
Resim 2.20: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci ata ait koşum parçaları (Polosmak, 2000, res.36).	69
Resim 2.21: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2000, res.36).	70
Resim 2.22: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res.55).	70
Resim 2.23: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü atın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 2001, res.57).	71
Resim 2.24: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res.58, a).	71
Resim 2.25: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res.59, a).	72
Resim 2.26: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan altıncı ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res.62).	73
Resim 2.27: Altıncı atın koşum süslerinden dalgalı motiflere sahip gem çatalı ve yanaklık (Polosmak, 2001, res.45).	73
Resim 2.28: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kupa bardak (Polosmak, 2001, res.134, a).	74
Resim 2.29: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ipek gömleğin önden görünüşü (Polosmak, 2001, res.84, a).	75
Resim 2.30: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ipek gömleğin arkadan görünüşü (Polosmak, 2000, res.68).	75
Resim 2.31: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kemerli etek (Polosmak, 2000, res.70).	76
Resim 2.32: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan çizme-çoraplar (Polosmak, 2000, res.74).	76
Resim 2.33: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan keçe eyer örtüsü (Polosmak, 2001, res.138).	77
Resim 2.34: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü ata ait eyer örtüsü (Polosmak, 2001, res.139, a).	78
Resim 2.35: Aynı örtüden grifon detayı (Polosmak, 139, b).	78
Resim 2.36: Ak-Alaha-V Mezarlığı genel görünümü (Polosmak, 2001, res.63)..	85
Resim 2.37: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan başlığa ait geyik figürü (Polosmak, 2001, 71, a).	95
Resim 2.38: Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan başlığa ait at figürü (Polosmak, 2001, 71, b)	95
Resim 2.39: Kuturguntas Kurganı ve Ak-Alaha Nehri (Polosmak, 2001, res.76).	99
Resim 2.40: Kuturguntas Kurganı'nın batısında bulunan anı kompleksi (Polosmak, 2001, res.77).	100
Resim 2.41: Sutszunkte Nehir Vadisi'ne bakış (Polosmak-Bogdanov, 2011, res.2).	138
Resim 2.42: 11. Noin-Ula Kurganı'nına güneyden kuzeye doğru bakış (Dromos tarafından) (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.3).	140

Resim 2.43:	20. Noin-Ula Kurganı'na ait dördüncü taş örtü (Polosmak-Bogdanov, 2011, res.2.22).	142
Resim 2.44:	22. Noin-Ula Kurganı'nın genel görünüşü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.10).	145
Resim 2.45:	22. Noin-Ula Kurganı'nın dış odasının ahşap örtüsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, çiz.1.14).	147
Resim 2.46:	22. Noin-Ula Kurganı'nın iç odasının ahşap örtüsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, çiz.1.14).	147
Resim 2.47:	31. Noin-Ula Kurganı'nın genel görünüşü (Polosmak-Bogdanov,2015, res.1.29).	149
Resim 2.48:	31. Noin-Ula Kurganı'nın mezar çukurunun ve taş döşemenin görünüşü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.30).	150
Resim 2.49:	31. Noin-Ula Kurganı'nın dördüncü basamak seviyesindeki taş örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.31).	151
Resim 2.50:	31. Noin-Ula Kurganı'nın ahşap odaları ve mezar çukurunun temizlendikten sonraki hali (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.39). ..	152
Resim 2.51:	31. Noin-Ula Kurganı'na ait defin odasının temizlendikten sonraki durumu (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.1.35).	152
Resim 2.52:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan insan figürlü falar (Polosmak-vd., 2011, res.4.42).	156
Resim 2.53:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan insan figürlü falar (Polosmak-vd., 2011, res.4.42).	156
Resim 2.54:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait tek boynuzlu hayvan (Kilin) figürleri (Polosmak-Bogdanov,2011, res.4.19;Polosmak-vd.,2011a, res.4).	157
Resim 2.55:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan keçi boynuzlu hayvan figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res.5).	157
Resim 2.56:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan ejder figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res.6).	157
Resim 2.57:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait fantastik teke figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res.6).	157
Resim 2.58:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait geyik figürleri (Polosmak-vd., 2011a, res.8).	158
Resim 2.59:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait tek boynuzlu hayvan (Kilin) figürleri (Polosmak-vd.,2011a,res.9).	158
Resim 2.60:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait kıvrılmış ejder ya da kaplan? figürleri(Polosmak-vd., 2011a, res.10).	159
Resim 2.61:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait koç başı figürü (Polosmak-vd., 2011, res.4.28).	159
Resim 2.62:	22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşum süslerinin in-situ durumu (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.22).	160
Resim 2.63:	22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait Kilin figürlü levhalar (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.18).	161
Resim 2.64:	22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait dört nala koşan Kilin figürlü levha (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.20, b).	161
Resim 2.65:	22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait küçük Kilin figürlü iki levha (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.21).	161
Resim 2.66:	20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kıvrımlı desenlere sahip asma süsleri (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.44).	162

Resim 2.67: 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan ejder ya da kaplan figürlü kıyafet süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.45).	162
Resim 2.68: 22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan muhtemelen elbiseye takılan kare elbise süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.45).	163
Resim 2.69: 22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan muhtemelen elbiseye takılan dikdörtgen elbise süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.45).	163
Resim 2.70: Kemer tokasına yapılmış eklenti (Polosmak-Bogdanov,2015, res.3.50).	163
Resim 2.71: Kemer tokasına ait grifon figürlü parça (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.52).	163
Resim 2.72: Üzerinde Hun damgası bulunan 2 no.lu çanak olosmak-vd., 2011, 5.8).	165
Resim 2.73: Üzerinde fantastik bir hayvan bulunan lake tabak parçası (Polosmak-vd., 2011, 5.2).	165
Resim 2.74: 22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan lake kaplı masa ayağı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.33).	166
Resim 2.75: Tabutun üzerini süsleyen altın varakla kaplı ahşap süsler (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.2.5).	167
Resim 2.76: 22.ve 31. Noin-Ula Kurganlarında tespit edilen ahşap tabut süsleri (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.2.13).	167
Resim 2.77: 31. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan 2 no.lu çanağın üzerindeki feniks figürü ve hiyeroglif yazıt (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.32).	168
Resim 2.78: 31. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.4).	171
Resim 2.79: 31. Noin-Ula Kurganı'nda sağlam kalan örtülerden diğeri (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.5).	171
Resim 2.80: 31. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan örtünün sol başında yer alan savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.6).	172
Resim 2.81: Örtüde sol baştan ikinci sırada yer alan savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.9).	172
Resim 2.82: Örtüde üçüncü sırada yer alan savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.11).	173
Resim 2.83: Dördüncü savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.13).	173
Resim 2.84: Beşinci savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.14).	174
Resim 2.85: Sunağın başında duran iki savaşı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.16).	174
Resim 2.86: Defne ağacı yaprağı olduğu düşünülen bitki (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.24).	176
Resim 2.87: Üstten ikinci bordürde ye alan kuş figürü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.19).	176
Resim 2.88: Alttan ikinci bordürde bulunan kanatlı gerçeküstü hayvan (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.22).	176
Resim 2.89: Alttan ikinci bordürde bulunan kanatlı gerçeküstü hayvan (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.23).	176
Resim 2.90: Savaş sahnesinin yer aldığı örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.27).	177
Resim 2.91: Savaş sahnesinin yer aldığı örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.4.27).	177
Resim 2.92: Birinci çift savaşanlardan mağlup olan savaşı (Polosmak-Bogdanov,	

2015, res.4.28).	177
Resim 2.93: 11. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kandil (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.2.9,1).	179
Resim 2.94: 31. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kandil (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.2.9,2).	179
Resim 2.95: 31. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan üzerinde Hun damgaları yer alan nefrit taş (Polosmak-Bogdanov, 2015, res.3.39).	180

HARİTA LİSTESİ

Sayfa

Harita 1.1: Genel olarak N.V. Polosmak'ın çalışma alanlarını gösteren harita (Google Earth).	13
Harita 1.2: Ukok (N. N.Mihaylov,A.G.Red'kin, 1997).	17
Harita 1.3: Noin-Ula Dağları (S.İ.Rudenko, 1962, çiz.1).	20
Harita 2.1: Ak-Alaha ve benzer özellikteki civar kurganları gösteren harita (Molodin, 2003, çiz.1).	26
Harita 2.2: Noin-Ula Mezarlığı'nı gösteren genel harita (Sutzukte, Tzurumte, Gucirte mezarlık planları (Rudenko, 1962, çiz.2).	138

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü arkeologlarından Natalya Viktorovna Polosmak'ın, Dağlık Altay'ın Ukok Platosu'ndaki Erken Demir Çağı'na (proto-Türk veya Hunlara) ait kurganlar ile Moğolistan'ın kuzeyinde yer alan Noin-Ula denilen bölgedeki Hun Dönemi kurganlarının ve Güney Sibirya'daki Baraba'nın Erken Demir Çağı ile Göktürk Devri'ne ait yerleşim ve mezarlıkları üzerine yaptığı çalışmaların tanıtımı ve öz bir biçimde değerlendirmesini yapmaktır.

Çalışmada, N. V. Polosmak'ın yayınladığı ve elde edilebilen, yukarıda bahsi geçen bölge ve dönemlerle doğrudan ilgili kaynaklar kullanılmıştır. Bu kaynakların pek çoğu internet üzerinden erişilen PDF yayınlardır. Bunun dışında Rusya'nın St. Petersburg'taki Ermitaj Müzesi'ne yapılan inceleme seyahatinde çok önemli bazı kaynaklara satın alma yoluyla ulaşılmıştır. Elde edilen kaynaklar Rusça'dan Türkçe'ye çevrilerek analiz edilmiş ve ilgili kısımlar gerekli dipnot ve kaynaklar gösterilerek tez çalışmasında kullanılmıştır.

N. V. Polosmak'ın çalışmaları makale ve monografilerden meydana gelmektedir. Monografilerinin çoğu ya birden fazla yazarın kaleme aldığı bölümlerden ya da bu bölümlerin farklı yazarlar tarafından münferit olarak yazılması sonucu oluşmuştur. Bu çok yazarlı monografilerin bazılarında yazarların ismi, eseri ortak olarak ele aldıklarını belli edecek şekilde verilmiştir. Bu monografilerde bölüm ya da başlık yazarları ayrıca belirtilmemiştir;¹ ancak bazı monografilerde yazarın kaleme aldığı bölüm ya da başlık ayrı olarak gösterilmiştir.² Bazı monografiler ise tek başına N. V.

¹ Bkz. N. V. Polosmak-vd., **Oçerki Semantiki Kulayskoy Kul'turi**, Nauka, Novosibirsk 1991,90 s.;N. V. Polosmak-vd., **Kostyum i Tekstil' Pazırıksev Altaya**, İfolio-press, Novosibirsk 2005, 232 s.; N. V. Polosmak-vd., **Dvadtsatıy Noin-Ulanskiy Kurgan**, İfolio-press,Novosibirsk 2011, 184 s.; N. V. Polosmak-vd.; **Kurganı Sutszukte (Noin-Ula, Mongoliya) Çast' 1**, İfolio-press, Novosibirsk 2015, 136 s.

² Bkz.N. V. Polosmak-vd., **Baraba v Tyurkskoye Vremya**, Nauka, Novosibirsk 1988, 176 s.; N. V. Polosmak-vd., **Drevniye Kul'turi Bertekskoy Dolini**, Nauka, Novosibirsk 1994, 211 s.; N. V. Polosmak-vd., **Fenomen Altayskih Mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, 318 s.; N. V. Polosmak-vd., **Tekstil' İz 'Zamerzshih' Mogil Gornogo Altaya IV-III vv. do n.e. (Opit Mejdunarodnogo İssledovaniya)**, SO RAN, Novosibirsk 2006, 262 s.; N. V. Polosmak-vd.,

Polosmak'ın çalışmalarından meydana gelmektedir.³ N. V. Polosmak'ın isminin tek başına ya da bir başka yazarla ortak geçtiği çalışmalar dikkate alınırken, aynı monografi içerisinde olan fakat Polosmak'ın isminin geçmediği bir çalışma dikkate alınmamıştır.

1.2. N. V. Polosmak'ın Hayatı ve Çalışmalarına Genel Bir Bakış

N. V. Polosmak, 1956 yılında Habarovsk şehrinde (Habarovsk krayı) dünyaya gelmiştir. 1978 yılında Novosibirsk Devlet Üniversitesi'nin Beşeri Bilimler Fakültesi'nden mezun olmuştur. 1984 yılında Rusya Bilimler Akademisi'nin Leningrad Bölümü'nde yüksek öğrenimini bitiren N. V. Polosmak'ın hocaları V. İ. Molodin ve V.M. Masson'dur. N. V. Polosmak, V. İ. Molodin yönetiminde 1985 yılında **Kul'tura Naseleniya Zapadnoy Barabı v Skifo-Sarmatskoye Vremya** (İskit-Sarmat Dönemi'nde Batı Baraba Halkının Kültürü) adlı çalışmasıyla yüksek lisans tezini (Kandidatskaya Dissertatsiya) ve 1997 yılında **Pazırıkskaya kul'tura: Rekonstruktsiya Mirovozzrençeskih i Mifologičeskih Predstavleniy** (Pazırık Kültürü: Dünya ve Mitolojik Görüşlerin Yapısı) adlı tezi ile doktorasını (Doktorskaya Dissertatsiya) tamamlamıştır. Sovyet ve Rus arkeoloğu Natalya Viktorovna Polosmak'ın Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Bölümü Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde⁴ hizmet faaliyeti yardımcı araştırmacı, (Mladşiy Nauçnyy Satrudnik) (1985) araştırmacı, (Nauçnyy Satrudnik) (1990) kıdemli araştırmacı (Starşiy Nauçnyy Satrudnik) (1991) ve aslı araştırmacı (Glavnyy Nauçnyy Satrudnik) olarak sıralanmaktadır. N. V. Polosmak'ın bilimsel olarak ilgilendiği konular genel olarak Eski ve Orta Çağ'da Merkezî Asya ve Sibirya'nın kültür ve sanatı olsa da, özelde Dağlık Altay bölgesindeki Pazırık Kültürü ve Noin Ula Kurganlarıdır.⁵ N. V. Polosmak 2011 yılından beri Rusya Bilimler Akademisi'nin muhabir üyesidir.⁶ (Resim 1.1)

Naseleniye Gornogo Altaya v Epohu Rannego Veka Kak Etnokul'turniy Fenomen: Proishojdeniye, Genezis, İstoriçeskiye Sudbı (Po Dannım Arheologii, Antropologii, Genetiki), SO RAN, Novosibirsk 2003, 286 s.; N. V. Polosmak-vd., **Arheologičeskiye Pamyatniki Ploskogor'ya Ukoka (Gorniy Altay). Materialı Po Arheologii Sibiri**. Sayı 3., İAET SO RAN, Novosibirsk 2004, 256 s.

³ Bkz. N. V. Polosmak, **Baraba v Epohi Rannego Jeleza**, Nauka, Novosibirsk 1987, 162 s.; N. V. Polosmak, **Stereğuşiy Zoloto Grifi**, Nauka, Novosibirsk 1994, 211.; N. V. Polosmak, **Vsadniki Ukoka**, İnfolio-press, Novosibirsk 2001, 334 s.

⁴İnstitut Arheologii i Etnografii Sibirskogo Otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk (İAET SO RAN)

⁵<http://www.archaeology.nsc.ru/sotrudnikru/75>, 02/11/2017.

⁶http://www.ras.ru/win/db/show_per.asp?p=id-62039.ln-ru, 02/11/2017.

Resim 1.1 Natalya Viktorovna Polosmak (<https://ruspekh.ru/people/item/polosmak-natalya-viktorovna> 06/03/2018)

Araştırmacıya ait bir dizi faaliyetler aşağıda sıralanmaktadır:

Bilimsel organizasyon faaliyetleri

“Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Evrazii (AEAE)” dergisinin yazı kurulu üyesi;

İAET SO RAN bilim kurulu üyesi;

İAET SO RAN doktora kurulu üyesi;

“Ancient civilizations fram the Scythia to Siberia” dergisinin yazı kurulu üyesi

Ekip faaliyetleri

Güney Sibirya (Dağlık Altay, Hakasya, Tuva);

Batı Sibirya (Baraba);

Doğu Sibirya (İrkutsk oblasti, Krasnoyarsk krayı);

Moğolistan.

Pedagojik faaliyetleri

Novosibirsk Devlet Üniversitesinde konferanslar (Rus.спецкурсы-spetskursı-) ve Surgut Pedagoji Üniversitesinde “Arkeoloji” okumaları

Bilimsel organizasyonlarda üyelikleri

Alman Arkeoloji Cemiyeti (DAI) muhabir üyeliği

Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü onursal doktoru

Ödülleri

Bilim alanında Rusya Federasyonu devlet ödülü (2005);

Arkeoloji alanında “Ulusal servet” ödülü (2007)⁷

Bilimsel yayınları

Araştırmacınının10’dan fazla monografisi, 150’den fazla makalesi bulunmaktadır. N. V. Polosmak’ın ilgilendiği alanları Rusya Federasyonu Baraba bölgesi, Dağlık Altay bölgesi Pazırık Kültürü ve Moğolistan Noin-Ula kurganları olarak genel hatlara ayırabiliriz. Bunun dışında başka araştırmacılarla birlikte kaleme aldığı münferit yayınları da olmuştur.⁸

Araştırmacınının yayın hayatı henüz Novosibirsk Devlet Üniversitesi’ndeki öğrencilik yıllarında başlar. Bu yıllarda yapmış olduğu yayınlar, katıldığı kazıların birer tanıtımı niteliğindedir. N. V. Polosmak’ın yayın hayatı genellikle başka araştırmacılarla yapılan ortak faaliyetler olarak göze çarpmaktadır. Araştırmacınının tarafımızdan elde edilebilen ilk yayını 1975 yılı arkeolojik keşiflerin yer aldığı **Arheologičeskiye Otkritiya 1975 goda (1975 yılı Arkeolojik Keşifleri)** adlı yayında 2 sayfa halinde “Raskopki v Barabe” (Baraba’da Kazılar) başlığıyla 1976 yılında yayımlanmıştır. Çalışmada Preobrajenka 3 anıtında (Çanovski rayonu, Novosibirsk oblasti) çalışmalar yürütüldüğünden, Bronz (Andoronovo, Karasuk), Erken Demir ve Türk Dönemi’ne ait 11 kurganın kazıldığından (21-31) ve 30 defin bulunduğu bahsedilir.⁹V. İ. Molodin ve N.Y. Neçepurenko ile birlikte kaleme alınmış bu çalışmada 1975 yılında yapılan kazı faaliyetinin kısa bir özeti ye almıştır. N. V.

⁷<http://www.archaeology.nsc.ru/sotrudnikru/75>, 02/11/2017.

⁸ Bkz. N. V. Polosmak-vd.“Drevnetyurkskiye İzvayaniya Çaganburgazi”, **Problemi Arheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel’nih Territoriy. Materialı Godovoy Sessii In-Ta Arheologii i Etnografii SO RAN, İAET SO RAN**, Novosibirsk 2010, C. XVI., s. 289-293.

⁹ N. V. Polosmak-vd., Raskopki v Baraba, **Arheologičeskiye Otkritiya 1975 Goda**, Nauka, Moskova1976, s. 264.

Polosmak'ın ilk dönem çalışmaları genel olarak Rusya Federasyonu'nun Batı Sibirya bölgesinde yer alan Baraba orman bozkırı üzerinde yoğunlaşmıştır. Baraba ile ilgili N. V. Polosmak'a ait ya da onun adının da yer aldığı ve tarafımızdan ulaşılabilen yayınlar şöyledir:

“Raskopki v Barabe” // **Arheologičeskiye Otkritiya 1975 goda**, 1976. – S.264. (Molodin V. İ., Neçepurenko N.Y. ile birlikte yazılmıştır.) Tek sayfalık bu yayında 1975 yılında Baraba bölgesinde yapılan kazılardan kısaca bahsedilmiştir.

“Raskopki mogil'nika Kıştovka I”// **Arheologičeskie Otkritiya 1976 goda** , 1977. – S. 226. (Molodin V. İ., Neçepurenko N.Y. ile birlikte yazılmıştır.) Buradaki kurganların Erken Demir Çağı'na ait bir yerleşmeye ait olduğu tespit edilmiştir.

“Rabotı Zapadnosibirskogo otryada Severo-Aziatskoy kompleksnoy ekspeditsii”, **Arheologičeskie Otkritiya 1977 goda**, 1978. - S. 262-263. (Molodin V.İ, Martinov N.I., Bobrov V.V.-vd.) Novosibirsk oblastının çeşitli bölgelerinde yapılan incelemelerde Andronovo öncesi, Andronovo, Sarmat ve Türk Dönemleri ile Baraba Tatarlarına ait definlerin tespit edildiği belirtilmiştir.

“Raskopki v Tsentral'noy Barabe” // **Arheologičeskiye Otkritiya 1978 goda**, 1979. – S. 256. (Molodin V. İ., Sobolev V. İ., Zah V.A. vd. ile birlikte yazılmıştır.) Merkezi Baraba'da Andronovo öncesi, Geç Bronz Devri, Demir Çağı, Sargat Kültürü ve Baraba Tatarlarına ait çeşitli kurgan ve yerleşim yerlerinin varlığından bahsedilmiştir.

“Rabotı Sredneyeniseyskoy ekspeditsii” // **Arheologičeskiye Otkritiya 1979 goda**,1980. – S. 229. (Pşenisinoy M.N., Molodin V. İ., Polyakov A.S. ile birlikte yazılmıştır.) Orta Yenisey bölgesine yapılan sefer çalışmalarında Tagar Kültürü'nün Saragaşen etabına ait büyük kurganlar kazılmıştır. Bu kurganlardan birinde çıkan altın süslemelerin Erken İskit Devri definleri için (MÖ. VII-VI. yüzyıl) karakteristik ve kurgan yapısının MÖ. IV-III. yüzyıllar için tipik olduğu belirtilmiştir.

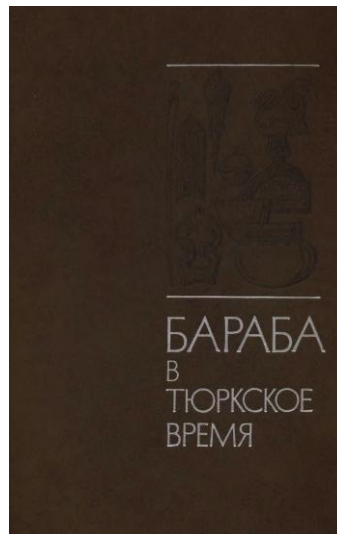
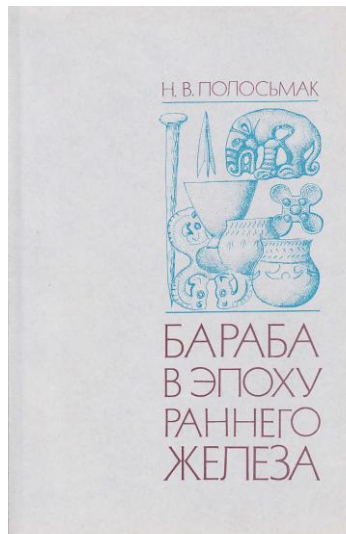
“Noviye nahodki predmetov voorujeniya rannego jeleznogo veka iz Barabinskoy lesostepi” // **Voyennoye Delo Drevnih Plemen Sibiri İ Tsentral'noy Azii**. – Novosibirsk 1981. – S. 74-87. (Molodin V. İ. ile birlikte yazılmıştır.) Novosibirsk oblastına bağlı Kıştovka rayonunda Kuzey Asya arkeoloji ekibinin Batı Sibirya kolu 1978 yazında Novoçekino II Mezarlığı'nda kazılar yapmıştır. Baraba bozkırındaki kurganlar ve bu kurganlardan çıkarılan Erken Demir Çağı'na ait kemik, boynuz ve

bronzdan yapılmış ok uçları, tanımlanamamış demir nesnelere, kelt denilen bronzdan yapılmış savaş baltaları, kapkacaklar vs. incelenmiştir.

“Raboti Zapadnosibirskogo otryada”// **Arheologičeskiye Otkritiya 1985 goda**, 1986. – S. 276-277. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Bilimler Akademisi Felsefe, Filoloji Ve Tarih Enstitüsü’nün Kuzey Asya ekip kolunun Novosibirsk oblastında Kıştakova rayonunda Protoka Mezarlığı’nda yürütülen kazılardan bahsedilmiştir. Kurgan 1’de bulunan hayvan kafatasları, (Bunlar arasında iki koyun, iki inek, keçi ve iki at vardır.) defin envanterinde ise iki çift teke (Tau-Teke) şeklinde hareketsiz dilli kemer tokası ve insan tasvirli plaka dikkati çekmektedir. Kurganlar kesin olmamakla birlikte MÖ. V-III. yüzyıla tarihlendirilmiştir.

Baraba v Epohu Rannego Jeleza, Novosibirsk 1987. – 162 s. N. V. Polosmak, bu çalışmada Baraba’daki Erken Demir Çağı’na ait kültürleri ve bu kültürlerin anıtlarını kitap haline getirmek suretiyle ele almıştır (Resim 1.2).

Baraba v Tyurkskoe Vremya. - - Novosibirsk 1988.- 176 s. (Savinov D. G., Molodin V. İ., Solov’yev A.I ile birlikte yazılmıştır.) Baraba bölgesindeki Türk anıtlarının bir kitapta toplanarak incelendiği ve farklı araştırmacıların yazarlar arasında yer aldığı bu eserde ikinci bölümün üçüncü kısmını (Merkezî Baraba’nın eski Türk definleri) ve üçüncü bölümün ikinci kısmını (Merkezi ve Kuzey Baraba’nın Eski Türk Dönemi yerleşmeleri) kısmını N. V. Polosmak kaleme almıştır (Resim 1.3).

Resim 1.2 Baraba v Epohu Rannego Jeleza kitabının kapağı

Resim 1.3 Baraba v Tyurkskoye Vremya kitabının kapağı

Mogil'nik Protoka v Severnoy Barabe // **Arheologičeskiye Pamyatniki Sibiri İ Dal'nego Vostoka.** - Novosibirsk 1989. – S. 127-141. N. V. Polosmak, Novosibirsk oblasti Kıştovka rayonunda bulunan Protoka Mezarlığı'nı daha detaylı olarak ele almıştır.

N. V. Polosmak'ın 1989 yılından itibaren Hun Dönemi sanatı ve Dağlık Altay Pazırık Kültürü ile ilgilenmeye başladığı dikkati çekmektedir. Hunlarla ilgili olarak iki makale göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi 1989 yılında yayımlanmış olan **Skifo-Sibirskiy Mir. İskusstvo İ İdeologiya. Tezisi Vsesoyuznoy Arheologičeskoj Konferentsii. Cilt II**'de yer alan “Noviye obraztsı poyasnıh plastin gunnskogo vremeni iz mogil'nika Daodun'tsızı v Severnom Kitaye” (Kuzey Çin'de Daodun'tsızı Mezarlığı'ndaki Hun Dönemi kemer levhalarına ait yeni örnekler) adlı makaledir. A.V. Varenov ile birlikte kaleme alınan bu makale Kuzey Çin'de yer alan Daoun'tsızı Mezarlığı'nda bulunmuş olan Hun Dönemi'ne ait kemer levhalarıyla ilgilidir. İkincisi ise 1990 yılında yayımlanmış olan “İstoriya i kul'tura Vostoka Azii. Kitay v epohu drevnosti'deki Nekotoriye analogi pogrebeniyam v mogil'nike u d. Daodun'tsızı i problema proishojdeniya syunnuskoy kul'turı” adlı makaledir. N. V. Polosmak bu çalışmasında Hun Kültürü köken meselesini ve Daodun'tsızı köyünde yer alan mezarlıktaki definlere benzer olanları incelemiştir.

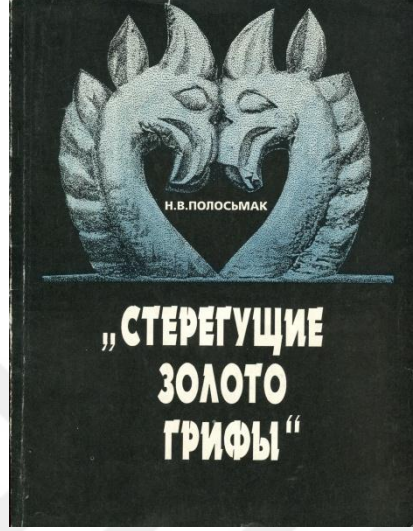
N. V. Polosmak, Hunlar hakkındaki makalelerinin dışında uzun bir süre Pazırık Kültürü ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar Pazırık Kültürü'ne ait kurganlara, definlere ve kurganlardan çıkan materyallerin ayrıntılı olarak incelenmesine yöneliktir. Kurganların yapısından definler üzerinde yer alan dövmelere, tahnit geleneğinden renklere kadar çeşitli konuları ele aldığı bu çalışmaları ilerleyen dönemlerde kitaplaştırmıştır.

Makalelerinden ve söz konusu kitaplarından elde edilebilenler şunlardır:

“A mummy unearthed from the Pastures Heaven” // **National Geographic.** - Vol. 186. №. 4 1994. – R. 80-103.

Drevniye Kul'turı Bertekskoy Dolini, Novosibirsk 1994. – 211 s. (Derevyanko A.P., Molodin V. İ., Savinov D. G.-vd.) Bertek Vadisi'nin Eski Çağ kültürlerinin yer aldığı ve farklı araştırmacılarının makalelerinin yer aldığı bu monografi çalışmasında N. V. Polosmak Bertek Vadisi kurganlarını Pazırık Kültürü içerisinde değerlendirmiştir.

Stereguşıye Zoloto Grifi, Novosibirsk 1994. – 122s. N. V. Polosmak'ın tek başına kaleme aldığı monografilerden biri olan "Stereguşıye Zoloto Grifi" adlı eserde Pazırık Kültürü'ne ait Ak-Alaha ve Kuturguntas Kurganları analiz edilmiş olup Pazırık sanatına ait bazı imgeler incelenmiştir. Bu eserde ek olarak farklı makaleler de yer almıştır (Resim 1.4).

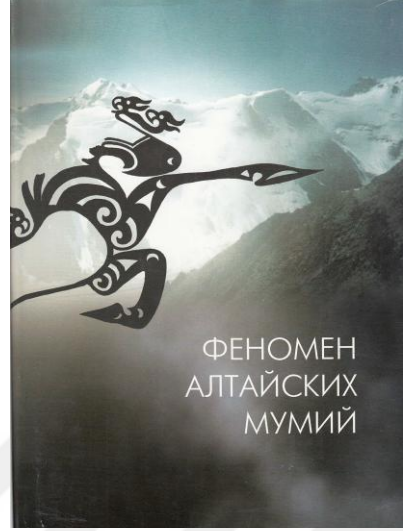
Resim 1.4 Stereguşıye Zoloto Grifi kitabının kapağı

“Issledovaniye vtorogo kurgana mogil'nika pazırıkskoy kul'turı Ak-Alaha 1” // **Arheologičeskiye Vesti**. – SPb, 1995. - № 4. – S. 91-96. Birinci Ak-Alaha Mezarlığı'nda yer alan ikinci kurganın incelemesi yapılmıştır.

“Issledovaniye veşestvennogo sostava nahodok iz «zamerzşih» mogil Gornogo Altaya (Ak-Alaha 3, pazırıkskaya kul'tura)” // **Rossiyskaya Arheologiya**, № 1, 1997. – S. 181-192. Bu makalede N. V. Polosmak, farklı araştırmacılarla birlikte Ak-Alaha-3 Mezarlığı'ndaki donmuş mezarlardan çıkan buluntuların maddi bileşenlerini ele almıştır.

Fenomen Altayskih Mumiy, Novosibirsk 2000. – 318 s. (Molodin V. İ., Çikişevoy T. A. vd., ile birlikte yazılmıştır.) Farklı araştırmacıların kaleme aldığı makalelerden meydana gelen bu monografide N. V. Polosmak'ın üç çalışması yer almıştır. Bunlardan birincisi Bölüm I'in 1.2. maddesindeki “Pazırıkskaya Kul'tura:” Zamerzşıye” Mogılı i Mumii”dir. Bu makalede donmuş mezarlar ve içerisindeki mumyalar ele alınmıştır. Diğer iki makale ise Bölüm II'de yer almakta olup 2.2.maddede “Pogrebal'nıy kompleks kurgana Ak-Alaha-3” başlıklı çalışma bulunmaktadır. Polosmak bu başlık altında Ak-Alaha-3 defin kompleksini

incelemiştir. Aynı bölümün 2.4.maddesinde ise “Mumifikatsiya i bal’zamiravaniye u Pazırıktsev” başlığı altında Pazırıklılarda mumyalama ve tahnit işlerinin nasıl yapıldığı ve tahnit için hangi maddelerin kullanılmış olabileceği yer almıştır (Resim 1.5).

Resim 1.5 Fenomen Altayskih Mumiy kitabının kapağı

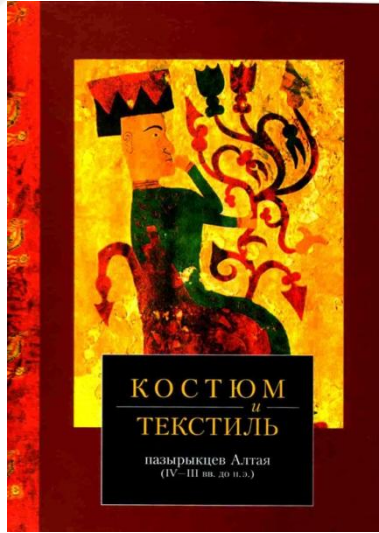
Vsadniki Ukoka - Novosibirsk 2001. - 334 s. N. V. Polosmak’ın Pazırık Kültürü hakkındaki en kapsayıcı çalışmasıdır denilebilir. N. V. Polosmak’ın tek başına kaleme aldığı çalışmalarından biri olan bu eserde Ak-Alaha Kurganlarından kıyafetlerine, defin töreninden keçe ürünlere, dövmelerden tahnite ve Pazırık toplumunda kadının yerinin ne olduğuna kadar geniş bir yelpazede Pazırık Kültürü’nü değerlendirilmiştir (Resim 1.6).

Resim 1.6 Vsadniki Ukoka kitabının kapağı

Naseleniye Gornogo Altaya v Epohu Rannego Jeleznogo Veka Kak Etnokul'turniy Fenomen: Proishojdeniye, Genezis, İstoriçeskiye Sud'by (Po Dannım Arheologii, Antropologii, Genetiki),- Novosibirsk 2003. – 286 s. (V. İ. Molodin, T. A. Çikişev-vd.) Yine farklı araştırmacıların bir arada yer aldığı bir çalışma olan bu eserde N. V. Polosmak, V. İ. Molodin ile birlikte Bölüm I'ı ele almıştır. Ukok Platosu'nda Erken Demir Çağı'na ait arkeolojik komplekslerin incelendiği bu bölümde N. V. Polosmak ve V. İ. Molodin Erken İskit Dönemi, Pazırık Kültürü, Kara-kobin kültür anıtlarını ve Erken Demir Çağı'na ait bilinmeyen bir kültür anıtını ve bu bölümün sonuç kısmını yazmışlardır.

Kostyum i Tekstil' Pazırıksev Altaya, Novosibirsk 2005. – 232 s. (Barkova L. L. ile birlikte yazılmıştır.) N. V. Polosmak L.L. Barkova ile birlikte Pazırık kıyafetlerini detaylı bir şekilde incelemektedirler. Eski Çağ tekstilinin incelenmesinin tarihi ve etnografik yönü ile başlayan eser, Pazırık kostümünün köken araştırmalarından, kumaşların, halıların ve kullanılan ipliklerin analizine kadar ayrıntılı bilgiler vermiştir. Hangi araştırmacının eserin hangi bölümünü ele aldığı belirtilmemiştir. Son bölümde ekler kısmında farklı araştırmacılara ait konu ile ilgili makalelere yer verilmiştir (Resim 1.7).

Resim 1.7 Kostyum i Tekstil' kitabının kapağı

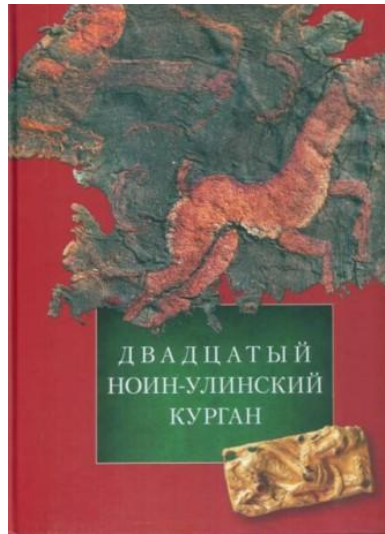
“Geofiziçeskiye issledovaniya kurgana hunnu mogil'nika Noin-Ula (Severnaya Mongoliya)” // **Problemy Arheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri İ Sopredel'nyh Territoriy. Materialy Godovoj Sessii In-Ta Arheologii i Etnografii SO RAN.** - T. X III, İAET SO RAN, Novosibirsk 2007. – S. 234 – 239. (Dyad'kov

P.G., Adaykin A. A., Bogdanov Y. S. ile birlikte yazılmıştır.) Bu çalışmada N. V. Polosmak ve diğer araştırmacılar Noin Ula Mezarlığı'ndaki Hun Kurganı'nın jeofizik incelemelerine yer vermişlerdir.

“Po stopam P.K. Kozlova (issledovaniye 20-go noin-ulinskogo kurgana, Mongoliya)” // **Vestnik RGNF. - № 3 (48)**, 2007. – S. 213 – 221. (Bogdanov Y. S. ile birlikte) Daha sonra kitap haline gelecek olan bu makalede 20. Noin Ula Kurganı'nın yapısı ve envanteri incelenmiştir.

“Drevnetyurkskiye izvayaniya Çaganburgazı” // **Problemy Arheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri İ Sopredel'nih Territoriy. Materialı Godovoy Sessii In-Ta Arheologii İ Etnografii SO RAN**, Novosibirsk 2010. - T. HVI. - S. 289 - 293 (Bogdanov Y. S., Kubarev D.V. ile birlikte yazılmıştır.) Baraba bölgesi araştırmaları Pazırık ve Hun arkeolojisi dışında yer alan bu çalışmada N. V. Polosmak diğer araştırmacılarla birlikte Güneydoğu Altay'da yer alan Çaganburgazı'daki dört Eski Türk Dönemi heykelini incelemiştir.

Dvadsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan, Novosibirsk: 2011. 184 s. (Y. S. Bogdanov, D. Tseveendorj ile birlikte yazılmıştır.) N. V. Polosmak, "P.K. Kozlov'un izinden; 20. Noin-Ula Kurganı'nın İncelenmesi" adlı makalenin genişletilerek kitap haline getirildiği bu çalışmada diğer araştırmacılarla birlikte kurgan yapısını ve envanterini detaylı bir şekilde incelemiştir. Bunun dışında çeşitli araştırmacıların konu ile ilgili makaleleriyle kitaba ekler yapılmış ve böylece eser genişletilmiştir (Resim 1.8).

Resim 1.8 Dvadsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan kitabının kapağı

“Serebryaniye ukraşeniya konskoy upryaji iz kurgana 20 mogil’nika Sutszuke (Noin-Ula, Mongoliya)”, **AEAE**, Novosibirsk 2011. - № 2 (46).- S. 46 – 54. (Bogdanov Y. S. Tseveendorjem D., N. Erdene-Oçiom ile birlikte yazılmıştır.) Bu çalışmada N. V. Polosmak, 20. Noin-Ula Kurganı’ndan çıkarılan at koşumuna ait gümüş süslemelerini diğer araştırmacılarla birlikte bu çalışmada incelemiştir. Çalışma, daha sonra kitap haline getirilen **Dvadsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan** adlı eserde dördüncü bölümde de yer almıştır.

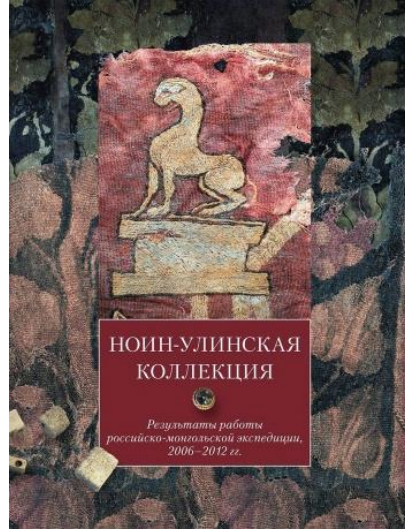
Kurganı Sutszuke. Noin-Ula, Mongoliya. Çast’ 1, Novosibirsk 2015, 136 s. (Bogdanov Y. S. ile birlikte yazılmıştır.) N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov ile birlikte 11, 22, 31. Noin-Ula kurganlarının detaylı bir incelemesini bu kitapta toplamıştır. 2012 yılında yapılan kazıların birinci cildini oluşturan bu kitapta bahsedilen üç kurganın yapısı, envanteri ve tekstil ürünlerinin anlatımı konu edinilmiştir (Resim 1.9).

Resim 1.9 Kurganı Sutszuke (Noin-Ula, Mongoliya) kitabının kapağı

Noin-Ulinskaya Kolleksiya. Rezul’tatı Rabotı Rossiysko-Mongol’skoy Ekspeditsii, 2006-2012 gg. Novosibirsk, 2016, 176 s. (Bogdanov Y. S. ile birlikte)

N. V. Polosmak ve Y. S. Bogdanov, bu kitapta Noin-Ula Kurganlarında gerçekleştirilen daha önceki kazı ve incelemeler sonucunda elde ettikleri ve yayımladıkları eserlerden göz alıcı olanlarını bir araya getirmişlerdir (Resim 1.10).

Resim 1.10 Noin-Ulinskaya Kolleksiya kitabının kapağı

1.3. N. V. Polosmak'ın Üzerinde Çalıştığı Bölgelerin Kısa Coğrafyası ve Tarihi

N. V. Polosmak'ın halen devam etmekte olan akademik hayatının bugüne kadarki kısmında, hemen hemen bütün faaliyetlerini sınırlı bölgelerde sürdürmüş olduğu göze çarpmaktadır. Rusya Bilimler Akademisi'nin Novosibirsk'te bulunan Sibirya Bölümü'ne mensup araştırmacının çalışma sahaları genel hatları ile Merkezî ve İç Asya'da Güney Sibirya, Dağlık Altay (Ukok Platosu) ve Moğolistan (Noin-Ula) olarak belirlenebilir (Harita 1.1).

Harita 1.1 Genel olarak N. V. Polosmak'ın çalışma alanlarını gösteren harita (Google Earth)

Bilindiği üzere Asya kıtası, dünyadaki toplam karaların üçte birini kaplamaktadır. Kıta kuzeyden Kuzey Buz Denizi, doğuda Büyük Okyanus, güneyde Hint Okyanusu ve batıda ise Ural Dağları, Emba Nehri, Hazar Denizi, Kura ve Ryon Irmakları,

Karadeniz, Marmara, Ege Denizleri ile Akdeniz, Süveyş Kanalı ve Kızıldeniz ile sınırlıdır.¹⁰

İç Asya bölgesi, dünya karalarının yaklaşık yedide birini oluşturmaktadır. Bu büyüklük 20 milyon km²'yi aşar. Bölgenin doğu-batı uzantısı ise 10 bin km²'yi bulmaktadır. İç Asya'nın çoğu bölgesinde kışlar soğuk ya da çok soğuk, yazlar ise sıcak ya da çok sıcak geçmektedir. Bölgenin okyanuslardan uzak olması ve ayrıca yüksek dağların varlığı bölgede nem oranını etkilemektedir. İç Asya çöllerden güneyde dağlara, kuzeyde tundralara kadar coğrafi çeşitliliğe sahiptir. Bozkır ve orman kuşaklarının görüldüğü İç Asya'da tundra kuşakları Lanpland'dan Bering Boğazı'na kadar ve Kamçatka yarım adasının başlangıcına değin uzanır. İç Asya'nın bazı yerleri yüksek olmasına karşın Turfan çukuru gibi bazı yerleri de deniz seviyesinin altında kalmaktadır.¹¹

Sibirya

Urallardan Pasifik Okyanusu'na, Kuzey Buz Denizi'nden Kırgız tepelerine ve Altaylara kadar uzanan, Kazakistan ve Moğolistan'ın kuzeyinde kalan, geniş düzlükleri ve platoları bulunan Sibirya, genel olarak üç büyük bölgeye ayrılan Asya kıtasının bölümlerinden birini oluşturur.¹² Sibirya, Urallardan Bering Boğazı'na kadar 8000 km uzanır ve 8 milyon km² toprağı içine alır.¹³

Orta Sibirya, Yenisey'in batısından doğuda Lena'ya, Kuzey Buz Denizi'nden güneyde Moğolistan'a kadar uzanır. Yenisey ile Lena Irmakları arasında kalan Merkezî Asya Platosu ortalama 600-700 m yükseliktir. Bu yükselti çeşitli yerlerde düşüş gösterir.¹⁴ Dünyanın en büyük tatlı su gölü olan Baykal da bu bölgede bulunmaktadır.

Doğu Sibirya, batıda Lena Nehri'nden doğuda Pasifik Okyanusu'na kadar uzanır. Doğu Sibirya'da lav örtüleri geniş yer kaplar. Lena Nehri'nin doğusunda yer alan Verkoyan Dağlarının yüksekliği 2000 m'yi aşmaktadır. Bu dağların doğusunda

¹⁰ T. Ahmet Ertek, "Asya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)**, C.3, İstanbul 1991, s.506.

¹¹ Robert N.Taaffe, "Coğrafi Ortam" çev. Mete Tunçay, **Erken İç Asya Tarihi**, der. Denis Sinor, İletişim, İstanbul 2000, s.33, 35, 38, 47.

¹² Ramazan Özey, **Asya Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2008 s. 99.

¹³ Ramazan Özey, **a.e.**,2008, s.109.

¹⁴ Ramazan Özey, **a.e.**, 2008, s.24,99.

Çerski Dağları yer alır. Bölgenin diğer dağ grupları Kamçatka, Koryak ve Anadir, Noma, Suntar Hayat'tır. İndirga ve Kolima bölgedeki nehirlerdir.¹⁵

Sibirya, güney ve batı istikametlerden dağlarla çevirili olduğundan güneyden gelen sıcak hava kütleleri içeriye nüfuz edemez. Bunun yanı sıra kuzeyden gelen etkiler Sibirya'nın aşırı soğumasına sebep olur. Sibirya'nın yazları kısa, kışları uzundur. Bu bölgelerde kışlar senenin dörtte üçünü oluşturur.¹⁶ Kutup ve kutup altı iklimin görüldüğü dünyanın en soğuk bölgesi olan Sibirya'da kış şartları ağustos ayında başlar, nehirler eylül aylarında buz parçaları taşırlar. Kuzey bölgelerde nehirler 8-9 ay donar. Toprak bu bölgelerde devamlı olarak donuk kalır.¹⁷ Sibirya bölgesinin en önemli nehirleri Ob, Yenisey ve Lena'dır. Bölgede nehirler Kuzey Buz Denizi'ne dökülürler. Bunların eğimleri az olduğundan yavaş akarlar.¹⁸

Asya kıtasında kuzeyden güneye doğru tundra, orman ve bozkır kuşağı olmak üzere üç büyük bitki örtüsü yer almaktadır.¹⁹ Tundra kuzey bölgelerde görülmekle beraber kuzeyden güneye doğru çeşitlenmektedir. İğne yapraklılardan oluşan orman bölgesi Yenisey Irmağı'nın doğusunda çeşitli çam ve huş ağaçları ile kaplıdır. Yenisey'in batısı ise kuzey, orta ve güney olarak üç bölüme ayrılır.²⁰

Batı Sibirya, Urallardan Yenisey Irmağı'na, Kara Denizi'nden Kırgız Eşiği'ne kadar uzanmakta olup bölgenin yüz ölçümü 2 milyon km²'den fazladır. Batı Sibirya Ovası ve Merkezi Sibirya Platosu Sibirya'nın önemli düzlükleridir.²¹ Batı Sibirya Ovası Ural Dağlarının doğusundan başlar ve geniş bataklıklarla kaplıdır. ObNehri'nin ve kollarının geçtiği eğimi az ve oldukça alçak seviyedeki ova kuzey-güney doğrultuda 2000 km uzunluğa, doğu-batı doğrultusunda da 1500 km genişliğe sahiptir. Ovanın yükseltisi 100 m'yi aşmaz. Ovanın geçen akarsular taşkın dönemlerinde çevrelerinde geniş bataklıklar oluşturur.²² Güneyde yer alan Barnaul ve Novosibirsk bölgesinde yükselti 100-150 m civarındadır.²³

¹⁵ Ramazan Özey, **a.e.**, 2008, s.99.

¹⁶ Aleksandır A. Trakanov, **Sürgünler Diyarı Sibirya**, çev. Sadullah Cenkçi, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1950, s.8.

¹⁷ Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s.28.

¹⁸ Istvan Vasary, **Eski İç Asya Tarihi**, çev. İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007, s.25.

¹⁹ Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s.28.

²⁰ Ramazan Özey, **a.e.**, 2008, s.40.

²¹ Talip Yücel, **Asya Coğrafyası**, C.I, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1969, s.69.

²² Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s.23.

²³ Talip Yücel, **a.g.e.**, 1969, s.70.

Yenisey Nehri'nin Güney Sibirya'daki ana gövdesine güneybatı yönünden Abakan Nehri katılır. Abakan Nehri'nin sol kısmındaki kolu Taştıp Nehri oluşturur. Taştıp'ın kuzeydoğusunda geniş Abakan Bozkırları yer alır. Abakan ve Tuba Nehir'leri ile birleşen Yenisey kuzeye doğru oldukça genişler.²⁴ Güney Sibirya'da, Kemerovo oblastına kalan bölgede Obve Yenisey Nehirleri arasında kalan yerde Tom Nehri yer alır. Ob ve Tom Nehirleri kuzeyde, Tomsk şehrinin kuzeyinde Puşkarev Gölü civarında birleşir. Tom Nehri'nin kaynağı Altay Dağlarının kuzeydoğusunda yer alır. Burası ayrıca Abakan Dağlarının kuzey kısımlarını oluşturur.²⁵ Ob Nehri'nin kaynak bölgeleri Tom, Ob ve İrtiş membalarıdır. Ob Nehri'nin orta kısımları Dağlık Altay bölgesinin ortalarını oluşturur. Obi'nin kaynak nehirleri Katun ve Biya Nehirleridir.²⁶ İrtiş Nehri, Kazakistan'ın kuzeydoğusunda ve Sibirya'ya yakın bir bölge olan Semipalatinsk'ten itibaren kuzeyde belirli bir mesafeye kadar kuzeydoğu istikametinde aktıktan sonra Om Nehri ile birleşir ve güney kısımda kalan göllerle beraber Baraba bozkırlarını sular.²⁷

Çalışmaların pek çoğunun Altay bölgesi ve ona yakın bölgelerde sürdürülmüştür. Bu bölge, Asya kıtasının merkezinin kuzeyinde, güney Sibirya'da Kazakistan, Moğolistan ve Çin sınırında, Rusya Federasyonu'nun içerisinde kalmaktadır. Altay Cumhuriyeti doğudan batıya 360 km genişliğinde, kuzeyden güneye 400 km uzunluğundadır. Güneyinde müstakil devletlerle sınırlandırılmış bölgenin kuzeyinde Kemerovsk, kuzeybatısında Altay Özerk Bölgesi, kuzeydoğusunda Hakas Özerk Cumhuriyeti, doğusunda Tuva Özerk Cumhuriyeti yer almaktadır. 92.902 km² yüz ölçümüne sahip bölgede kara iklimi görülür. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar soğuk ve kar yağışlıdır. Çok sayıda gölün bulunduğu bölgede en önemlisi Teletskoye Gölü'dür.²⁸

Altay Dağları Çungarya havzasının ötesinde üç kol halinde uzanır. Narin Dağlarının kuzeyinde Ukok Platosu vardır. Bu plato 2200-2300 metre yüksekliğe sahiptir. Altay Dağlık bölgesinde daimi kar sınırı güneyde 2600-3000 m, kuzeyde 2400-2600 metre, doğuda ise 3000 metre civarındadır.²⁹ Plato Rus-Moğol Altay birleşiminde, Güney

²⁴ W. Radlof, çev. Ahmet Temir, **Sibirya'dan (Seçmeler)**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.3.

²⁵ W. Radlof, **a.e.**,1976, s.9.

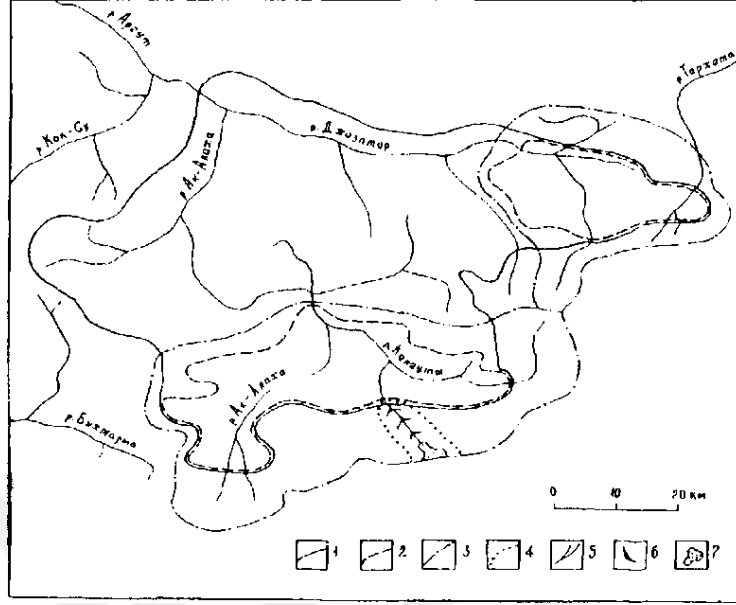
²⁶ W. Radlof, **a.e.**,1976, s.4.

²⁷ W. Radlof, **a.e.**,1976, s.11.

²⁸ Metin Eriş-vd., **Türk Dünyası Kültür Atlası**, C.I, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2013, s.64.

²⁹ Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s. 17.

Çuy, Saylugem, Güney Altay ve Tabın Bogdo-Ola (Tavan Bogd) dağ kütlelerinin arasında yer alır³⁰ (Harita 1.2).

Harita 1.2 Ukok (N.N.Mihaylov, A.G.Red'kin, 1997)

Sibirya'nın tarihi coğrafyası genel olarak dört gruba ayrılmıştır. Bunlar;

- Başlangıçtan 16.yüzyıla kadar Sibirya,
- 17.yüzyılda Sibirya,
- 18-20.yüzyıl başlarına kadar Sibirya,
- Sovyet Sibirya'sıdır (1917-1990).³¹

Sibirya'da Eski Taş Devri'nde yaşam izlerine rastlanmıştır. Sibirya'da ilk yerleşmeler tespitlere göre, Altay bölgesi ve Angara Nehri'nin sağ kıyısı civarına yapılmıştır. Bu devirde insanlar kuzeydeki ırmak boylarına yerleştiği gibi Altaylarda Katun Nehri yatağında ve Minusinsk bölgesinde yaşama dair kalıntılar ele geçmiştir.³²

Milattan önce ve sonra olmak üzere Türkleri ilgilendiren önemli göçler olmuştur. Bu göçlerden bazıları Sibirya bölgesinden yine Sibirya sınırları içinde kalan yerlere, bazıları Sibirya'dan Sibirya sınırları dışına, bazıları da dışarıdan Sibirya'yadır. Türklere ait olduğu tespit edilebilen ilk göçler M.Ö. 2. bin yılda Minusinsk ve

³⁰ N.N. Mihaylov, A.G. Red'kin, " Limno-Glyatsial'niye Kompleksi Plato Ukok", **Geografiya i Prirodopol'zovaniyye Sibiri**, İkinci Sayı, Akkem, Barnaul 1997, s.62.

³¹ İlyas Topsakal, **Sibirya Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017, s.34.

³² İlyas Topsakal, **a.e.**, 2017, s.34.

civarında görülen Andronovo³³ bölgesinden, M.Ö. 1700'lü yıllarda Altaylar ve başka bölgelere doğru gerçekleşmiştir. M.Ö. 1500 ve 1000'li yıllarda bir grup Baykal bölgesine bir başka grup ise kuzey Hindistan'a göç etmiş, ayrı bir kitle de Altaylar ve Sayan bölgesinden ayrılıp Urallar ve Sibiryaya içlerine çekilmiştir.³⁴

Hunlar, M.Ö. 3.yüzyıla doğru Sibiryaya'ya yayılmışlardır.³⁵ Mete Devri'nde, Güney Sibiryaya'da bazı kavimler itaat altına alınmıştır. Sibiryaya bölgesinde Hun egemenliği, onların gerileme ve çöküş devrinde de devam etmiştir. M.S.107 yılında Kuzey Hunları, Batı bölgeleri ele geçirdiği sırada Batı Sibiryaya topraklarında dahâkimiyet kurmuşlardır. Hun Devleti'nin Sibiryaya'daki sınırları tayga bölgesi olmuştur. Ayrıca Hunların sevmedikleri kişileri bu bölgeye sürgün olarak gönderdikleri de bilinmektedir.³⁶

Göktürkler, M.S. 542 yılına kadar Altay Dağlarının güney eteklerinde yaşamışlardır. Bu bölge M.S. 450'li yıllardan itibaren Göktürlere yurt vazifesi görmüştür. Ahmet Taşağıl, Göktürklerin bu tarihten önce daha kuzeyde yaşadıklarını belirtmiştir.³⁷ Hunlardan sonra Göktürkler ve muhtelif Türk boyları bu bölgelerde, Minusinsk ve Ob Irmakları dolaylarında yerleşmiş olmalıdırlar. Bir başka güçlü Sibiryaya birliğini genelde Yenisey boylarında faaliyet gösteren Kırgızlar meydana getirmiştir. Kırgızların hâkimiyeti 13.yüzyılda Moğolların bölgeyi istila etmesine kadar devam etmiştir.³⁸

13.yüzyıl başında Cengiz Han yönetimindeki Moğollar Güney Sibiryaya topraklarını hâkimiyetleri altına almışlardır. 15. yüzyılda bölgede Sibiryaya Hanlığı kurulmuştur. Hanlığın başkenti İrtiş Nehri'nin sağ tarafında kalan İsker (Kaşlık) şehri olmuştur. Sibiryaya Hanlığı'nın sınırları 16.yüzyılda Tura Nehri'nden Baraba bölgesine kadar genişletilmiştir. 16.yüzyılda Sibiryaya bölgesinde "knezlik"ler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yerel kuvvet olarak ortaya çıkan bu teşekküller Sibiryaya Hanlığı'nın

³³ Bahaeddin Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, TTK, Ankara 1984, s. 24.

³⁴ Ahmet Taşağıl, "Türk" **TDVİA**, C.41, İstanbul 1991, s. 467.

³⁵ İlyas Topsakal, **a.g.e.**, 2017, s.35.

³⁶ L.N. Gumilëv, **Hunlar**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 37, 108, 245, 257, 337,338.

³⁷ Ahmet Taşağıl, **Göktürkler I-II-III**, TTK, Ankara 2014, s. 11,12.

³⁸ İlyas Topsakal, **a.g.e.**, 2017, s.35.; Ahmet Taşağıl Mukan Kağan Devri'nde(553-572) Göktürklerin Çin Kaynaklarında Ch'i-Ku Olarak Anılan Kırgızları Kendine Bağladığını, Hun Döneminde Ting-Linglerle Birlikte Yaşarken Göktürkler Döneminde Baykal Gölü'nün Kuzeyinde Yaşadıklarını İfade Etmiştir. Bkz. Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, s.117.

egemenliğini kabul etmiştir. Ayrıca bölgede varlığını süreden Selkuplar ve Hantlar da Sibirya Hanlığı'nın himayesinde yaşamışlardır.³⁹

16.yüzyılda Sibir Hanı Küçüm, Sibirya'ya saldıran Ruslara karşı mücadele etmesine rağmen, yenilgiye uğrayınca bölge Rus istilasına açık bir hale gelmiştir. Bu zamandan sonra Ruslar Sibirya'da güçlenmeye, buralarda yerleşimler ve garnizonlar kurmaya başlamışlardır. 17. yüzyılda Ruslar bölgede kürk ticaretine önem vermiş, bununla birlikte bölgede önemli kaleler kurmuşlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Sibirya içlerine doğru yayılımı devam etmiştir. Bu dönemde Amur Irmağı ve Baykal'ın ötesi istila edilmiştir. Aynı dönemde Ruslar bölgede inceleme yapmak için araştırmacılar görevlendirmiş, kimi araştırmacılar da bu seferlere gönüllü katılmışlardır.

18. yüzyılın ortalarında Çin bölgede etkinliğini ve baskısını arttırdığı için Dağlık Altay bölgesindeki pek çok kavim Rus bölgesine geçmiştir. Rusların Sibirya'daki etkinliği Altaylar bölgesinde madenlerin keşfedilmesiyle artış göstermiştir. Ruslar, maden keşiflerinden sonra bölgede zorunlu olarak iskâna tabi tutulmuşlardır. Böylece Sibirya'da demografik yapı değişmeye başlamıştır. 19 ve 20.yüzyıllarda Sibirya çeşitli alanlarda gelişim sağlamıştır; tarım ve hayvancılığın yanı sıra madencilik ve ulaşım alanlarında da ilerleme kaydedilmiştir.⁴⁰

Moğolistan

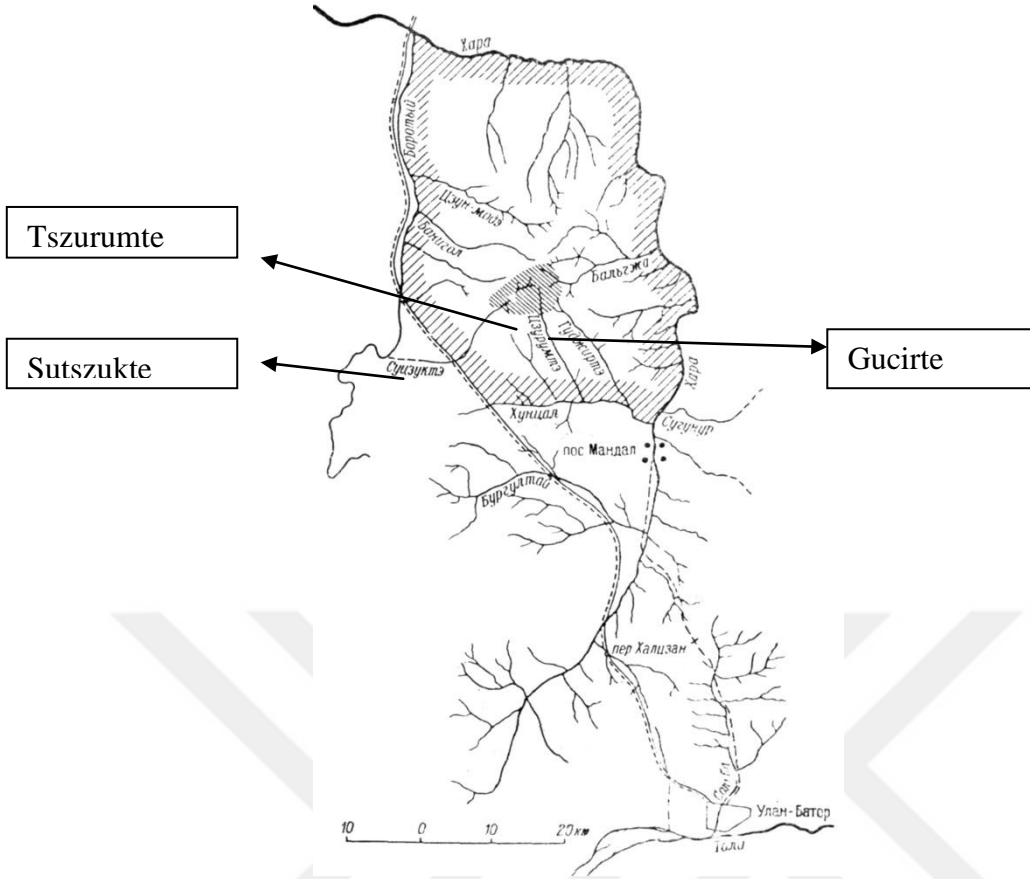
Kuzeyden Rusya, güneyden Çin ile sınırları olan Moğolistan coğrafi olarak yüksek bir yapıya sahiptir. Toplam yüz ölçümü 1.564.116 km² olan Moğolistan'ın büyük bölümü yayla görünümünde olup ortalama yüksekliği 1580 m'dir. Kuzeybatısında Tanno-Ola, kuzeydoğusunda Kentei, iç kısımlarda ise Hangay gibi birçok dağ silsilelerinin bulunduğu ülkenin güneydoğusunda ise Gobi Çölü yer almaktadır.⁴¹ Moğolistan'ın kuzeyinde, Ulan Batur'a takriben 100-120 km uzaklıkta Moğolların Tzun-Mode dedikleri, bölgedeki mezarlığın Sutszuke, Tzurumte ve Gucirte olarak üçe ayrıldığı Noin-Ula Dağları⁴² vaktiyle P.K. Kozlov, S.İ.Rudenko ve son olarak N. V. Polosmak'ın çalışmalar yürüttüğü bölgedir (Harita 1.3).

³⁹ İlyas Topsakal, **a.g.e.**, 2017, s.36.

⁴⁰ İlyas Topsakal, **a.e.**, 2017, s.37-39.

⁴¹ Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s.320, 324.

⁴² Sergey İvanoviç Rudenko, **Kultura Hunnov i Noinulinskiye Kurganı**, AN SSSR Leningradskoye Otdeleniye, Moskova, Leningrad 1962, s.7,8; <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-01.htm>, 20/11/2017.

Harita 1.3 Noin-Ula Dağları (S.İ.Rudenko, 1962, çiz.1)

Yaz aylarında yağış batıdan doğuya, kuzeyden güneye doğru artış gösterir. Bu durum Pasifik Okyanusu'nun tesirlerinin hissedildiği yere kadardır. Moğolistan'ın başkenti Ulan Bator'da yağış payı yaz aylarında %84'e çıkar.⁴³ Bölgede Sibiryaya soğukları güney enlemlere doğru hafifler. Moğolistan'da 42 N enlemine kadar şiddetli kışlar devam eder.⁴⁴ Başkent Ulan Bator'da ocak ayı ısı ortalaması -25 dereceyi görür.⁴⁵ Sibiryaya'nın güneyinde sıcaklık ancak ilkbaharda, nisan ayında, sıfır derecenin üzerine çıkar. Bu bölgede baharlar serin geçer. Gündüz eriyen karlar geceleri donar.⁴⁶ Rüzgârın sürekli ve şiddetli estiği Moğolistan'ın büyük kısmı bozkır kaplıdır. Ülkenin kuzey bölgeleri yapraklarını dökmeyen çam, sedir, kayın kavak vs.gibi ağaçlara sahiptir.⁴⁷

⁴³ Talip Yücel, **a.g.e.**, 1969, s.132.

⁴⁴ Talip Yücel, **a.e.**, 1969, s.142.

⁴⁵ Robert N.Taaffe, **a.g.m.**, 2000, s.41.

⁴⁶ Talip Yücel, **a.g.e.** 1969, s.143.

⁴⁷ Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014, s.23,24.

Moğolistan'ın kuzeyinde Selenga ve Orhon nehir vadileri, doğuda ise Kerulen Vadisi yer alır. Çok sayıda gölün bulunduğu ülkede başlıca göller Ubas, Hara, Airik, Kirgis ve Hubsugul'dur.⁴⁸

M.Ö.5 ve 4.yüzyıllar boyunca Hunlar Ch'in ve Chao devletlerinin kuzeye doğru genişlemesiyle mücadele etmişlerdir. Bu iki devlet Hunları İç Moğolistan otlaklarına doğru göç etmeye zorladı. Hunlar daha sonra Moğolistan'ın pek çok kabilesini kontrol altına almış,⁴⁹ M.Ö. 3.yüzyıllarda Hunların başında bulunan Mo-tun hâkimiyetini kuzey Peçili'ye kadar genişlettikten sonra, Orta Asya'da Tanrı Dağları-Kansu bölgesine kadar yaymıştır. Mo-tun öldükten sonra başa gelen kağanlar devleti eski gücünde tutmayı bir süre başarmış olsalar da bu durum uzun sürmemiştir. Hunlar arasında yaşanan iç çekişmeler neticesinde devlet M.Ö. 55 yıllarında doğu-batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.⁵⁰ Hunların ikinci kez ve kesin olarak bölünüşü kuzey-güney olmak üzere M.S. 48 yılına denk gelir. Kuzey Hunları M.S.155 yılına doğru Yukarı Moğolistan'da otururken, Siyen-piler tarafından saldırıya uğrayarak Batı Moğolistan'a ve bundan sonra Kazakistan bölgesine kadar batıya göç etmek zorunda kaldılar. İç Moğolistan'da yer edinen Güney Hun devleti ise yıkılış tarihi olan M.S. 216 yılına kadar Çin'e tâbi olarak yaşamıştır.⁵¹

4. yüzyılın sonlarında Hun ve Siyen-pi kabilelerini egemenliği altına alan ve doğu Moğolistan'da bir güç olarak beliren Cücenler (Juan-juanlar), kendilerine tâbi olan Göktürkler tarafından 552 yılında yenilgiye uğratılmışlardır. Böylece Moğolistan topraklarında bir kağanlık yıkılırken, bir başka kağanlık kurulmuştur. Göktürkler kuruluşundan kısa süre sonra doğu-batı olarak ikiye ayrılmışlardır (582). Türklerin kadim başkenti Ötüken kuruluşundan itibaren Çin egemenliğinde kalan Doğu Göktürk toprakları içerisinde kalmıştır (585). Çeşitli mücadelelerin yaşandığı bu dönemde Doğu Göktürk Kağanlığı 630 yılında son bulmuştur.⁵² Yarım yüzyıllık

⁴⁸ Ramazan Özey, **a.g.e.**, 2008, s.321.

⁴⁹ Ma Yong ve Sun-Yu Tong, "The Western Regions Under The Hsiung-Nu And The Han" **History Of Civilizations Of Central Asia**, ed. Janos Harmatta, Volume II, s.227.

⁵⁰ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997, s.60.

⁵¹ Şevket Koçsoy, "Türk Tarihi Kronolojisi, **Türkler Anskiklopedisi (TA)**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.79; Rene Grousset, **Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur**, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993, s.69.

⁵² Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, 2014, s.17, 22; Prof. Dr. Saadettin Gömeç'e göre Juan-Juanlar 4.yüzyıl sonlarında kuzey Cungarya'ya göç ederek Selenge Irmağı'na kadar bütün batı Moğolistan'a yayılmışlardı. Bkz. Saadettin Gömeç, "Türk Tarihinde Avarlar ve Avar Meselesi", **Uluslararası IV. Türkoloji Kongresi**, Türkistan 2011, s.480; İbrahim

fetret devrinden sonra II. Göktürk Kağanlığı 681 yılında Ötüken’de kurulmuştur. Bu devletin ömrü uzun olmamıştır. Kuruluşundan itibaren hızlı yükselişinin ardından yıkılışa geçti ve 744 yılında Uygurlar II. Göktürk Devleti’ne son vermiştir.⁵³

Kuzey Moğolistan dolaylarında kurulan Uygurlar egemenliklerini Yenisey, Çu-Talas havalisi, İç Asya ve Kerulen’e kadar genişletti.⁵⁴ M.S.9. yüzyılın ilk yarısının sonlarında Uygurların egemenliğine son veren Kırgızlar, Ötüken ve bugünkü bütün Moğolistan’a hâkim olmuş ancak 10.yüzyılın ilk çeyreğinde dağılarak küçük beyliklere ayrılmışlardır.⁵⁵ Bu yüzyılda anayurtları Mançurya’nın güneyi olan Hitaylar (Ki’tanlar) Kuzey Çin’de Liao hânedanını kurduktan sonra Moğolistan ve Mançurya halklarını kendine bağlamışlardır.⁵⁶ 10-12. yüzyıllarda Cücen, Kitan ve Karahitay gibi devletler Çin’in kuzeyine ve Asya’nın büyük bölgelerine hâkimiyet kursalar da asıl Moğol egemenliği Cengiz Han ile birlikte gelişen Moğol İmparatorluğu zamanında olmuştur. Cengiz Han yönetimindeki Moğollar 1209 yılında Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurları idaresine aldıktan sonra Moğolistan’a tam anlamıyla hâkim olup Karahitay topraklarını da ele geçirmiştir. 13. yüzyılın sonlarında merkez Moğolistan olmak üzere doğuda Sarı Deniz’den batıda Adriyatik kıyılarına kadar egemen olmuştur.⁵⁷ 1260’tan sonra Kubilay Han’ın Çin’de kurduğu Yuan Hanedanı olarak adlandırılan devlet 1368 tarihinde son bulduktan sonra bölgedeki binlerce Moğol, Moğolistan’a dönmüşler ve 1388 tarihinden itibaren de Moğolistan’da istikrarsızlıklar baş göstermiştir.⁵⁸ Moğol İmparatorluğu’nda önemli işler gören Oyratlar veya Türklerin adlandırılmasıyla Kalmuklar 1416 yıllarında Togan Han önderliğinde Moğolistan’da devlet kurmuşlar ve 18. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Oyratlar, Kalmuklar veya Cungar Hanlığı).⁵⁹

Kafesoğlu, “Göktürk Hakanlıkları”, **Türk Dünyası El Kitabı (TDEK)**, C.1, Coğrafya-Tarih, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 129-136.

⁵³ Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, 2014, s.325-330.;Saadettin Gömeç, **Kök Türk Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 187-193.

⁵⁴İbrahim Kafesoğlu, “Uygurlar”, **TDEK**, C.1, Coğrafya-Tarih, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992, s. 146-148; J.Poul Roux, **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz’e 2000 Yıl**, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012, s. 159-161.

⁵⁵ Tınçtıkbek Çorotekin, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, **TA**, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.470, İbrahim Kafesoğlu, **a.g.e.**, 1997, s.140.

⁵⁶ Ahmet Taşağıl, “Karahitaylar” **TDVİA**, C.24, İstanbul 1991, s.415; J.Poul Roux, **a.g.e.**, 2012, s.168.

⁵⁷ Osman Gazi Özgüdenli, “Moğollar”, **TDVİA**, C.30, 1991, s. 225-229.

⁵⁸ Ahmet Temir, “Moğol(Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, **TA**, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 262.; Abdrasul İsakov, **Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV.Yüzyıl)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014, s.145, 149.

⁵⁹ Muallâ Uydu Yücel, “Kalmuklar”, **TDVİA**, C.24, 1991, s.267.

Mançu sülalesi Çin’de egemen güç haline geldikten sonra 17.yüzyıl sonu-18.yüzyıl başlarında Galdan isimli bir Moğol prensi yeniden müstakil bir Moğol devleti kurmak için uğraşsa da Mançular buna izin vermemişlerdir. Bölgede çıkan karışıklıklardan sonra Mançu sülalesi yönetimindeki Çin, Moğolistan ve Doğu Türkistan’ın bazı bölgelerini zapt etti. 1911-12 Mançuların Çin hâkimiyetinden vazgeçtikleri, Moğolların Çinlileri Moğolistan’dan kovdukları yıllar olmuştur. 1913 yılında Ruslar ve Çinliler arasında dış Moğolistan’ın muhtariyetini tanıyan bir ittifak yapılmıştır.⁶⁰ 1917 yılında Rusya’da yaşanan devrim sonrası Moğolistan’da çeşitli karışıklıklar meydana geldi. Ancak Kızıl Ordu’nun yardımıyla 26 Kasım 1924 yılında Moğolistan’da Halk Cumhuriyeti ilan edilmiştir.⁶¹

⁶⁰ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, TTK, Ankara 1947, s.306, 307, 342,343.

⁶¹ Anonim, “Moğolistan”, **AnaBritannica**, C.16, İstanbul 1989, s. 174.

2. N. V. POLOSMAK'IN YAPTIĞI KAZILAR VE İNCELEMELERİNİN AYRINTILI ANALİZİ

2.1. Ukok Bölgesi (Rusya Federasyonu)

2.1.1. Ukok bölgesinde N. V. Polosmak'tan önceki çalışmalar

Güneybatı Sibirya'da yer alan, Rusya Federasyonu toprakları içerisinde kalan Ukok Platosu günümüzde Çin (Doğu Türkistan), Batı Moğolistan, Doğu Kazakistan'ın sınırlarının kesiştiği noktada, Dağlık Altay'ın en güneyinde bulunmaktadır (Bkz. Harita 1.2). Ukok Platosu'nda eski dönemlerden bu yana çalışma yapılmamıştır. Platodaki anıtlar N. V. Polosmak ve V. İ. Molodin'in çabalarıyla gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Ak-Alaha ve Kuturguntas ile ilgili çalışmaları Polosmak yaparken, yakın dönemlerde Yukarı (Verh) Kalcın ve Moynak anıtlarındaki çalışmaları da V. İ. Molodin yürütmüştür.

2.1.2. Ukok bölgesinde N. V. Polosmak'ın çalışmaları

1990 yılında keşfedilen Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan ve kendisiyle ilişkili anı kompleksi 1990'da, aynı mezarlığın 2 no.lu kurgan 1992'de, 3 no.lu kurgan ise 1995 yılında incelenmiştir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı'ndan 3 km doğuda yer alan Ak-Alaha-3 Mezarlığı'nı oluşturan iki kurgandan ilki, 1993 yılında⁶² ikincisi ise 1994 yılında incelenmiştir. Ak-Alaha-5 Mezarlığı ise 1990 yılında keşfedilmişse de inceleme çalışmaları 1994-95 yıllarında yapılmıştır.⁶³ Ukok Platosunda bulunan ve Pazırık Kültürü dâhilinde sayılan bir diğer anıt Kuturguntas Mezarlığı'dır. Dağlık Altay'ın Bertek Vadisi'ndeki defin anıtlarının incelenmesi "Pazırık" uluslararası programı çerçevesinde 1991 yılı yazında sürdürülmüş olup Kuturguntas

⁶²<http://bsk.nios.ru/enciklopediya/ak-alaha-3> 02/11/2017.

⁶³ N. V. Polosmak, **Vsadniki Ukoka**, İfolio-press, Novosibirsk 2001, s.44, 62, 86.

Mezarlığı'nın en büyük kurganı aynı yıl incelenmiştir⁶⁴ (Ak-Alaha ve benzer özellikteki civar kurganlar için bkz. Harita-2.1).⁶⁵

Harita 2.1 Ak-Alaha ve benzer özellikteki civar kurganları gösteren harita (Molodin, 2003, çiz.1)

2.1.2.1. Ak-Alaha-I Mezarlığı

Mezarlığın Genel Tanımı ve Konumu

Ak-Alaha-1 Mezarlığı farklı zamanlarda yapılmış 5 kurgandan ve bir anı kompleksinden meydana gelmiştir⁶⁶ (Çizim 2.1). Mezarlık Ak-Alaha Nehri'nin sol kıyısında yüksek ve kuru bir yerde; kuzeyinde kaya parçaları, güneyinde Ak-Alaha Nehri uzanan vadinin merkezinde yer alır. Mezar planı iki gruba ayrılmıştır. Kuzey

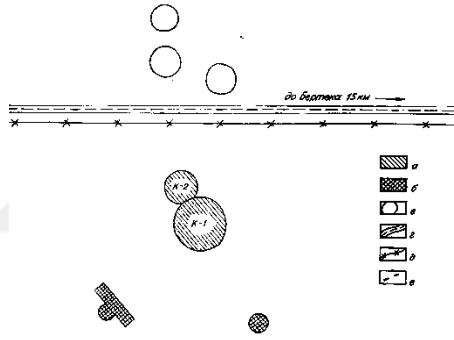
⁶⁴ N. V. Polosmak, "Pazırıkского Kurgana Kuturguntas", *Vestnik Drevney İstorii (VDI)*. 1992. №4. s. 50.

⁶⁵ V. İ.Molodin-vd., *Naseleniye Gornogo Altaya v Epohu Rannego Jeleznogo Veka Kak Etnokul'turny Fenomen: Proishojdeniye, Genезis, İstorіçeskiye Sud'by (po dannimarheologii, antrpologii, genetikі)*, İzdatel'stvo SO RAN, C.1, Novosibirsk 2003.

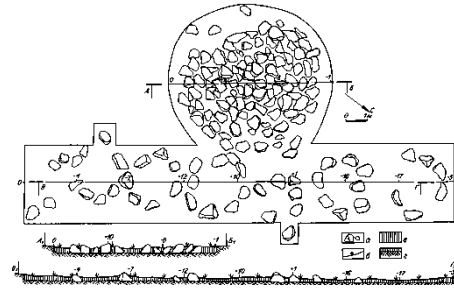
⁶⁶ N. V. Polosmak, a.g.e., 2001, s.44.; "Ak-Alaha-1 Mezarlığı altı kurgandan ve 1 anı kompleksinden meydana gelmiştir."denilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, *Stereguşıye Zoloto Grifi*, Nauka, Novosibirsk 1994, s.16.; Ancak N. V. Polosmak başka bir eserinde mezarlığın en güneyindeki küçük kurgan için şunları belirtmiştir: "Bütün defin kompleksini güneyden sınırlayan küçük kurganın kazısı sırasında küçük bezeksiz keramik parçaları bulunmuştur. Daha doğru ifade edilecek olursa bu bir kurgan değildir, toprak üstünde yoğun taşlardan meydana gelen, 8,5 m çapında yuvarlak taş örgüdür".s.17.; Ayrıca Bkz. N. V. Polosmak, a.g.e., 2001., s. 44.

taraf, çapı 20 m, yerden yüksekliği en fazla 50 cm olan üç küçük taş kurgandan oluşmuştur. Kurganlardan birisinin doğusunda iki küçük taş balbal tespit edilmiştir. N. V. Polosmak ve ekibi tarafından incelenen güney grubunda bir büyük kurgan ve ona kuzeyden tarafından bitişik küçük bir kurgan, bunların 25 m güneybatısında bir anı kompleksi ve hepsinin güneyinde anıt-kurgan yer almıştır. Büyük kurganın kuzeydoğusunda kurgan yapısına ait olan tümsekten yaklaşık 10 m uzaklıkta iki tane siyah ve gri karışımı renkte balbal bulunmuştur. Anı kompleksinin içerisinde çapı ortalama 2 m olan ve birbirine biraz bitişik, çimle örtülü yedi taş halka dizisi yer almıştır. Her halka yedi büyük taştan oluşmuştur. Bütün bunlar kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan bir zinciri meydana getirir (Çizim 2.2). Anı yapısının kazısı sırasında birkaç hayvan kemiği ve ateş yakıldığına dair izler bulunmuştur.⁶⁷

Polosmak 1 ve 2 no.lu kurganların Pazırık Kültürü'ne, 3 no.lu olanın ise eski Türk Dönemi'ne ait olduğunu belirtmiştir.⁶⁸

Çizim 2.1 Ak-Alaha-1 Mezarlığı planı (Polosmak, 1994, çiz.4)

Çizim 2.2 Ak-Alaha-1 Mezarlığı'na ait anı kompleksi (Polosmak, 1994, çiz.5)

Mimari

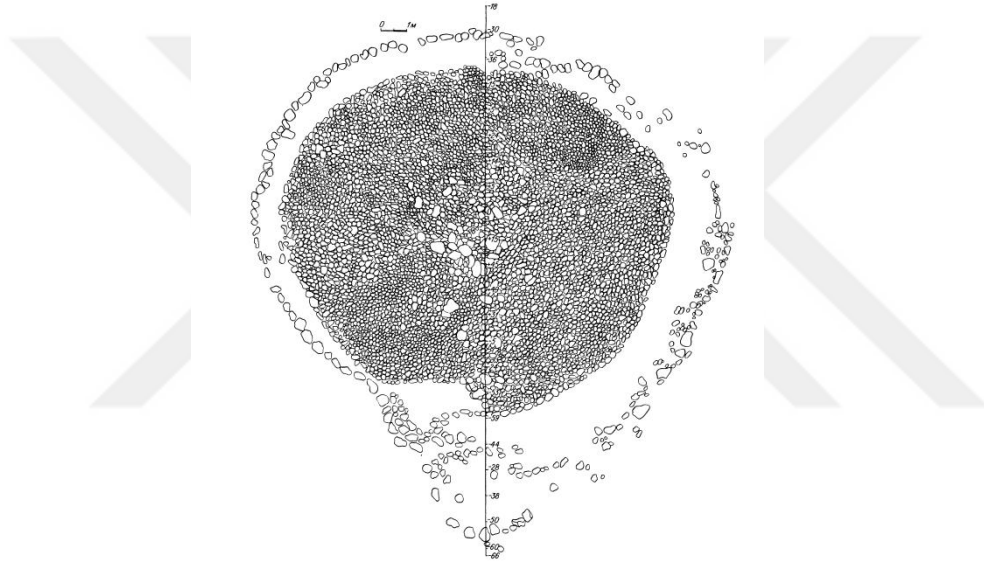
Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan: N. V. Polosmak kurganının soylu ölümlere ait neredeyse bütün defin envanterinin ortaya çıkması bakımından ilk olabileceğini belirtmiştir.⁶⁹ Kurgan tümseğinin (tepesinin/tepeciğinin) çapı doğudan batıya 18 m, kuzeyden güneye ise 17,5 m'dir ve böyle bir kurgan ona göre orta büyüklükte kurganlardan sayılabilir. Tümseğin yüksekliği şimdiki yer seviyesinden yaklaşık 70 cm'dir. Kurgan, kazıdan önce çakıl taşlarından ve taş plakalardan meydana gelen yuvarlak düz bir tepe şeklinde tespit edilmiştir. Büyük taşlar yalnızca toprak çökmesinin meydana geldiği ve yaklaşık 3 m çapında sığ bir çukurun açıldığı orta

⁶⁷N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.16,17.; Ayrıca Bkz. <http://kronk.spb.ru/library/polosmak-nv-1994-2.htm> 02/11/2017.

⁶⁸N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.44.

⁶⁹N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.28.

kısmında bulunmuştur. Kurganın zemini oldukça fazla çimle kaplanmıştır. İlk olarak kurganın bütün alanı üzerindeki çim kaldırılmış ve kurgan tümseğinin çevresinden mezar toprağına gömülmüş üç büyük taş dizisi bulunmuştur (Üstelik bazı yerlerde levha şeklinde olana da rastlanmıştır.) (Çizim 2.3). Tümsekte, çakıl taşlarının ve küçük taşların altında kurganı meydana getiren büyük kaya parçaları yer almıştır. Mezar çukurunun kazılmasıyla ortaya çıkan atık toprak çukurun tekrar doldurulmasında kullanılmıştır, ancak arta kalan bir miktar toprak kurganın batı kısmında bırakılmıştır. Kurganın merkezinde N. V. Polosmak'ın verdiği bilgilere göre 14. yüzyıla ait olan giriş defini yer almıştır (Yer zemininden 24 cm derinlikte). Bunun için tümseğin taşları sökülüş ve oluşan dar çukura defin yerleştirilmiştir.

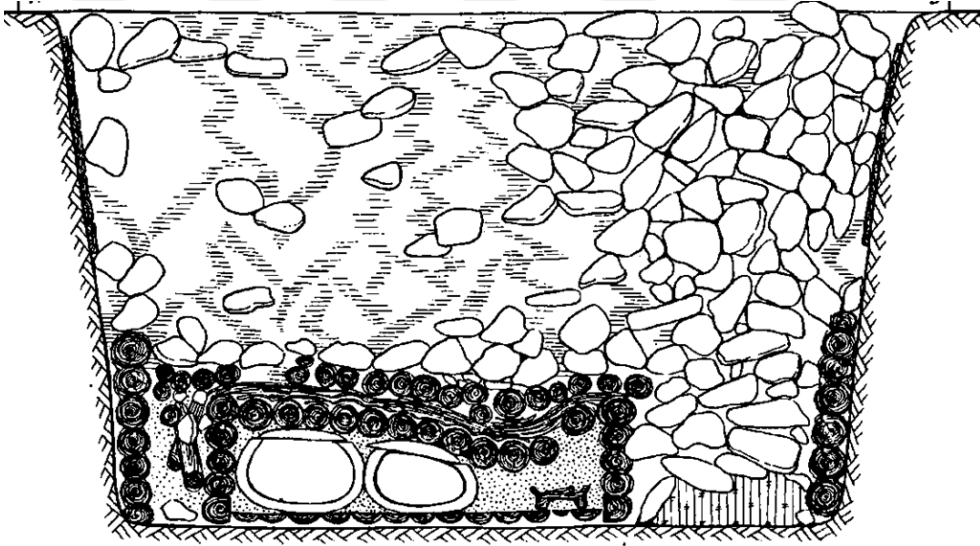

Çizim 2.3 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganı (Polosmak, 1994, çiz.7)

N. V. Polosmak, ana definin mezar çukurunun kurganın merkezine yerleştirildiğinden bahsetmiştir. Bu çukur hemen hemen kare formunda ve kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır. Ölçüleri 4.80 x 4.75 m'dir. Çukurun özellikle kuzeydoğu kısmı 2.60 m derinliğinde, defin odası ve at cesetlerinin bulunduğu kısımdan başlayarak taşlarla doldurulmuştur. Geri kalan kısımda ilk olarak mezarın kazılması sonucu ortaya çıkan toprak yer almış ve yaklaşık 1 m derinlikte büyük taşlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Donmuş tabaka kara seviyesinden yaklaşık 50 cm'de tespit edilmiştir. Donmuş toprağın izin verdiği ölçüde kazıldığı anlaşılan mezar çukuru 2,90 m olup nispeten derin değildir.

Mezar çukurunun duvarları ince plakalarla ve tahtalarla sağlamlaştırılmıştır. Plakaların uzunluğu yaklaşık 4.60 m,⁷⁰ kalınlığı ise yaklaşık 9 cm'dir. Alüvyon topraklı duvarlar donmuş vaziyette kaldığı sürece korunmuştur, ancak çözülme esnasında döküldüğü belirtilen duvarlar kazı ekibi tarafından demir levhalarla desteklenmiştir.

Yer seviyesinden 180 cm derinlikte çukurun dibinde melez ağaçından yapılmış 4 x 4.10 x 1 m ölçülerinde ahşap bir oda vardı. Bu odanın üst örtüsü yatay halde bulunan, yapısal olarak katkısı olmayan özel oyukların yer aldığı kabukları soyulmamış tomruklardan, yan duvarları ise yedişer tomruktan oluşmuştur (Çizim 2.4). Üst örtüyü kısa kaldıkları için ikişer dizilmiş toplam 38 tomruk örtmüştür. Bunların çapı 16-20 cm'dir. Tomruklar arasındaki açıklıklara budaklı kalın sııklar koyulmuştur.

Çizim 2.4 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1994, çiz.12)

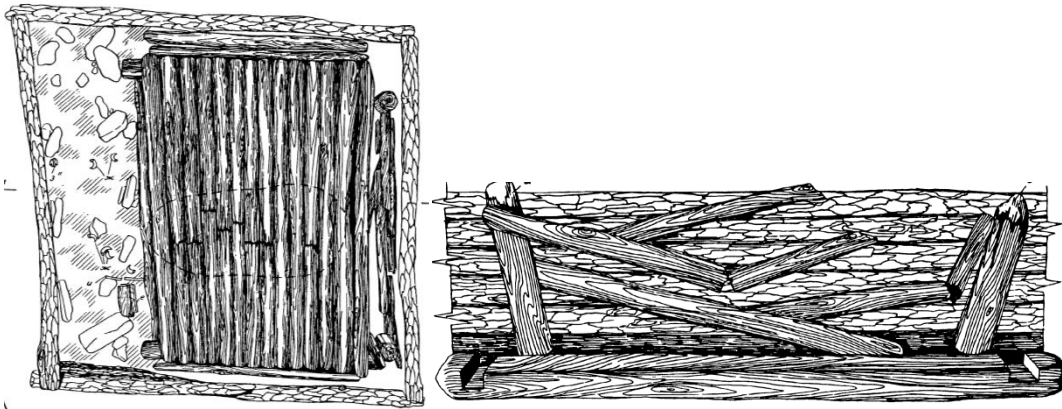
Ahşap örtü çukurun kuzeydoğu kısmında yoktur. Burada at definlerinin üzerini örten büyük taşlar bulunmuştur. Atlar mezar çukurunun dibine, dış odanın içine yerleştirilmiştir. At bölmesinin ölçüleri 3,70 x 0,90 m'dir. Buraya toplamda 10 at gömülmüş olup bütün iskeletlerin sağlam kalmadığı tespit edilmiştir. Sekiz tane örülmüş at kuyruğunun bulunduğu bölmede, üzerinde kızıl tüylerin tespit edildiği at kafatası, bu bölmenin doğu köşesinde yer almıştır. Bütün atlar ucu sivri baltalarla, başları delinerek öldürülmüştür. Atların koyulduğu yer dar olduğundan, bunlar üst

⁷⁰ Yazar Stereguşiye Zoloto Griffi'de 4.60 cm olarak verdiği ölçüyü Vsadniki Ukoka'da 4.60 m olarak düzeltmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, a.g.e., s. 48.

üste iki sıra halinde yerleştirilmiştir. Yedi kafa batıya, iki kafa ise doğuya çevrilmiştir. Üzerleri taşlarla örtülü atların yerleştirildikleri zemin de taştandır. N. V. Polosmak, Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda atların sıradan kurganlarda olduğu gibi yerleştirildiğini belirtmiştir. Bunlar sırt üstü, ayakları bükülmüş, başları eğik olarak defnedilmiştir. At dişleri üzerinde yapılan incelemeler sonucunda kurgandaki gömülmenin baharda yapıldığı belirlenmiştir.

Üst örtünün çıkarılmasından sonra odanın güneybatısını işgal eden ikinci iç ahşap bölme açık kalmıştır. Burasının ölçüleri 2,40 x 3,20 m'dir. Ahşap odanın üst kısmı dört kat huş ağacı yapraklarıyla örtülmüştür. Örtü kısmı kısmen odanın dış duvarlarına da yayılmıştır. Bahsedilen bu örtü buz tutmuştur.

Defin odası, çapı ortalama 15-20 cm olan soyulmamış melez ağacından elde edilen tomruklardan meydana gelmiş olup odanın genel yüksekliği 0,70 m'dir. Örtü sıkıca yerleştirilmiş 3,3 m uzunluğunda, 16-22 cm çaplarında 14 adet tomruktan oluşur (Çizim 2.5). Zemin ise sadece iç yüzü işlenmiş 13 plakadan meydana gelmiştir. Ahşap odanın batı ve doğu duvarlarında, melez ağacından inceltilmiş plakalar kullanılmıştır; bu plakalar zemin tahtalarının geçirebilmesi için dip kısımlarından yontulmuştur. Güney duvarında, aşağıda, dört köşeli plaka yer almıştır. Burada iç ve dış bölmenin arasında neredeyse köşelere dik olarak gömülen iki kısa tomruk, uzunlukları 1.20'şer m, çapları ise 20'şer cm'dir (Çizim 2.6). Bunlar muhtemelen üst örtünün tomruklarını destekliyorlardı.⁷¹

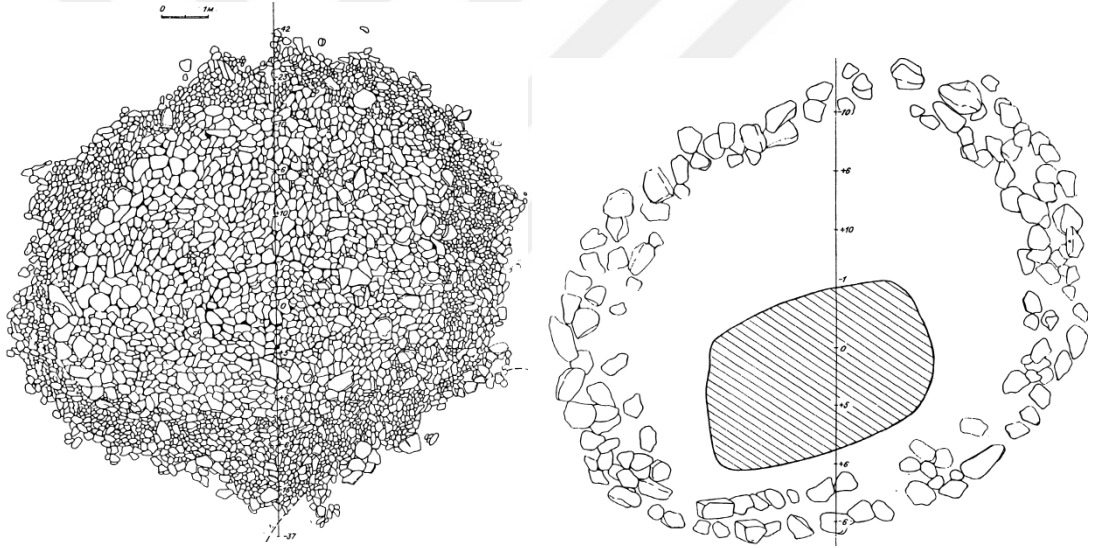
Çizim 2.5 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait defin odasının üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.15)

Çizim 2.6 Defin odasının güney duvarı (Polosmak, 1994, çiz.17)

⁷¹ N. V. Polosmak, a.g.e., 1994, s.18, 19, 21, 22, 23, 24, 44.; N. V. Polosmak, a.g.e., 2001, s.48, 55.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Bu kurgan, aynı mezarlıktaki 1 no.lu kurganın yanında yer almıştır ve bunların tümsekleri kuzeyden birbirine bitişiktir. 1992 yılında incelenen kurganın taş tümseğinin çapı yaklaşık 11 m'dir. Kenarları çok fazla çimle kaplanmıştır. Merkezde oval şekilde derin bir çöküntü meydana gelmiştir. Taş yığınının üst kısmı büyük çakıllardan oluşur (Çizim 2.7). Kurgan tepesinin yükseltilmesi mezar çukurunun kazılmasından sonra arta kalan toprağın ve çok sayıda taş parçasının mezar çukurunun üzerine yığılmasıyla mümkün olmuştur. Çukurun en üst tabakasında irili ufaklı taşlar yer almış, daha aşağıda taşlar toprakla karışmıştır. Çukur, çapı 9,40 m'ye varan oval formda çevre duvarıyla kuşatılmıştır. Duvar, çok sayıda irili ufaklı kayalardan oluşturulmuştur (Çizim 2.8).

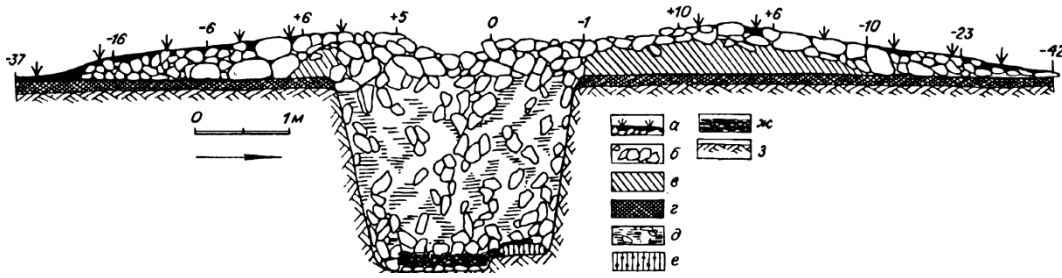

Çizim 2.7 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgana ait tepenin planı (Polosmak, 1994, çiz.70)

Çizim 2.8 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgana ait taş çit ve defin çukurunun planı (Polosmak, 1994, çiz.71)

Bu taşlar otlardan temizlenen yüzeye birkaç sıra halinde koyulmuştur. Mezar çukurundan çıkan toprak hiçbir yerde bu taş yapıyı örtmediğinden, ilk olarak mezar çukurunun kazıldığı, daha sonra etrafına taş duvarın örüldüğü anlaşılmaktadır. Bu kurganda taş yığını hacimce küçüktür. Burası, çevre duvarının gerisinde boydan boya çimle kaplanmış, çok sayıda küçük taşlardan meydana gelmiş olup 1 m genişliğe sahiptir. Taş duvarın içinde, özellikle de merkezinde birçok büyük taş bulunmuştur. Kurganın ortalama yüksekliği, kazı öncesinde ölçülen günümüzdeki durumu yaklaşık 40 cm'den ibarettir.

Kurganın iç alanının büyük kısmını kaplamış olan, üst tarafta 3,95 x 2,70 m ve orta tarafta ise 3,16 x 1,90 m ölçülerindeki mezar çukuru, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda açılmıştır. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda olduğu gibi bu kurganda da mezar çukuru alüvyonlu toprağa sahiptir. Mezar çukurunun duvarları eğimli olup bunlar yavaş yavaş dökülmüştür. Çukur büyük ve küçük taşlar ve ince çakıllar ile doldurulmuştur. Ayrıca kumlu kile de rastlanmıştır. Çukurun dolgusu yaklaşık 80 cm derinlikte ıslak olarak tespit edilmiştir. Daha aşağıda donmuş taşlarla birlikte donmuş sert toprak bulunmuştur. İlk ahşap örtü defin çukurunda 176 cm derinlikte tespit edilmiştir. Örtü, 12 tane çürük halde bulunmuş tomruktan oluşmuştur. Örtünün ölçüleri 1,68 x 2,70 m'dir. Mezar çukurunun dibi, ahşap zeminin üzeri ince yeşilimtırak çakıl taşlarıyla sıkı sıkıya kaplanmıştır. Defin odası mezar çukuruna yerleştirildikten sonra çukur orta boyutlardaki taşlarla ve toprak ile doldurulmuştur (Çizim 2.9).

Çizim 2.9 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1994, çiz.72)

Çukurun 180 cm derinliğinde tespit edilen at iskeleti çukurun kuzey duvarı boyunca uzatılmıştır. At iskeleti için özel bir kademe yapılmıştır. İskeletin hemen hepsi birinci örtünün tomruklarıyla örtülmüştür. At, karnı üzerine yatırılmış; ayakları bükülmüş vaziyettedir. Dişlerindeki gem sağlam durumda bulunmuştur. Kafatasında ucu sivri demir baltayla açılmış darbenin izi bellidir. Çukurun dibinde küçük ölçülerde (2 x 0,95 m) ahşap oda bulunmuştur. Odanın yüksekliği tespit edilememiştir; zira çukurun doldurulmasıyla birlikte ağırlıktan dolayı ezilmiştir. Defin üzerinde iki örtü bulunmuştur. Altta yer alan ikinci örtü 7 tomruktan meydana gelmiştir. Bu örtülerin altında, çukurun 2 m derinliğinde, beş tomruk parçasından oluşan zeminde 8 yaşlarında bir çocuk defini bulunmuştur. N. V. Polosmak'a göre Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganı, kurgan tümseğinin yerleştirilmesine bakılırsa kurgan-1'den biraz daha geç inşa edilmiş; 1 no.lu kurgana sonradan eklenmiştir.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 ve 2 no.lu kurganının yaklaşık 30 m güneyinde yuvarlak formda bir anı kompleksi bulunmuştur. 8 m çapında, küçük ve orta taşlardan tek katman olarak meydana getirilmiş bu yapı (bkz. Çizim 2.2) oldukça düz ve yoğun bir şekilde çimle kaplanmıştır. Taşların kaldırılmasından sonra, döşeme altında, aynı yerde ateş izine; farklı bir yerde ise bezeksiz, keramik parçalarına rastlanmıştır.⁷²

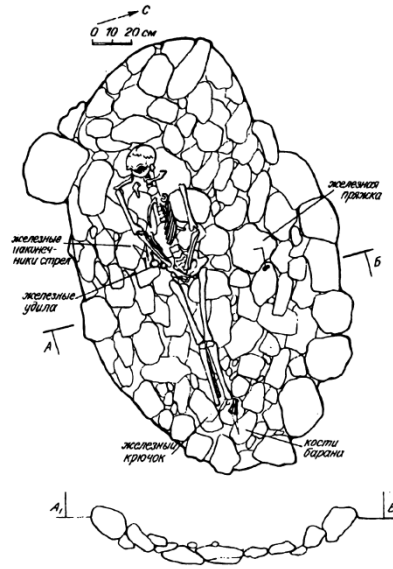
Ak-Alaha-1 Mezarlığı 3 no.lu kurgan

Ak-Alaha-1 Mezarlığı grubu içerisinde en kuzeyde yer alan ve N. V. Polosmak tarafından incelenen son kurgan ‘zincir’ düzeni içerisinde değildir. Kurgan-3, 2 no.lu kurganın daha kuzeydoğusunda yer almıştır (Bkz. Çizim 2.1). Kurganın taş tepe kısmının çapı yaklaşık olarak 13,5 m’dir. Kuzey-güney doğrultusunda yer alan kurganın kenarları çimenle kaplanmış olup ortasında soyguncuların açtığı çukur yer almıştır. Göktürk Dönemi’ne tarihlenen defin soyguna maruz kalmıştır.⁷³

Cesetlerin durumu ve özellikleri

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Giriş Defini: 14.yüzyıla ait ceset sırt üstü düz bir şekilde yatırılmış, başı batıya doğru çevrilmiştir. Kolları dirseklerinden hafif bükülmüş halde olup elleri leğen kemiği bölgesinde toplanmıştır. Cesedin kafatası ezilmiştir (Çizim 2.10).⁷⁴

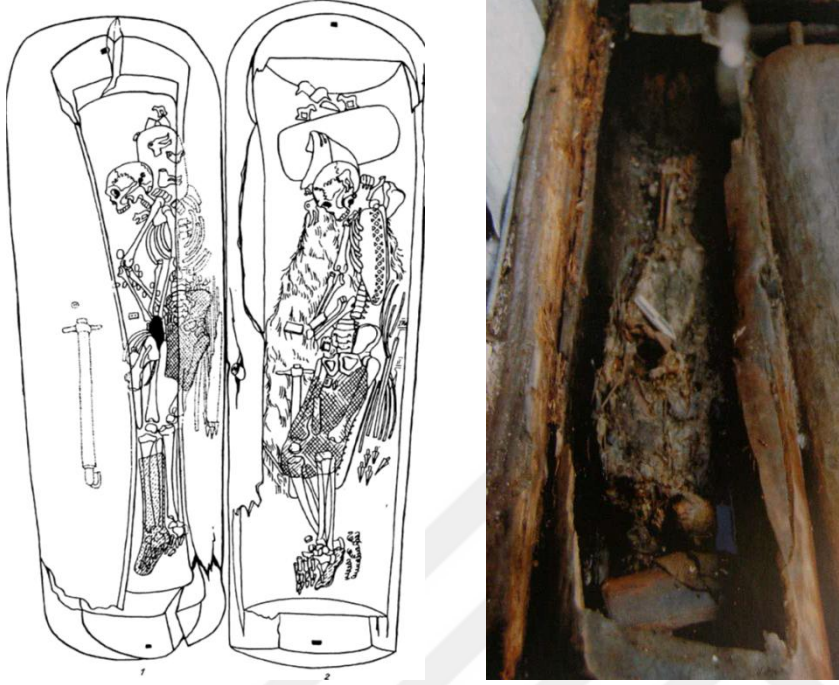
Çizim 2.10 Ak-Alaha-1 mezarlığı 1 no.lu kurgana sonradan yapılan 14.yüzyıla ait giriş defini (Polosmak, 1994, çiz.10)

⁷² N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.60, 61, 63; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.59.

⁷³ Göktürk dönemine ait kurganların ayrıca ele alınacağını ifade edilmiş olup Kurgan-3 hakkında detaya yer verilmemiştir. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.62.

⁷⁴ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 19.

Defin-1: Güney duvarında duran büyük tabutta 45-50 yaşlarında Avrupaî tipte bir erkek cesedi bulunmuştur. Sağ yanı üzerine yatırılmış olan cesedin kolları dirseklerinden bükülmüş ve başı kuzeydoğuya çevrilmiştir (Çizim 2.11, resim 2.1).

Çizim 2.11 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait defin odasında tabutların içinde bulunan kadın (1, sol) ve erkek (2, sağ) definleri (Polosmak, 1994, 19)

Resim 2.1 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yatan erkek defini (Polosmak, 2001, res. 34)

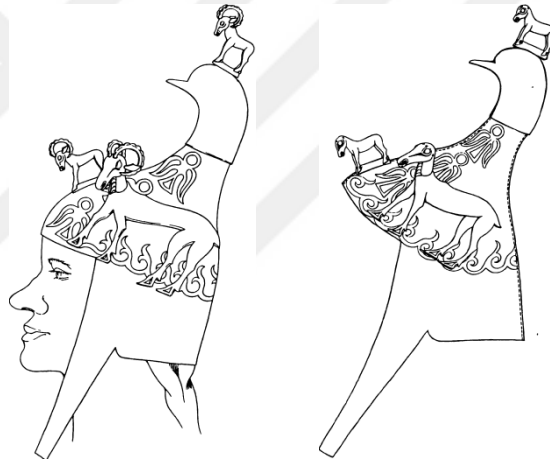
Cesedin başının altına daha önce benzer kurganlarda da görülen, boyut (48 x 23 cm, yüksekliği 8,5 cm) olarak en büyük olduğu tespit edilen bir yastık yerleştirilmiştir.⁷⁵ Cesedin kafatasının altındaki yastıkta ve onun arkasındaki alanda, geyik ve at figürlü, altın varakla kaplı, içinde ahşap yer alan keçe başlık parçaları bulunmuştur. Kuş kafası şeklindeki stilize başlığın tepesinde, özel bir oyuntu içerisine giren at figürü bulunmuştur (Çizim 2.12). Keçe miğfer, altın varakla kaplı stilize kuş figürleriyle ve sarmal bezemeye süslenmiştir. Adamın boynunda karmaşık yapılu bir çeşit gerdanlık vardır (İng. Torc, Torq, Rus. Grivna). Cesedin kulağında küpe olduğu anlaşılmış; elbisesinde burulu iplerin ucunda asılı duran, ortası basık elips şeklinde toplar⁷⁶ bulunmuştur. Bu topların yanında, omuz süsleri ile birlikte elbisesinin işlemeli ve kürklü keçe kısmı da sağlam kalmıştır. Sağlam kalan elbiseler arasında pantolon ve

⁷⁵ N. V. Polosmak bilinen diğer ahşap yastıkların birinci, beşinci pazırık kurganlarında ve birinci Tüekta Kurganı'nda ele geçmiş olduğunu ve bunların çeşitli formlara sahip olduğunu ifade etmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.27.

⁷⁶ N. V. Polosmak bu toplara muhtemelen küçük tohumları hatırlattığı için “balaboşka” demiştir. balaboşka patatesin olgunlaşmamış küçük haline denilmektedir.

ayakkabı mevcuttur. Cesedin üzerindeki elbisede kemer tokaları, tarak ve düğme, sağ yanına koyulmuş balta tespit edilmiştir. Sağ tarafında kalçaya yakın bir yerde hançer, yine kalçasının yakınında, ancak sol tarafında sadak bulunmuştur. Sadağın yanında saplamalı ok uçları ve yay parçaları da bulunanlar arasındadır.

Defin-2: Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, tabut içerisindeki erkek definin yanında, daha küçük boyutlardaki ikinci tabut yer almıştır. Bu tabutta, sağ yanına yatırılmış Avrupaî tipte, belirlemelere göre 16 yaşlarında bir kız defini bulunmuştur (Bkz. Çizim 2.11). Başu kuzeydoğuya çevrilmiş ve uzunlamasına yatan cesedin başının altında 35 x 19,5 cm ebatlarında, yüksekliği 7 cm olan ahşap yastık vardır. Bu yastık epey düz ve hafif yuvarlak köşelidir. Genç kız defininde tespit edilen başlığın, erkek defininde bulunan başlıkla yakın benzerliğe sahip olduğu anlaşılmıştır (Çizim 2.13).

Çizim 2.12 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan erkek başlığının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.34)

Çizim 2.13 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın başlığının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.38)

Cesedin boynunda gerdanlık; göğüs kafesi bölgesinde ise erkeğinkine benzeyen ancak onunkinden daha küçük boyutlarda uçlarında top şeklinde süsler olan ipler bulunmuştur. Leğen kemiği bölgesinde deniz kabukları ve iki adet ahşap yuvarlak ve dikdörtgen biçiminde düğme ele geçirilmiştir. Cesedin sağ bacak kemiği boyunca balta, bel bölgesinde deri mahfazasında kıvrımlı ayna ve deri çantanın yanı sıra kemer tokası ve bazı metal eşyalar da tespit edilmiştir. Sağ kalça tarafında günümüze kötü vaziyette ulaşmış hançer, sol kalça tarafında ise sadak bulunmuştur. Yanında yedi adet ok ucu, bunlardan yapılmış saplar (veya gönderler?) ve karmaşık yapılı yay ele geçirilmiştir. Kadının giydiği pantolonun parçaları, ayak ve leğen kemikleri

bölgesinde görülmüştür. Cesedin elbise ve ayakkabısının kürk ve keçe parçaları da sağlam kalan parçalar arasındadır.⁷⁷

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Çocuk defini, sağ yanı üzerine yatırılmış, sağ eli gövdesi boyunca uzatılmış, sol eli ise dirsekten bükülmüştür (Çizim 2.14). Kafatası üzerinde altın varakla kaplı başlık parçaları ele geçirilmiştir. Bu başlık, stilize bir kuş biçiminde olup üzerinde çift kanatlı grifon şeklinde şeritler görülmüştür. Cesedin kafatasının altında sağ tarafta küpe, boynunda ise gerdanlık; bel bölgesinde bir çengel ve kum renginde orta uzunlukta bir kürk, kürkün aşağısında da kemer tokaları bulunmuştur. Sağ uyluk kemiğinde kın içinde hançer vardır. İç kısmı kalın deri ile kaplanmış kına ahşaptan yapılmış düğmeler dikilmiştir. Bunun yanında yer alan, deri kaplı ahşap sapı sağlam kalan balta ahşap takoz yardımıyla kovanına sabitlenmiştir. Definin bacağına yanında ok uçları bulunmuştur.⁷⁸

Çizim 2.14 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda yatan çocuk defini (Polosmak, 1994, çiz.76)

⁷⁷ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.27, 28, 36.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 57, 58.

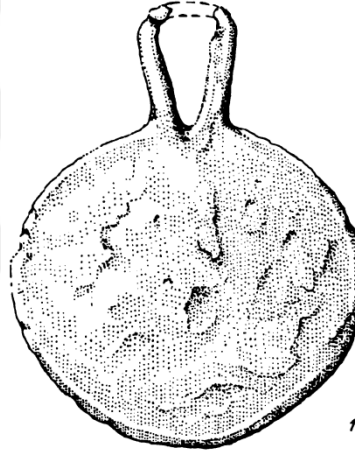
⁷⁸ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.63.; N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 59, 60, 62.

Madeni buluntular

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bronz: Kurganın batı kısmında, kurgan tümseğinin etrafında halka oluşturan taşlar arasında iyi şekilde korunmuş bronz gem parçası bulunmuştur. Uzun kullanımından dolayı çok aşınmış olan bu gem parçasının orta çubuğu burularak şekillendirilmiştir.⁷⁹

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın ve erkek definlerinin boyunlarında yer alan gerdanlıkların ahşaptan yapılmış hayvan figürlü ön kısımları haricindeki yerler bronzdan yapılmıştır. Bunlar, üzerleri altın varak kaplı boru şekline sahiptir.⁸⁰ Bir başka bronz nesne kadın defininin yakınında, su damlası şeklinde kıvrıma sahip, madalya görünümünde aynadır. Bu ayna 6,5 cm çapındadır (Çizim 2.15).⁸¹

Çizim 2.15 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait kadın defininden çıkan bronz ayna (Polosmak, 1994, çiz.30,1)

Demir: 14.yüzyıla ait giriş definin bel bölgesinin sağında, demirden gem halkaları, ayak bölgesinde demir çengel, toprak dolguda ise küçük demir toka bulunmuştur.⁸²

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda atlar, koşum takımlarıyla birlikte gömülmüştür. Bu atlardan dört tanesinin dişlerinde demir gem bulunmuştur. Genel olarak kötü durumda olan gemlerin mafsallı ve tek halkalı olduğu anlaşılmaktadır.⁸³

N. V. Polosmak'a göre Pazırık Kültürü'ne mensup olanların definlerinden genelde

⁷⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.19, 55.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 44.

⁸⁰ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.35.

⁸¹ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.36.

⁸² N. V. Polosmak demirden gem halkalarının yanı sıra ok uçlarının varlığından da bahsetmiştir, ancak bunların hangi malzeme ile yapıldığını belirtmemiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s. 19

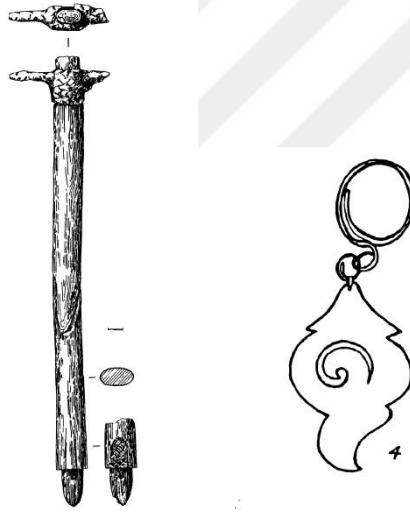
⁸³ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.24, 54.

bronz dökme ve gerçeğin küçük bir kopyası şeklinde baltalar çıkmıştır; ancak Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan kadın definindeki, ucunun sivriliği ile dikkat çeken balta, demir malzemedeki yapılmış olup günümüze kötü bir şekilde gelebilmiştir (Çizim 2.16).⁸⁴

Definlerin her ikisinde de ahşap kın içerisinde demir hançer vardır ve bu hançerler sağ uyluk kemiği boyunca yer almıştır. N. V. Polosmak, V.D. Kubarev'in tespitine yer vererek, hançerlerin özel bir kemer yardımıyla bacağa sabitlendiğini belirtmiştir. Demir hançerler kendi kendilerine çürümüşlerdir ve saplarının şeklini tespit etmek mümkün olmamıştır. Hançer uzunluklarının 22,5 cm'den küçük oldukları ve bunların minyatür kopyalar olduğu V.D. Kubarev tarafından belirtilmiştir.⁸⁵

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Altın: Bu kurgandaki cesedin kafatasının sağ yanında bulunan küpe altından yapılmıştır (Çizim 2.17).⁸⁶

Çizim 2.16 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan kadın definine ait sivri balta (Polosmak, 1994, çiz.25)⁸⁷

Çizim 2.17 Ak-Alaha 1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda yatan define ait küpe (Polosmak, 1994, çiz.78,4)

Bronz: 2 no.lu kurgandaki çocuk defininin boynunda bulunan gerdanlık, (Resim 2.2) cesedin sağ uyluk kemiğinin yanında duran, uzunluğu 17,5 cm olan hançer (Resim

⁸⁴ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.32, 33.

⁸⁵ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.33, 34.

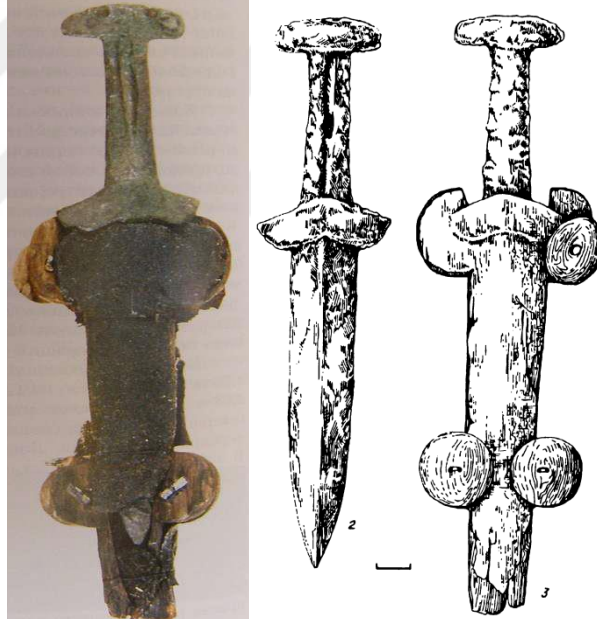
⁸⁶Ak-Alaha Kurganlarında tespit edilen ahşaptan yapılmış pek çok materyal altın varakla kaplıdır; önceki kurganlarda tespit edilen küpeler de ahşaptan yapılmış ve altın varakla kaplanmışlardır. Ancak, Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgandaki çocuk defininde bulunan küpenin doğrudan altın olduğu belirtilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**,1994, s.63.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**,2001, s. 62.

⁸⁷Aynı görsel için bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, çiz.36.

2.3, çizim 2.18) hançerin yanında bulunan 12,5 cm uzunluğa sahip balta, (Resim 2.4, çizim 2.19) bele tutturulan ve sadakla ilgili olduğu düşünülen çengel (Çizim 2.20) bu kurganda yer alan bronzdan yapılmış malzemelerdir.⁸⁸

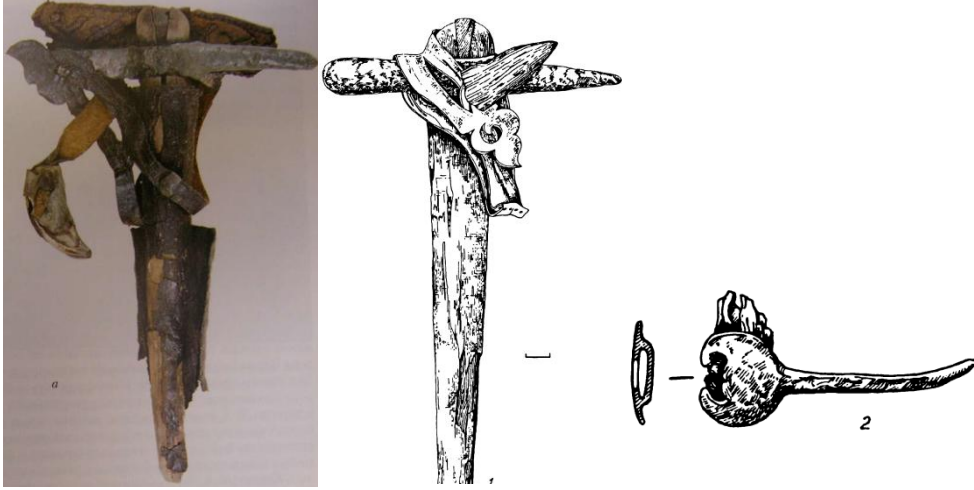
Resim 2.2 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çocuk defininde bulunan gerdanlık (Polosmak, 2001, res. 37)

Resim 2.3 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda, kılıfı içerisinde yer alan hançer (Polosmak, 2001, res. 38, a)

Çizim 2.18 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan hançer (sol) ve kın içindeki görünümü (sağ) (Polosmak, 1994, 2, 3)

⁸⁸ N. V. Polosmak, a.g.e., 1994, s. 63.

Resim 2.4 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan balta (Polosmak, 2001, res. 39, a)

Çizim 2.19 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan balta (Polosmak, 1994, 79, 1)

Çizim 2.20 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çengel (Polosmak, 1994, 78, 2)

Ağaç buluntular

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

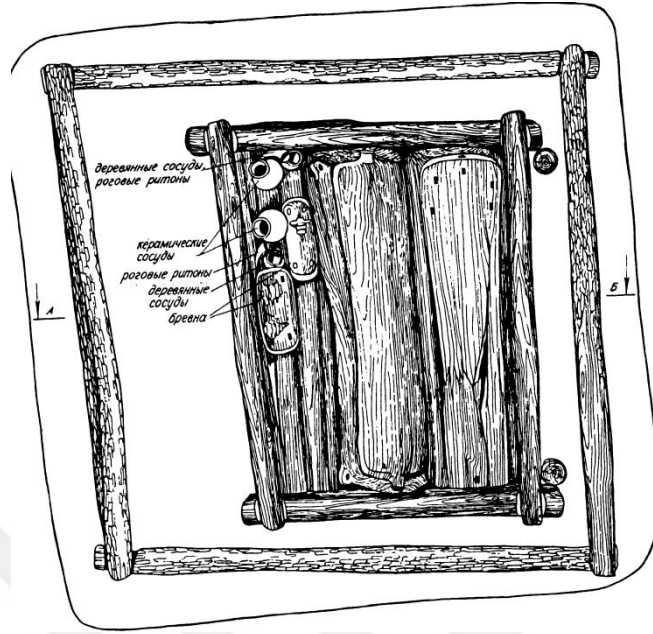
Toprağın yumuşatılmasında kullanılmış olması muhtemel ucu aşınmış sopa, defin odasının altında bulunmuştur.⁸⁹ Defin odasının güney kısmında ahşap bölmenin duvarlarına ve birbirine bitişik, kapaklarla örtülü iki adet melez ağacı kütüğünden oyulmuş tabut⁹⁰ tespit edilmiştir (Çizim 2.21). İlk tabutun uzunluğu 2,70 m, ikincisinin ise 2,60 m'dir. Birinci tabutta baş kısmında beş, ayak kısmında bir; ikincisinde ise baş ve ayak kısımlarında birer tane sıkıca çakılmış ahşap kamalar bulunmuştur. Bütün oda ve tabutlar suyun donmasıyla buzla dolmuştur. Buzdan dolayı deforme olmuş ve çatlamış tabutlardan ikincisinin kapağında saplar görülmüştür. N. V. Polosmak, tabutların ilk yapıldığında gayet özenli, güzel, büyük bir ustalıkla ve kusursuzca yapılmış olduğunu belirtmiştir.⁹¹ Tabutların yanında kuzeybatıda, defin odasının zemininde iki ahşap yemek tabağı yer almıştır (Bkz. Çizim 2.21). Bunlardan biri 65 cm uzunluğundadır; diğeri ise ondan biraz daha büyüktür. Tabaklar küçük ayaklara sahiptir. Küçük tabakta koyunun kuyruk sokumu

⁸⁹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 21.

⁹⁰ N. V. Polosmak, Pazırık Kültürü'ne ait kurganlarda tabut işlevi gören nesneye *kütük* (Koloda, Колода) demiştir. Burada "kütük" yerine "kütükten oyulmuş tabut" ya da sadece "tabut" kullanımı tercih edilmiştir.

⁹¹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 24, 25.

kemiği, büyüğünde ise birkaç at omuru ve koyuna ait kuyruk sokumu bulunmuştur. Tabakların yanında da yuvarlak dipli küçük iki kap ele geçirilmiştir.⁹²

Çizim 2.21 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait ahşap defin odası (Polosmak, 1994, çiz.18)

Kadın definindeki ucu sivri baltanın ahşap sapı yuvarlak forma sahip olup uzunluğu 65 cm'dir. Sapın ucunda ise baklava dilimi şeklinde süsleme yer almıştır (Çizim bkz. 2.15).⁹³

Erkek defininde yer alan alt kısmı yuvarlak biçimli kın ortalama 20 cm'dir. Kadın defininde yer alan kın ise dibi sivriltilmiş, üst tarafları eşit kesilmiş, içi çukur şeklinde, uzunluğu 19,5 cm ve kama formundadır.⁹⁴

Bu kurganda tespit edilen ahşaptan yapılmış at koşumuna ait yedi tam süslemeden beşi atların yüzünde yer alırken, diğerleri ise muhtemelen atların yanına basitçe koyulmuştur. Bunlar arasında alna geçirilen çıkarılabilir grifon başlı olanların yanı sıra üç boyutlu başlara sahip kaz⁹⁵ ve çeşitli grifon figürlü olanlar da vardır. Atların koşum takımları palmetli, "S" formuna sahip grifon başlı ahşap parçalar ile süslenmiştir. At koşumunun yanaklıklarının uçları da grifon başları şeklinde ele alınmıştır. Birinci takımında uzun, eğri boyunlu, üç boyutlu grifon başları mevcuttur

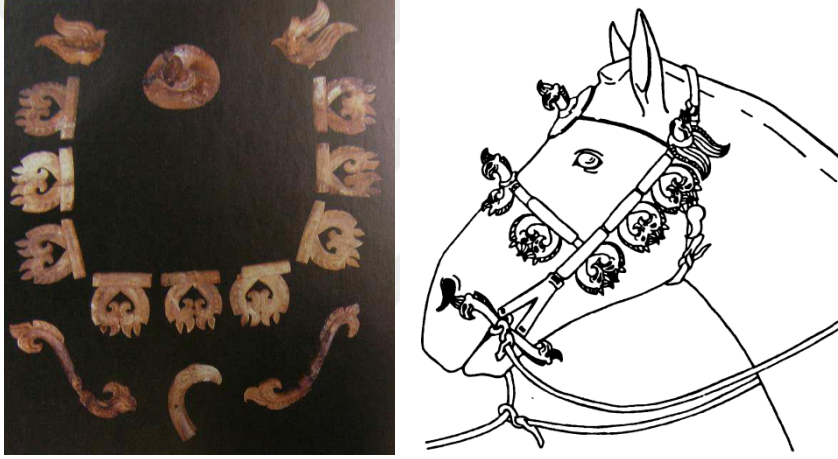
⁹² N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s. 43, 44.; N. V. Polosmak eserinin 25. sayfasında ahşap, toprak ve kemik malzemeden yapılmış bu materyalin defin odasının doğusunda yer aldığını belirtmişken 44. sayfasında kuzeybatısında yer aldığını ifade etmiştir. Anlatımda yön olarak kuzeybatı esas alınmıştır.

⁹³ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s. 32.

⁹⁴ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s. 33.

⁹⁵ N. V. Polosmak bunun kaz ya da kuğu olduğunu aynı eserinde ifade etmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s. 54.

(Resim 2.5, çizim 2.22). Bu başlar çıkarılabilir nitelikte olup grifonların eğri boyunlarından aşağıya doğru ibikleri devam eder (Çizim 2.23). Sorguçlar kısa çizgili, gözler ise bademdir. Gaganın tüysüz deri kısmı düz olarak gösterilmiştir. Grifon ibiklerinin yanında kulakların takılabilmesi için delikler açılmıştır. Bazı grifon başları kanat şekline sahip levhalara takılmıştır. N. V. Polosmak'ın verdiği bilgilere göre asma süsler gem kayışlarına ince iplerle levhalarda yer alan delikler sayesinde tutturulmuştur. Bütün üç boyutlu grifon başlarının tabanlarında ince ip için delik vardır. Kabartmalı grifon başları yanaklıkları iki taraftan süslemiştir (Bkz. Çizim 2.22, 2.23). Birbirine bitişik iki grifon başına sahip asma plakalar profilden gösterilmiş olup üç boyutlu olanlarla aynıdır (Resim 2.6, çizim 2.23). Grifonların sivri kulaklarının eklemeye olduğu anlaşılmıştır.⁹⁶

Resim 2.5 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşum takım süsleri (Polosmak, 2001, res. 25,a)

Çizim 2.22 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.54)

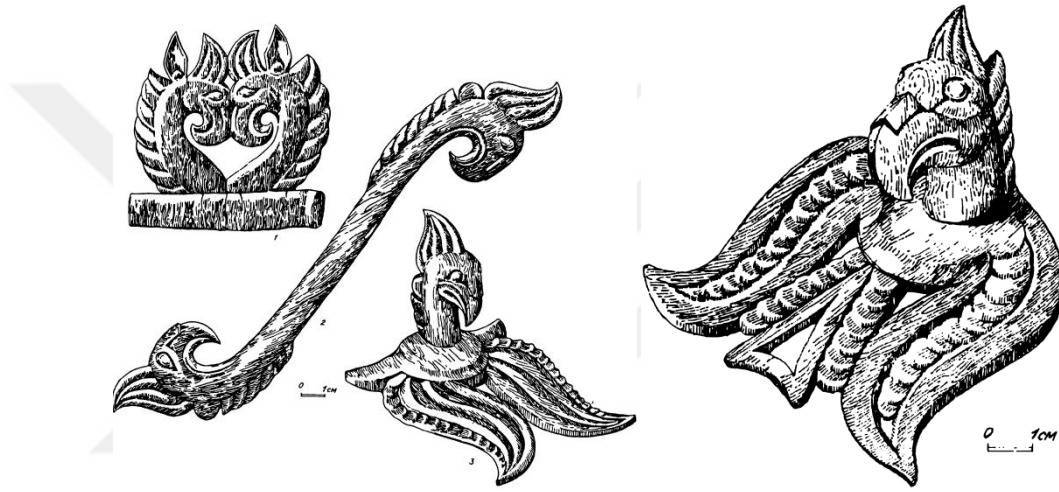

Çizim 2.23 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci at koşumuna ait takım süsleri (Polosmak, 1994, çiz.55)

Resim 2.6 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan at koşumuna ait asma süs (Polosmak, 2001, res. 25, v)

⁹⁶ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 24, 51, 52.

At koşumunun ikinci takımı birincisine benzemektedir. İkinci takımda da başları birbirine bitişik grifonlar asma süsü olarak kullanılırken, kantarma yanaklıklarının uçları yine grifon şeklinde son bulmaktadır. Ayrıca kanat şekline sahip ahşap taban çıkarılabilir grifon ile taçlanmaktadır (Çizim 2.24). Üçüncü takımda grifon başları agresif yüz ifadesine, uzun yatay gagaları ile daha masif bir görünüme sahiptir (Çizim 2.25). Bunlarda küçük kalın boyunlar, küçük yeleler ve sivri sorguçlar vardır. Sorguç altındaki yuvarlak gözler kulak takılabilmesi için deliklere sahiptir. Grifon başlarının takıldığı taban iki kanat ve bu kanatların arasında yer alan kuyruktan oluşmuştur. Kanatların süslemesi ilk iki takımdakinden farklıdır.

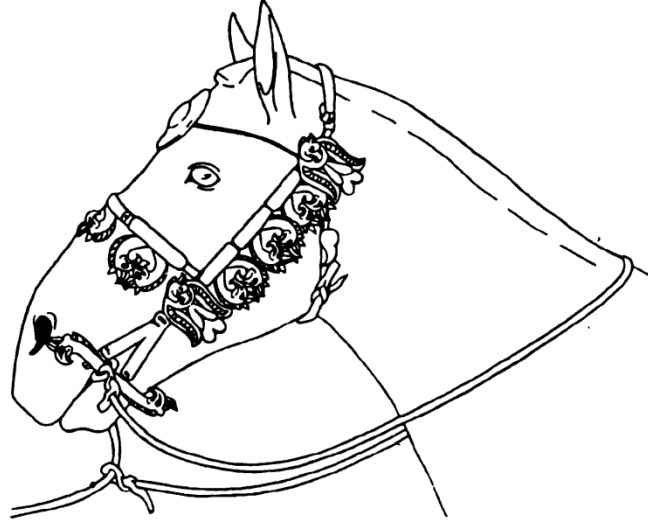

Çizim 2.24 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci at koşumunun süslerine ait parçalar (Polosmak, 1994, çiz. 58)

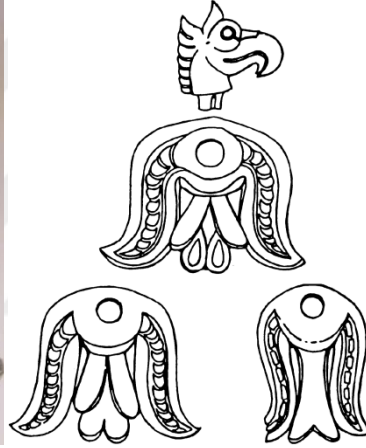
Çizim 2.25 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü at koşumuna ait grifon süslerinden biri (Polosmak, 1994, çiz. 59)

N. V. Polosmak, dördüncü takımın en küçük grifonları içerdiğini belirtmiştir (Çizim 2.26). Bu grifonlar uzun boyunlu, uzun gagalı, yuvarlak gözlü ve yerinden çıkabilen üç boyutlu başlara sahiptir (Resim 2.7, çizim 2.27). Grifon başını geçirmek için yapılmış taban yanlara açılmış iki kanat ve bunların arasında yer alan dört tüyden meydana gelmiştir. Grifonların uzun veya kısa olan özellikleri, takımlardan en az ikisinin farklı ustalar tarafından yapıldığını düşündürmüştür.

N. V. Polosmak'ın yaban domuzunun dişine benzettiği grifon şeklinde işlenmiş asma süs muhtemelen atın göğüs kemerini süslemiştir. Bu grifonun yele ve sorgucu gösterilmemiş olmakla birlikte kulağı kıvrım şeklinde, ahşap asmanın kalın ucu stilize at toynağına benzetilmiştir. Dört takım grifondan hiçbirinin kralî ya da sıradan Pazırık definlerinde bilinen eşyalar arasında benzerleri yoktur.

Çizim 2.26 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumuna ait süslerin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 60)

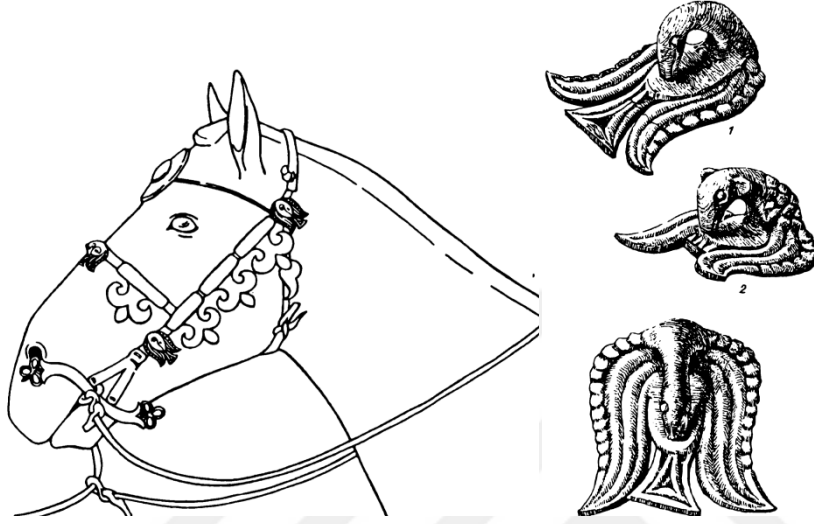
Resim 2.7 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumu grifonlarından biri (Polosmak, 2001, res. 27)

Çizim 2.27 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü at koşumuna ait süsler (Polosmak, 1994, çiz.61)

Beşinci ve altıncı ata ait iki gem kuğu (ya da kaz) şeklinde ahşap asmalarla süslenmiştir (Çizim 2.28). Her gemde beşer figür vardır. Kuşlar yapıları bakımından birbirine benzemektedir. Bunlarda, grifonlarda olduğu gibi iki kanat ve bu kanatlar arasında kuyruk bulunmuştur. Uzun boyunlu düz başlar gövde ile birlikte oyulmuştur. Gözleri yuvarlak olan kuşların gagaları ayrı değildir. Kuş figürlerinden bir tanesinin boynundaki tüyler kazıma yöntemiyle gösterilmiştir (Çizim 2.29).

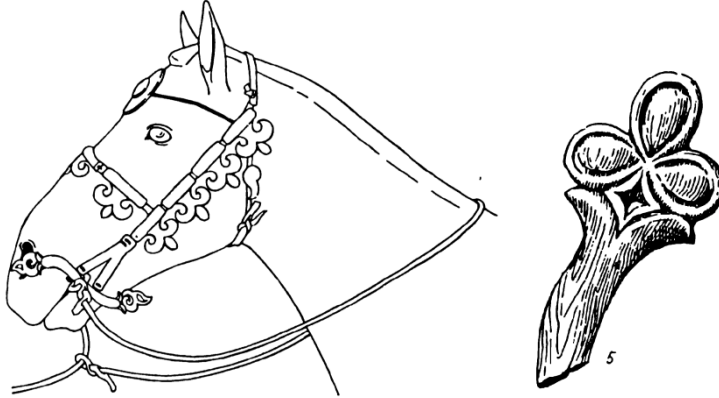
Bunun dışında kanatların dış kenarlarındaki dalgalı oyuntular grifonlardaki gibidir. Yedinci takımın süslemeleri tamamen lotustan meydana gelmiştir (Çizim 2.30). Bunlara ait kantarma yanaklıklarının üç yapraklı rozet ve stilize grifon başları

şeklinde ahşap süslerdir (Çizim 2.31). Ayrıca yaban domuzu dişine benzer altmıştan fazla asma süs atlarla birlikte tespit edilmiştir. Kurganda at koşum süslerine ait dış yüzeyi kabartmalı, kalın, yuvarlak kesitli bazı ahşap süsleme unsurları ve dört yapraklı, ortası ayrı kabartmalı ve dikilebilmek için çift delikli ahşaptan yapılmış 26 adet çiçek bulunmuştur.⁹⁷

Çizim 2.28 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 63)

Çizim 2.29 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci at koşumuna ait kuş (Kuğu?) figürleri (Polosmak, 1994, çiz. 64)

Çizim 2.30 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yedinci at koşum süslerinin rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz. 65)

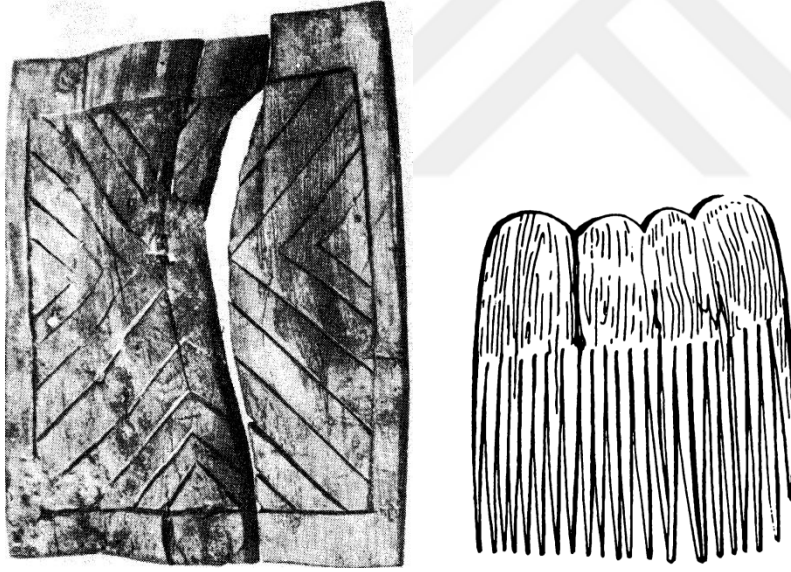
Çizim 2.31 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yanaklığın (kantarma yan çubuğunun) uç kısmı (Polosmak, 1994, çiz. 66)

Atlarla birlikte ahşaptan yapılmış üç küçük kalkan bulunmuştur. N. V. Polosmak, Pazırık süvarilerinin savunma silahının çoğunlukla kalkan olduğunu, bunların yağmalanmamış at bölmelerinde terkiye asılı halde eyer üzerinde yer aldığını ve

⁹⁷ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 51, 52, 53, 54; N. V. Polosmak, a.g.e., 2001, s. 50, 51, 52.

şimdiye dek iki çeşit kalkan tespit edildiğini bunların da ahşap ve ahşap çubuklarla çerçevelenmiş deri malzemeden yapılmış olduklarını belirtmiştir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı'nda tespit edilen üç kalkandan biri 27,5 x 38 cm ölçülerinde olup çubuk ve deriden yapılmış kalkanın kopyasıdır. Kalkanlardan diğer ikisi özgün parçalardır. Bunların dış tarafına birbiri içine geçen üçgenler, merkezde toplanan uçlar oyulmuştur (Çizim 2.32). Kırmızı boya izleri oyulmuş şeritlerin arasında kalmıştır. Kalkanların ölçüleri 28,5 x 37,5 cm, kenar yükseklikleri 3,6 cm ve 1,8 cm; 24,5 x 35,5 cm, kenar yükseklikleri ise 5,6 cm ve 2 cm'dir. Kalkanların ortasında kayışın sabitlenmesi için delik açılmıştır. N. V. Polosmak, Pazırık Kültürü'ne ait saydığı diğer kurganlardan çıkan kalkanlara bakarak bunların küçük boyutlara sahip olduğundan bahsetmiştir.⁹⁸

Bir diğer ahşap buluntu erkek defininde bulunan ahşap taraktır⁹⁹ (Çizim 2.33). Bu tarağın kaidesi dört dilimlidir. Uçları sivri olan tarak dişlerinin sıklığı dikkat çekicidir.¹⁰⁰

Çizim 2.32 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan atlara ait bölmede bulunan ahşap kalkan (Polosmak, 1994, çiz.27)

Çizim 2.33 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininde bulunan ahşap tarak (Polosmak, 1994, çiz. 31)

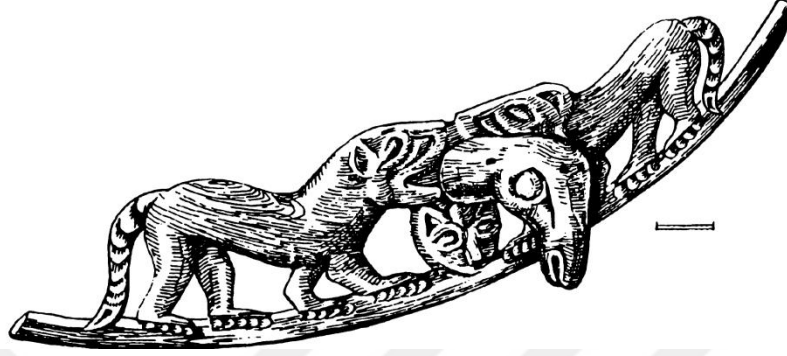
Erkek cesedinin boynunda yer alan gerdanlığın ön tarafı ahşaptan yapılmış pars figürleriyle süslenmiştir. Bunların açık ağızlarında geyik başı vardı. Boynu uzun yapılmış geyiğin boynuzları yoktur. Gerdanlığın bu kısmı altın varakla

⁹⁸ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 34; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 54, 55.

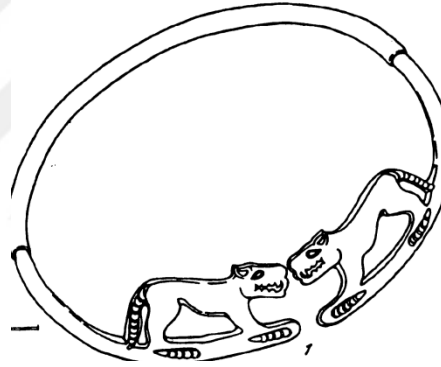
⁹⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 35.

¹⁰⁰ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 36.

kaplanmıştır. N. V. Polosmak'a göre hem kadın hem de erkek defininde yer alan gerdanlıkların hayattayken kullanılan nesnelere olması muhtemeldir. Aynı kurganın kadın defininde de gerdanlık tespit edilmiş olup buradaki figürlerin altın varak kaplı kurt tasvirleriyle süslenmiş olduğu görülmektedir.¹⁰¹ (Çizim 2.34, 2.35)

Çizim 2.34 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininin boynunda bulunan gerdanlığın ahşaptan yapılmış ön kısmı (Polosmak, 1994, çiz. 28)

Çizim 2.35 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defininin boynunda bulunan gerdanlık (Polosmak, 1994, çiz. 29,1)

1 no.lu kurganın bir başka ahşap buluntusu kadın ve erkek definlerinde tespit edilen yaprak biçimine sahip altın varakla kaplı olduğu tespit edilmiş küpelerdir. Her iki define de birer tane bulunduğu anlaşılan küpelerden biri erkek cesedinin kafatası yakınında, diğeri ise genç kızın üzerinde bulunmuştur.¹⁰²

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan sadakların üzerine deri kılıf geçirildiği düşünülse de bu sadakların yalnızca ahşaptan yapılmış tabanı sağlam kalmıştır.¹⁰³ Ahşap tabanlara deri kılıf ve koni şeklinde yine ahşaptan levhalar dikilmiştir. Levhanın merkezinde yer alan uzunlamasına delik yardımıyla sadak bele

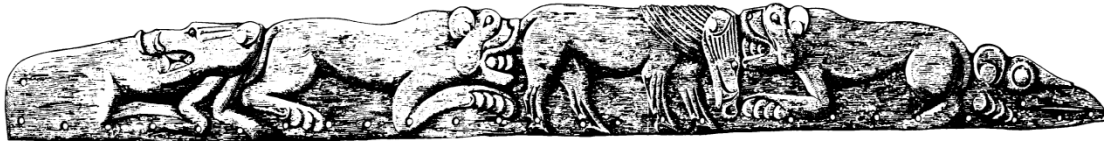
¹⁰¹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 27, 28, 35.; N. V. Polosmak, a.g.e., 2001., s. 57,58.

¹⁰² N. V. Polosmak, a.g.e., 1994, s. 36.; N. V. Polosmak, a.e., 2001, s. 58.

¹⁰³ N. V. Polosmak bu çıkarımı birinci Tüekta Kurganı'ndaki benzerine bakarak yapmaktadır. Bkz. N. V. Polosmak, a.g.e., 1994, s. 30.

bağlanmaktaydı. Bu sadaklar içerisinde kadın defininde yer alan sadak oldukça önemlidir (Çizim 2.36, resim 2.8). Bir sanat eseri niteliğinde olan sadağın uzunluğu 64 cm'dir. (Erkek defininde bulunan 72 cm'dir.) Sadağın kırmızı renge boyandığı belirtilmiştir. Bir ucunu kartal başı, diğer ucunu yaban domuzunun (Bkz. Çizim 2.36) tamamladığı kompozisyonun merkezinde güçlü ve sert duruşuyla bir başka yaban domuzu yer almıştır. Yaban domuzu bulunan merkeze her iki taraftan eşit mesafede yer alan ve bu yaban domuzuna saldıran iri başları, açılmış ağızları ve kıvrılmış ayaklarıyla parslar yerleştirilmiştir. Sadağın sağında yer alan parsın arka ayağı, solda yer alan parsinkine göre detaylandırılmamış bir şekilde bırakılmıştır. Ayakların kıvrımları, pençeler ve ağızdaki dişler gösterilmiştir. Kulaklar yuvarlak forma sahiptir. Yaban domuzunun dar şeritli dört ayağı kararlı ve yere sağlam basmaktadır. Kulakları sivriltilmiş domuzun dişleri oldukça gerçekçi olmasına karşın cıdav bölgesindeki tüyler kavisli ve ince şeritler halinde gösterilmiştir. Bu tüyler uzun at yelelerini andırmaktadır. Paralel çizgiler halindeki perçemler aynı şekilde vurgulanmıştır. Domuzun küçük kuyruğu gerideki parsın yüzüne bitişiktir (Bkz. Resim 2.8). Diğer yaban domuzu başını geriye doğru çevirmiş, merkezdeki yaban domuzundan daha agresif ve saldırgan, dişleri daha belirgin ve büyük olarak işlenmiştir. Muhtemelen bu domuz kendisine saldıran tam olarak işlenmemiş en gerideki parsa karşı koymaktadır. Levhanın sivri ucuna tasvir edilen kartal başı kompozisyonu tamamlamıştır.¹⁰⁴

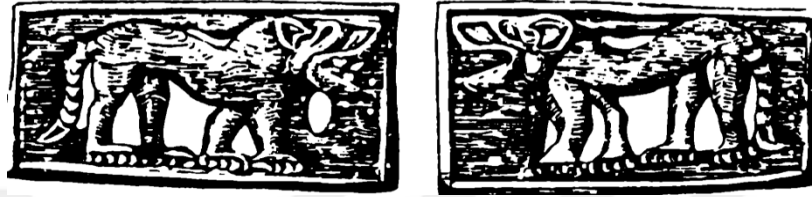
Çizim 2.36 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defininde bulunan sadağın ahşap tabanı (Polosmak, 1994, çiz. 21)

Resim 2.8 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defininde bulunan ahşap sadaktan detay (Polosmak, 2001, 36)

¹⁰⁴ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 28, 30, 31, 32.

Altın varaklı ahşap bir çift kemer tokası erkek defininde bulunmuştur. Bunlar dikdörtgen şeklinde aynı biçimde oyulmuş kabartma bir çerçevede yer alan parslardır (Çizim 2.37). Hayvanların ağızları açık gösterilmiş olup bunlardan sol taraftakinin dişleri de betimlenmiştir. Hayvanlar yürürken, tırnakları ve dört ayaklarıyla beraber olarak orantısız denecek kadar iri suratlı ve uzun gövdeli, üçgen şeklinde sona eren çizgili ve kıvrımlı bir kuyrukla tasvir edilmiştir. Toka üzerine tasvir edilen parsların gerdanlıklara kazınan parslarla benzerlikleri mevcuttur.

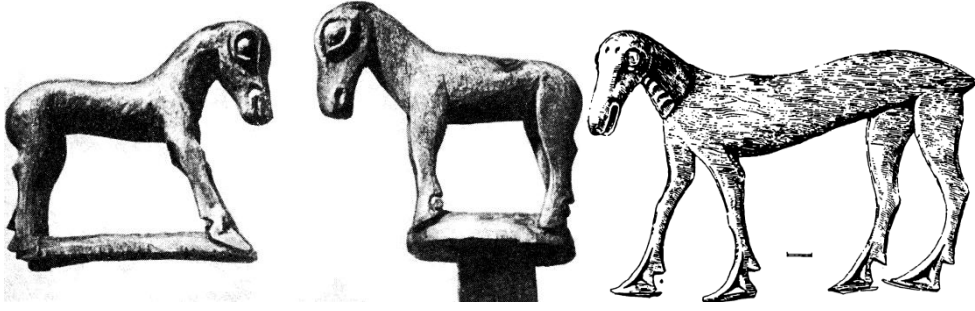
Çizim 2.37 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininde bulunan kemer tokaları (Polosmak, 1994, çiz. 32, 1)

Kadının kemeri erkeğinkine göre daha basittir. Yüksekliği 3 cm’i biraz aşan, üç düz dikdörtgen plaka altın varakla kaplanmıştır. Plakalardan her birinde kemere bağlamak için ikişer çift, aşağı kısımda ise dikdörtgen bir delik asma kayış için açılmıştır. Bu asma kayışa da ucu sivri balta, hançer, muhtelemen bir küçük çanta bağlanmıştır. Aynı yerde, ortasında iki deliği bulunan küçük dikdörtgen plakadüğmeler ele geçirilmiştir. Bunlar muhtemelen kılıç kınına tutturulmuştur.¹⁰⁵

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, erkek defininde bulunan başlık, altın varakla kaplanmış ve ahşaptan hayvan figürleriyle süslenmiştir. Bu başlığın tepesine iki eşit parçadan oluşan kuş başı tasviri yerleştirilmiştir. Kuş figürleri tabanlarında yer alan delik sayesinde keçe başlık ile birleştirildiği düşünülmektedir. Kuş figürünün tepesine de özel bir deliğe geçirilmiş at figürü takılmıştır (Çizim 2.38). Bu figür şapkanın baş kısmına sabitlenmiş olup sol yanında, hafif eğri bir biçimde kabartma şeklinde büyük bir geyik figürü dikilmiştir (Çizim 2.39). Bütün hayvanların başlarında kulak ve boynuz takmak için delikler açılmıştır. Ata ayrıca kuyruk için de bir oyuk yapılmıştır. Başlığın dik duran ahşap figürü sayesinde yükseklik 15 cm daha artmıştır. Takma parçalardan hepsi sağlam kalmamıştır, çünkü Güneydoğu Altay’ın Pazırık kurgan ve mezarlıklardaki buluntulara göre muhtemelen bunlar deridendi.¹⁰⁶

¹⁰⁵ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.37, 38.

¹⁰⁶ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.40, 41.

Çizim 2.38 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan definlerdeki başlıklarda bulunan at figürleri (Polosmak, 1994, çiz. 36)

Çizim 2.39 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan definlerdeki başlıklarda bulunan geyik figürü (Polosmak, 1994, çiz. 37)

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek defininin hemen yanında yer alan kadın defininde de başlık vardı, ancak bu başlıktan erkek definindekilerden farksız, altın varaklı ahşap figürler dışında sağlam kalan bir şey olmamıştır.¹⁰⁷

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çocuk defininin yanında yer alan hançerin kını deri kaplı ahşap malzemeden yapılmıştır. Bu kının dış tarafından yine ahşap malzemeden yapılmış düğmeler dikilmiştir. Aynı kurganda bir diğer ahşap malzeme ile yapılmış nesne vahşi hayvan şeklinde oyulmuş kemer tokalarıdır. Kuyruğu ve pençesi sağlam kalan bu tokalar N. V. Polosmak'ın belirttiğine göre Pazırık definlerinde çok rastlanılmayan nesnelere aittir. Çocuk definlerinde ise ilk kez karşılaşılmıştır. Kemer tokaları çocuğun sosyal statüsüne işaret etmektedir.¹⁰⁸ Çocuk defininde bulunan başlık, form itibarıyla 1 no.lu kurgandaki kadın ve erkek definlerinin kuş şeklindeki başlıklarına benzerdir ve bu başlığın üzerinde muhtemelen ahşaptan yapılmış bir boğa figürü yerleştirilmiştir.¹⁰⁹

Tekstil malzeme

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda defnedilmiş asker-süvari soylular ve aristokrat savaşçılar için basit kıyafetler (keçe miğfer, pantolon, kısa ceket, çizme) karakteristiktir. Bundan dolayı yüzyıllar sonra bile Altaylıların elbiseleri bazı

¹⁰⁷ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.43.

¹⁰⁸ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.63.; N. V. Polosmak, a.g.e., 2001, s.62.

¹⁰⁹ N. V. Polosmak, a.g.e., 1994, s.63.; N. V. Polosmak, a.e., 2001, s.60.

detaylarıyla ve hatta bütün eşyalar Pazırık süvarilerine ait kıyafetin tekrarını yansıtır. Ak-Alaha-1 Mezarlığı'ndaki kadın erkek defini ile benzer giyime sahiptir.¹¹⁰

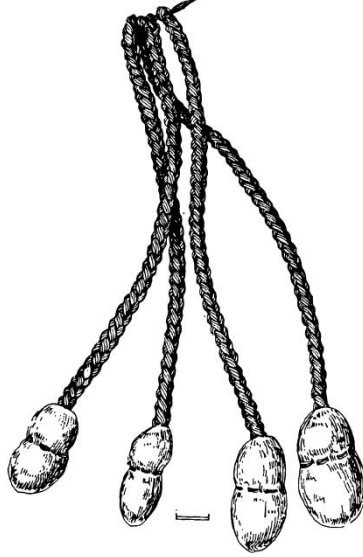
Ak-Alaha 1 Mezarlığı 1 no.lu kurganın kadın ve erkek defininde kumaştan yapılmış pantolonlar ilk kez ortaya çıkmıştır. Erkek definindeki pantolonlar tamamen sağlamdır ve altı parçadan meydana gelmiştir. Kadın defininde ise parçalar bulunmuştur. Pantolonlar kumaşın kalitesine ve biçimine göre farklılaşmaktadır. N. V. Polosmak, bu pantolonların Issık Kurganı'ndaki altın adam ve beşinci Pazırık Kurganı'ndaki keçe halının süvarisindeki pantolonda olduğu gibi kırmızı renkli olduğunu belirtmiştir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki definlerde pantolonların dört baldırakla birlikte bulunan iki kumaş parçasının (dikdörtgen ve üçgen) birbirine dikilerek meydana getirildiği anlaşılmıştır. Erkek definindeki pantolonların parçalarına ait iplerin sağlam kalmamaları nedeniyle birbirine dikili olmadıkları, ancak kadın definindeki pantolonların bütün parçalarının dikili olduğu tespit edilmiştir.

Ak-Alaha definlerinde muhtemelen omuzları örtmeye yarayan, bütün bir halde, 42 cm uzunluğunda, 31 cm genişliğinde küçük iki keçe parçası bulunmuştur. Her parça iki renkli keçeden meydana gelmiştir. Sol omuzun aşağısındaki keçe parçası muhtemelen ilkin beyazdı, üstteki ise kırmızı renkliydi; sağ omuzdakinin rengi ise yeşildi. Renkli keçelerin kenarları dört yapraklı rozet şeklindedir.

Ak-Alaha kadın ve erkek definlerinde sadece tüyleri (hav, ülger) sağlam kalmış kürk bulunmuştur. N. V. Polosmak bunun modelinin çıkarılmasının mümkün olmadığını belirtmiştir.

Kadın ve erkek definlerinde bulunan asma şeklindeki omuz süsleri kırmızı renkli burulmuş iplerden meydana gelmektedir (Çizim 2.40). Erkek defininde bulunanlar 14 burulmuş ipten ve uçlarında yedişer tane süsten meydana gelirken kadın defininde ele geçirilenlerde ise beş adet süs görülmüştür.

¹¹⁰ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.40,43

Çizim 2.40 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın ve erkek kıyafet süsleri (Polosmak, 1994, çiz.33)

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın ve erkek definlerinde üstten kürk kaplı keçeden yapılmış hafif ayakkabı kalıntıları bulunmuştur. Ayakkabının tabanı ayrı dikimdir. Ayrıca ayakkabının arka kısmı da dikilerek bütüne dâhil edilmiştir. Ayakkabının sadece aşağı kısımları sağlam kalmıştır.

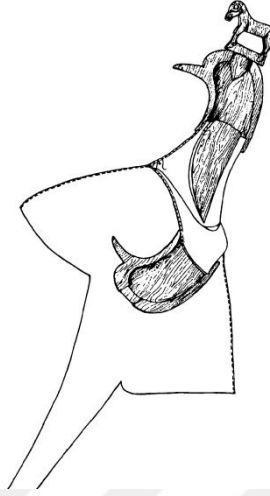
Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda erkek defininde bulunan başlık en ilginç ve bütünüyle korunan örneklerdendir (Bkz. Çizim 2.12). Kırmızı keçeden yüksek şapka ve miğfer olan bu başlık, kulakları ve yanakları örter. Başlık iki parçanın dikilmesiyle oluşturulmuş, hayvan figürleriyle süslenmiştir. Kûlahın baş kısmı, iskeleti teşkil eden, bir ucuyla tepeye destek olan ahşap levha yardımıyla daha dik hale gelmiştir (Çizim 2.41). Keçe miğferin ön tarafına, altın varaktan kesilerek yapılmış stilize kuş figürleri yapıştırılmış veya dikilmiştir. Bu başlık ahşap figürlerle süslenmiş olup bu konuya ağaç materyalin ele alındığı kısımda değinilmiştir.¹¹¹ Keçe başlık, Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan kadının başında da vardı (Bkz. Çizim 2.13). Ancak kadın başlığı sağlam kalmamıştır.¹¹²

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda eyer yastıkları Pazırık Kurganlarındaki gibi muhtemelen sıkıştırılmış ot yığınlarından meydana gelmiştir. Eyer kaşlarını örten keçeden yapılmış “madalyonlar” sağlam kalmıştır. Bu madalyonlar üstten ahşap saplarla sağlamlaştırılmıştır. N. V. Polosmak’a göre madalyon ölçülerine

¹¹¹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 38, 39, 40.

¹¹² N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 43.

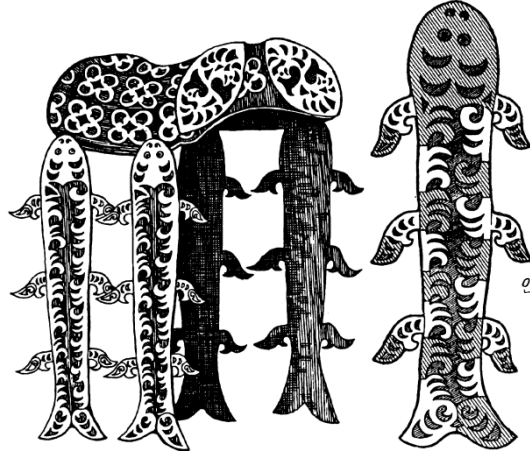
bakıldığında eyer kaşları yüksek yapılmıştır (20,5 x 15,5 cm; 23,5 x 15,5 cm; 21,5 x 14,5cm; 20 x 12 cm; 19,5 x 12,5cm).¹¹³

Çizim 2.41 Keçe miğferin rekonstrüksiyonunu gösteren çizim (Polosmak, 1994, çiz.35)

Eyer altına serilen keçe örtülerden biri tamamıyla sağlam kalabilmiştir. Açık renkte ince keçeden yapılmış örtünün ölçüleri 62 x 56,5 cm'dir. Bunun üzerine çok renkli keçeden kesilmiş dört yapraklı rozet motifleri boydan boya dikilmiştir (Çizim 2.42). Eyerin kaşları oval keçe madalyonlarla süslenmiştir. Örtünün yüzeyini süsleyen bu madalyonlar iki ileriden, iki geriden düz bir şekilde dikilmiştir. Keçe madalyonlar beyaz renktir ve bu beyaz rengin üzerine açık kırmızı (?) renkten, açılmış kanatlara sahip, keçeden kesilmiş iki grifon başı dikilmiştir (Bkz. Çizim 2.42). Örtünün iki ucuna balık figürleri dikilmiş olup bu figürler atın iki yanından ikişer olarak sarkıtılmıştır. Bir balık figürü tam ve bunun dışında birkaç parça sağlam kalabilmiştir. Balıkların uzunluğu 78 cm, en geniş 20 cm'dir (Çizim 2.43). Balık görünümünde kesilmiş keçe tabana gözbebekleri ayrı dikilmiş, çok renkli keçeden kesilmiş yuvarlak gözler, virgül şeklinde burun deliği, yarım ay şeklinde solungaç kapakları her yönden ikişer tane dikilmiştir. Çok renkli aplikelerle kaplanan balığın sırtı N. V. Polosmak'a göre, ayrıca stilize grifon başlarıyla da süslenmiştir. Çatal kuyruğu virgüllerle ve iki ayraçla bezenen balığın gövdesine üç çift yüzgeç dikilmiştir. Bu yüzgeçler sorguçlu stilize grifon başı şeklindedir ve bunlar ayraç dizileriyle süslenmiştir (Bkz. Çizim 2.43).

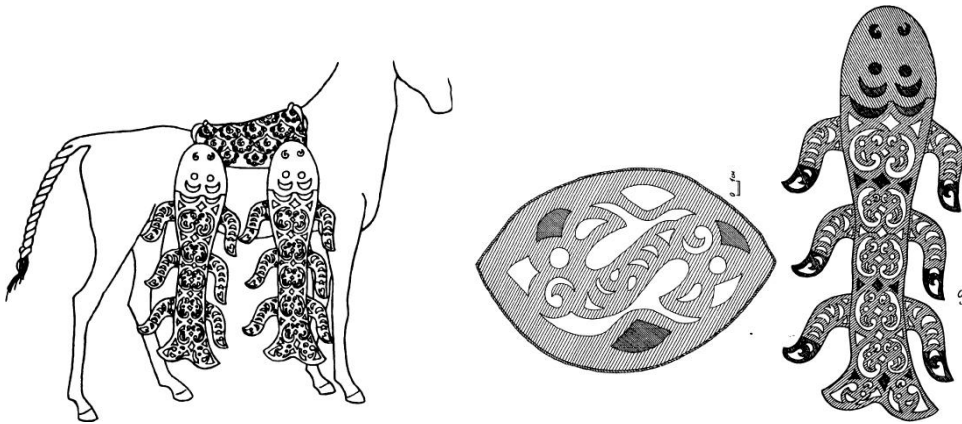
¹¹³ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 27, 45

Çizim 2.42 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.39)

Çizim 2.43 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsüne asılmış balık figürü (Polosmak, 1994, çiz.41)

İkinci örtü iri parçalara sahiptir. Bütün keçe taban üstten, merkezinde “virgül” olan, dilimli çiçek deseni şeklinde dikilmiş aplikelerle süslenmiştir (Çizim 2.44). Eyerin kaş kısımlarını vurgulayan madalyonlar “S” şeklini alan stilize iki grifon başı şeklindeki aplikelerden oluşmuştur (Çizim 2.45). Örtüye yukarıda tarif edilen balık tasvirinin benzerleri dikilmiştir. Bunlar 80,5 cm uzunluğunda, başı 17 cm genişliğinde olup kuyruğu ise 21 cm’dir. Balıkların sırtları birbirine bakan 4 çift yarım daireye benzer, iç kısımları dalgali şekillerle kaplanmıştır. Bu şekillerin ortasında nokta, virgül, ayraç ve karelerle süslenmiştir. Balıkların başından kuyruğuna kadar yarım daireye benzer şekillerin aralarında üçgen ve kareler vardır (Çizim 2.46).

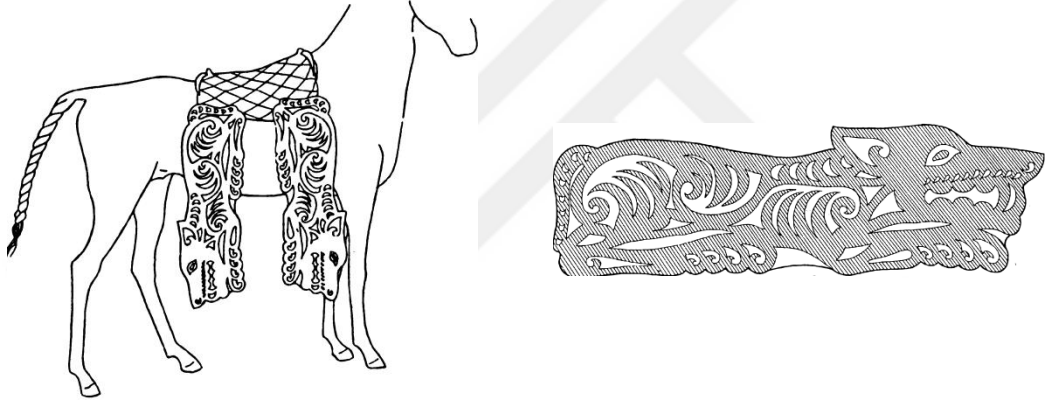

Çizim 2.44 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.43)

Çizim 2.45 Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.44)

Çizim 2.46 İkinci eyerin örtüsüne asılan balığın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.45)

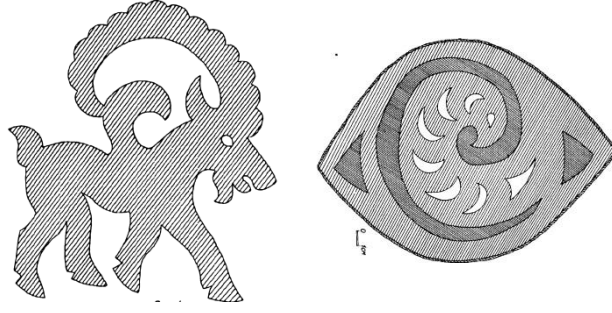
Üçüncü örtü kendi aralarında çok renkli baklava dilimi şeklinde parçaların dikilmesinden meydana geldiği için parçalar halinde sağlam kalmıştır (Çizim 2.47). N. V. Polosmak, bunların üzerine ikinci Başadar Kurganı'nda bulunanla aynı olan, dört yapraklı ahşap plaka dikildiğini belirtmiştir. Eyer örtüsüne her iki yönden 85 cm uzunluğunda, 25 cm genişliğinde başı aşağı gelecek şekilde kurt tasvirleri tutturulmuştur. Kurt tasvirleri balık figürlerindeki yöntemle yapılmıştır. Hayvan silüetinin çıkarıldığı keçenin alt tabakasına başka bir keçe tabaka daha dikilmiştir. Bu katmanda kıvrım, virgül ve üçgenlerle, hayvanın kuyruğu, sivri pençeleri, sivri dişli ağzı, kulağı ve gözü gösterilmiştir. Ense kısmı (cıdavı) ayrı gösterilen hayvanın güçlü bedeninin kasları vurgulanmıştır (Çizim 2.48). Keçe örtünün eyer kaşına dikilen madalyonlar merkezden dağılan oval ayraçlar (veya hilaller) görünümünde aplikelerle kaplanmıştır.

Çizim 2.47 Ak-Alaha-1 mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.46)

Çizim 2.48 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsüne asılan kurt figürü (Polosmak, 1994, çiz.48)

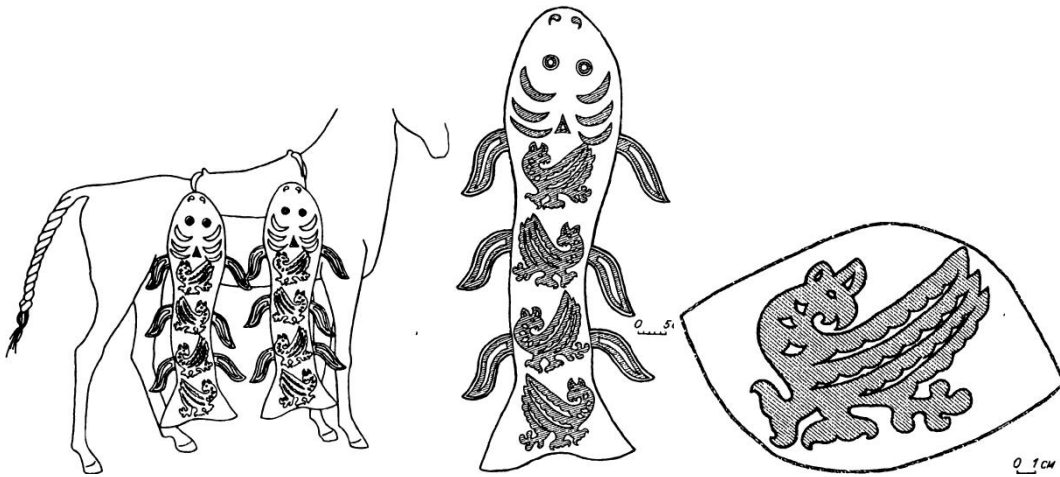
Dördüncü keçe eyer örtü iki büyük parça halindedir. Bu keçe örtü kesim şekliyle diğerlerinden ayrılır. Muhtemelen bu örtüye keçe madalyonlar dikilmemiştir. Örtüye diğerlerinden farklı olarak kanatlı bir dağ tekesi dikilmiştir. Kanatları dışında bu dağ tekesi gerçekçi bir görünüme sahiptir. Tau-Teke (Dağ Tekesi)'nin büyük nervürlü boynuzları, kuyruğu ve sakalı vardır (Çizim 2.49). N. V. Polosmak tekenin sırtındaki kanadın ikinci Pazırık Kurganı'ndaki erkeğin elinde yer alan dövmede, Yedisu ve Almatı yakınındaki sunaklarda yer alan yırtıcıların ve yine Yedisu'da bulunan bazı bronz figürlerde bulunan kanatların aynısı olduğunu belirtmiştir. Bunun dışında üzerinde ayraç veya yarım hilal şeklinde küçük, boynuz şeklinde büyük kıvrımlar olan, biri bütün üç madalyon parçası bulunmuştur (Çizim 2.50).

Çizim 2.49 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü eyer örtüsü üzerine dikilmiş teke figürü (Polosmak, 1994, çiz.49)

Çizim 2.50 Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.50)

Sağlam kalamamış örtülerden birine kırmızı keçeden yapılmış büyük balık figürleri tutturulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan her birinin üzerine dörder grifon applike edilmiştir (Çizim 2.51). N. V. Polosmak’a göre bunlar kompozisyon olarak birinci Pazırık Kurganı’ndaki eyer üzerine applike edilen grifonları hatırlatmaktadır. Sorguçlu, uzun kulaklı ve açık gagalı grifonun bir kanadı ve göğsü tüylü, başı geriye dönük, iki sivri pençesiyle kuyruklu olarak profilden gösterilmiştir. Göğsündeki tüyler Pazırık’ın bilindik yöntemi olan üçgene benzer şekil ile tasvir edilmiştir, ancak balığın üzerine yerleştirilen grifonların boyunlarında ibiği yoktur (Çizim 2.52). Bahsedilen grifonların dikili olduğu keçe balıklarla ve onların parçalarıyla birlikte Ak-Alaha’da eyer kaşına dikilen ve asmalarla birlikte bir grup oluşturan madalyonlar bulunmuştur. Keçe madalyonların merkezine balıklarda var olan grifonun aynısı applike edilmiştir (Çizim 2.53).

Çizim 2.51 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsünün rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.51)

Çizim 2.52 Eyer örtüsüne asılan balığın üzerinde yer alan grifonlar (Polosmak, 1994, çiz.52)

Çizim 2.53 Eyer kaşını süsleyen keçe “madalyon” (Polosmak, 1994, çiz.53)

Bütün keçe askı figürleri, applike madalyonlar çift renkli yün iplikten örülmüş ince bükümlü bir kaytan ile kenarlardan dikilmiştir.¹¹⁴

Keramik, pişmiş toprak eserler

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda defin odasının kuzeybatısında, ahşap tabak ve diğer materyalin yanında özensizce yapılmış topraktan küp (veya testi) yer bulunmuştur. Diğerlerinde olduğu gibi bu malzeme de buzların çözülmesiyle küçük parçalara ayrılmıştır. Toprak kapların yüksekliği 39 cm'ye ulaşmaktadır. Boğaz kısmının çapı 13,5 cm, dip kısmının ise 12 cm'dir.¹¹⁵ (Resim 2.9)

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Çocuk definine ait kafatasının yüz kısmının önünde bulunan parçalanmış küp (veya testi) topraktan yapılmıştır (Çizim 2.54). Bu kap kalın silmelerle süslenmiştir.¹¹⁶

Resim 2.9 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan toprak kap (Polosmak, 2001, res. 32)

Çizim 2.54 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan toprak kap (Polosmak, 1994, çiz.80)

Diğer materyaller (Taş, cam, kemik ve deri)

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

N. V. Polosmak'ın vermiş olduğu bilgilere göre sadece kadın defininde tamamı dış bükey olan 34 adet deniz kabuğu bulunmuştur. Söz konusu kabuklar definin bel bölgesinde yoğunluktadır. Bu kabuklar kemer süsü olabileceği gibi saç örgülerinin süslenmesi amacıyla da kullanılmış olabilir.

¹¹⁴ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 46, 47,48, 49.

¹¹⁵ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 44.

¹¹⁶ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 63.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, kadın defininin bel kısmında yer almakta olan deri çanta ve ilmekli deri mahfazanın içinde bronz bulunmuştur.¹¹⁷ Deri çanta stilize kuş figürlü aplike ile süslenmiştir (Çizim 2.55).

Çizim 2.55 Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan deri çantanın aplike süsü (Polosmak, 1994, çiz.30, 2)

Definin odasında, diğer kaplarla birlikte hayvan boynuzundan yapılmış iki kap bulunmuştur.¹¹⁸

Bir diğer kemikten yapılmış nesne Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, at bölmesinde bulunan iki adet kolan tokasıdır. Tokalar kemer geçirilmesi için uzunlamasına genişliklere sahiptir. N. V. Polosmak bu tip tokaların Güney Altay'daki Pazırık mezarlıklarının malzemeleri arasında çokça yer aldığını belirtmiştir.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Kurgan-2'de medfun çocuğa ait defin odasında bulunan balta, bele ip yardımıyla tutturulmuştur. İpin ucu stilize grifon başı şekline sahiptir (Bkz. Çizim 2.19). Definde bulunan ok uçları sekiz adet olup kemikten, saplamalı, üç kenarlıdır.¹¹⁹

Cenaze gelenekleri sembolizmi

Kurganların kuruluşları, boyutları ve defin envanterleri bakımından belirli sembolik anlamlar içerdiği düşünülmektedir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganının anı kompleksi kazılarında tespit edilen hayvan kemikleri ve ateş izleri muhtemelen

¹¹⁷ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.37, 28.

¹¹⁸ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 36, 44.

¹¹⁹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 54, 63.

burada gerçekleştirilmiş anma törenlerine işaret etmektedir.¹²⁰ Ayrıca 1 no.lu kurganın bir anı kompleksine sahip olması burada defnedilenlerin mezarlıktaki diğer kişilerden daha önemli olduğunu düşündürmektedir.¹²¹ Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 ve 2 no.lu kurganlarının toprak üstünde kalan kısmı tepe biçiminde yapılmıştır. Üzeri tepe şeklinde örtülmüş kurganlar hem “kutsal dağ kültleri” hem de “Gök Tanrı”ya yakınlık ve “Dünya eksenini” ile ilişkilendirilmiştir.¹²² Kurgana ait ahşap odanın yapımında kullanılan tomrukların evlerden tedarik edildiği belirtilmiştir. Bu tomruklar bugün Altay bölgesinde “ail” adı verilen ahşap evlerde kullanılmaktadır.¹²³ Bu durum, kurganın ölen kişinin bu dünyadaki gibi yaşamını sürdüreceği bir ev olarak düşünüldüğü anlayışı ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca kurganın boyutları, ölüye eşlik eden atlar ve yanına koyulan malzemeler ölünün sosyal konumunu göstermektedir.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı’nda ebatları en büyük kurgan 1 no.lu olandır. Ayrıca buraya defnedilen at sayısı da mezarlıktaki diğer kurganlara gömülen atlardan daha fazladır. N. V. Polosmak’ın Pazırık Kültürü’ne ait olarak gördüğü diğer Ukok Platosu ve meşhur Pazırık kurganlarında da görüldüğü üzere bu kurganda defnedilen atların da kuyrukları örülmüştür. Bilindiği üzere örülmüş kuyruk Türklerde “yas ve yiğitliği” sembolize etmektedir.¹²⁴ Böylece 1 no.lu kurganda defnedilen erkek cesedinin diğer kurganlardan sosyal derece bakımından daha önemli bir şahıs olduğu ortaya çıkmaktadır. Ölen kişinin önemine vurgu yapan bir diğer belirleyici unsur olarak tabut gösterilebilir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan yetişkin erkek ve genç kız definleri tabutla defnedilmiş olmaları onların önemine işaret etmektedir.¹²⁵

N. V. Polosmak, Pazırık Kültürü’ne ait pek çok definde olduğu gibi Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganının mezar odasının üzerinin de huş ağacı kabuklarıyla örtülü olduğunu belirtmiştir. Beyaz rengin yukarı dünyanın işareti olduğunu ifade

¹²⁰ Bu duruma işaret edebilecek bir davranış Sagaylarda görülür. Buna göre Sagaylar ölünün defnedilmesinden sonraki yedinci günde mezara giderek et yerler ve arta kalan kemikleri mezarın yanında yakarlardı. Bkz. Edward Tryjarski, **Türkler ve Ölüm**, Pinhan Yayıncılık, çev.Hafize Er, İstanbul s. 360.

¹²¹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 17, 18.

¹²² Yaşar Çoruhlu, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar**, Ötüken, İstanbul 2016, s.380.

¹²³ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 48, 257.

¹²⁴ Yaşar Çoruhlu, “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde At Gömme Geleneği”, **38. ICANAS, 10-15.09.2007 Ankara/Türkiye Bildiriler/Papers-Tarih ve Medeniyetler Tarihi-History And History Of Civilizations, C.III**, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2012, s. 1060.

¹²⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s.402.

eden N. V. Polosmak Pazırıklıların siyah renkten kaçındıklarını, ancak koyu renk keçeden yapılmış örtüleri tabutun dibine döşediklerini belirtmiştir.¹²⁶

Ölen kişilerin öldükten sonra kullanabilmeleri için kişiye verilen öneme bağlı olarak değişen sayılarda atları ve silahları ile gömülmesi Ak-Alaha-1 Mezarlığı kurganlarında da görülmektedir. Bu kişiler belirtilen nesnelerin yanı sıra, kıyafetleri ve kaplar içerisinde yiyecekleriyle birlikte defnedilmiştir. Bütün bunlar kurganın öldükten sonraki yaşamda bir ev olarak düşünüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Ölen kişilerden erkekler daha çok silahlarıyla, kadınlar ise süs eşyaları, aynalar, çeşitli kabuk ve taşlarla gömülmüştür. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defininde süs eşyalarıyla birlikte erkek kıyafetlerinin yanı sıra başta miğfer, demir hançer ve demir balta bulunuşu bu kızın savaşçı niteliklere sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan analizlerde bu kurganda defnedilen erkeğin ata dahi binemeyecek derecede hasta olduğu ve savaşçı niteliklere sahip olduğu anlaşılan kızın ona yardım ettiği düşünülmektedir.¹²⁷

Pazırıklıların ölüleri için özel elbiseler hazırlamadıkları, yapılan incelemelerde ölülerin kullanılmış elbiseler giydirilerek gömüldükleri tespit edilmiştir. Ölülerin hayatta iken giydikleri elbiseleri ile gömülmesi anlayışı Nenetsler, Hantlar ve Tofalar gibi kavimlerde var olmasının yanı sıra Hunlarda ev kıyafeti ya da bayramlık kıyafet ayrımı olmadığı, kıyafetin eskiyene ya da yırtılana kadar giyildiği bilinmektedir.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek definin başlığı kuş biçimindedir. Ayrıca başlıkların kabile sembolü olduğu ve başlık üzerinde yer alabilecek hayvan figürlerinin yardımcı ruhlar olarak yukarıyı, dünyayı, aydınlığı ölümden sonra muhtemelen uçtukları yeri temsil etmektedir. Eski Türklerde ‘‘öldü’’ anlamında uçtu kelimesinin kullanılması ve başlıkların koruyucu anlama sahip olması da başlık ve başlığı taşıyanların kuş karakterini yansımasıyla ilişkili sayılabilir.¹²⁸ N. V. Polosmak, elbise süslerinin koruyucu ve tılsım görevi gördüğünden bahsetmekte olup bazı definlerde yer alan küpeler (Ak-Alaha-1 mezarlığı 1 no.lu kurgandaki erkek ve kadın definlerinde olduğu gibi) bunlardan olmalıdır.¹²⁹

¹²⁶ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.141.; Huş ağacının (Akağacın) ‘‘Dünya Ağacı’’na veya yeniden doğuşa atıfta bulunmasıyla ilgili olarak Bkz. Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2015, s.158.

¹²⁷ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 58, 275.

¹²⁸ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 135, 136, 159, 160.

¹²⁹ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 163, 164.

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 2 no.lu kurgandaki definin bir çocuğa ait olduğu tespit edilmişti. Çocuk defininde bulunan toprak kap, altın küpe ve ahşap kemer tokaları¹³⁰ onun sosyal konumuna işaret sayılmıştır. Ayrıca bu kurganın bir no.lu kurgan ile kuzeyden birleşmesi çocuğun 1 no.lu kurgandaki erkek ile akraba olduğunu göstermektedir.¹³¹

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan deniz kabukları Türk tanrıçası Umay'ın sembolüdür.¹³² Bunlar bazen zengin Pazırık definlerinde, çok nadir olarak da sıradan definlerde bulunmuştur. Bu kabuklar kadınların doğurganlığını simgelemektedir. Bunlar o kadar kıymetliydi ki, Çin sınırında para yerine geçmekteydi. Kabukların yerine getirdiği işlevin dışında kadın definlerinde bu kadar çok sayıda yer alması o kişinin soyluluğuna ve zenginliğine işaret etmektedir.¹³³

2.1.2.2. Ak-Alaha-III Mezarlığı

Mezarlığın genel tanımı ve konumu

Ak-Alaha-1 Mezarlığı'ndan 3 km doğuda bulunan bu mezarlık, yan yana yerleştirilmiş iki kurgandan meydana gelmiştir. Her iki kurganın tepe kısımlarını meydana getiren taşlar daha sonraları inşaat işleri için kullanılmıştır. Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganının güneyinde 1 m uzaklıkta Türk (Göktürk) Dönemi'ne tarihlenen ikinci kurgan yer almıştır.¹³⁴

Mimari

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bu kurganın tepe kısmı ortalama ölçülere sahip kurganlara göredir. İri taşlar tabanda yer almış olup ince taşlar ve çakıllar araları doldurmuştur. Üst kısmına da tümsek şekli verilmiştir. Kurganın kenarlarını çok fazla çimen kaplamıştır. Çimen tabakası temizlendikten sonra kurganın çevresinde yer alan taş halka meydana çıkmıştır (Resim 2.10). Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganının taşlardan meydana gelen tepe kısmı 18 m çapa sahiptir. Çalışmalar sırasında ölçülen kurgan tepesinin

¹³⁰ Hayvan tasvirli kemer tokaları Pazırık Kültürü için çok nadir ve az sayıda tokenin muhtemelen yüksek tabakadan insanlara ait olduğu ifade edilmiştir. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 38.

¹³¹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 62.

¹³² A.M. Sagalayev, **Uralo-Altayskaya Mifologiya (Simvol i Arhetip)**, "Nauka" Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk s. 73.; Andrey Markoviç Sagalayev, **Ural-Altay Mitolojisinde Arketip ve Semboller**, Bilge Kültür Sanat, çev. Ali Toraman, İstanbul 2017.

¹³³ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 37.

¹³⁴ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 62.; Ak-Alaha-III Mezarlığı 1 no.lu kurganı ile ilgili ayrıca bkz. N. V. Polosmak, "Pogrebeniye Znatnoy Pazırıkskoy Jenşini", **VDİ**, No:4, 1996 s.142-168.

yüksekliği ise 57 cm'dir.¹³⁵ Kurganın güney kısmını mezar çukurundan çıkarılan alüvyon toprak işgal etmiştir. Kurgan tepesinin ve kurganın çevresindeki taş halkanın yapısı Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda olduğu gibidir. Kurganın ortasında yer alan mezar çukuru 5 x 4 m ölçülerinde olup iri taşlar ve topraktan oluşan bu çukurun sıkı dolgusu içerisinde soyguncuların açtığı veya giriş defini için açılmış bir başka çukur daha yer almıştır.

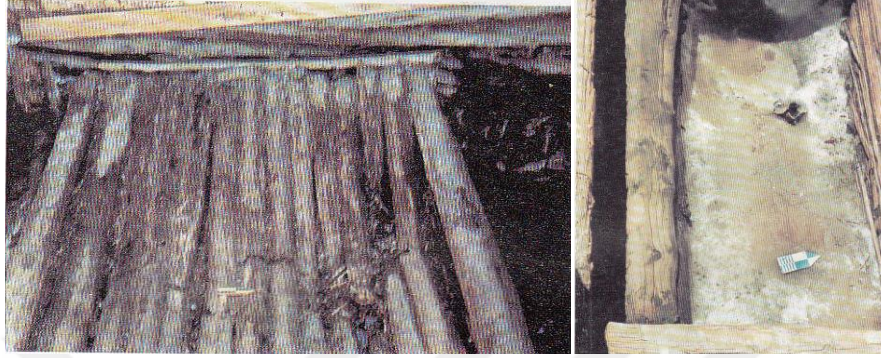
Resim 2.10 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait taş tümseğin söküldükten sonraki hali (Polosmak, 2000, res. 26)

1,20 m derinlikte rastlanan ilk defin, asıl olan ve Pazırık Kültürü'ne mensup cesede ait defin odasının üzerine yerleştirilmiştir. Hırsızların kısmen tahrip ettiği giriş defini ince kütüklerden oluşan, alçak duvarları olan ve üzeri taş levhalarla örtülü bir bölmede yer almıştır. Cesedin içerisinde yer aldığı bu defin odası ahşap bir çerçeve şeklinde olup baş kısımdan geniş (1 m), ayak kısımlarından ise daha dardır (0,70 m). Bu çerçevenin uzunluğu ise 2,20 m'dir. Defin ve ona ilave edilen kuzeydeki bölmenin örtüsü ortaktır ve üzeri sekiz taş levha ile kapatılmıştır. Defin odasının tavanında, ince toprak tabakası üzerinde yüzleri doğaya bakan üç at yerleştirilmiştir. Bu atların demir gemleri vardır.

Pazırık Kültürü'ne mensup kişiye ait defin odası ise dikdörtgen mezar çukuruna yerleştirilmiştir. Ahşap odanın ölçüsü 3,60 x 2,30 m, yükseklik yaklaşık 1,12 m'dir. Ahşap bölmede bir duvar 5 tomruğun üst üste gelmesiyle yapılmıştır. 2,82 m derinliğe sahip ahşap odanın zemin döşemesi olmayıp duvarları meydana getiren kütükler melez ağacından elde edilmiştir. Bunların dışa bakan yüzeylerinde pürüz

¹³⁵ N. V. Polosmak, Vsadniki Ukoka adlı çalışmasında bahse konu kurganın yüksekliğini 50 cm olarak vermiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 63.

yoktur. Batı-doğu hattındaki ahşap yapının uzunlamasına örtüsü 11 tomruktan oluşmuştur (Resim 2.11). Ahşap oda tamamen buzla kaplanmıştı (Resim 2.12).

Resim 2.11 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait asıl defin odasını örten üst örtü (Polosmak, 2000, res. 30)

Resim 2.12 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgana ait buz dolu oda (Polosmak, 2000, res. 32)

Mezar çukurunun kuzey kısmında başka Pazırık definlerinde ve önceki Ak-Alaha kurganlarındaki atlarda olduğu gibi, dipte, kafatasına ucu sivri balta ile delik açılarak öldürülmek suretiyle 6 at yerleştirilmiştir. Gem vurulmuş, birbiri üzerinde bulunan atlar çukur ile ahşap bölmenin kuzey duvarlar arasındaki dar (yaklaşık 65 cm) mekânda yer almışlardır. Üzerleri özel bir örtüyle kapatılmamış olan atlar toprağın üzerine yerleştirilmiştir. Kalıntılar arasında örülü at kuyruğu vardır. Atlardan bir tanesinin arka kısmı kıvrılmış bacaklarıyla tavan örtüsünün üzerinde, kafatası ve ön kısmı ise neredeyse tavan seviyesinde bulunmuştur.¹³⁶

Cesetlerin durumu ve özellikleri

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Defin-1: Taş levhalardan oluşan örtünün altındaki Kara Kobin definini soyguncuların daha derine inmemesi sayesinde yağmalanmaktan kısmen kurtulmuştur. Ancak yine de defin hırsızlar tarafından yerinden oynatılmış ve cesedin bir kısmı defin odasından dışarıya sürüklenmiştir. Cesedin iskelet yapısının bozulmayışı soyguncuların kurgana indiğinde cesedin henüz çürümemiş olmasıyla ilgili olmalıdır. Defin, başı doğuya dönük halde, tahtadan yapılmış bir zemin üzerinde duruyordu. Üzerinde hiçbir kişisel eşyası yoktu. N. V. Polosmak'a göre bu defin Pazırıklılarla çağdaş olan Kara Kobin

¹³⁶ N. V. Polosmak, "Pograbel'ny Kompleks Kurgana Ak-Alaha-3", **Fenomen Altayskih Mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, s. 57; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 64, 65, 67.

Kültürü'üne aittir. Hırsızlar tarafından yağmalanmamış kuzeyde yer alan bölmede topraktan yapılmış fakat dağılmış kaplar, baş kısmı yuvarlak iki demir bıçak ve at kemikleri (kaburga ve omurlar) bulunmuştur.¹³⁷

Defin-2: Defin odasının üst örtüsü sökülünce ahşap mezar odasının buzla dolu olduğu görülmüştür (Bkz. Resim 2.12). Defin odasının güney duvarında ahşaptan yapılmış tabut bulunmuştur. Tabut kapağı 5. Pazırık Kurganı'ndakine benzer şekilde, iki yana eğimlidir. Bu kapağa yuvarlak başlıklı, bakırdan yapılmış çiviler çakılmıştır. Bahsedilen tabutun yüksekliği 68 cm, uzunluğu 2,73 m, derinliği ise 30 cm'dir. Cesedin kafatası keçeden yapılmış bir yastık üzerinde bulunmuştur. 25 yaşında bir kadın¹³⁸ olduğu tespit edilen ceset sağ yanı üzerinde, başı doğu istikametinde, yüzü ise kuzeye bakar vaziyettedir (Çizim 2.56, resim 2.13). Tabut içerisindeki bu kadına bir gömlek ve etek giydirilmişti. Sol kalçasında, kırmızı ve beyaz keçeden yapılmış kılıf içerisinde ayna bulunmuştur. Ayna sapının yanında farklı renklere sahip boncuklar vardı. Bunların arasında diş köklerine de rastlanmıştır.

Çizim 2.56 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yatan kadın defni¹³⁹

Resim 2.13 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın defni (Polosmak, 2001, res. 50, b)

¹³⁷ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 57.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 64, 65.; hayvan kemiklerinin ahşap bir tabak içerisinde yer almış olabileceği ve bu kemiklerin koyuna ait olduğu belirtilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 57.

¹³⁸ Ukok Prensesi olarak adlandırılan mumyanın keşfi hakkında ayrıca Bkz. N. V. Polosmak "A Mummy Unearthed From The Pastures Of Heaven", **National Geographic**, Vol.186, No: 4, Ekim 1994 s.80-103.

¹³⁹ N. V. Polosmak, "Drugaya Arheologiya", **Nauka İz Pervih Ruk**, Novosibirsk 2015, c.65/66,5/6, s.93.

Kadının başında şekli bozulmamış bir peruk ve bu peruğun üzerinde bir başlık vardır. Kulaklarında ise altın telden yapılmış yuvarlak küpeler yer almıştır. Buz içerisinde kalan ve bütün kısımları aynı derecede sağlam kalmayan kadın cesedi tahnit edilmiştir. Trepanasyon uygulanan kadının vücuduna göğüs bölgesine kuru otlar, yün ve başka nesnelere doldurulmuştur. Ceset omuz bölgelerinden kollarına kadar, hatta bazı parmaklarına kadar dövme ile kaplıdır.¹⁴⁰ Dövmeler lacivert renklidir ve beyaz deri üzerinde yer almıştır. Tasvirler sadece sol kolda sağlam kalmıştır; sağ tarafta sadece bilekte ve başparmakta resim parçaları görülmektedir (Çizim 2.57, 2.58).

Çizim 2.57 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defni üzerinde bulunan dövmeler (Polosmak, **AEAE**, 2000, №4(4), res. 1)

Çizim 2.58 Aynı dövmelerin renklendirildikten sonraki görüntüleri¹⁴¹

Kadının sol omuzu fantastik hayvanlarla süslenmiştir. Toynaklı hayvanın arka gövdesi bükülü, munzuru grifon gagalı olup ayrıca dağ tekesi ve geyiğin stilize boynuzuna ve küçük grifon başlarına sahiptir. Grifon başları hayvanın sırtında da görülür.¹⁴² Daha aşağıda başı korku ve şaşkınlıkla geriye dönük bir koyun tasvir edilmiştir. Bunun arka ayaklarına uzun kıvrılmış bir kuyruğu olan benekli bir parsın uzun gövdesi ve sivri dişli ağzı uzatılmıştır. Bunların altında başı sağlam kalmayan fantastik bir hayvan yer almıştır. Hayvanın sivri pençeleri, çizgili kaplan kuyruğu,

¹⁴⁰ Pazırık dövmeleri için ayrıca bkz. N. V. Polosmak, Tatuirovka u Pazırıksev”, **AEAE**, 2000, №4(4), s.95-102.

¹⁴¹N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2015, s.86.

¹⁴²N. V. Polosmak **Fenomen Altayskih** Mumiy’de “Ak-Alaha-3 Kurganı Defin Kompleksi (Tarihi-Kültürel Analiz)” başlıklı makalesinde kadının sol omuzundaki fantastik hayvanı geyik olarak tanımlamışken, **Vsadniki Ukoka**’da bu hayvanı toynaklı olarak ifade etmiş, ancak hayvanın türünü belirtmemiştir.

gövdesi ve grifon başlarıyla sonlanan boynuzları seçilebilmektedir; aynı grifon başları hayvanın sırtından da çıkmaktadır. Kadının sol el bileğinde, büyük boynuzlu fakat küçük başlı bir hayvan görülmektedir. Sağ elin başparmağının ikinci parmak kemiğinde bedeni kıvrılmış toynaklı bir hayvan resmedilmiştir. Kadın cesedinin parmaklarına ince yünden ipler bağlanmıştır.¹⁴³

Madeni buluntular

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Defin-1: Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, Kara Kobin kültürüne ait olduğu ifade edilen defindeki maden buluntuları yuvarlak başlıklı iki demir bıçaktan ve atlardaki gemlerden ibarettir.¹⁴⁴

Defin-2: Üçüncü atın dişlerinde demirden yapılmış gem vardır. Madeni buluntular arasında kadın definin yanında bulunan ve ahşap çerçeveye takılı bronz ayna iskeleti sayılabilir. Bunun dışında altından yapılmış ince halka-küpelere de söz edilebilir.¹⁴⁵ Defin-2’de yer alan bir başka madeni buluntu Defin-1’deki gibi bıçaktır. Bu bıçak definin yakınındaki ahşap tabaklarda yer alan et parçalarından birine saplanmış halde bulunmuştur. Bıçağın kabzasının baş kısmı altın varakla kaplanmış ve yuvarlak forma sahip olup koç boynuzu şeklinde yivlidir. Kabzanın asıl tutma yeri iki taraflı kurt figürüyle süslenmiştir. Kurtlar dişlerini gösterir vaziyettedir (Resim 2.14, 2.15).¹⁴⁶

Resim 2.14 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan demir bıçak (Vsadniki Ukoka, 2001, res. 17)

Resim 2.15 Aynı demir bıçağın kurt başlı, koç boynuzlu kabzası (Vsadniki Ukoka, 2001, 128)

¹⁴³ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 65, 76,78, 82, 84.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.67, 69-74, 76, 228, 230.

¹⁴⁴ Sağlam kalan bıçaklar ve kaba bakılarak definin tarihlendirilmesi M.Ö.3.yüzyıla yapılmıştır. Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 78; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 64.

¹⁴⁵ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 81.

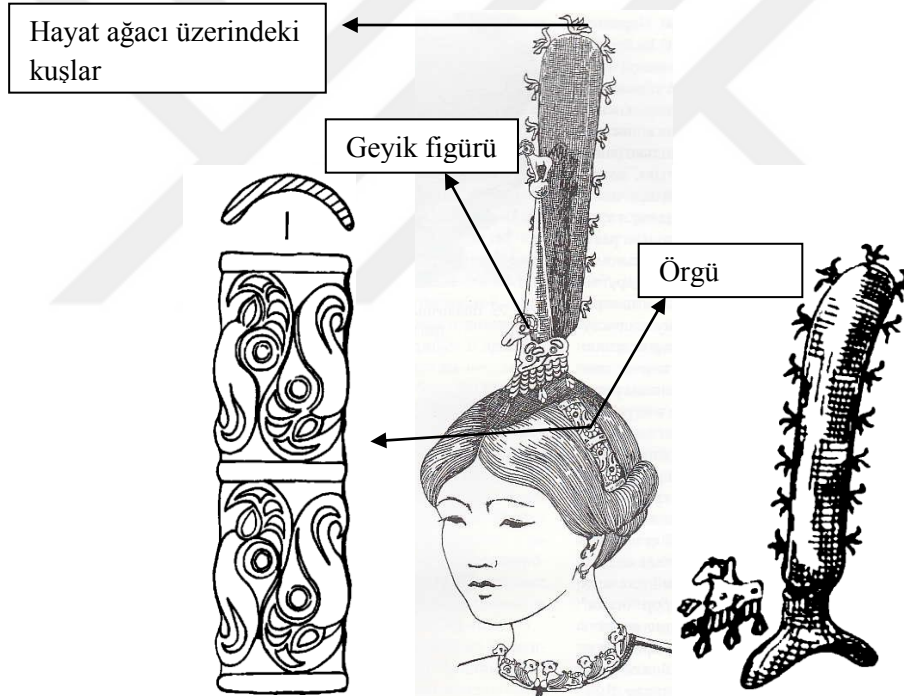
¹⁴⁶ N. V. Polosmak, **a.m.**, 2000, s. 69., N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 189.

Ağaç Buluntular

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganı

Defin-1: Ahşap süslemeler günümüze gelememiş olup sadece bunlara ait bazı altın varak parçalarının sağlam kaldığı bildirilmiştir. Bunlar haricinde Defin-1’de içinde muhtemelen et bulunan ahşap bir tabak bulunmuştur.¹⁴⁷

Defin-2: Asıl defin olan kadının başındaki perukta bazı ahşap süslemeler yer almıştır. Örneğin; peruk altın varakla kaplı ahşaptan yapılmış işlemeli üç adet saç örgüsü kılıfına sahiptir (Çizim 2.59). Peruğun ortasında hayat ağacını simgeleyen bir tepelik vardır (Yaklaşık 61 cm) (Çizim 2.61). Bu tepeliğe 15 adet altın varakla kaplı kuş figürü dikilmiştir (Bkz. Çizim 2.60). Peruğun ön kısmında muhtemelen ahşaptan yapılmış oturan bir geyik figürü vardır (Bkz. Çizim 2.60).¹⁴⁸

Çizim 2.59 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan saç örgüsüne ait kılıf (Polosmak, 2000, çiz.78)

Çizim 2.60 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın peruğunun rekonstrüksiyonu ve parslı gerdanlık (Polosmak, 2000, çiz.75)

Çizim 2.61 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki üzerinde kuşlar bulunan hayat ağacı şeklindeki tepelik (Polosmak, 2001, çiz.98)

¹⁴⁷ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 57.

¹⁴⁸ N. V. Polosmak, **a.m.**, 2000, s. 77.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 144.

Kadın cesedinin yanında bulunan aynanın ahşap çerçevesinin arka yüzünde boynuzlu geyik tasviri yer almıştır (Resim 2.16).¹⁴⁹ Bir başka ahşap süsleme kanatlı pars figürlerinden oluşan gerdanlıktır (Bkz. Çizim 2.60, resim 2.17). Altın varakla kaplı pars figürleri yassı ve üç boyutlu başlarıyla tasvir edilmiştir. Bu gerdanlıklar gövdelerindeki işaretlerden dolayı Pazırık Kültürü için karakteristiktir ve bunlara Çertomlık ile Tolstaya Mogila (Büyük Mezar) denilen kurganlarda da rastlanmıştır.¹⁵⁰

Resim 2.16 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap aynanın arka kısmı (Polosmak, 2000, res. 82)

Resim 2.17 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, kadın definine ait gerdanlığın kanatlı pars figürleri (Polosmak, 2000, res. 84)

¹⁴⁹ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 78.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 67.

¹⁵⁰ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 81.

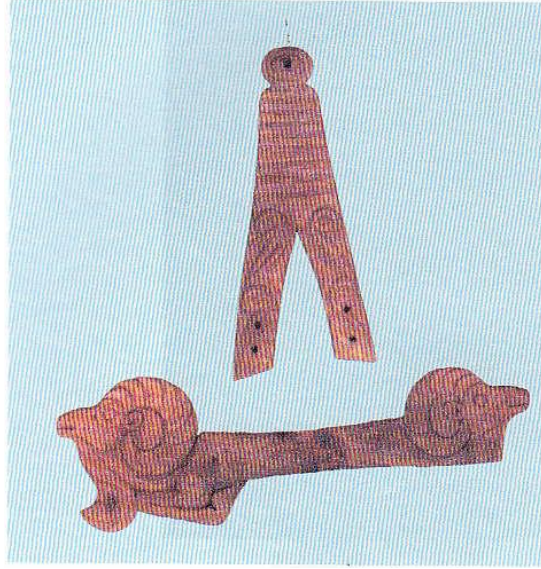
Defin-2'nin yakınında yer alan diğer ahşap eşyalar arasında biri büyük diğeri küçük ahşap masa-tabaklar vardır. İçlerinde koyun ve at kemikleri bulunan tabaklardan büyük olanın ayakları kısa, diğerinin daha uzundur (Resim 2.18, 2.19).¹⁵¹

Resim 2.18 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap tabak (Polosmak, 2000, res. 59)

Resim 2.19 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ahşap tabak (Polosmak, 2000, res. 59)

Asıl define ait odanın örtü seviyesinin yakınında ve diğer atlardan oldukça yüksekte yer alan ata sadece bir kantarma yanaklığı bulunmuştur. Ön kısmı dağ koçu figürleriyle süslenmiş kantarma yanaklığı formu diğerleri gibi "S" şekiline sahip değildir. Mezara en son indirildiği anlaşılan ve kazı esnasında ilk karşılaşılan at olduğu için birinci at olarak adlandırılmıştır. Bu atın ahşap aksamaları, yanaklığın yanı sıra ona takılan çatal (Resim 2.20) ve asma plakalardan oluşan ahşap kanat görünümlü parçalardır.

Resim 2.20 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan birinci atına ait koşum parçaları (Polosmak, 2000, res. 36)

¹⁵¹ N. V. Polosmak, a.e., 2000, s. 68.; N. V. Polosmak, a.g.e, 2001, s. 186.

İkinci atın ahşap süslemeli gem takımı -yuvarlak alın levhası, kantarma yanaklıkları, onlara geçen çatal- bütün halde bulunmuştur. Kıvrıma sahip kantarma yanaklığı bir grifon başı şeklindedir. Gem asmaları yanaklıkta da olanaynı grifon figürleriyle süslenmiştir (Resim 2.21).

Üçüncü ata yuvarlak alın plakası, kantarma yanaklıkları, bu yanaklıklara takılan çatallar ve asma süslemeler dâhil game ait tam takım bulunmuştur (Resim 2.22). Büyük "S" şeklinde kantarma yanaklıkları ve gem kayışı palmetlerle süslenmiştir.¹⁵² Eyer örtüsüyle birlikte yün ipten yapılmış örülü iplere, uçlarında keçeden toplar asılı kısa örülmüş ipler bağlanmıştır. At kafatasının yanında eyer örtüsünün yanındaki dışında iki başka örülü ip bulunmuştur. Bu iplere üçer tane ahşaptan yapılmış grifon asılmıştır. Palmet şeklindeki ahşap süslerin kaidelerinde yer alan delikler sayesinde üzerlerine üç boyutlu grifon başları takılmıştır (Çizim 2.62). Grifonlu süslemelere sahip püskül şeklindeki örgülü ipler atın kafa bölgesine (game) asılmıştır (Resim 2.23).

Resim 2.21 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ikinci ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2000, res. 36)

Resim 2.22 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res. 55)

¹⁵²N. V. Polosmak stilize grifon kuyruğu ve kanat tasvirlerini şeklindeki levhaları palmet olarak adlandırdığını belirtmiştir.

Çizim 2.62 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan palmetlere takılan grifon başı (Polosmak, 2001, çiz.56, v)

Resim 2.23 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üçüncü atın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 2001, res. 57)

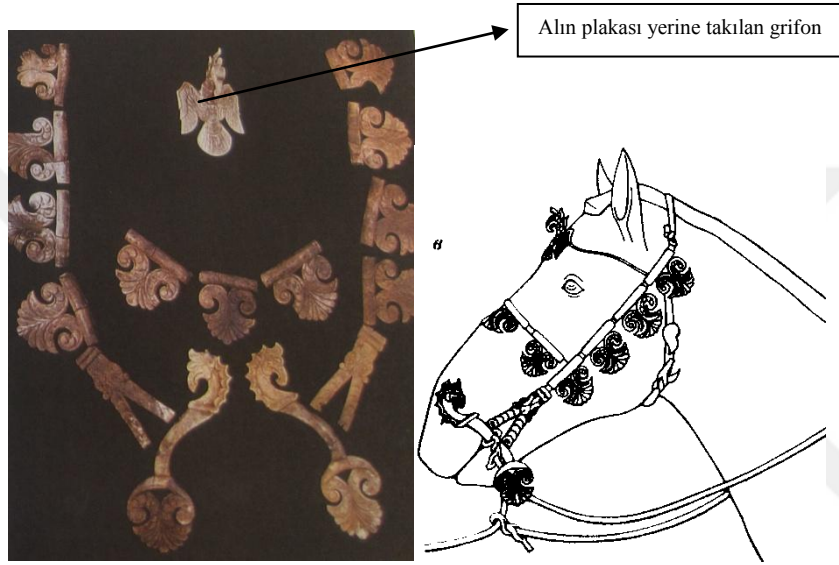
Dördüncü atın gem süsleri üçüncü atın gem süsleriyle benzerdir. Gem süsleri arasında kantarma yanaklıkları ve onlara geçen çatallar, ayrıca asmalar vardır (Resim 2.24). Hafif kıvrıma sahip yanaklıklarda tasvir edilen grifon başları dikkati çeker. Bu grifonlarda sorguç, belirgin sivri kulak yer almıştır; ayrıca grifonların boyunları kabartmalı dikey şeritlerle vurgulanmıştır (Çizim 2.63). Kantarma yanaklığına takılan çatallar ise yarım balık pulu (ya da yarım ay) şeklinde oyulmuştur. Atla birlikte bulunan büyük bir grifonun üç boyutlu başı çıkarılabilir vaziyettedir. Bu figür muhtemelen göğüs kayışının ana süslemesidir.

Resim 2.24 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan dördüncü ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res. 58, a)

Çizim 2.63 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan at koşum süslerinden yanaklığa ait grifon başı (Polosmak, 2001, çiz.58, v)

Beşinci ata gema ait süsleme ve parçaların tam takımı sağlam kalmıştır (Resim 2.25, çizim 2.64). “S” şeklinde kantarma yanaklıklarının uçları grifon başları ve palmetlerle süslenmiştir. Çatallarda ise sayga başları yer almıştır (Çizim 2.65). Alın plakası yerine küçük bir grifon figürü vardır (Bkz. Resim 2.25). Kıvrımlı palmetler stilize grifon kanatlarına ve kuyruğuna sahiptir. Kantarma yanaklarında sorguçlu, sivri kulaklı, ibikli grifonlar vardır. Atın yanında levhadan yapılmış, geyik boynuzlu, üç boyutlu bir kuşun kafası şeklindeki ahşap grifonun atın göğüs kayışına tutturulduğu anlaşılmaktadır (Çizim 2.66).

Resim 2.25 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res. 59, a)

Çizim 2.64 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan beşinci atın rekonstrüksiyonu (Polosmak, 2001, çiz.60, v)

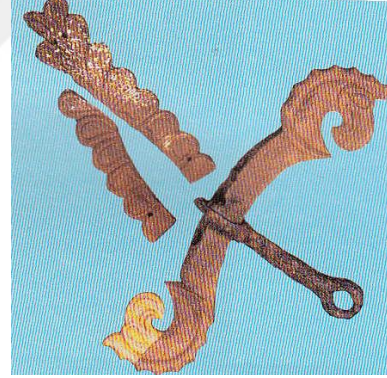
Çizim 2.65 “S” şekline sahip kantarma yan çubuğu (Yanaklık), asma süsü ve sayga figürlü gem çatalı (Polosmak, 2001, çiz.59, b)

Çizim 2.66 Atın göğüs kayışını süsleyen geyik boynuzlu grifon (Polosmak, 2001, çiz.61)

Altıncı at aynı grifon başlarıyla sonlanan iç bükey kantarma yanaklıklarına sahiptir (Resim 2.26). Palmet şeklindeki asmalar birinci Pazırık Kurganı'ndaki (birinci takım) atlarda yer alan süslemeyi, çatalar ise bu kurganda yer alan beşinci takıma ait süslemeyi andırmaktadır. S.İ. Rudenko bu çatal süslemelerini “dalga” motifinin varyantlarından biri olarak adlandırmıştır. N. V. Polosmak'a göre ise bunlar “kuş tüyü motifin” stilize tasvirleridir (Resim 2.27). Telek-motif, altıncı ata ait gem için palmet-asmalar yapımında ve ayrıca bu kurganda bulunan atların koşumunu şekillendiren diğer palmetlerin oluşumunda kullanılmıştır. Altıncı atın kantarma yanaklıklarını süsleyen grifon başları bir öncekinden biraz farklıdır. Kulağı olmayan bu grifonların sorguçları da beşinci attaki grifonlar kadar gösterişli değildir (Çizim 2.67, 2.68). Dalgalı ibiklere sahip grifonlar tek sorguçludur ve büyük gagaları belirgindir (Bkz. Çizim 2.68). Alında yer alan büyük plaka üçüncü atın alnındaki gibidir. Görüldüğü üzere Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki at koşum süslemelerinde de grifon imgeleri ağır basmıştır.¹⁵³

Resim 2.26 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan altıncı ata ait koşum süsleri (Polosmak, 2001, res. 62)

Resim 2.27 Altıncı atın koşum süslerinden dalgalı motiflere sahip gem çatalı ve yanaklık (Polosmak, 2001, res. 45)

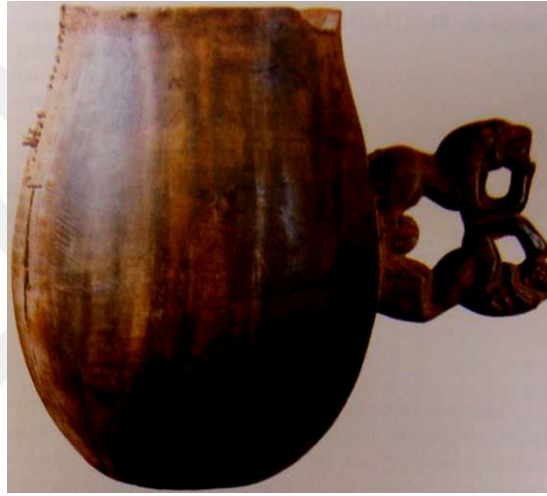

Çizim 2.67 Beşinci atın yanaklığına ait grifon (Polosmak, 2001, 59, v)
Çizim 2.68 Altıncı atın yanaklığına ait grifon (Polosmak, 2001, 62, b)

¹⁵³ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 57, 63, 64.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 77, 78, 80, 83, 85.

Defin odasında altın sarısı bir sırık bulunmuştur. N. V. Polosmak'a göre defin odalarındaki hiçbir şey tesadüf değildir ve muhtemelen bu sırığın da bir görevi vardır. Örneğin; Telengitler yurtlarından (çadır) bir iki sırığı ölünün uhrevi dünyada kendi evini yapabilmesi için mezara bırakıyorlardı.¹⁵⁴

Eşyalar arasında var olan ahşap kabın kulpları oldukça dikkat çekicidir. Bu kulp pars figürlerinden oluşmuştur (Resim 2.28). Kabın içinde ayrıca ahşaptan bir karıştırıcı da vardır. Başlık kısmı yarım ay şeklinde ve huş ağacından yapılmış olan ahşap karıştırıcı, melez ağacından yapılmış bir gövdeye sahip olup 38 cm uzunluğundadır.¹⁵⁵

Resim 2.28 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandan çıkarılan kupa bardak (Polosmak, 2001, res. 134, a)

Tekstil malzeme

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganı

Defin-2: Bu define ait tabutun üzerindeki örtü kürkten yapılmıştır ve kürk üzerinde ince altın varaklı aplike süsler bulunmuştur. Tabut ve defin odasının güney duvarları arasında ise keçe başlık tespit edilmiştir.

Defin iki kat kalın siyah keçe içerisinde yer almıştır. Başının altında küçük keçe yastık vardı. Kadının serçe parmağına ince yün ipler bağlanmıştır. Defnedilen bu kadına tahnitten sonra sarımtırak ipekten gömlek giydirilmiştir (Resim 2.29, 2.30). N. V. Polosmak, bu gömleğin kesimi (Çizim 2.69, 2.70) bakımından ikinci Pazırık Kurganı'nda bulunan erkek gömleğiyle aynı olduğunu belirtmiştir.

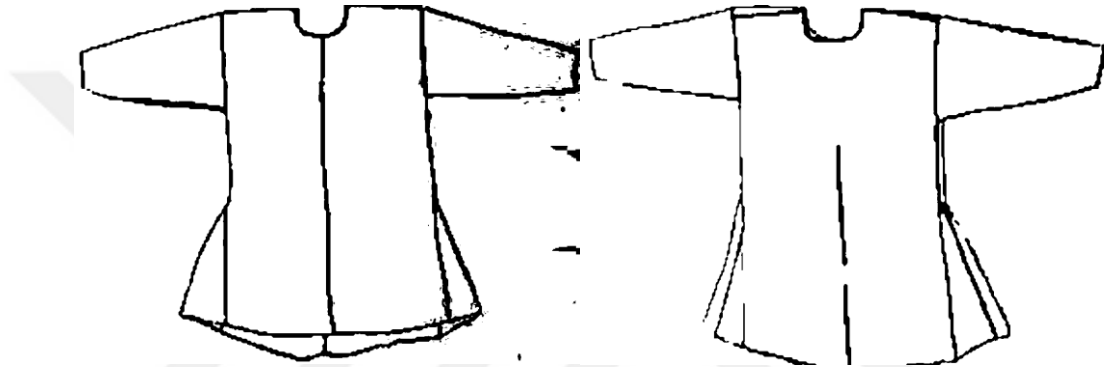
¹⁵⁴ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 85, 86.

¹⁵⁵ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 71; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 197.

Resim 2.29 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ipek gömleğin önden görünüşü (Polosmak, 2001, res. 84, a)

Resim2.30 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan ipek gömleğin arkadan görünüşü (Polosmak, 2000, res. 68)

Çizim 2.69 Gömleğin önden şematik çizimi (Polosmak, 2001, res. 84, b)

Çizim 2.70 Gömleğin arkadan şematik çizimi (Polosmak, 2000, res. 84, v)

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda yer alan bu kadına ait gömlek, düz, süslemesiz, ipek kumaştan ve iki parça halinde yapılmıştır. Gömleğin kolları uzun olup kırmızı ip ve şeritlerle, etek kısmında ise üçgen parçalarla ikmal edilmiştir. Gömlek sırt kısmından 112 cm, önden ise 104 cm'dir. 80 cm uzunlukta olan gömlek kolları, elleri örtecek kadar uzundur.¹⁵⁶

Bir diğer tekstil buluntu kadının eteğidir. Etek uzun ve geniş, enlemesine üç parça yün kumaştan meydana gelmiştir (Resim 2.31). Üst ve alt parçalar kırmızı, orta ise başlangıçta beyaz olması muhtemel sarımtırak renktedir. Etek aşağı doğru biraz genişlemektedir; üstten 110 cm, alttan ise biraz daha geniştir. Uzunluğu ise 150 cm'dir.¹⁵⁷ Etek vücuda kırmızı renkli yün ipten örülmüş, kırmızı püsküllü kalın bir

¹⁵⁶N. V. Polosmak, Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 No.lu kurgandan çıkan gömleğin ölçülerini Vsadniki Ukoka adlı eserinde farklı vermektedir. Buna göre gömleğin arka kısmı 113 cm, ön kısmı ise 110 cm'dir. Vsadniki Ukoka'da gömleğin genişliği 80 cm olarak verilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 110.

¹⁵⁷N. V. Polosmak gömlekte olduğu gibi etekte de ölçüleri değiştirerek vermiştir. Buna göre; üstten genişlik 90 cm, alttan genişlik 112,5 cm, uzunluk ise 144 cm'dir. Bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 114.

bağ şeklindeki kemerle sabitlenmiştir (Bkz. Resim 2.31). Bu kemer eteğe birkaç yerden dikilmiştir.

Kadının ayaklarında uzun keçe çizme-çoraplar (Rus. Sapogi-çulki) bulunmuştur (Resim 2.32, çizim 2.71). Çizme-çoraplar üst kenarlarından, kırmızı keçeden yapılmış desenli applike ile süslenmiş olup bunların tabanlığı yünden yapılmıştır ve kırmızı renklidir. Bu tabanlıklar tabana ayrı dikilmiştir. N. V. Polosmak, S.İ. Rudenko'nun çizme-çorapların kesim ve dikim bakımından ikinci Pazırık Kurganı'nda bulunan erkek çizme-çoraplarına benzediğini belirtmiştir. Bu çizme-çorapların ayakta nasıl durduğunun bilinmediği, muhtemelen Noin-Ula kurganlarında bulunan ipek kumaştan yapılmış uzun çizme-çorapta olduğu gibi ilmek yardımıyla kemere tutturulduğu düşünülmektedir. Kadına üst kıyafeti olarak altın varakla kaplı aplikelerle süslenmiş kürk giydirilmiştir.

Resim 2.31 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kemerli etek (Polosmak, 2000, res. 70)

Resim 2.32 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan çizme-çoraplar (Polosmak, 2000, res. 74)

Çizim 2.71 Aynı çizme-çorapların çizimleri (Polosmak, 2001, çiz.90, b)

Kadına ait bir diğer giyim eşyası da kadının tıraş edilmiş kafasına giydirilmiş peruktur (Bkz. Çizim 2.60). Üzerinde kırmızı renkli yünden bir kılıf olan peruğun içerisinde keçe bulunmuştur. Kadın defininde duvarla tabut arasında keçeden yapılmış bir 84 cm uzunluğunda külah şeklinde bir şapka bulunmuştur. Benzer şapkalar Subaşı köyü yakınlarında yer alan M.Ö. V-IV. yüzyıla tarihlenen Avrupaî

tipde Sincan mumyasının başında ve ikinci Pazırık Kurganı materyalleri arasında tespit edilmiştir.¹⁵⁸

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda sonradan defnedilen Kara-Kobin cesedinin altında yer alan asıl definin at bölmesinde bazı tekstil materyaller ele geçmiştir. Bu kurganda ahşap süslemeler dışında dekoratif aplikeli keçe örtüler sağlam kalmıştır. Keçelerin renkleri solmuş ya da tamamen kaybolmuştur. Beyaz, siyah, kırmızı, sarı, lacivert (yeşil) renkler ağırlıktadır. İkinci atın eyer örtüsü parlak kırmızıdır. Örtüye keçeden kesilmiş dört fantastik vahşi hayvan dikilmiştir. Bu hayvanlar kuyruğunda püskül olan, boynuzlu, kulaklı aslan grifonlara veya kanatları olan köpeklere benzerdir (Resim 2.33). Gövdelerinde açık yeşil; kanat, yüz ve kuyruk püsküllerinde ise sarı renk görülmektedir. N. V. Polosmak'ın aktardığına göre bütün figürler kenarlardan yün iplikten bükülmüş sicimle dikilmiştir.

Resim 2.33 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan keçe eyer örtüsü
(Polosmak, 2001, res. 138)

Üçüncü atın eşyaları arasında yünden örülerek yapılmış iki çift ip bulunmuştur. İplere malzemesi yine yün olan örülü başka küçük ipler asılmıştır. Püskül şeklindeki asmaların uçları da yün malzemededen yapılmış küre şeklinde süslerle sonlanmış olup kısalar gеме uzunlar eyere bağlanmıştır (Bkz. Resim 2.23).

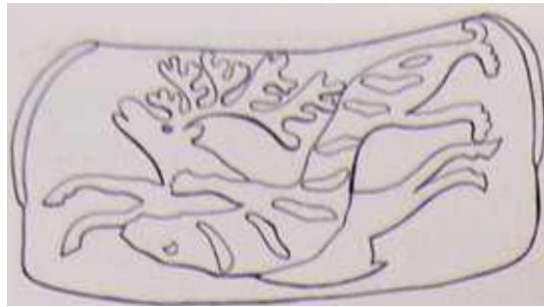
¹⁵⁸ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 72,74,76.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 144 vd.

Üçüncü atın sarı-kahverengi keçeden yapılmış eyer örtüsünde aslan grifonlar vardır (Resim 2.34, 2.35). Bunlardan biri belirgin olarak seçilebilmektedir. Bu grifonun gövdesi ve boynuzu kırmızı, yüzü beyaz, kulağı ve kuyruğundaki püskül sarı renklidir. Kanat tüyleri ise sarı ve kırmızı olarak değişmektedir (Bkz. Resim 2.35). Beşinci atın keçeden yapılmış eyer örtüsünde ise geyik ve kaplanın mücadele sahnesini yansıtan iki aplike dikilmiştir (Çizim 2.72). N. V. Polosmak benzer tasvirin beşinci Pazırık Kurganı'ndaki eyer örtüsünde de var olduğunu belirtmiştir. N. V. Polosmak Pazırıklılarda sevilen bu tip konuların yapılmasında deriden yapılmış kalıplar kullanılmış olabileceğinden bahsetmiştir.

Resim 2.34 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganın üçüncü atına ait eyer örtüsü (Polosmak, 2001, res. 139, a)

Resim 2.35 Aynı örtüden grifon detayı (Polosmak, 139, b)

Çizim 2.72 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganın beşinci atına ait eyer örtüsü (Polosmak, 2001, çiz.141)

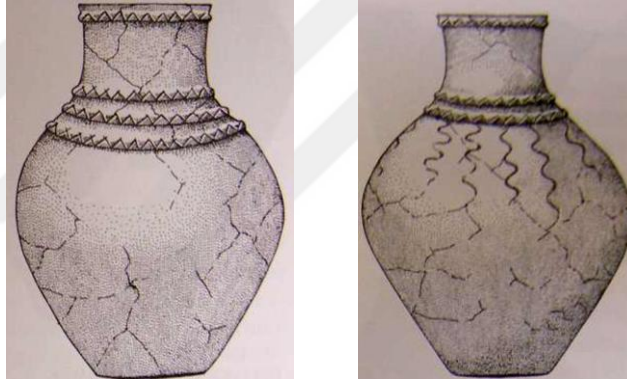
Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganına ait asıl defin odasının dibine ahşap zemin yerine iki parçadan oluşan siyah ve koyu kahverengi keçe serilmiştir. Ayrıca dört keçe parçası daha bulunmuştur.¹⁵⁹

Keramik, pişmiş toprak eserler

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Defin-1: Kara Kobin Kültürü'ne ait olduğu belirtilen birinci define topraktan yapılmış fakat dağılmış halde kap ya da kaplar bulunmuştur.¹⁶⁰

Defin-2: Asıl defin olan ikincisinde iki tane topraktan yapılmış fakat dağılmış halde testi bulunmuştur. Bunların yükseklikleri 35-40 cm, boğaz kısmının genişliği ise 12,5 ve 13 cm'dir. Testilerin ağız kısmının yüksekliği 9 ve 8 cm'dir. Kapların ağız kısımları ve gövde ile boyun kısımlarının kesiştiği bölge yatay zigzaglarla süslenmiştir (Çizim 2.73, 2.74).¹⁶¹

Çizim 2.73 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kap (Polosmak, 2001, çiz.130)

Çizim 2.74 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kap (Polosmak, 2001, çiz.130)

Diğer materyaller (Taş, cam, kemik ve deri)

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganı

Defin-2: Tabuttaki buzların erimesiyle ortaya tabutun duvara dönük yüzü dâhil bütün yüzeylerindeki süslemeler ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında deri işlemeli aplikeler

¹⁵⁹ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 63, 64, 65,77, 78.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s., 76, 77, 78, 80, 83, 85, 144.; Daha detaylı bilgi için bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, s. 108 vd.

¹⁶⁰ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 57.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 64.

¹⁶¹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 189.

vardır. Bu 6-7 figürden kalan aplikelerde geyik tasvirleri var olup figürlerin uzunluğu 38 cm’i bulmaktadır.¹⁶²

Kadın definin başındaki peruğa takılan ahşaptan yapılmış kuş figürlerinin kanat, kuyruk ve pençeleri deriden yapılmıştır. Bunlar sadece bir kuş figüründe sağlam kalmıştır.¹⁶³

İkinci definde yer alan kapların üzerinde tespit edilen parçalara göre bu kaplar ince deriden meydana gelen aplikelerle süslenmiştir. Bu parçalarda horoz figürleri seçilebilmektedir. Ayrıca kapların ağız kısımlarında düz deri parçalar da muhafaza olmuş bir şekilde günümüze kadar gelebilmiştir (Çizim 2.75). Benzer horoz figürleri ikinci Pazırık Kurganı (Çizim 2.76) ve Kuturguntas Kurganı’nda da sağlam kalmıştır.¹⁶⁴

Çizim 2.75 Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kaplardan birinin üzerindeki deri applike (Polosmak, 2001, çiz.130)

Çizim 2.76 İkinci Pazırık Kurganı’nda bulunan kabın üzerindeki horoz aplikeleri(Rudenko, 1948, res. 6)

Deri dışında boynuzdan yapılmış nesnelere de tespit edilmiştir. Defin-2’de bulunan kaplardan birinin yapımında hem Yak öküzü hem de dağ tekesinin boynuzu kullanılmıştır.¹⁶⁵

¹⁶² N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s., 69.

¹⁶³ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 77; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 76.

¹⁶⁴ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 189.

¹⁶⁵ N. V. Polosmak, **a.g.m.**, 2000, s. 71, 72.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 71.

Cenaze gelenekleri sembolizmi

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganının tümsek yapısı ve kuruluş düzeni genel olarak Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 ve 2 no.lu kurganına benzemektedir. Dolayısıyla kurgan tepesinin göğü ve kutsal dağı sembolize edişi ve mezar yapısının içinin ölünün öteki dünyada yaşayacağı ev gibi düşünülmesi anlayışı burada da geçerlidir. Bir başka benzerlik Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganı ile Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganının etrafında taşlardan meydana gelmiş halkadır.

Ölen kişiye öbür dünyada eşlik etmesi ve ölenin sosyal konumuna işaret etmesi bakımından önemli olan at definleri bu kurganda da görülmektedir. Ayrıca Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda olduğu gibi burada defnedilmiş atların kuyrukları da örülmüştür. Daha önce de ifade edildiği üzere kuyruğu örülü at¹⁶⁶ Türklerde ‘yas ve yiğitlik’ göstergesidir. N. V. Polosmak at koşumlarında ve başlarında sarkan, uçlarında ahşaptan yapılmış süs nesnelерinin yer aldığı püskül şeklindeki süslemelerin büyü ile ilgili olduğunu ve tılsım-koruyucu görevi gördüğünü ifade etmiştir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganı ile bir diğer benzerlik ise Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda defnedilmiş kadının da ağaçtan oyulmuş kütük şeklindeki tabut ile gömülmüş olmasıdır. Tabutların üzerinde yer alan, yüksek sosyal statüye işaret eden bazı hayvan simgeleri koruyucu unsurlar olarak değerlendirilmiştir. Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganının ağaçtan oyulmuş tabutunun üzerinde yer alan geyik tasvirleri de hem ‘koruyucu ruh’ hem de ‘hayvan atalarla’ ilişkilendirilmiştir.¹⁶⁷ Benzer bir koruyucu özellik Ukok ve Pazırık kurganlarında görülen horoz imgesine atfedilmiştir. Yaşar Çoruhlu’ya göre horoz ötüşü tan ağarması ve kötü ruhların kovulmasıyla ilişkilidir.¹⁶⁸ Benzer şekilde, Pazırık Kültürü’nün bazı büyük tabutlarında yer alan geyik ve horoz gibi hayvan figürlü deri aplikelerin Çin’deki Mavaday-1 definindeki tasvirlerle anlamca yakın

¹⁶⁶ Kuyruğu düğümlü at tasvirlerinin ikonografisi hakkında Bkz. Yaşar Çoruhlu, “Selçuklu Sanatı’nda Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti”, **S.Ü., VI.Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, 16-17 Konya Mayıs 1996, s.227-267.

¹⁶⁷ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.69,70, 80.; Tabut üzerindeki geyik tasvirlerinin hayvan ata ruhlarıyla ilişkilendirilmesi ile ilgili Bkz. Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s. 405. Türk Sanatında geyik tasvirlerinin sembolizmi için ayrıca Bkz. Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Geyik Figürlerinin Sembolizmi”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, s.18, İstanbul Haziran 1995, s.33-42.

¹⁶⁸ Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen Horoz ve Tavuk Figürlerinin Sembolizmi” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Temmuz 1994, Sayı 91, s.26-29.

olduğu, bunların ölü bedeni kötülüklerden korumasını amaçlandığını düşünmek mümkündür.¹⁶⁹

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganının defin odasında altın sarısı bir sırtık bulunmuştur. Telengitler yurtlarından bir iki sırtığı ölünün uhrevi dünyada kendi evini yapabilmesi için mezara bırakması ve kurganlarda rastgele eşya bulunmayacağı düşünüldüğünde, benzer anlayışın Ak-Alaha kurganlarını yapanlarda da olduğu söylenebilir.¹⁷⁰

Kadın defininde etekle birlikte bulunan “bel bağı” olarak adlandırılabilir uçları püsküllü burulmuş kemer şeklindeki ipe özel anlamlar yüklenmiştir. N. V. Polosmak bağların pek çok millette bu dünya ve öteki dünya arasında sınır olarak görüldüğünü, bağ şeklinde burulmuş iplerin ya da bağların ise insanın çevresinde koruyucu bir bölge oluşturmak için kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca bele takılan bağın Sibiryaya topluluklarında vücudu kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır. Bu neden genç kadın definin yer aldığı bu kurganda bulunan gömlek üzerindeki kırmızı şerit şeklindeki süslemenin koruyucu anlam içermesi mümkündür. Pazırıklılara ait kıyafetlerin oldukça geniş olmasının şaşkınlık yarattığını belirten N. V. Polosmak muhtemelen elbise kumaşının büyüklüğü arttıkça kıyafetin yaşama gücünü o denli arttırdığını belirtmiştir. Ayrıca buradaki kadın kurganından çıkan kıyafetlerde de görüldüğü üzere Pazırıklıların kıyafetlerinde kırmızı rengin yaygın kullanımını kırmızının kan rengi gibi yaşam gücü ile ilişkilendirilmiştir.¹⁷¹

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganına defnedilmiş kadının başında yer alan peruk ve başlık dikkat çekmiştir. Başlığın dik duran konisine geçirilen tepelik ve üzerine iştirilen kuşların hayat ağacı ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Bilindiği üzere pek çok Sibiryaya toplumunda kuşlar doğmamış çocukların ruhlarını simgeler. Ayrıca peruğun hazırlanışında kullanılan bileşimde yanmış tohum kalıntılarında rastlanması bunların kullanımının tesadüf olmadığını düşündürerek tohumun aileyi, kesintisiz yaşamı ve verimliliği simgelediği belirtilmiştir. Tohum ayrıca saç ile aynı görülmüştür. “*Yanmış tohumların kadının defin başlığında (peruk-başlık) saçın yerini alması hayatın kaynağına geri dönülmesi isteği olarak açıklanabilir.*”¹⁷² Kurganda defnedilen kadının başının tıraş edilmesine çeşitli yorumlar getirilmiştir. S.İ.

¹⁶⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.70.

¹⁷⁰ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.85, 86.

¹⁷¹ N. V. Polosmak, **a.e.**,2001, s.117, 118, 108, 109, 139, 142.

¹⁷² N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.144-146, 153.

Rudenko bunun sebebini kafatasında ölüm sonrasında gerçekleştirilecek olan trepanasyon olarak açıklamıştır; ancak saç kesimi belirli bir yaş ya da olayla ilgili de olabilir.¹⁷³

Kadın kurganında bulunan elbise süslerinden olan boncuklar Türk geleneğinde loğusa kadınlara ve çocuğun hamisi olanlara özgüdür. Ayrıca bu kurgandan çıkarılan vivianit maddeli kalemin –yüzlerde tespit edilememiş olsa da- kozmetik amaçlı kullanıldığını düşündürmüştür. Bilindiği üzere yüzlerin boyanması anlayışı Proto-Türklerden olan Tagar ve Taştık ve Hunlarda mevcuttu.¹⁷⁴

Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda ve Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganlarında kaplar defin odasında güneşin doğduğu yön olan doğu duvarına yakın bir yerde toplanmıştır. Bu kaplarda bulunan yiyecek ve içecekler bilindiği üzere ölünün öbür dünyadaki erzağı olmaktadır. Ancak bu konuda bir başka yorum daha vardır. Buna göre; Altaylılarda mezara yemek koymanın ölen kişinin öbür dünyada akrabalarına ziyafet vermesi anlamına gelmektedir. Ayrıca Türk-Moğol yurtlarında kapların yurdun kadın bölgesinde durması önemli olduğu gibi Pazırık definlerinde de kaplar defin odasının merkezinde ya da merkeze yakın atlarla defin arasında yer almışına dikkat edilmiştir. Kaplarda süt veya sütlü içecek var olması olasıdır. Bilindiği üzere süt Türk mitolojisinde ve Moğollarda yukarı dünya aittir ve atalar ruhu ile göğe sunulan kurbandır. Ayrıca Altay geleneklerinde yukarı tanrılar Umay sahipliğinde süt gölünde otururlar.

Defindeki önemli buluntulardan olan ahşap maşrapanın kulplarındaki pars figürlerine istinaden (ayrıca kadının boynundaki gerdanlıkta yer alan pars figürleri de sayılabilir) vahşi hayvanların öbür dünyanın, tanrıların ve atalar dünyasının sakinleri oldukları, Pazırıklıların muhtemelen bunlar aracılığı ile öbür dünya ile iletişim kurmaya çalıştıkları düşünülmüştür. Pars figürlerinin koruyucu oldukları belirtilirken, bu imgenin insan ile tanrı arasında arabulucu olabileceği de ifade edilmiştir. Ahşap maşrapanın içinde bulunan karıştırıcının gövdesinin melez ağacından, baş kısmının huş (Akağaç) ağacından yapılmasının muhtemelen tesadüf olmadığı düşünülmüştür. Akçağacın beyaz rengi ile sütün ve ritüelin beyazlığı

¹⁷³ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.147, 148.

¹⁷⁴ N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.165, 169.

dolayısıyla temizliği vurgulanmış olmalıdır. N. V. Polosmak bu nesnenin Türk-Moğol toplumlarında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Tekstil malzemelere bakacak olursak Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda defin koyu renkte bir koşma üzerine yatırılmıştı. Bu tip koşmalar definlerin hayatta iken kullandıkları yatakların birer parçası olarak düşünülmüştür. Bunlar defin odasında da aynı işlevi sürdürmeyi devam etmiştir.¹⁷⁶

Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda defnedilen kadının önemli bir özelliği bedenine işlenmiş dövmeleridir. N. V. Polosmak bu dövmelerin Pazırıklıların vücudunda dini bir yazı olduklarını ileri sürmektedir. Ona göre bunlar büyük ihtimalle mitolojik karakterlidir. Pek çok arkaik toplumda dövmenin ölümün ve dirilmenin sembolü olduğu bilinmektedir. Kadının parmaklarına yapılan dövmeler arasında başparmağına yapılan dövmeye dikkat çekmektedir. Bu durum Altay folklorik geleneği ile izah edilmiştir. Ural-Altay dünyasında sağ elin başparmağında soyunun temsilcisi olarak insanın işareti, özü bulunmaktadır. Dövmelerde yer alan hayvan tasvirlerinin ölüyü öbür dünyaya geçiren yardımcıları olabileceği de düşünülmüştür. Dövmelerin her Pazırık mensubuna yapılmamış olması ve var olanların savaşçı mezarlarında bulunması konusu dikkat çekicidir. N. V. Polosmak Ukok'ta bulunan dövmelerin bir kavmin veya soyun işareti olabileceğini belirtmiştir. S.İ. Rudenko'ya göre Pazırık dövmelerinin koruyucu anlamı vardır. Ancak dövmeler genel olarak tek anlamlı değildir. Bunlar; yüksek sosyal statüyü ya da onun özelliği, asaleti ve cesareti, kişisel özgürlüğü vurgulamakta; şifa amacıyla yapılmakta, koruyucu karakter taşımakta, süsleme, ayinsel (Dini) bilgi aktarmak aracı, kendi soyunun arması, soyuna, kabilesine aidiyet işareti olmuştur.¹⁷⁷ Benzer özelliklere sahip ve aynı tarihlerde yapılmış olması muhtemel Yukarı-Kalcın-2'de bulunan dövmeli mumyanın sıradan bir yere sahip olması, dövmelerin statüden çok kozmolojik bir anlam taşıdığına işaret etmektedir.¹⁷⁸

Buzla dolu halde bulunmuş Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki kadın defni tahnit edilmişti. Anlaşılan tahnit işlemi sadece yüksek seviyedeki insanlara değil, orta seviyenin soylularına ya da sıradan savaşçılara da uygulanmıştır. Tahnit

¹⁷⁵ N. V. Polosmak, a.e., 2001, s. 186, 189, 191, 197.

¹⁷⁶ N. V. Polosmak, a.e., 2001, s. 212.

¹⁷⁷ N. V. Polosmak, a.e., 2001, s.232-237.

¹⁷⁸ J.Özlem Oktay, 'Asya Hunları Dönemi'nde Dövmeli Mumyaların Yer Aldığı Kurganlar', **Türk Dünyasından Halil Açıkgoz'e Armağan**, Haz. Hayri Ataş, Doğu Kitabevi, İstanbul 2013,s. 373.

sırasında beden ince koyun yünü, at kılı, otlar, bitki kökleri –kareksler-, buğdaygiller ve Ukok kökenli, bugün de Pazırık kurganlarının çevresinde büyüyen yerli otlarla doldurulmuştur. Bitkilerin ince kökleri daimi yaşamı sembolize etmiş olabilir. Pazırık kurganlarındaki ölülerin bedenini karmaşık şekilde “parçalama” yöntemlerinin ritüel karakter taşıdığı düşünülmektedir. “Parçalama” olayı Sibirya halklarındaki gelecekteki şaman bedeninin düşünsel biçim değiştirmesi ve birleştirmesiyle bağlantılı olan bir çeşit şaman inisiyasyonudur. S.İ. Rudenko’ya göre tahnit işlemi kişinin bedenini ölümden uzun süren defin işlemine kadar korumak için yapılıyordu. Ancak N.V Polosmak tahnit işleminin sadece bu amaç için yapılamacağını, bu durumun mitsel bir boyutunun yani ölümden sonra aynı bedende yaşama isteğinin olması gerektiğini düşünmektedir. Dağlık Altay Pazırıklılarının ölümden sonraki kaderinin onun cesedinin durumuna bağlı olduğu anlayışı vardır.¹⁷⁹

2.1.2.3.Ak-Alaha-V Mezarlığı

Mezarlığın Genel Tanımı ve Konumu

1990 yılında keşfedilen mezarlıkta incelemeler 1994-95 yıllarında yürütülmüştür. Bu mezarlık Ak-Alaha-I Mezarlığı ile yan yana bulunmaktadır. Bütün mezarlık güneyden kuzeye doğru yan yana duran beş kurgandan meydana gelmektedir (Resim 2.36). Mezarlığa eklenen altıncı kurgan Pazırık Kültürü’ne ait görülmesi de yapısal olarak mezarlıktaki kurganlara benzemektedir. V. İ. Molodin tarafından incelenen bu yapıda at kemikleri ve kaplar bulunmuştur. Burası ayrıca Hun Dönemi’ne ait kültür kompleksinin bulunduğu bir yerdir.

¹⁷⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.241, 246, 249, 252, 255

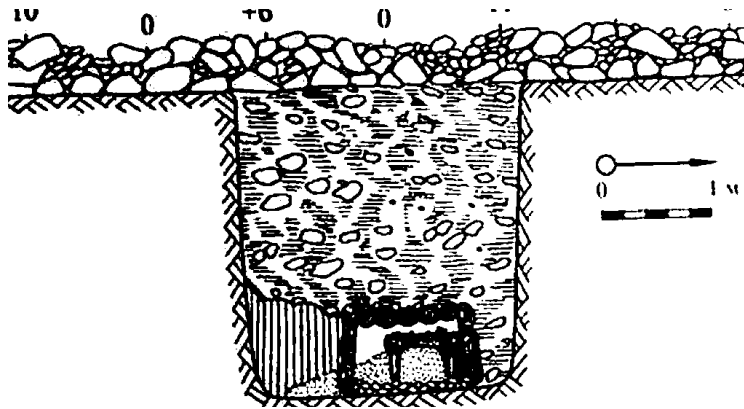
Resim 2.36 Ak-Alaha-V Mezarlığı genel görünümü (Polosmak, 2001, res. 63)

Çocuk defininin yer aldığı ikinci kurgan hariç olmak üzere mezarlığa dâhil olan diğer dört kurganda balballar vardır. Bilindiği üzere bunlar Türk (Göktürk) geleneğine aittir ve N. V. Polosmak'a göre bunlar kurganların yapılışlarından sonra dikilmiştir. Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurganı 1 no.lu kurganın güneyinde; mezarlıktaki en büyük kurgan olan 3 no.lu kurgan ise 1 no.lu kurganın kuzeyinde bulunmuştur. 4 no.lu kurgan ise Pazırık kurganları zincirinde en kuzeyde yer alan kurgandır.

Mimari

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

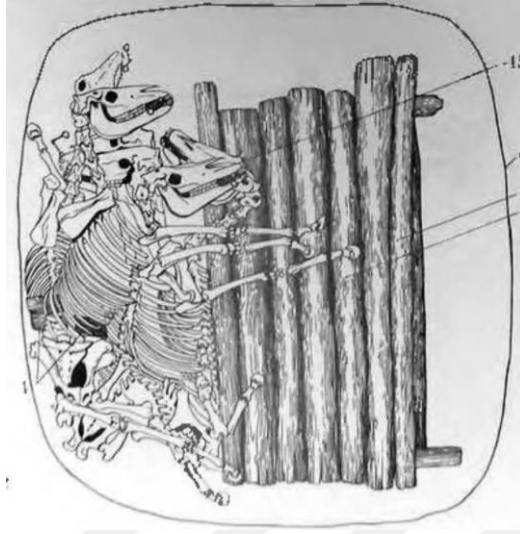
Ak-Alaha-5 Mezarlığı'na ait 1 no.lu kurganın tümsek çapı yaklaşık 12 m'dir. Tümseğin üst kısmı küçük taşlardan ve ince çakılların araları doldurmasından meydana gelmiştir. Kurgan neredeyse düz görünür. İncelendiği tarihteki yüksekliği en fazla 15 cm'dir. Çukurun duvarları Dört Yön mefhumuna göre açılmıştır. Mezar çukurunun derinliği ise 2,5 m'dir. Tümsek sökülürken burada bir el değirmeni bulunmuştur. N. V. Polosmak çukurun dibinde melez ağacından yapılmış 2,20 x 1,10 x 0,64 m ölçülerinde defin odasının bulunduğunu belirtmiştir (Çizim 2.77). Defin dört parçadan yapılmış yatak içerisinde bulunmuştur. Yatağı meydana getiren bu parçaların çapları 15-17 cm'dir. Sökülebilir özelliğe sahip yatak defin odasında geniş bir yer kaplamaktaydı. Defin odası ahşap bir döşemeye sahip değildir. Çukurun dibinde mavimsi taşlar vardır.

Çizim 2.77 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganın kesiti
(Polosmak, 2001, Tablo VIII, v)

Defnedilen atlar mezar çukurunun güney kısmında bulunmuştur. Başları doğuya dönük olan bu atlar toplamda 6 tanedir. Diğer atların üstünde yer alan iki atın

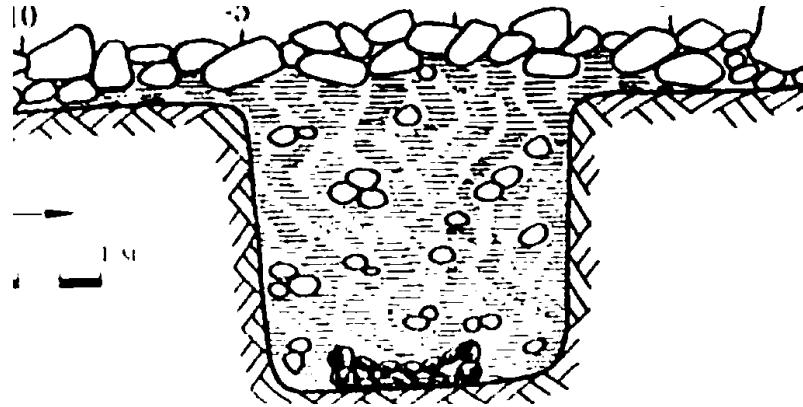
kafatasları ve ayakları kurgan içindeki ahşap bölmenin üst örtü kısmında yer almıştır (Çizim 2.78).

Çizim 2.78 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan atlar ve defin odasının üst örtüsü (Polosmak, 2001,Tablo VIII, g)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Bu kurganın taş tümseğinin çapı 6 m'dir.1,65 x 1,50 x 1,35 m ölçülerindeki defin çukuru kurganın merkezinde yer almıştır (Çizim 2.79). Mezar çukurunun dibinde dikdörtgen bir defin odası bulunmuştur. Bu oda iki kat kütüğün üst üste yerleştirilmesiyle meydana gelmiştir. 1,27 x 1,00 m ölçülerinde üst örtüsü ise beş ahşap kütükten oluşmuştur. Ahşap bölme uzunlamasına bir şekilde batı-doğu yönüne yerleştirilmiştir. Defin odasının zemini uzunlamasına sekiz ahşap plaka şeklinde tomruklardan oluşmuştur. Ahşap bölmenin batısında, üst örtüsünde büyük bir taş vardır.

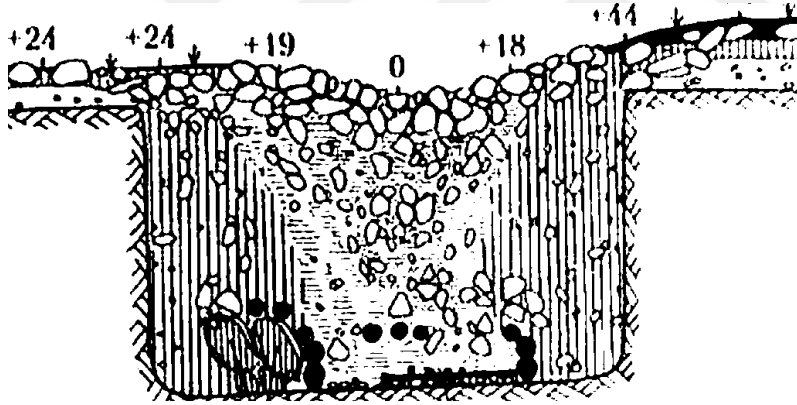

Çizim 2.79 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 2001, Tablo X, v)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurgan

Kurganın taş tümseğinin çapı yaklaşık 14 m'dir. İncelendiği tarihte yerden yükseklik ölçüsü ise 0,50 m'dir. Kurgan tümseğinin temeline büyük taşlar yerleştirilmiştir. Aynı büyük taşlar mezar çukurunun çevresine de koyulmuştur. Büyük taşların üzerini ince ve orta büyüklükte taşlar kaplamıştır. Kurganın ortasında ölçüleri 4,70 x 4,20 m olan bir açıklık izlenir. Bu muhtemelen soyguncuların açmış olduğu bir deliktir.

Defin çukuru kurganın merkezinde yer almıştır. Çukurun dibinde bulunan ahşaptan yapılmış defin odasının örtüsü yaklaşık 1,90 m derinlikte görülmüştür. Üst örtü sekiz tomruktan meydana gelmiştir. Üç kat tomruktan oluşan defin odasının ölçüleri 1,80 x 2 x 2,27 m'dir (Çizim 2.80). Atların görülmeye başladığı derinlik 0,88 m olarak saptanmıştır. Bunlar defin çukurunun kuzey kısmında duvar boyunca yatırılmış vaziyettedir. Atlar kafalarına uçları sivri baltalarla vurularak açılmış delikler neticesinde öldürülmüş olup defin odasında birbiri üzerine yatırılmışlardır.

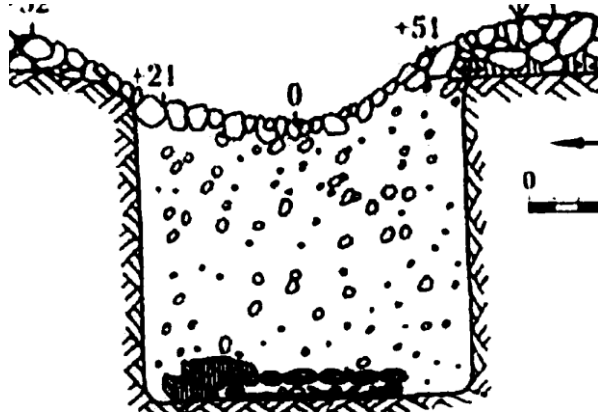

Çizim 2.80 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurganın kesiti
(Polosmak, 2001, Tablo, XII, v)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurgan

Bu kurgan çok fazla otlarla kaplanmış. Çapı yaklaşık 8,70 m'dir. Tümsek orta büyüklükte taşlardan oluşmuş olup tümseğin araları daha ince ve küçük taşlarla doldurulmuştur. Taş halka dikkate alındığında kurganın asıl çapı 8 m olarak tespit edilmiştir. 3,05 x 2,50 m ölçülerinde olan mezar çukuru dikdörtgen formdadır ve kurganın merkezinde yer alır (Çizim 2.81). Çukurun kuzey kısmında 1,45 m derinlikte birbiri üzerine koyulmuş başları doğuya dönük iki at gömüsü ortaya çıkmıştır. Atlar ucu sivri baltalarla kafalarından aldıkları darbe sonucu ölmüştür. N.

V. Polosmak kurganın bu kısmının soyguncular tarafından tahrip edilmediğini belirtmiştir.

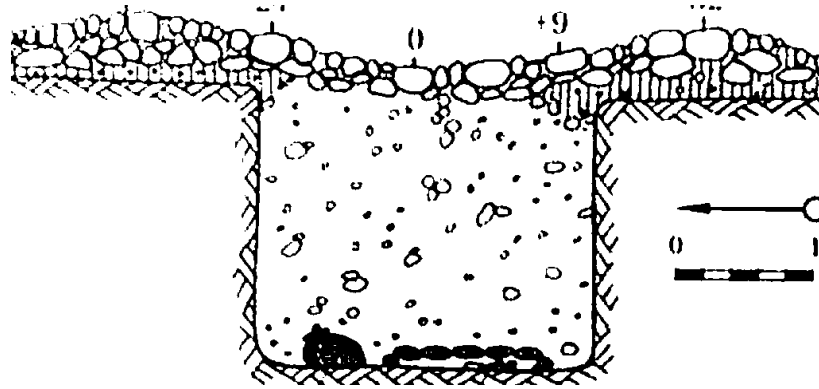

Çizim 2.81 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurganın kesiti
(Polosmak, 2001, Tablo XIV, v)

Mezar çukurunun merkezinde yer alan ahşap odanın ölçüleri 1,80 x 1,35 m'dir (Bkz. Çizim 2.81). Mezar çukurunun dibine mavimsi ince taşlar serilmiştir. Ahşap bölme tek kat halinde kütüklerden yapılmış olsa da zemin altı tahtadan oluşturulmuştur. Bu odanın üst örtüsü yedi tomruktan meydana gelmiştir.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurgan

Kurganın taş tümseğinin çapı 8 m; incelendiği tarihte yerden yüksekliği ise 0,32 m'dir. 2,35 x 2,43 m ölçülere sahip mezar çukuru kareye yakın dikdörtgen bir forma sahiptir ve kurganın merkezinde bulunmaktadır. Defin çukurunun dolgusu taş ve topraktan meydana gelmiştir. Defin odasının üst örtüsü toprak dolgunun meydana getirdiği baskı nedeniyle içeriye basık bir halde 1,43 m derinlikte görülmüştür. Bu odanın ölçüleri 1,10 x 1,60 x 0,48 m'dir. Oda iki kat halinde kütüklerden oluşmuştur (Çizim 2.82).

Çizim 2.82 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurganın kesiti
(Polosmak, 2001, Tablo XV, v)

Cesede kurganda yalnızca bir at eşlik etmektedir. 1,02 m derinlikte görünen at çukurunun kuzey duvarı yanına yerleştirilmiş olup başı doğuya çevrilmiştir.

Cesetlerin Durumu ve Özellikleri

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bu kurgandaki defin, defin çukurunun güneyinde, ahşaptan yapılmış bir yatak içerisinde, sağ yanı üzerinde, dizleri karnına doğru çekilmiş vaziyette yer almaktaydı (Çizim 2.83). Burada yer alan kadının mumyalandığı tespit edilen vücudundan bazı parçaları sağlam kalmıştır. Kadının yanındaki eşyalara bakılacak olduğunda burada bir erkek definin olması gerekirdi. Kadına ait eşyaların haricinde hançer, kemer, ayna ve başlık buluntuları bunu göstermektedir. Bu yüzden burası yarı “kenotaf” olarak nitelendirilmiştir.

Çizim 2.83 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan kadın defini (Polosmak, 2001, Tablo IX, b)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Ahşap zemin üzerine bir çocuk defini yerleştirilmiştir. 1,35 metre derinlikte yer alan bu çocuk güney duvarı yanına, sağ yanı üzerine ve bacakları kıvrılmış vaziyette yatırılmıştır (Çizim 2.84).

Çizim 2.84 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurganda bulunan çocuk defini (Polosmak, 2001, Tablo XI,v)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurgan

İki erkek cesedinin yer aldığı bu kurganda hırsızların iskeletlere dokunmadıkları anlaşılmaktadır (Çizim 2.85). Sol yanları üzerlerine yatırılmış cesetlerden biri 25-30; diğeri ise 20-22 yaşlarındadır. Başları doğuya çevrilmiştir. İlk ceset 2,27 m, ikincisi ise 2,37 m derinlikte bulunmuştur. Definlerden bir tanesi ahşap zeminin altına koyulmuş olup at bölmesiyle defin odasının kuzey duvarı arasına sıkıştırılmıştır. Diğer defin zemine yerleştirilmiştir. Bu zemin altı adet ince tahtadan yapılmıştır ve kısmen daha alt seviyede yer alan diğeri cesedin üzerini örtmektedir.

Çizim 2.85 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurganda bulunan erkek cesetleri (Polosmak, 2001, X III, b)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurgan

Bu kurganda yer alan iki cesetten biri 35-40 yaşlarında erkek; diğeri de yetişkin bir kadındır. Bunlar sağ yanlarına yatırılmış; başları doğuya dönük, 2,35 m derinlikte bulunmuşlardır (Çizim 2.86). Erkek cesedi ahşap odanın güney duvarı boyunca hafif kıvrılmış pozisyonda yatırılmıştır. Kadın ise erkekten biraz alçakta yer almış olup ondan daha fazla kıvrılmış bir pozisyonda yerleştirilmiştir. Erkeğin kolları göğüs bölgesine doğrudur. Kadının kolları ise dirseklerden bükülmüş bir halde ve bel bölgesinde biri diğeri üzerine yatırılmış şekildedir.

Çizim 2.86 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurganda bulunan kadın ve erkek definleri (Polosmak, 2001, Tablo XIV, d)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurgan

Bu kurganda 40-45 yaşlarında bir erkek defnedilmiştir. Ceset odanın zeminine yatırılmış, 1,91 m derinlikte bulunmuştur. Sağ yanına yatırılmış olan bu cesedin bacakları karnına doğru çekilmiş halde, başı ise doğuya dönük olarak defnedilmiştir. Ceset defin odasının güney duvarı boyunca yerleştirilmişse de başının doğu duvarına bitişik olması muhtemeldir (Çizim 2.87). Ancak iskelet hasar gördüğü için bu durum net olarak tespit edilememiştir.

Çizim 2.87 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurganda bulunan erkek defni (Polosmak, 2001, Tablo XV, d)

Madeni buluntular

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan madeni eşyalar atların gemleri, kadın cesedinin yanında bulunan bronzdan yapılmış ayna, demir hançer ve yatak içerisinde yer alan bıçaktır.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Burada defnedilmiş cesetlerden ahşap zeminin altına sıkıştırılmış bir vaziyette yerleştirilmiş olanın kalça bölgesinde bronzdan yapılmış bir ayna bulunmuştur.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurgan

Erkek definin sağ kalçasında demir balta, sol kalçasının altında ise bronz ayna bulunmuştur. Defin odasının kuzey duvarında ise muhtemelen tabak içerisinde yer alan demir bir bıçak bulunmuştur. Kadın cesedinin sağ kalçasında demir balta ve bıçak bulunmuştur.

Ağaç Buluntular

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Kurgan-1'de bulunan ahşaptan yapılmış buluntular arasında palmet şeklinde at koşum asmaları, yan çubukların grifon başları (Çizim 2.88) takılabilir grifon figürleri, tam olmayan fantastik hayvan figürlü süsler ve kedi familyasından yırtıcı

hayvan tasvirleri (Çizim 2.89) yer almıştır. Ayrıca kırmızı boyalı küçük kalkan, keçe başlığa ait süsler, boynuzlu geyik kabartmalarının olduğu iki taca ait parçalar, (Çizim 2.90) hançere ait kın, kemer tokaları da ahşaptan yapılmış nesnelere arasındadır. Ahşap kemer tokalarının ortaları kırmızı renklidir. Başlığa (erkek miğferine) ait ahşap süslerinden geyik ve at figürleri sağlam kalabilenlerdir (Resim 2.37, 2.38).

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Çocuk definin göğüs kafesi bölgesinde ahşaptan yapılmış balık görünümünde bir nesne bulunmuştur.

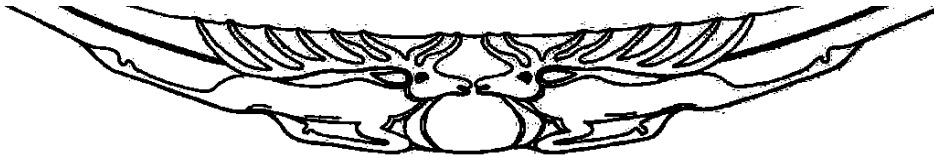
Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurgan

Kurgandaki cesedin bacakları altında N. V. Polosmak'a göre kalkanı andıran ahşap bir nesne bulunmuştur.

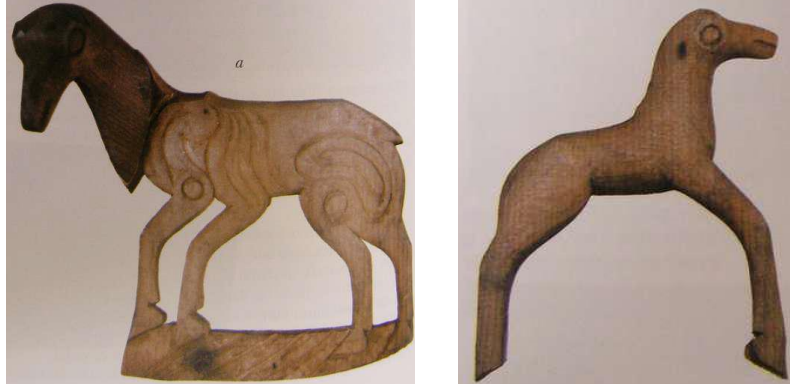

Çizim 2.88 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yanaklığa ait grifon (Polosmak, 2001, çiz.64)

Çizim 2.89 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan yırtıcı hayvan figürü (Polosmak, 2001, çiz.67, b)

Çizim 2.90 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan geyikli diadem (Polosmak, 2001, çiz.103, a)

Resim 2.37 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan başlığa ait geyik figürü (Polosmak, 2001, 71, a)

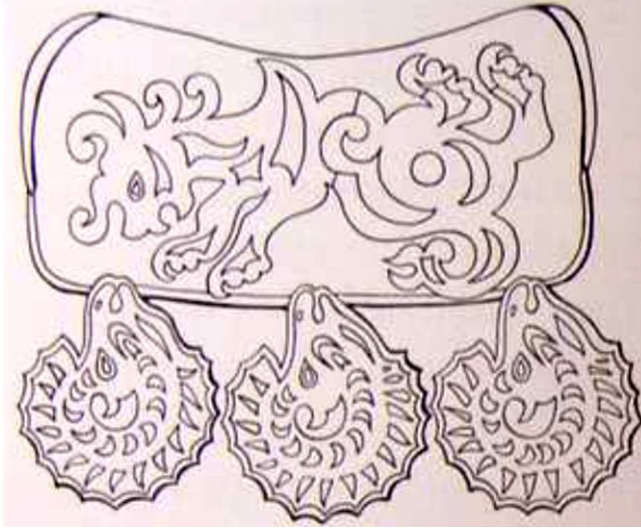
Resim 2.38 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan başlığa ait at figürü (Polosmak, 2001, 71, b)

Tekstil malzeme

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bu kurganda bulunan keçeden yapılmış eyer örtüsü günümüzde kahverengi olsa da sarı keçeden yapılmış olduğu anlaşılmıştır (Çizim 2.91). Fantastik bir hayvan çiftinin (Eyer örtüsünün diğer tarafına da) applike edildiği ve koyun başlarının asma olarak yer aldığı bir örtünün kenarına yünden yapılmış üç renkli, bezekli şerit dikilmiştir. İnce keçeden yapılmış hayvan figürü eyer örtüsüne kenarlarından köpülenerek dikilmiştir. Bakıldığında hayvanın gövdesi sıkışık bir vaziyettedir; başı ve bedeninin ön kısmı kırmızı keçeden, arka kısmı ise sarı keçeden yapılmıştır. Diğer taraftaki tasvir ise tam tersidir. Bedenin ön kısmı açık renk, arka kısmı ise kırmızıdır. İçe doğru kıvrık boynuz, önden sivri bir kulak, cıdav (ense) kısmında iki kıvrık yele ve sivri küçük bir kanatla tasvir edilen hayvan, açık ağızlı, kalkık burunlu ve badem gözlere sahiptir. Hafif dış bükey sivri pençeleri olan hayvanın sırtında yer alan kuyruk stilize edilmiş grifon başıyla son bulmaktadır.

Kadın definin üzerinde dört parçadan oluşan etek ve bir gömlek bulunmuştur. Bunlar kırmızı ve beyaz yünden yapılmıştır. Bu etek Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan etek ile Zaghunluk (Cherchen) Mezarlığı'ndaki bir define bulunan eteğin benzeridir.

Çizim 2.91 Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan eyer örtüsü (Polosmak, 2001, çiz.142, b)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurgan

Bu kurganın erkek cesedine ait elbiseden kalan küçük kumaş ve kürk parçaları tespit edilmiştir.

Keramik, pişmiş toprak eserler

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bu kurganda pişmiş topraktan yapılmış nesnelere definin yer aldığı yatakta ve parça halinde bulunmuştur. Bunlarla birlikte koyunun kuyruk sokumu ve omuru da aynı yerde bulunmuştur.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Cesedin kafatasının karşısında topraktan yapılmış, dağılmış vaziyette kap bulunmuştur.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 3 no.lu kurgan

Bu kurganda yer alan kap zemine yerleştirilmiş erkek cesediyle bulunmuş olup ne cinsten yapıldığı belirtilmemiştir. Ancak bu kabın genel olarak diğer kurganlarda olduğu gibi topraktan yapılmış bir kap olması muhtemeldir.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurgan

Kurganın kuzey duvarında iki küçük dağılmış toprak testi (ya da küp) bulunmuştur.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 5 no.lu kurgan

Definin kuzey duvarı yanında dağılmış vaziyette topraktan yapılmış bir kap bulunmuştur.

Diğer buluntular (Taş, cam, kemik, deri)

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurgan

Bahse konu edilebilecek tek buluntu cesedin başının altında yer alan ve taştan yapılmış düz bir yastıktır.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 2 no.lu kurgan

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 1 no.lu kurganda olduğu gibi, 2 no.lu kurganda da taşla dair tek buluntu cesedin başının altında defin yastığı olarak görev yapan düz yastıktır.

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurgan

Bu kurganda bulunan ve yukarıda bahsedilen tekstil malzemenin yanında deri parçaları da aynı yerde bulunmuştur.¹⁸⁰

Cenaze gelenekleri sembolizmi

Ak-Alaha-5 Mezarlığı'na dâhil kurganların genel konstrüksiyonu daha önce bahsedilen kurganlarla birlikte Ukok Platosu'nda bulunan aynı döneme tarihlenen diğer kurganlarla benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla bu kurgan mezarları, üstteki yapay tepeciğin altında, belirli bir derinlikte, ağaç tomruklardan meydana getirilmiş odalar şeklinde, ölümlerin öteki dünyada yaşamalarına elverişli evleri olarak düşünülmüştür. 1 no.lu kurganda yer alan kadın cesedi ağaçtan oyulmuş kütük şeklindeki bir tabuta değil, muhtemelen sökülebilir bir yatak içerisine konulmuştur. Mezarda atların eşlik ettiği kadın cesedi mumyalanmıştır. Cesedin mumyalanmış olması daha evvelki örneklerdeki gibi hem defin sürecinin uzun olmasından dolayı cesedi muhafaza etme isteği, hem de ölümden sonra yaşayacağı bedeninin korunması anlayışı ile izah edilebilir. Bu durum mumyalanarak muhafaza altına alınan bedeninin yaşam gücünü kaybetmeyeceği inancı ile ilişkilendirilebilir. Ayrıca yatak ve atlar kadın definin yüksek statusüne işaret etmektedir. N. V. Polosmak, 1 no.lu kurganda bir kadın defnedildiğini belirttikten sonra miğfer tipi başlık süslerinin, hançerin ve ahşap kemer tokasının bir erkek definine ait olmasının muhtemel olabileceğini ve bir sebepten dolayı bu cesedin kurgana defnedilmediğini ifade etmiştir. Kurganda, iki

¹⁸⁰ N. V. Polosmak, a.g.e., 2001, s. 86- 90, 93- 96, 116, 117, 154, 217.

adet birbirine benzer aynanın yer almasını da bu kişilerin birbirleriyle olan akraba olabileceğine bağlamıştır. Pazırıklılarda özellikle kaplar ve aynalar çift definlerinde aynı olmaktadır.¹⁸¹

Ak-Alaha-5 Mezarlığı 4 no.lu kurganda defnedilen iki erkek definin cenaze geleneği Pazırıklılarda görülmeyen, alışık olunmayan bir durumdur. Ölünün yerleştirme şekli, başlık ya da silah olmayışı bu durumu destekleyici unsurlardır. N. V. Polosmak, bu kurganın yine de Pazırık Kültürü'ne ait olduğunu ancak farklı cenaze geleneğinin bir çeşit statü sahibi olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir.¹⁸²

2.1.2.4. Kuturguntas Mezarlığı¹⁸³

Mezarlığın Genel Tanımı ve Konumu

Kuturguntas Mezarlığı en büyük kurganı 1991 yılında yürütülen çalışmalar sonucunda incelenmiştir. Küçük dağ vadisinde, deniz seviyesinden 2090 m yükseklikte yer alan kurgan, Ak-Alaha, Kara-Bulak ve Ak-Kol Nehirlerinin birleştiği yerde Ak-Alaha Kurganı'nın biraz aşağısında bulunur. Ak-Alaha Kurganlarıyla arasında 20 km mesafe olmasına rağmen, burada doğa şartları çok uygun ve bitki örtüsü de zengindir. Burası melez ağaçlarının, potentilla denilen çiçeklerin ve çok güür otların bulunduğu bir yerdir. Ak-Alaha Nehri'nin sağ kıyısına yakın sarp kayalar bulunur (Resim 2.39). Nehrin sol kıyısında ise Göktürk anıtlarıyla kaplı, dar vadi yer alır. Vadinin merkezinde, yüksek kütlenin üzerinde iki Orta Çağ yapı kalıntısı bulunmuştur. Bu kütlede Pazırık Kültürü'ne ait küçük taş kurgan tespit edilmiştir. N. V. Polosmak temellerin kuruluşunda ham tuğla ve taş levhaların izlenebildiğini ancak yapıların inşa tarihinin ve kültürel mensubiyetlerinin belirlenmesinin doğrudan benzerleri olmadığı için hususi kazı yapılmadan mümkün olmadığını belirtmiştir.

¹⁸¹ 1 no.lu kurgan hakkında bir başka varsayım buradaki bütün eşyaların kadına ait olduğu ve böylece kadının savaşçılara özgü materyallere sahip olduğudur. Bkz. N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s. 278

¹⁸² N. V. Polosmak, **a.e.**, 2001, s.87, 89, 97, 98, 277.

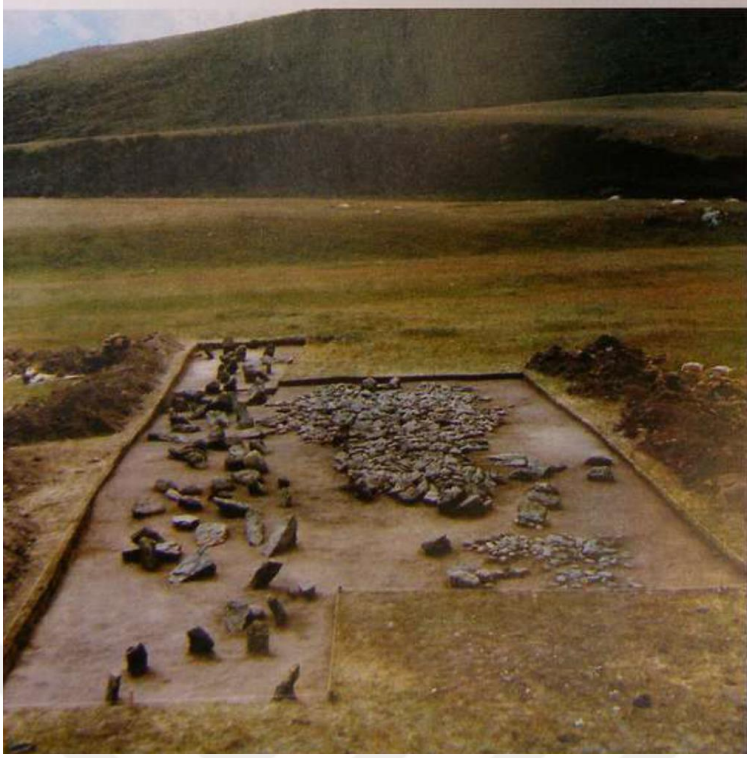
¹⁸³ N. V. Polosmak Kuturguntas Mezarlığı hakkında çeşitli yayınlarda bahsetmiştir. Bunlar Genel olarak birbirini tekrar eden yazılardır. Bu yüzden bu bölümde bu mezarlık hakkında en kapsamlı çalışması olan **Stereguşiye Zoloto Grifi** kullanılmıştır. Diğer çalışmalar için Bkz. N. V. Polosmak, "İssledovaniye Pazırıkskogo Kurgana Kuturguntas", **VDİ**, 1992, No:4, s.50-63; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.99-107.

Resim 2.39 Kuturguntas Kurganı ve Ak-Alaha Nehri (Polosmak, 2001, res. 76)

Kuturguntas Mezarlığı Ak-Alaha Nehri'nin aşağı terasında ve suya yakın bir şekilde sıkışık bir grup olarak yerleştirilen beş kurgandan meydana gelmiştir. Sert iklim şartlarına rağmen defin odasında don olayı meydana gelmemiştir. Nehrin kurgana yakın oluşu bu duruma sebep olmuş olabilir. Bu mezarlıkta yer alan bütün kurganlar soyguna maruz kalmıştır. Kurganın çevresinde Göktürk Devri'nden kalma çeşitli anıtlar ve balballar yer almıştır. Bunun dışında kurganın batısında anı kompleksi vardır(Resim 2.40).¹⁸⁴

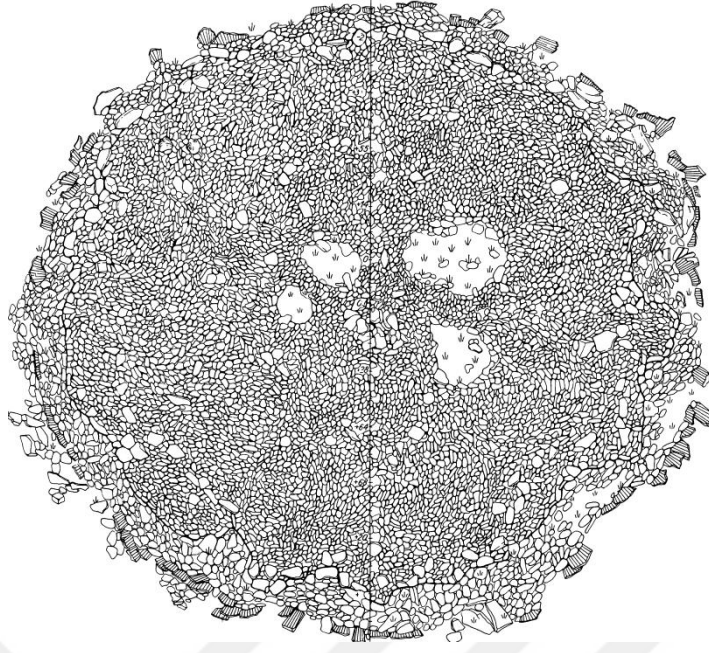
¹⁸⁴ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s. 66-67

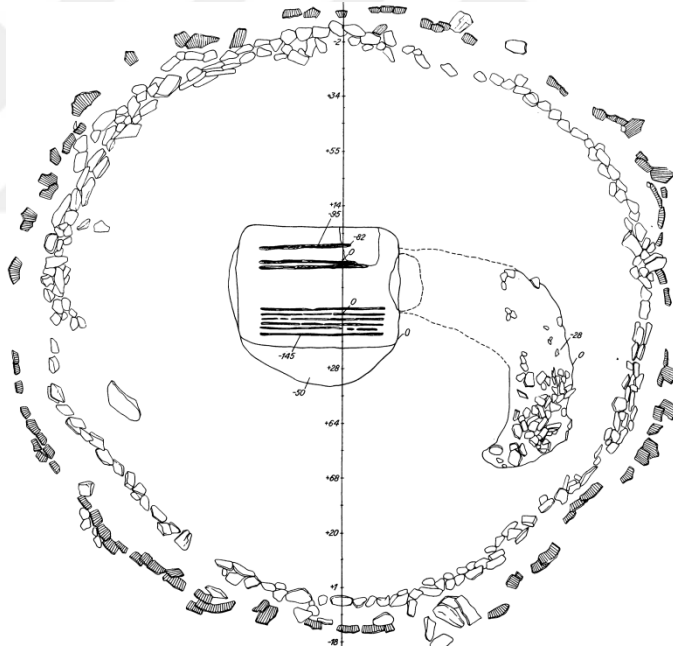
Resim 2.40 Kuturguntas Kurganı'nın batısında bulunan anı kompleksi
(Polosmak, 2001, res. 77)

Mimari

Kuturguntas Mezarlığı'nda en büyük ve kazılan tek kurganın tümsek çapı kuzeyden güneye 25,5 m, batıdan doğuya ise 27,75 m olup günümüzde yerden yüksekliği yaklaşık 95 cm'dir (Çizim 2.92). Kurgan tümseğinin üst kısmı nehrin ince çakıl taşlarından oluşmuştur (Bkz. Çizim 2.92). Kazı çalışmalarından önce kurgan yaklaşık bir metre otlarla kaplanmıştı. Tümseğin ortasında etrafı çimlerle çevrili derin bir çukur bulunmuştur. Bu çukur belirtildiği üzere kurganın soyulduğunu göstermektedir. Kurganın etrafındaki çimler temizlendikten sonra kurganın çevresini saran dikey, açık mavi renkteki taş levhalar görülmüştür (Çizim 2.93). Kurgan iri kayalardan oluşmuş bir iç duvarla daha çevrelenmiştir (Bkz. Çizim 93).

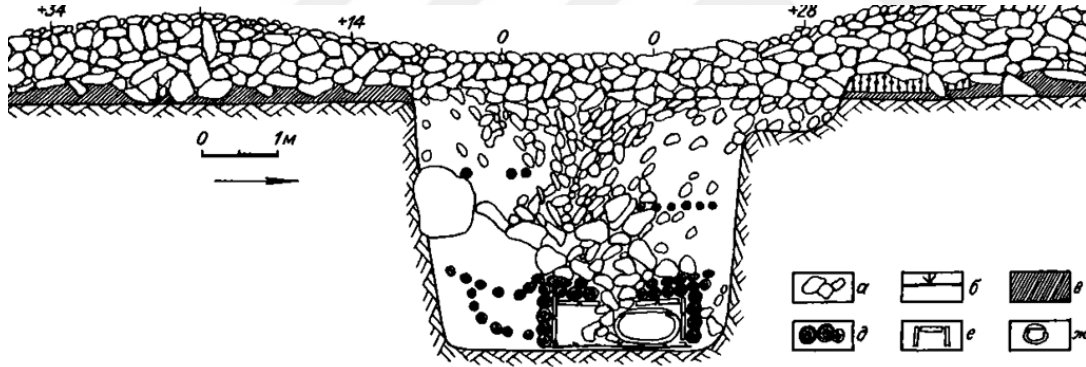
Çizim 2.92 Kuturguntas Kurganı tepe kısmının planı (Polosmak, 1994, çiz.84)

Çizim 2.93 Kuturguntas Kurganı'nın üstündeki taş tümseğin temizlenmesinden sonraki durumu (Polosmak, 1994, çiz.89)

Bu iki halka (duvar) arasında kalan boşluk küçük ve orta büyüklükte taşlarla sıkıca doldurulmuştur. N. V. Polosmak'ın belirttiğine göre kurgan, yapısı itibarıyla ikinci Başadar Kurganı'na benzemektedir. Kuturguntas Kurganı'nın mezar çukuru 3,30 x 5,20 m ölçülerine sahip olup merkezde yer almıştır. Çukur dolgusu bu çukurdan çıkarılmış toprakla ve irili ufaklı taşlarla doldurulmuştur (Çizim 2.94). Dolgunun altında hemen hemen bütün yüzeyi yanık yaklaşık 32 tomruk ve sırıktan oluşan tavan

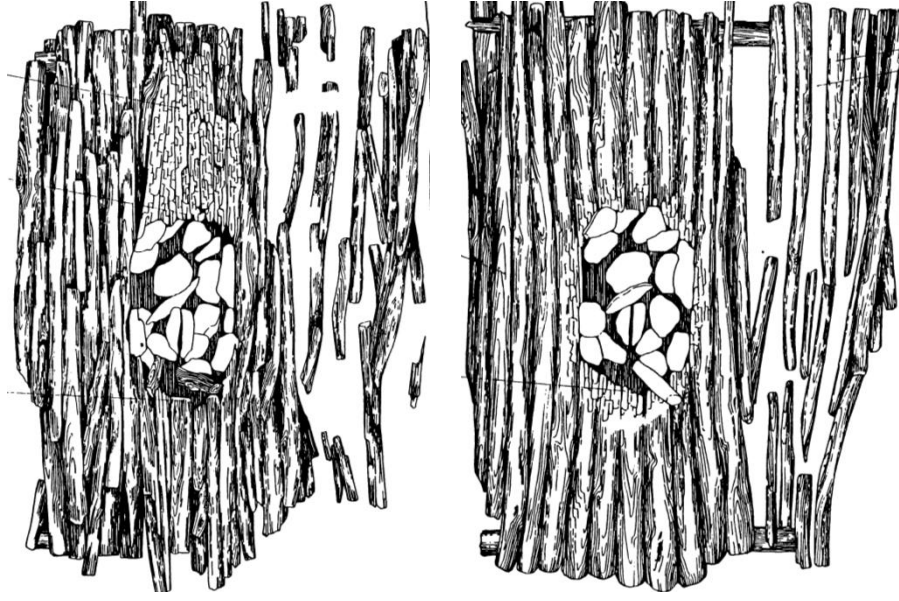
örtüsü bulunmuştur (Bkz. Çizim 2.94). Kuturguntas Kurganı'nda bir dromos vardır. N. V. Polosmak dromosun doğu tarafa açılan yan yürüyüş yolu olduğunu, mezar çukurunun dibinde defin odasının yapımının, atların ve insanın gömülmesinde kolaylık sağlaması için yapıldığını belirtmiştir. Çukurda yer alan iri taşlar muhtemelen buradan yuvarlanmıştır. Defin odası kütüklerden meydana gelen 4,40 x 2,20 m ölçülerinde dış odayı da kapsar. Bu kütükler kuzey ve güney yönden dörder, batı ve doğu yönünde de üçer tanedir. Odanın üst örtüsü iki kat halinde sıkı bir şekilde yerleştirilmiş ve soyulmamış 11 adet tomruktan oluşmuştur (Çizim 2.95, 2.96). N. V. Polosmak tomrukların arasında buzlar görüldüğünü, tomrukların Pazırık kurganlarındaki gibi kömürleşmiş ve bunun soyguncular tarafından yapılmış olduğunu belirtmiştir. İç oda genelde yontulmuş kereste tipi tahtalardan meydana gelirken, dış odanın yapımında daha çok tomruk kullanılmıştır (Çizim 2.97, 2.98). İç odanın ölçüleri 1,70 x 3,90 m'dir. Kütük ve tahtalar birbirine geçme olarak yapılmıştır (Çizim 2.99). İç odanın içerisinde 3,30 m uzunluğunda tabut bulunmuştur. Kurgan eski çağda hırsızların hedefi haline gelmiştir.

Çizim 2.94 Kuturguntas Kurgan'ının kesiti (Polosmak, 1994, çiz.90)

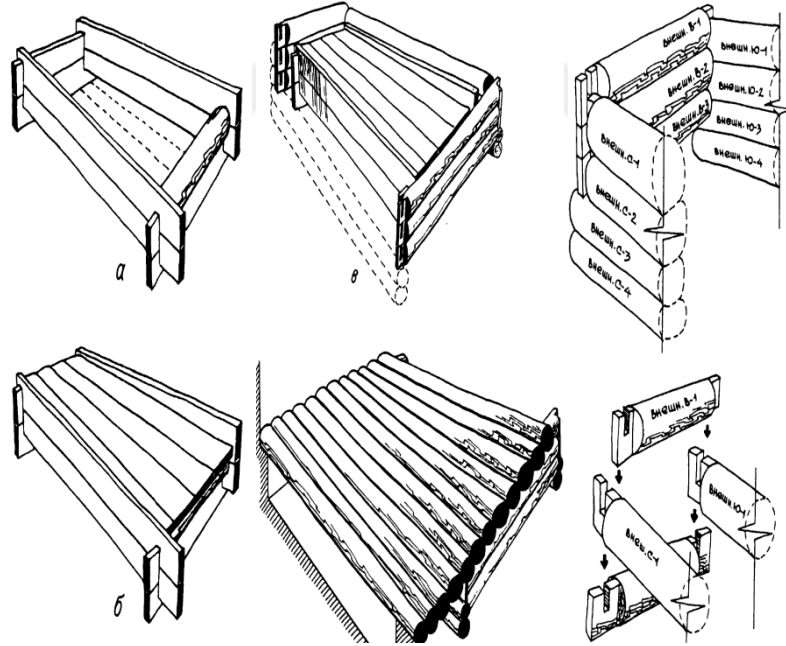
Melez ağacından yapılmış 3,30 m uzunluğundaki tabut odanın dibine yerleştirilmiştir. Hırsızlar tabutu parçalamış ve cesedin bir kısmını bulunduğu yerden sürükleyerek tabutun dışına çıkarmışlardır (Çizim 2.100).¹⁸⁵

¹⁸⁵ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 66,67, 68.

Çizim 2.95 Kuturguntas Kurganı defin odasının birinci üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.91)

Çizim 2.96 Kuturguntas Kurganı defin odasının ikinci üst örtüsü (Polosmak, 1994, çiz.92)

Çizim 2.97 Kuturguntas Kurganı'nın iç odasının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.93)

Çizim 2.98 Kuturguntas Kurganı'nın dış odasının rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.93)

Çizim 2.99 Defin odası kütüklerinin birbirine geçme sistemi (Polosmak, 1994, çiz.93)

Definin kuzey bölümünde üst üste gelecek şekilde yerleştirilmiş atlar yer almıştır. Bunların üzeri tomruk ve sııklarla kapatılmıştır. Atların sayısı 10 olarak tespit edilmiştir. Altta kalan atlar defin odasının dibinde kalmıştır. Bütün at başları doğuya

dönüktür. Karınları üzerine yatırılmış atlar, buldukları yere bacakları kıvrık bir şekilde yatırılmıştır.¹⁸⁶

Çizim 2.100 Kuturguntas Kurganı defin odasındaki parçalanmış tabut ve yerinden oynatılmış defin (Polosmak, 1994, çiz.96)

Cesetlerin durumu ve özellikleri

Hırsızlar tarafından parçalanan tabutun içerisinde bir kısmı dışarı sürüklenerek çıkarılmış ceset bulunmuştur. Bu defin 30-40 yaşlarında bir erkeğe aittir.¹⁸⁷

Madeni buluntular

Kuturguntas Kurganı'nda yer alan tabutun üzerinde her iki yönden de çakılmış 5 cm çapında kalın bakır çiviler bulunmuştur. Kuturguntas Kurganı'nda tabuta çakılan bakır çiviler üzerinde herhangi bir süsleme görülmezken, Berel Kurganı'nın tabut kapağında benzer çivilerin dahi süslenmiş olduğu bilinmektedir. (Bu çiviler grifon şeklinde bezenmiştir.) Bakır çivilerin benzerleri Başadar Kurganı tabut kapağında da tespit edilmişti. Tabutun yanında bulunan bir diğer madeni buluntu bronzdan yapılmış grifon başı şeklindeki elbise süsüdür. Altın varakla kaplanmış demir levha

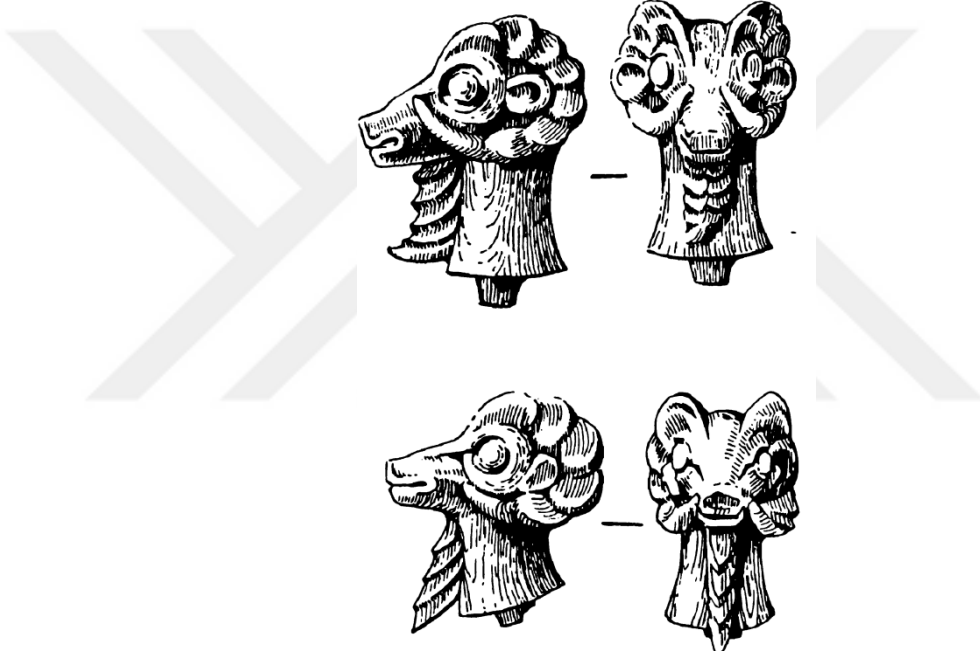
¹⁸⁶ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 72,73.

¹⁸⁷ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 68.

bu kurganda bulunan madeni nesnelere aittir. Atların dişlerinde bulunan demirden yapılmış gemler de madeni buluntular arasında yer almıştır.¹⁸⁸

Ağaç buluntular

İç ahşap odanın içerisinde soyguncuların yağmasına maruz kalan üzeri ahşap kapakla örtülmüş tabut melez ağacından yapılmıştır. Büyük ahşap masa-tabak parçaları testi ile aynı yerde olması gerekirken soyguncuların açtığı delikte bulunmuştur. Ağaçtan yapılmış buluntular arasında gerdanlık ya da başlık parçası olduğu düşünülen iki dağ koyunu başı tabutun yanında tespit edilmiştir. Bu hayvanlar kıvrık boynuzları ve sakallarıyla dikkati çekmektedir.¹⁸⁹ (Çizim 2.101)

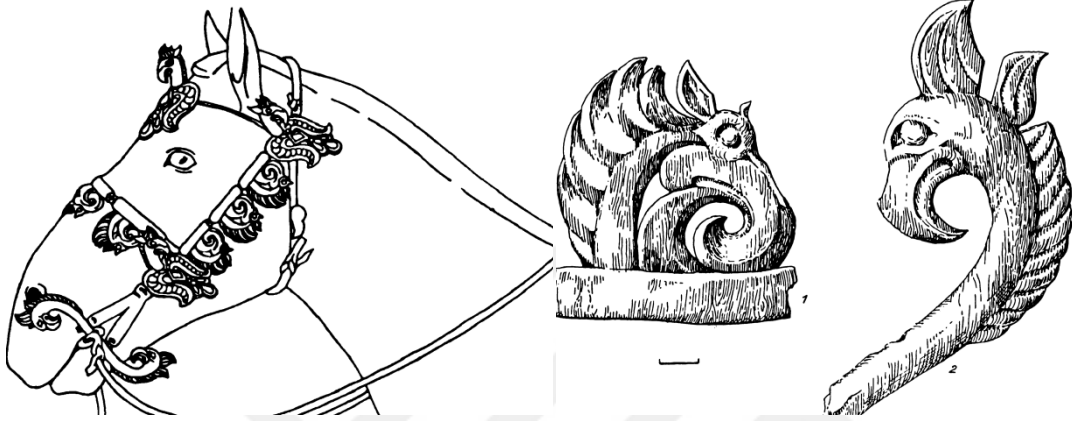
Çizim 2.101 Kuturguntas Kurganı ahşap süslerinden koyun başları
(Polosmak, 1994, çiz.105)

Atların defnedildiği bölmede at koşum takımlarına ait olduğu düşünülen pek çok süs eşyasına rastlanmıştır. At bölmesi soyguncular tarafından tahrip edilmemiş olsa da burada yer alan süslerden günümüze ulaşanların sayısı oldukça azdır. Bölmeye indirilen ilk ata ait koşum süsleri, atın kafası diğer atların altında kalmadığı için kısmen sağlam kalabilmiştir. Üç boyutlu grifon başı ile bunun geçebildiği kıvrımlara sahip kanat biçimindeki taban ve grifon şeklinde yapılmış yan çubukların sağlam kalan at koşumu parçalarıdır (Çizim 2.102, 2.103). Grifon başının takıldığı ahşap

¹⁸⁸ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.68, 69, 73.

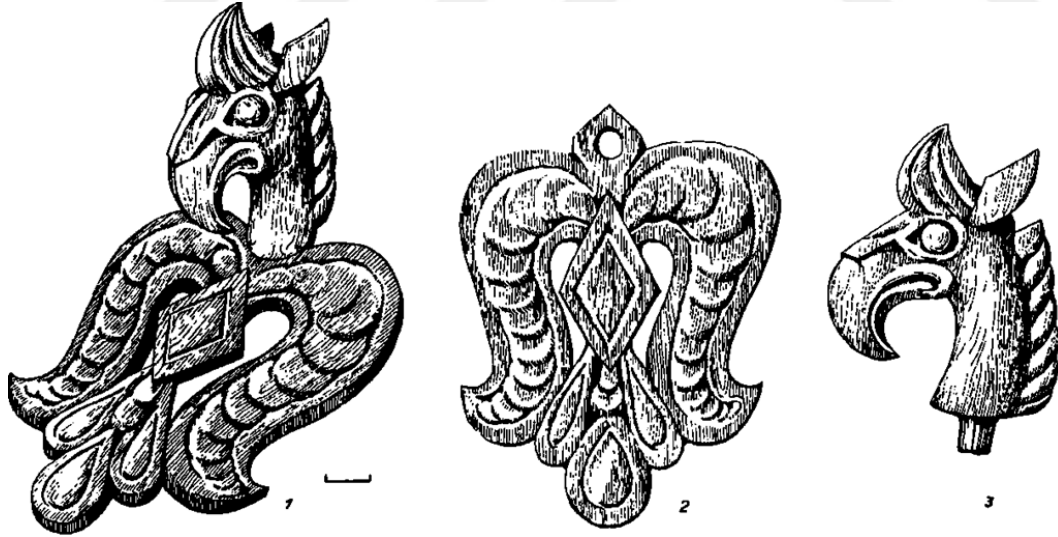
¹⁸⁹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 68, 71.

levhalar üstten geniş, alta doğru kavis alan ve daralan kanat formuna sahip olup orta kısmı baklava formundadır. Bu formun hemen altında ise üç yaprak ya da su damlası motifi işlenmiştir (Çizim 2.104). Bu levhaların orta kısmı hariç diğer kısımlarının altın varakla kaplı olduğu da belirtilmiştir. Diğer koşumlardan ise altın varakla kaplı dört at başı tasviri ve birkaç asma süs kalmıştır. At figürlerinin kulakları da ahşaptan yapılmış olup bunların yeşelleri düz bir şekilde kesilmiş gibidir (Çizim 2.105).¹⁹⁰

Çizim 2.102 Kuturguntas Kurganı at koşum süsleri rekonstrüksiyonu (Polosmak, 1994, çiz.108)

Çizim 2.103 At koşum asma levhası ve yanaklık parçası (Polosmak, 1994, çiz.110)

Çizim 2.104 Kuturguntas Kurganı at koşumuna ait grifon süsleri (Polosmak, 1994, çiz.111)

Bir diğer ahşap asma figürler antropomorfik nesnelere. Bunların gema asılan süslerden olduğu belirtilmiştir (Çizim 2.106). Bu figürler yuvarlak yüzlere, uzun badem gözlere, düz burunlara ve büyük ağızlara sahiptir. Figürlerin başlarında iki

¹⁹⁰ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.73, 75, 80.

yanda uçları içe doğru kıvrılmış boynuzlar vardır. Başların ortalarında ise üçgen şeklini andıran ucu sivri uzun bir başlık yer almıştır. Bunların boynuzlarında derin yivler açılmıştır. Tahrip olmuş bu figürlerin çene kısımlarında sakal olduğu örneklerden birinde yer alan kalıntıdan anlaşılmaktadır.¹⁹¹

Çizim 2.105 Kuturguntas Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait at süsü (Polosmak, 1994, çiz.112)

Çizim 2.106 Kuturguntas Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait antropomorfik süs (Polosmak, 1994, çiz.114)

Tekstil malzeme

Kuturguntas Kurganı'nda bulunan tekstil materyaller küçük parça ve nesnelere halinde ele geçirilmiştir. Tabutun yanında ince kırmızı yünden kumaş parçaları ve yine yün malzemeden burularak yapılmış kalın sicim (bağ veya ip) bulunmuştur. Bu bağın ucunda kırmızı yünden yapılmış küçük toplar vardır. Kumaş parçaları muhtemelen gömlek parçalarıdır.

Kürk malzemeden yapılmış elbise parçaları da yine tabutun yanında bulunan nesnelere dendir. N. V. Polosmak kürkten yapılmış elbise parçasının güderiye kadar olan kısmının işlenmiş olduğunu; birbirinden 6-7 mm uzaklıkta ve paralel olarak küçük dikişler atılarak dikildiğini belirtmiştir. Kurganın at bölmesinde de yün parçaları sağlam kalmıştır.¹⁹²

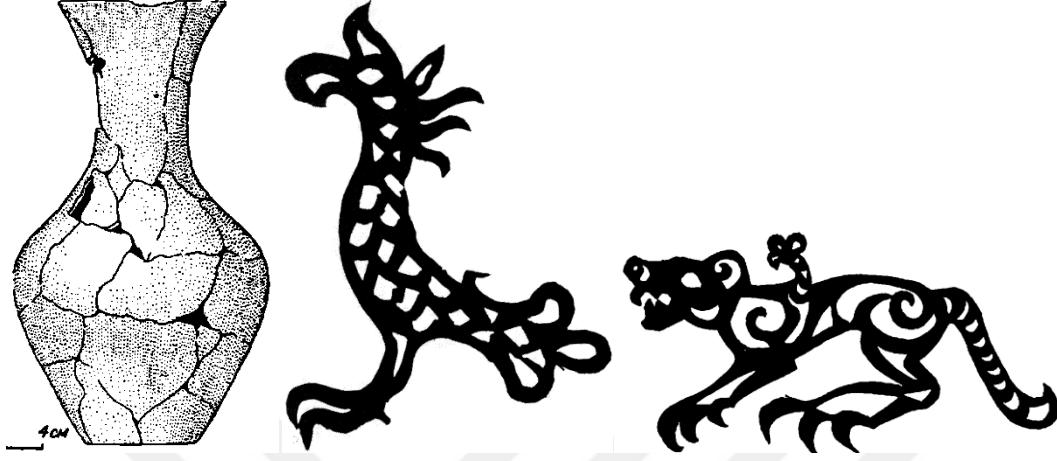
Keramik, pişmiş toprak eserler

Tabutun yanında pişmiş topraktan yapılmış materyal olarak yüksek boyunlu bir testi bulunmuştur (Çizim 2.107, 2.108). 44 cm uzunluğu olan bu kap muhtemelen Ak-

¹⁹¹ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.80,83.

¹⁹² N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 68, 70,73.

Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda, ikinci Pazırık kurganda ve Taşanta-II'deki kaplarda olduğu gibi deri aplikelerle süslenmiştir.¹⁹³ (Bkz. Çizim 2.75, 2.76; Çizim 2.109)

Çizim 2.107 Kuturguntas Kurganı'nda bulunan yüksek boyunlu testi (Polosmak, 1994, çiz.100)

Çizim 2.108 Kuturguntas Kurganı'nda bulunan deriden kesilmiş, muhtemelen testi üzerine applike edilmiş grifon tasviri (Polosmak, 1994, çiz.101)

Çizim 2.109 Taşanta-II Mezarlığı'nda bulunan muhtemelen keramik kap üzerine applike edilmiş deriden kesilmiş yırtıcı hayvan figürü (Kubarev, 1987, çiz.17)

Diğer buluntular (Taş, cam, kemik ve deri)

Kuturguntas Kurganı'nda, tabutun yanında bulunan kemikten ve deriden yapılmış malzemeler kısmen sağlam kalmıştır. Bunlar arasında iki kemik ok ucu, grifon aplikeli deriler, deriden kesilmiş stilize kuş tasvirleri, keçinin deriden yapılmış boynuzu, deriden aplikeli çanta parçaları yer almıştır. Deri çanta parçasının kenarı dişli olarak ele alınmıştır. Kemik malzemedeki sağlam kalan buluntular arasında iki adet kolan tokası ve bir adet ortası delik yuvarlak bir kemer nesnesi vardır.¹⁹⁴

Cenaze gelenekleri sembolizmi

Ukok'ta yer alan kurganlar içerisindeki definlerin en elitlerinden olduğu belirtilen ve soyguna maruz kalan Kuturguntas Kurganı'nda definin içinde bulunduğu mezar, bahse konu diğer kurganlar gibi tomruklardan yapılmış ev gibi inşa edilmiştir. Ayrıca bu kurganın tümsek çapı Ukok Platosu'ndaki diğer ilgili kurganlardan daha yüksek olup bu durum kurganda yer alan atlarla birlikte cesedin Pazırık toplumunda yüksek bir statüye sahip olduğunu göstermektedir. Kurgan soyguna maruz kalsa da ağaç

¹⁹³ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s. 68,70.

¹⁹⁴ N. V. Polosmak, a.e., 1994, s.68, 71, 73, 75.

kütüğünden meydana gelen tabutun varlığının yanı sıra elde edilen bazı materyallerden bu kurganda defnedilen erkek cesedinin de savaşçı olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁵ Kuturguntas Kurganı ölen kişinin şerefine bir de anı kompleksine sahiptir.¹⁹⁶

Kuturguntas Kurganı'nda at koşumunda boynuzlu antropomorfik şekliyle dikkati çeken asma süsler koruyucu unsurlardır.¹⁹⁷

2.2. Baraba Bölgesi (Rusya Federasyonu)

2.2.1. Baraba bölgesinde N. V. Polosmak'tan önceki çalışmalar

V.E. Stoyanov'un Ural'ın doğusundan İrtiş civarına kadar olan bölgedeki anıtların sınıflandırması ve dönemlendirmesi üzerine, L.N. Koryakova'nın da Tobol, İrtiş ve İşim civarındaki Sargat Kültürü üzerine yaptıkları çok yönlü çalışmalar Batı Sibirya bölgesinde Erken Demir Çağı'na ait incelemelerdir. G.O. Ossovskiy 1884 yılında Mışayla Gölü yakınlarında Krosnayarka köyündeki mezarlıkta yedi kurgan üzerinde incelemelerde bulunmuştur. 1895-96'da araştırmalara Baraba mezarlıklarında S.M. Çugunoviy tarafından devam edilmiştir. V. İ. Molodin, Batı Sibirya'da 12 anıtın; D. G. Savinov Vengerovo 1 ve 7 mezarlıklarının ve Osintsevo 3'ün kazısını yapmıştır. Erken Demir Çağı'nda Baraba bozkır-orman bölgesinin bozkır bölgesinden farklı olarak bu bölgede keramiğin önemli bir unsur olmasından söz edilmiştir.¹⁹⁸

Baraba bölgesinde Om Nehri kıyısında bulunan Abramovski yerleşimi 1927 yılında V.P. Leşavova tarafından kazılmış olup buradaki çalışmalar 1975 yılında V. İ. Molodin tarafından yürütülmüştür.¹⁹⁹ 1976-78 yıllarında Vengerov rayonu, Novosibirsk oblastında yer alan Turunovka-4 yerleşiminde kazılar gerçekleştirilmiştir.²⁰⁰ Erken Demir Çağı'na ve Bolşereçenskaya Kültürü'ne ait kabul edilen Mışaylı Mezarlığı bazı kurganları 1894 yılında G.O. Ossovskiy tarafından kazılmıştır. Mezarlık Vengerovskiy rayonu, Novosibirsk oblastında Krasnoyarka köyünün 6 km güneyinde bulunmaktadır. Bolşereçenskaya Kültürü'ne ait bir başka

¹⁹⁵ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s. 103-105, 258.

¹⁹⁶ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.87.

¹⁹⁷ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1994, s.86.

¹⁹⁸ N. V. Polosmak, **Baraba v Epohu Rannego Jeleza**, İzdatel'stvo "Nauka" Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk 1987, s. 3,4.

¹⁹⁹ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1987, s. 6.

²⁰⁰ N. V. Polosmak, **a.e.**, 1987, s. 8.

anıt ise Osintsevo-3 Mezarlığı'dır. Bu mezarlığın kazısı ilk kez 1866 yılında V.V. Radloff tarafından yapılmıştır.²⁰¹

Baraba bölgesinde Erken Orta Çağ Dönemi'ne ait ilk incelemeler yine V.V. Radloff tarafından yapıldı. V.V. Radloff, 1866 yılında Baraba bozkırlarında Ubin Gölü yakınlarındaki Kargan civarında ve eski adı Kainsk şimdiki adı Kuybişev olan şehrin kuzeyinde, Om ve İrtiş Nehirlerinin sağ kıyılarında vs. kurgan kazıları yürütmüştür. Bunlardan Baraba bölgesinde orta Ubin Gölü sağ kenarında yer alan Kızır ve İdügül köylerindeki mezarlıklar, ayrıca Osintsevo köyündeki Om Nehri sağ kenarındaki kurgan Orta Çağ'a tarihlenmektedir. V.V.Radloff'tan sonra N.M Yadrintsev Baraba bölgesinde 1878 ve 1880 yıllarında tarama faaliyetleri gerçekleştirmesine rağmen arkeolojik kazı yapmamıştır. G.O. Ossovskiy 1894 yılında Krasnoyarsk köyü civarındaki Mışaylov Gölü'nde dördü Orta Çağ'a ait olan yedi kurgan kazmıştır. 1895 yılında Baraba bölgesinde kazı çalışmaları S.M. Çugunov tarafından sürdürülmüştür. Ust-Tartas (Vengerov rayonu) Mezarlığı'nda çalışmalar gerçekleştiren S.M.Çugunov burada dört, 1896 yılında ise 11 kurganın arkeolojik kazısını yürütmüştür. Bu kurganlardan Göktürk Devri'ne kesin olarak tarihlenen Ust-Tartas Mezarlığı beşinci bölümündeki üç no.lu kurgandır. 1899 yılında yine S.M. Çugunov tarafından aynı döneme tarihlenen bir kurgan daha kazılmıştır. 20. yüzyılda ise T.N. Troitskaya ve V. İ. Molodin'in çalışmalarına kadar Baraba bölgesinde Orta Çağ'a dair çalışmalar gerçekleştirilmemiştir.²⁰²

1975 yılında bölgede SSCB Bilimler Akademisi Sibiry Bölümü Tarih, Filoloji ve Felsefe Enstitüsü Kuzey Asya kompleks ekspedisyonu Novosibirsk kolu Baraba bozkır-orman bölgesinde çalışmalar yürütmüştür. Çanovskiy Rayonu Novosibirsk oblastına bağlı Preobrajenka-3 anıtında çalışmalar yapılmıştır. Burada 11 kurgan ve 30 defin bulunmuştur. Bunlar sırasıyla bronz (Andronovo, Karasuk), Erken Demir Devri ve eski Türk (Göktürk) devirlerine tarihlendirilmektedir. Kurganların yanı sıra 18 çocuk gömüsünden meydana gelen toprak Andronovo Mezarlığı kazısı da yapılmıştır. Çalışmaların devam ettiği bir başka anıt ise yine Novosibirsk oblastında yer alan (Vengerovo rayonu) Vengerovo-2 anıttır. 10-13. yüzyıla tarihlenen iki kurgan Kıştovo rayonunda kazılmıştır. Kubiyşevo rayonunda Abromovo-4 Mezarlığı'nda iki kurgan Tagar ve Odintsov Dönemi'ne tarihlenir. Abramovo-I

²⁰¹ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 51.

²⁰² V. İ. Molodin- vd., **Baraba v Tyurksoye Vremya**, İzdatel'stvo "Nauka", Novosibirsk 1988, s.5,8,10,11,13.

yerleşim yerinde, Krahalovka köyünde (Koçenevskiy rayonu) Krahalovka-I anıtında incelemeler yapılmıştır. Bu anıtın bölge kültürlerinden olan Samus Kültürü'ne ait olduğu belirtilmiştir. Aynı yerde Neolitik Çağ'a ait bir definin yer aldığı bir kurgan kazısı yapılmıştır.²⁰³

2.2.2. Baraba bölgesi ile ilgili çalışmalar hakkında N. V. Polosmak'ın değerlendirmeleri

N. V. Polosmak'ın Baraba bölgesinde yaptığı çalışmalar, bu bölgelerde daha önce yapılmış olan çalışmaların bir değerlendirmesi niteliğindedir. **Baraba v Epohu Rannego Jeleza** (Erken Demir Çağı'nda Baraba) isimli eserde N. V. Polosmak, Erken Demir Çağı'na tarihlendirilen ve bazı bölgesel isimlerle adlandırılan kültürlere atfettiği yerleşim yerleri, meskenler, mezarlık ve definler üzerinde yapılmış çalışmalardaki detayları aktarmıştır.

Baraba üzerine yapılmış bir diğer çalışma ise **Baraba v Tyurksoye Vremya** (Türk Çağı'nda Baraba)'dır. Monografi niteliğindeki bu eser farklı yazar veya yazarların kaleme aldığı konulardan oluşmuştur. N. V. Polosmak kitabı meydana getiren başlıklardan ikisinin yazarları arasında yer almıştır. Bu başlıklardan beş yazarlı "Drevnetyurkskiye pogrebeniya Tsentral'noy Barabi"nın dördüncü yazarı olup burada Orta Baraba bölgesindeki eski Türklere yani Göktürlere ait definler incelenmiştir. N. V. Polosmak üç yazarlı "Poseleniya drevnetyurkskogo vremeni v Tsentral'noy i Severnoy Baraba"nın ise ikinci yazarıdır. Bu başlık altında Orta ve Kuzey Baraba bölgelerindeki Göktürk Devri'ne tarihlenen yerleşim yerleri anlatılmıştır.²⁰⁴

2.2.2.1. Sargat Kültürü

Erken Demir Çağı'nda Sargat Kültürü'ne ait yerleşim yerleri ve meskenler

Sargat Kültürü'ne ait olduğu belirtilen yaklaşık 20 kadar yerleşim yerinden 5 tanesi incelenmiştir. Erken Demir Çağı'na tarihlenen Abramovski yerleşiminin keramikleri dikkati çekmektedir. Buradaki hendek ve iki toprak set ile çevrili yerleşimin alanı 850 m²'dir. Omi Nehir terası derinliklerinde Sargat Kültürü'yle ilişkilendirilen ve Abramovo-7 olarak adlandırılan bir mesken tespit edilmiştir. Benzer meskenler

²⁰³ V. İ. Molodin-vd., "Raskopki v Barabe", **Arheologičeskiye Otkritiya 1975 Goda**, İzdatel'stvo "Nauka", Moskova1976, s.264.

²⁰⁴ V. İ. Molodin vd.,**a.g.e.**,1988.

Çulankul şehri yakınlarında (Vengerovski rayonu, Novosibirsk oblasti), Lojka Gölünün uzun kıyısında ve Vengerovo köyünün 5 km doğusunda bulunmuştur. Buradaki on yapının üçü incelenmiştir. Bunlardan ikisi yuvarlak, biri ise kare formdadır. Temel çukuru kazılmadan yapılmış olan meskenler bir arada fakat düzensizdir. Bu meskenlerde ocak ortada bulunmaktadır. Giriş koridoru olan Mesken-1'de ocağın yanında içlerinde kaplar bulunan iki çukur vardı. Meskenlerin temel buluntuları; kaplar, keramik parçalar, toprak çukurluklar ve hayvan kemikleridir. Bu tip benzer meskenler Sargat Kültürü'nde farklı ölçülerde de olsa görülebilmektedir. N. V. Polosmak'a göre Taştık Kültürü'nde yapısal olarak bazı benzerlikler söz konusudur. Meskenler burada da temel çukuru olmadan inşa edilmiştir. Yuvarlak forma sahip meskenler giriş koridorludur. Ancak bazı Taştık meskenlerinin yedi-sekiz köşeli olarak gösterildiği de bilinmektedir.²⁰⁵

Baraba'nın Sargat meskenlerinde muhtemelen karkas konstrüksiyon mevcuttu. Bu tip yapılar Ob Ugorlarının tente örtülü meskenlerini andırmaktadır. Z.P. Sokolova'ya göre bu yapı tipi bahsedilen halkın en eski mesken tipidir. Benzer mesken konstrüksiyonları genellikle Sargat Kültürü'ne özgü değildir.²⁰⁶

Bronz Çağı'ndan Demir Çağı'na geçiş yerleşimi olduğu belirtilen Turunovka-4'te yarı zemin meskenler tespit edilmiştir. Burada Demir Çağı'yla ilgili üç mesken bulunmuştur. Yarı zeminde yer alan, bir tanesi iki odalı olan bu meskenler kare biçime sahiptir. Ortasında ocağı olan meskenlerin temel derinliği 120 cm'dir; alan genişliği ise 180 m²'ye ulaşmaktadır. Buluntuların temelini keramik parçaları ve kaplar oluşturmuştur. Bu yerleşimde Erken Sargat keramiklerinin söz konusu olduğu belirtilmiştir.²⁰⁷

Erken Demir Çağı'nda Sargat Kültürü'ne ait mezarlıklar ve kurganlar

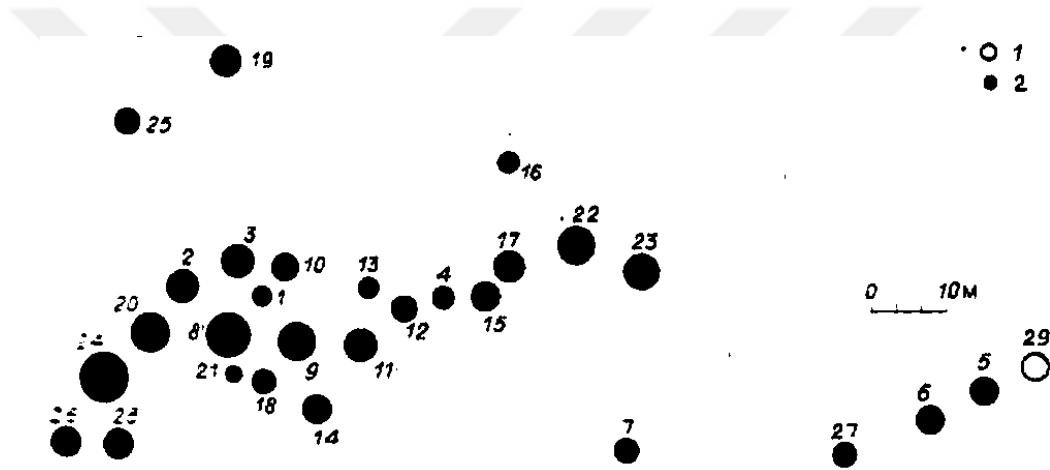
N. V. Polosmak, Erken Demir Çağı hakkındaki kitabının yayımlandığı 1987 yılına kadar Baraba bozkır-ormanlarında 6 mezarlık, 64 kurgan, 136 defin incelendiğini belirtmiştir. Bu mezarlıklar 2 ila 100 arasında, bazen daha fazla sayıda defin yapısı ihtiva etmiştir. Toprak kurganlarda genelde bir düzensizlik görülür. Bunlar sıkışık halde ve nehir terası boyunca uzanmıştır. Markovo-1 Mezarlığı'nda bazı kurganların

²⁰⁵ N. V. Polosmak, **a.g.e.**,1987, s. 6,7,8.

²⁰⁶ N. V. Polosmak, **a.e.**,1987, s. 8.

²⁰⁷ N. V. Polosmak, **a.e.**,1987, s. 8,9.

zincir şeklinde dizildikleri görülmektedir (Çizim 2.110).²⁰⁸ İncelenen kurganların tümsekleri (tepecikleri) arasından küçüklerde çaplar 10 m'ye kadar, ortancalarda 20 m'ye kadar değişmekte; büyüklerde ise 20 m'yi aşmaktadır. Küçük kurganların günümüz yer seviyesinden yükseklikleri en fazla 0,75 m'dir. Bu durum ortancalarda 1,15 m'ye kadarken, büyüklerde 3 m'yi aşmaktadır. Orta seviye kurganlar çoğunlukta olup (41 tane) küçüklerin sayısı 15, büyüklerin ise 8'dir. Ust-Tartas Mezarlığı büyük tümseklerin varlığıyla bölgedeki diğer Erken Demir Çağı mezarlıklarından ayrılmaktadır. Kurganların büyüklüğü definlerin sayılarına bağlı değildir. Öyle ki, Markovo-1 Mezarlığı'nda 1-3 define uygun bir kurganda 7 defin yer almıştır (Çizim 2.111). Ust-Tartas Mezarlığı'nda ise 36 m çapında tümseği olan bir kurganda ise sadece 4 defin yer almıştır (Çizim 2.112).²⁰⁹

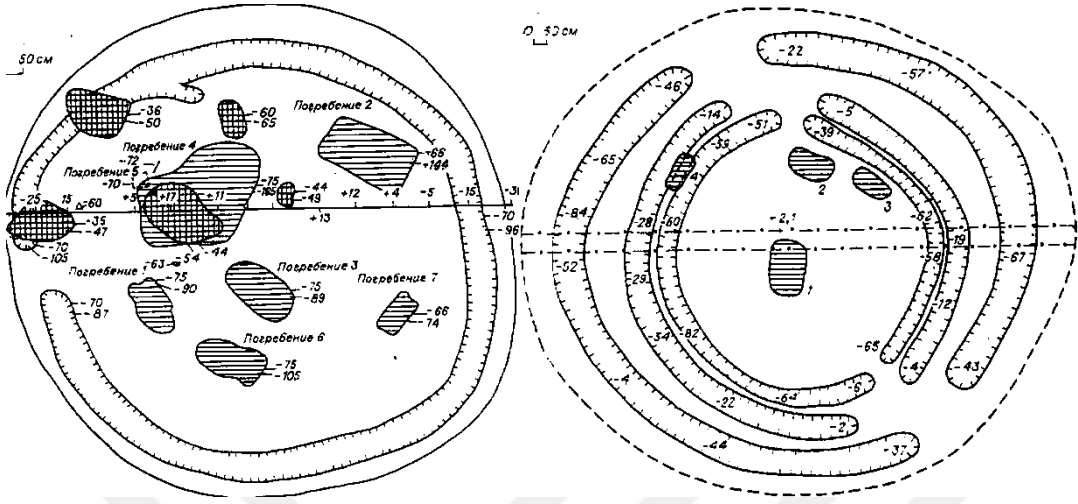
Çizim 2.110 Markovo-1 Mezarlığı'nın planı (Polosmak, 1987, res. 3)

Baraba bozkır-ormanlarında Erken Demir Çağı'na ait 12 kurgan kazılmıştır. Kurganların tümsekleri altında yuvarlak hendek izleri görülmüştür (Dokuz tanesinde birer, bir tanesinde iki, iki tanesinde ise üçer tane). Hendeğin en çok olduğu kurganlar (6 adet) Ust-Tartas Mezarlığı'nda bulunmuştur (Bkz. Çizim 2.112). Orta boyutlu kurganlarda da hendeğe rastlanmıştır. Hendekler, muhtemelen, mezar üzeri yapısının inşaatı sırasında gereklilikten ortaya çıkmış olup daha sonra defin töreniyle ilgili bir anlam taşımaya başlamışlardır. Muhtemelen, her hendek, mezar üstü yapısının yapımında belirli bir sıranın kanıtıdır: Hendek toprakla kapatılıyordu. Yeni defin bir önceki definle ilgili hendeğe gömülüyordu. Sonra yapı yeni bir hendekle çevreleniyordu. Mezar yapısı bu mimari forma uygun bir şekilde inşa ediliyordu.

²⁰⁸ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 8,9.

²⁰⁹ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 9,10.

Hendekli kurganlar Erken Demir Çağı'nda, Sargat ve Bolşereçenskaya Kültürü'nde oldukça yaygındır.²¹⁰

Çizim 2.111 Markovo-1 Mezarlığı 8 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.4)

Çizim 2.112 Ust-Tartas Mezarlığı 7 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.5)

Baraba bozkır-ormanlarının Erken Demir Çağı halkının defin törenine ait en önemli unsurlarından biri ateştir. 34 kurganın tümseklerinde bulunan yanık izleri, mezar üzerindeki yanmış ahşap örtü izleri, (Vengerova 7, kurgan 2, defin 8 vb.) defin kemiklerinde yer alan yanık izleri (Markova-1 Mezarlığı'nın 16 kurganında) muhtemelen ceset yakma ayinine işaretlerdir.²¹¹

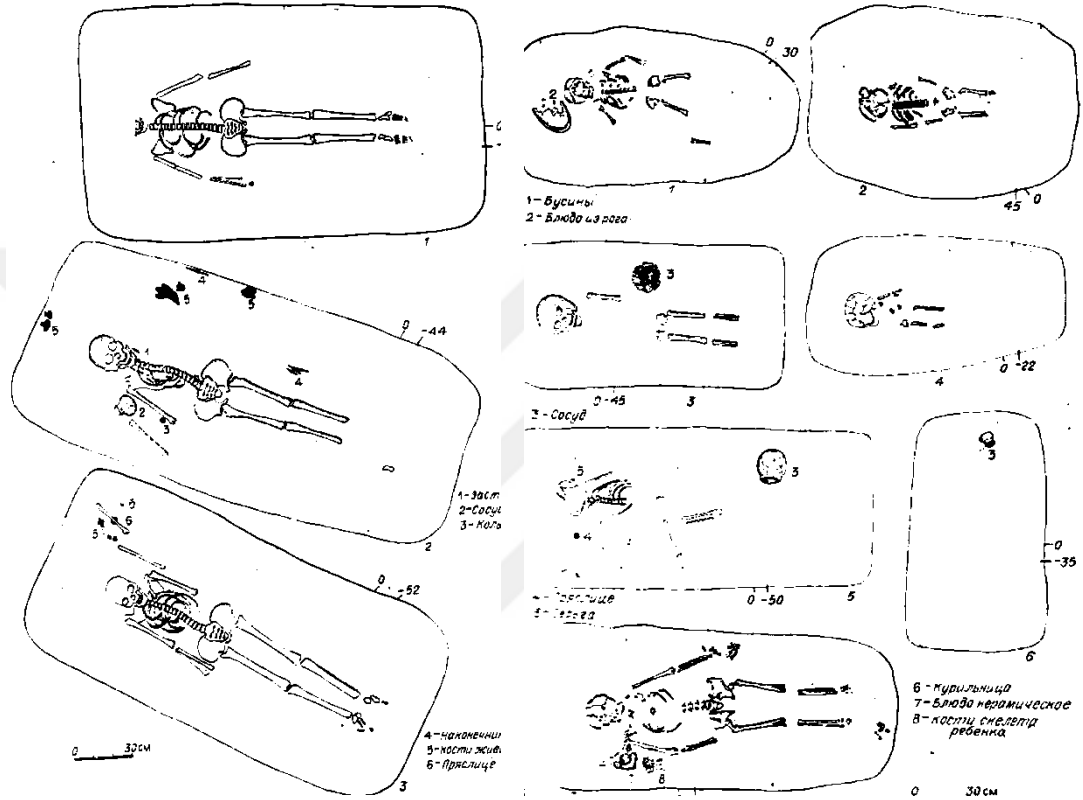
Bütün Sargat definleri çukurlara medfundur. Ayrıca bir anı kompleksi(?) de bilinmektedir. Baraba bozkır-ormanlarında kurganlara ait defin odaları hendekli, dik duvarlı, dikdörtgen veya oval forma sahip çukurlar şeklindedir (Çizim 2.113, 2.114). Dikdörtgen ve oval girintili mezar çukurları ayrıdır (Abromovo 4 Mezarlıklarında, Markovo 1-2 vb. örnekteki gibi.) Açılmış oyuklar çukurun uzun duvarları boyunca uzanır. Vengerovo-1 Mezarlığı 3 no.lu kurgandaki 2 no.lu defin, çukurun kuzey doğu duvarı boyunca oyulmuş çukurda bulunmuştur. Bazı mezar duvarları aşağı doğru hafif meyillidir. Vengerovo 1-1, Vengerovo 7-4 vs.'lerdeki altı define ahşap örtü izleri olduğunu tespit edilmiştir. N. V. Polosmak'a göre, definlerdeki ahşap örtüler daha fazla olmalıdır. Bulunan ahşap parçaların bu örtülere ait olması muhtemeldir. Merkezde yer alan defin için kareye yakın çukur karakteristiktir (Sopka-2 Mezarlığı'nın 25 kurganının 23 defini). Mezar çukurunun ölçüleri yetişkin veya çocuğa göre değişmektedir. Baraba'da Erken Demir Çağı'na ait kazılmış bütün

²¹⁰ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 10,11,12.

²¹¹ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 13.

definler L.N. Koryakova'nın şemasına uygun olarak küçük (0,8-1,45 x 0,3-1,6 m²), orta (1,5-3,5 x 0,7-2,2 m²), büyük (4-4,7 x ?-4m²) olarak ayrılabilir. Merkezde yer alan defin genelde komşularından daha derinde yer almıştır. Bu tür definlerde derinlik bazen 2 m'ye varmaktadır. Ust-Tartas Mezarlığı'nda iki define 3 m'yi aşan derinlik saptanmıştır. Ancak mezar çukurları genelde 50 cm'den daha derin değildir.

212

Çizim 2.113 Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planları (Polosmak, 1987, çiz.12)

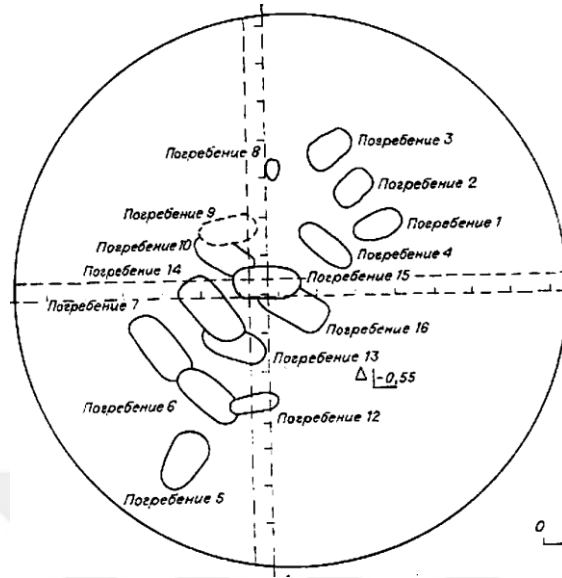
Çizim 2.114 Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planları (Polosmak, 1987, çiz.15)

Sargat Kültürü'ne ait definlerin genel özellikleri

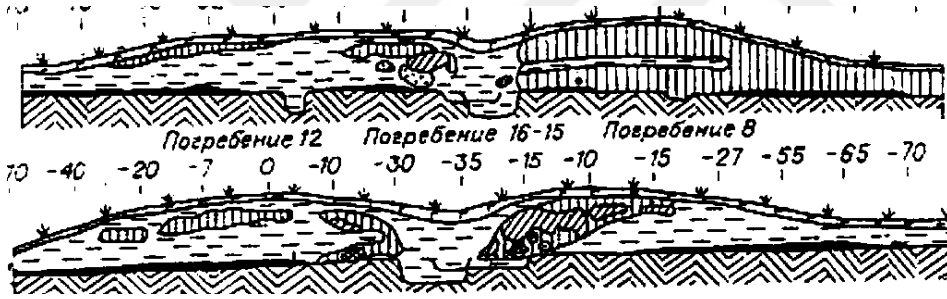
N. V. Polosmak'ın aktardığı bilgilere göre 42 kurganda tümsek altına yerleştirilmiş birer defin, 11 tanesinde ikişer, 3 tanesinde üçer, 8 tanesinde ise dörder defin yer almıştır. 6 kurganda ise bir tümsek altında dörtten fazla defin bulunmuştur. Tümsek altında en fazla definin bulunduğu mezarlık Vengerovo 7 'dir (Çizim 2.115, 2.116). Kurgan-2'de 10 defin tespit edilmişken, Kurgan-1'deki 7 defin çukurunda ise 11 defin tespit edilmiştir. Bir definli kurganlar ve çoklu mezarlar sık sık aynı mezarlıkta yan yana bulunmuştur. Markovo 6 Mezarlığı Kurgan-1 vb.'lerde 2-4 defin varsa,

²¹² N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 14,15,16.

bunlar genellikle sıralı şekilde gömülmüştür. Halka şeklinde yerleştirilen mezarlar da bulunmuştur.²¹³

Çizim 2.115 Vengerovo-7 Mezarlığı 2 no.lu kurganın planı (Polosmak, 1987, çiz.20)

Çizim 2.116 Vengerovo-7 Mezarlığı 2 no.lu kurganın kesiti (Polosmak, 1987, çiz.20)

Baraba bozkır-ormanlarında Erken Demir Çağı'nda kurgan tümseğine gömülen cesetler yer almıştır (Giriş defini-vpusknoye zahoreneniye). Mezarlıklarda çocuklar ayrı kurganlarda defnedilmiştir. Bazı kurganlarda tek, bazılarında ise ikişer çocuk bulunmuştur. 5-11 yaş arasındaki çocuklara ayrı mezar çukuruyla birlikte kurganlar da yapılmıştır. Bunlar malzemeleriyle birlikte gömülmüştür. Beş defin bu şekildedir. Erken Demir Çağı'nda Baraba bozkır-ormanları için çocukların ayrı defnedilmesi karakteristiktir.²¹⁴

En sık rastlanılan çukur içerisindeki tekli definlerdir (120 defin). Çiftli definler arasında, Abromovo 4 Mezarlığı 27 no.lu kurganın 1 no.lu definindeki gibilerde,

²¹³ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 16,17.

²¹⁴ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 17-19.

çocuklu kadın definleri, farklı yerlerde gömülen definler (Vengerovo-7 mez. Kurgan-2, defin-7) aynı yerde iki kadın (Vengerovo-7, kurgan-1, defin-7) iki erkek olarak gömülü olanlar (Vengerovo-4, kurgan-22, defin-5) vardır. Giriş defini hariç (Vengerovo-7, kurgan-1 tümseği, 3 kişi) çoklu gömülmeler bilinmemektedir. Baraba'da Sargat Kültürü için çoklu gömülmeler daha çok istisnadır. Definlerin konumu çukurda, sırt üstü uzanmış şekilde ve kollar vücut boyunca uzanmış şekildedir. Ancak kolları genişçe açılmış ve dirseklerden bükülmüş alışılmadık örnekler de vardır (Abramovo Mezarlığı, 13 no.lu kurgan).²¹⁵

Bölgede incelenen anıtlardaki definlerin çoğu batı ve kuzeybatı yönüne çevrilmiştir. Mezarların yönü genelde birbirinden farklıdır. Bu durum bölgeye has bir özellik olabilir. Baraba'da batı ve kuzeybatı yönünün ağır bastığı söylenebilirse de Sargat Kültürü'nde genelde cesetler kuzey ve kuzeybatı yönüne çevrilmiştir.²¹⁶

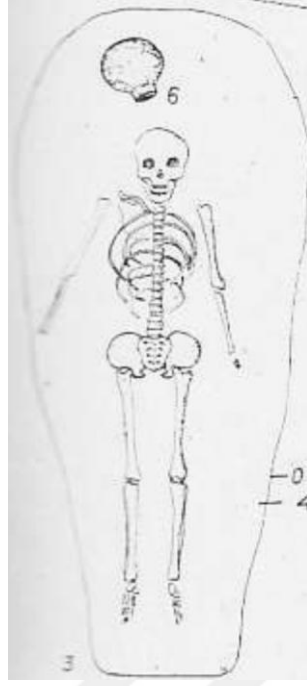
Cinsiyeti belirlenebilmiş olan cesetler arasında 4-11 yaş arasında 22 çocuk ve 4 bebek vardır. 32 erkek cesedi ve 33 kadın cesedi ayrıca tespit edilebilmiştir.

Definlerde en çok karşılaşılan malzeme kaplar olmuştur. Bulunan kaplar genellikle kafatasının ya sağında ya da solunda yer almıştır (Çizim 2.117). Buluntular arasında 60 adet kemikten yapılmış ok ucu vardır. Bu kemik uçlar kalçanın sağında ve solunda bulunmuştur. En çok uç Ust Tartas Mezarlığı 1 no.lu kurganının 2 no.lu defininde bulunmuştur (42 ad.). Baraba bozkır-ormanlarında Sargat definlerinde bronz uçlara çok seyrek rastlanmıştır. Bunlardan bazıları Ust-Tartas Mezarlığı'nda bulunmuştur. Baraba'da Sargat Kültürü'nde ağırşagın geniş bir yeri vardır (21 toprak ve 1 kemik). Genellikle kadınların definlerinde yer alan ağırşak bazen de çocuk definlerinde bulunmuştur. Ust-Tartas Mezarlığı'nda bulunan ağırşak ise erkek defininden çıkmıştır.²¹⁷

²¹⁵ N. V. Polosmak, **a.e.**,1987, s. 19-22.

²¹⁶ N. V. Polosmak, **a.e.**,1987, s. 23-24.

²¹⁷ N. V. Polosmak, **a.e.**,1987, s. 24-27.

Çizim 2.117 Markovo-1 Mezarlığı'na ait defin planı ve baş ucundaki kap (Polosmak, 1987, çiz.13,2)

N. V. Polosmak'a göre süslemeler buluntuların küçük bir kısmından ibarettir. Bunların arasında gerdanlıklar, küçük boncuklar, bronzdan taç şeklinde başlık, S biçimli küpeler, kemer parçaları vs. yer almıştır. Ancak bu parçalar kıyafet rekonstrüksiyonu için gerekli bilgiyi vermemektedir. Süs eşyaları bakımından Baraba bölgesinin Sargat Kültürü, İrtiş ve Tobol civarında yer alan Sargat Kültürü kadar zengin değildir.²¹⁸

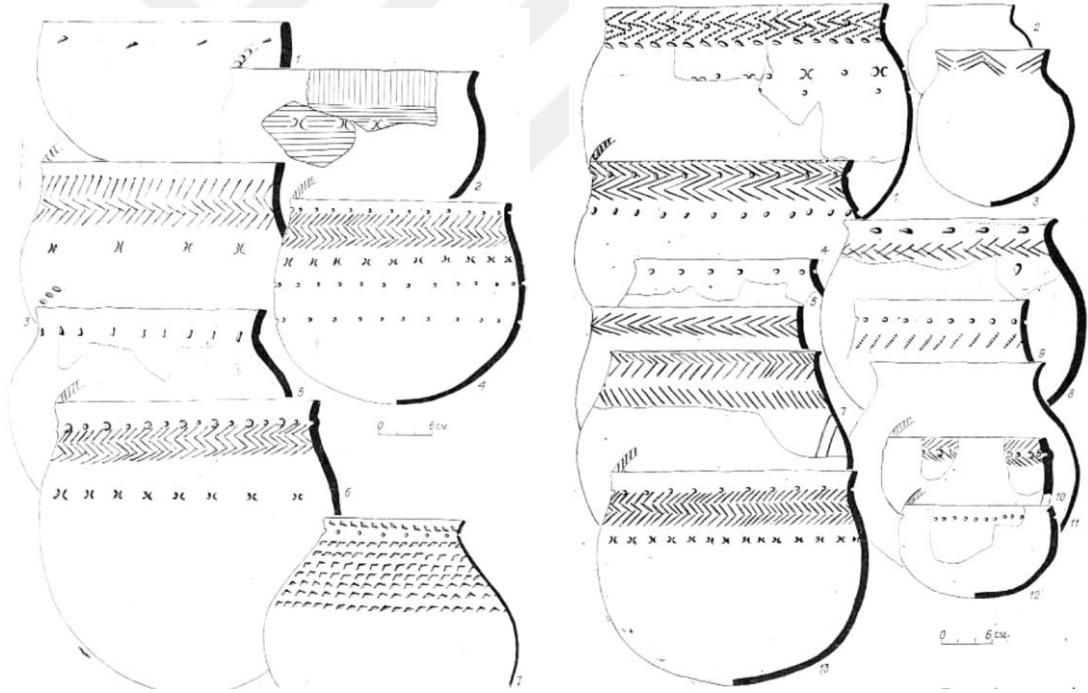
23 define evcil hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Vengerovo 7 Mezarlığı'nda Kurgan-1 ve 7'de definlerin başlarında inek kemikleri bulunmuştur. Markovo-1 Mezarlığı'nın 16 kurgan-anı kompleksinde yanmış yer üzerinde bulunan kemikler muhtemelen kurban yemeği değil, bir kült nesnesidir. Bazı definlerde kuş kemiklerine rastlanmıştır. Buluntular arasında koyunun çene ve leğen kemikleriyle birlikte atın omur ve kaburga kemikleri bulunmuştur.²¹⁹

Evcil hayvan kemiklerine Erken Demir Çağı'nda sık sık rastlanılmaktadır. Sarmatlarda mezara definlerle birlikte kurban yemeği olarak koyun gövdesi bırakma geleneği vardı. N. V. Polosmak, Baraba bozkır-ormanlarındaki Sargat Kültürü'ne ait defin gelenekleri şu şekilde özetlemiştir:

²¹⁸ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 28.

²¹⁹ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 29,30.

- 1- Definler, orta ölçekli mezar üstü toprak yapıya sahiptir (Çapı 10-20 m, yüksekliği 75-115 cm-günümüzdeki yüzeye göre-).
- 2- Kurgan tümseği altında hendekler vardır.
- 3- Ateş kültürünün farklı bir tezahürü görülmüştür. (İncelenen kurganların hemen hemen hepsinde kurganların ortasında eski katmanlarda ateş izine rastlanmıştır.)
- 4- Tümseğin altında genelde bir mezar çukuru yerleştirilmiştir. (Ancak bazılarında bu sayı ona kadar çıkmıştır.)
- 5- Bireysel definler incelenenlerin %76'sını oluşturur.
- 6- Batı ve kuzeybatıya çevrili definler çoğunluktadır.
- 7- Farklı yaşta insanların defnedildiği çocuk definleri vardır.
- 8- Defnedilen eşyalar arasında genellikle kaplar, kemikten yapılmış ok uçları ve kadın definlerinde toprak çıkırıklar yer almıştır²²⁰(Çizim 2.118, 2.119).

Çizim 2.118 Lojka-4 yerleşimi, 1 no.lu meskenden Sargat Kültürü'ne ait keramik kaplar (Polosmak, 1987, çiz.25)

Çizim 2.119 Lojka-4 yerleşimi, 1 no.lu meskenden Sargat Kültürü'ne ait keramik kaplar (Polosmak, 1987, çiz.26)

²²⁰ N. V. Polosmak, a.g.e.,1987, s. 30,31

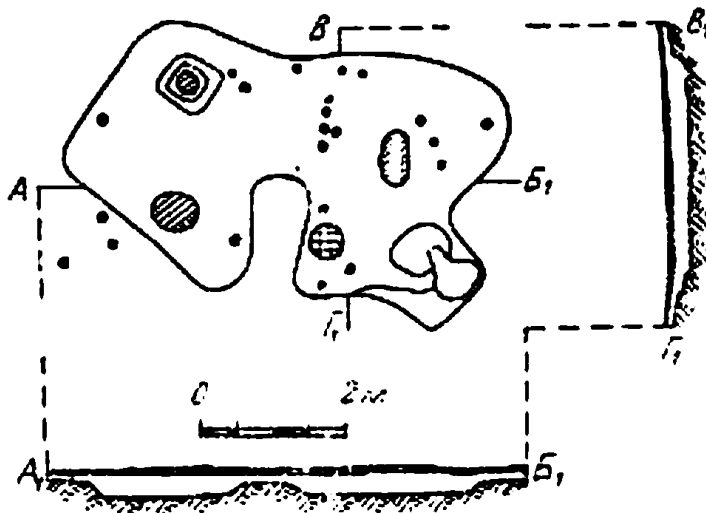
2.2.2.2. Bolşereçenskaya Kültürü

Erken Demir Çağı'nda Bolşereçenskaya Kültürü'ne ait yerleşim yerleri ve meskenler

Yapılan incelemelerde bu kültürün batıya doğru Ob Nehri'ni aştığı, gerçekleştirilen kazılarda Baraba ve Kargat-4 yerleşiminin bu kültüre mensup kişiler için daimi bir yerleşim yeri olduğunu tespit edilmiştir. Kargat-4 yerleşimi Novosibirsk bölgesinin Zdvinskiy rayonunda Kargat Nehri ve Çiça Gölü'nün kıyısında Zdvinska'nın 5 km güneybatısında yer almaktadır. Burada 2 mesken kazılmıştır.²²¹

Mesken-1

İki odalı ve 154 m²'dir. Dikdörtgene yakın odalar kısa koridorla birleşir. A odasının ölçüsü 5,5 x 4,7 m², B odası ise 5,7 x 4,6 m²'dir. A oturma odasıdır; B'de ise etrafı hendekli bir ocak bulunur. (Çizim 2.120) Sargat Kültürü'ne ait meskenlerde buna benzer ocaklar bilinmektedir. Bu tip bir konstrüksiyon "çuval" diye tabir edilen Ugor ve Türklerde varlığı bilinen külahlı ocakları andırmaktadır. Aynı odada ısıtma amaçlı bir ocak daha vardır. Odalar arasında muhtemelen çatıyı destekleyen sırtıklar mevcuttur ve bu sırtıklar odalar arasında bölmeler oluşturmaktadır. Bu meskenin duvarları arasında bacalı ocak vardır ve duman bu baca aracılığıyla çatıdan çıkmaktadır. N. V. Polosmak bu tip bir yapının Selkupların yarı zemin evleriyle karşılaştırılabileceğini ifade etmiştir.²²²

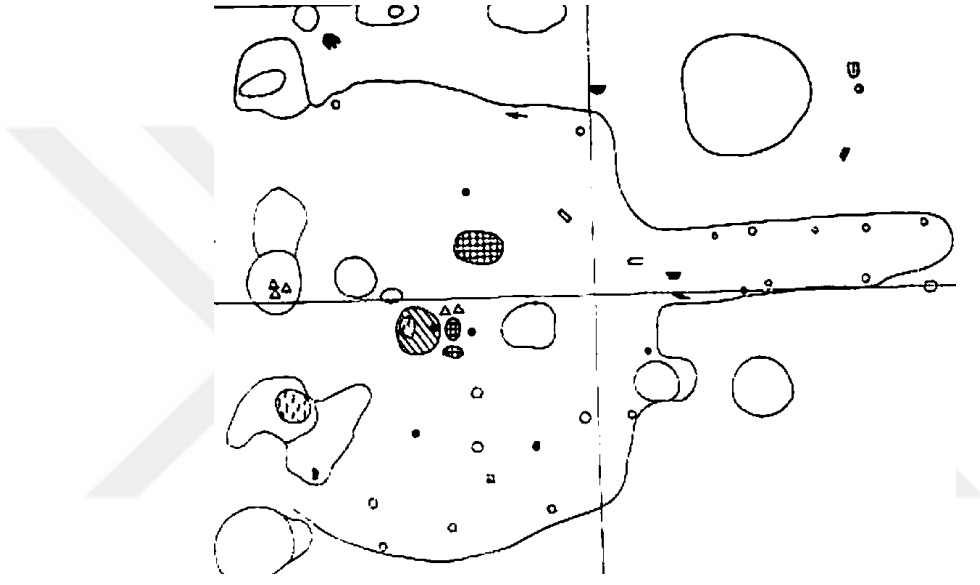
Çizim 2.120 Kargat-4 yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1987, çiz.44)

²²¹ N. V. Polosmak, a.g.e.,1987, s. 47

²²² N. V. Polosmak, a.g.e.,1987, s. 47,48

Mesken 2 (Çizim 2.121)

Temel çukuru dikdörtgene yakın, derinliği 0,25 m, alanı ise 110 m²'dir. Uzunluğu 7 m, derinliği 30 cm olan temele bitişik koridor vardır. Duvar boyunca koridorun dibinde direkler için açılmış çukurlar mevcuttur. Derinlikleri 10-27 cm arasında değişmektedir. Evin içinde ve dışında ocak ve çeşitli amaçlar için açılmış çukurlar bulunmuştur. Oturma odası olarak kullanılan yer, merkezde yer alan ocak ile ısıtılmıştır. N. V. Polosmak bu tip bir konstrüksiyonun Hantların kışlık evlerinde bulunduğunu belirtmiştir.²²³

Çizim 2.121 Kargat-4 yerleşimi 2 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1987, çiz.45)

Erken Demir Çağı'nda Bolşereçenskaya Kültürü'ne ait mezarlıklar ve kurganlar

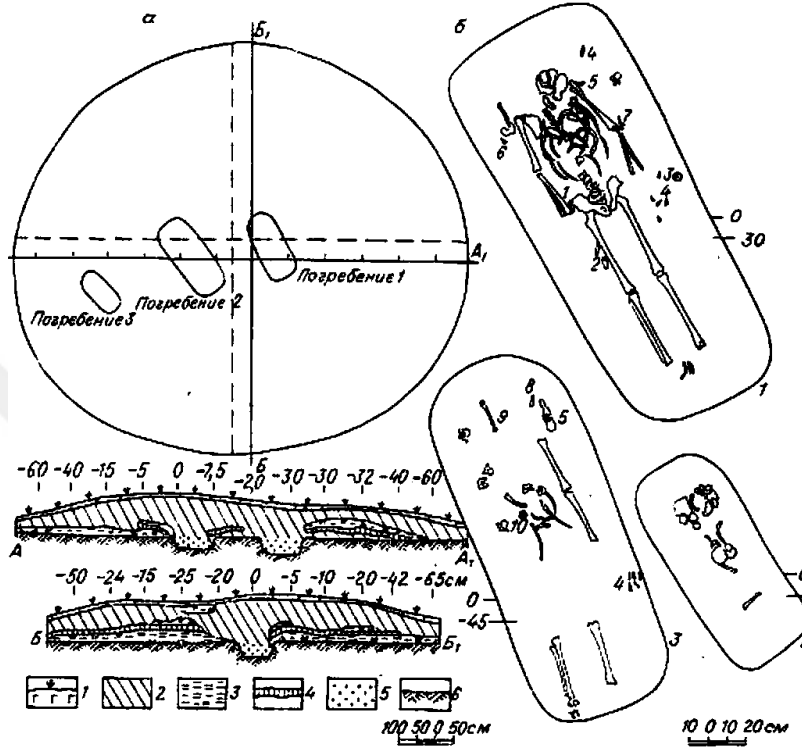
Bu kültürün defin geleneklerinin detayları –mezar üstü yapısı ve şeklinin, mezar çukurunun baktığı yerin ve ölünün konumunun – Sargat Kültürü'yle aynı olmasa da ona çok yakındır.²²⁴

Baraba bozkır-ormanlarında Bolşereçenskaya Kültürü'ne ait definlerin incelendiği üç mezarlık bilinmektedir. Definlerden iki tanesi Mışaylı Mezarlığı'nın 5 ve 7 no.lu kurganlarıdır. Kurganların tümsekleri yuvarlak formda olup tümsek altında birer defin yer almıştır. Ölümler sırt üstü ve uzanmış bir şekilde yatırılmış, başları ise batıya dönüktür. Bir diğer anıt ise Osintsevo-3 Mezarlığı'dır. Burada bulunan 4 no.lu

²²³ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 48,49,51.

²²⁴ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 51.

kurganda üç defin bulunmuştur. Bunlardan ikisi yetişkin, biri çocuktur. Sırt üstü yatar vaziyette olan bu definlerin başları kuzeybatıya çevrilmiştir (Çizim 2.122). Definlerde demir bıçak, 14 adet kemikten yapılmış ok uçları, bronzdan küpe, bronz ok uçları ve kap parçaları bulunmuştur.²²⁵

Çizim 2.122 Osintsevo-3 Mezarlığı 4 no.lu kurgan ve definlerinin planı ve kurgan kesiti (Polosmak, 1987, çiz.46)

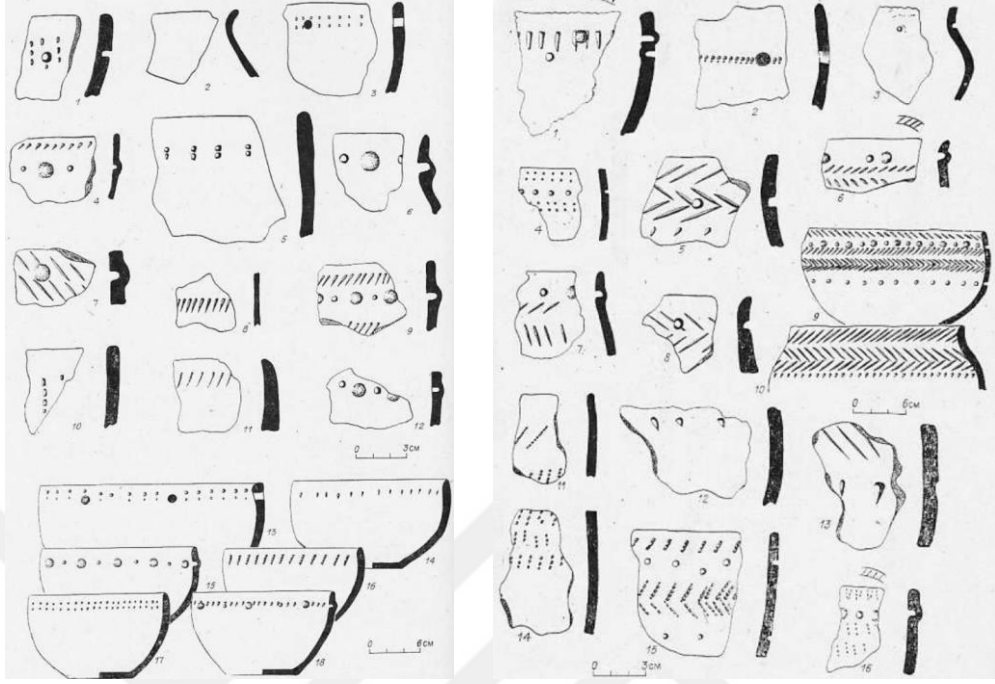
N. V. Polosmak, kurganların tümseğinde kırmızı killi toprak kullanımı Ural çevresinde İ.Ö. 7. yüzyılda Sakalarda, bununla birlikte Ural civarındaki Sarmat ve Savramatlarda bilindiğini belirtmiştir. K.F. Simirnov'a göre kırmızı killi toprak muhtemelen, güneşi ve ateşi sembolize etmesi için kurgan tümseklerine konulmuştur. Defin törenlerinde ateşin kullanımı, açıkça, bu kütle ilgilidir. Aynı ateş halkası Alandskiy köyünde bulunan Sarmat Kurganı'nda da mevcuttur (İÖ. 6.yüzyıl).²²⁶

Zdvinsk-2 Mezarlığı'nın da Bolşereçenskaya Kültürü'yle ilgili olduğu düşünülmektedir. Buralardaki en yaygın keramik, altı düz ve çömlek tipidir (Çizim 2.123). Bolşereçenskaya keramikleri genelde bezemesizdir; ancak bezemenin var olduğu kaplarda süsleme, kapların boyun kısımlarında ince bir şerit halinde görülebilmektedir. İki dişli, yatık "V" şeklinde çentikler, dikey çentikler, çentiklerin

²²⁵ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 51,52.

²²⁶ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 54, 55.

altında ya da üstünde uzanan kalın noktalar şeklindeki bezeme bu kültürün kaplarında karşımıza çıkmaktadır (Çizim 2.124).²²⁷

Çizim 2.123 Kargat-4 yerleşimi 1 no.lu meskende bulunan Boşlereçenskaya Kültürü'ne ait keramikler (Polosmak, 1987, çiz.49)

Çizim 2.124 Kargat-4 yerleşimi 2 no.lu meskende bulunan Boşlereçenskaya Kültürü'ne ait keramikler (Polosmak, 1987, çiz.49)

2.2.2.3. Novoçekino Kültürü

Erken Demir Çağı'nda Novoçekino Kültürü'ne ait yerleşim yerleri ve meskenler

Novoçekino 1 ve 3'ün Geç Bronz Çağı'na ait anıtlarında ve Orta Çağ'a ait Kıştovka-2 mezarlıklarındaki kazılarda Erken Demir Çağı'na ait keramikler ortaya çıkarılmıştır. Novoçekino-1 ve 3 yerleşimlerinin yanı sıra Novoçekino-4 şehri de bulunmuştur. Hendeklerle ve iç toprak setlerle kuşatılmış şehir buluntuları Erken Demir Çağı'na tarihlenmektedir.²²⁸

Novosibirsk oblastında yer alan Çeki ve Tarı nehirleri bölgesinde keşfedilen 40'tan fazla yerleşim yeri ve iki şehir Erken Demir Çağı'na tarihlenmekte olup buralarda ele geçirilen malzemelerin Novoçekino ile benzer olduğu tespit edilmiştir. Buralarda

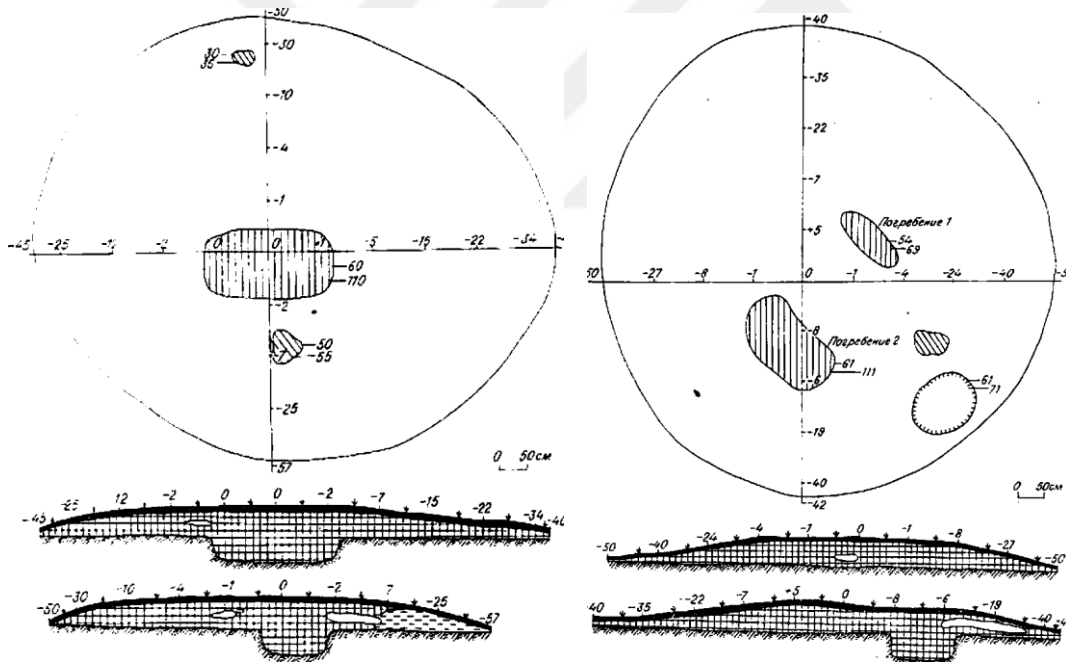
²²⁷ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 56, 57.

²²⁸ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 58,59.

genelde kareye yakın plana sahip olan meskenlerin etraflarının hendekle çevrili olduğu tespit edilmiştir. Her yerleşim yeri 4-15 yapıdan meydana gelmektedir.²²⁹

Erken Demir Çağı'nda Novoçekino Kültürü'ne Ait Mezarlıklar ve Kurganlar

Baraba'nın kuzeyinde, Kıştovka rayonu, Novosibirsk oblastında, Novoçekino köyünün 2 km. kuzeyinde yer alan Novoçekino-2 Mezarlığı Erken Demir Çağı'na tarihlenen tek mezarlıktır. Daha kuzeyde yer alan Vasyuganye'de bu döneme ait mezarlık bulunamamıştır. Novoçekino-2 Mezarlığı²³⁰ ismini Novoçekino isimli köyden almıştır. Novosibirsk oblastında, bahsedilen köyün 2 km kuzeyinde yer alan bu mezarlık, nehir terası boyunca yerleştirilmiş 5 kurgandan oluşur. Orta ölçekli kurganların çapı; 8-14 m, yüksekliği 0,6 m (Bahsedilen yükseklik günümüzdeki toprak seviyesinden ölçülmüştür.) Bütün kurgan tümseklerinde ateş izlerine rastlanmıştır. Bunların altında bir ya da iki mezara rastlanmıştır (Çizim 2.125, 2.126).

Çizim 2.125 Novoçekino-2 Mezarlığı 2 no.lu kurganının planı ve kesiti
(Polosmak, 1987, çiz.54)

Çizim 2.126 Novoçekino-2 Mezarlığı 3 no.lu kurganının planı ve kesiti
(Polosmak, 1987, çiz.55)

N. V. Polosmak'a göre Novoçekino Kültürü'nün defin geleneği oldukça özgündür. Kurgan-1'de dört kişi toplu olarak gömülmüşken, Kurgan-2'de bir erkek cesedi tek

²²⁹ N. V. Polosmak, a.e., 1987, s.59,60.

²³⁰ Novoçekino-2 Mezarlığı için ayrıca bkz. N. V. Polosmak, "Mogil'nik Novoçekino 2 v Severnoy Barabe", *KSİA*, 184, Moskova 1985, s.76-82.

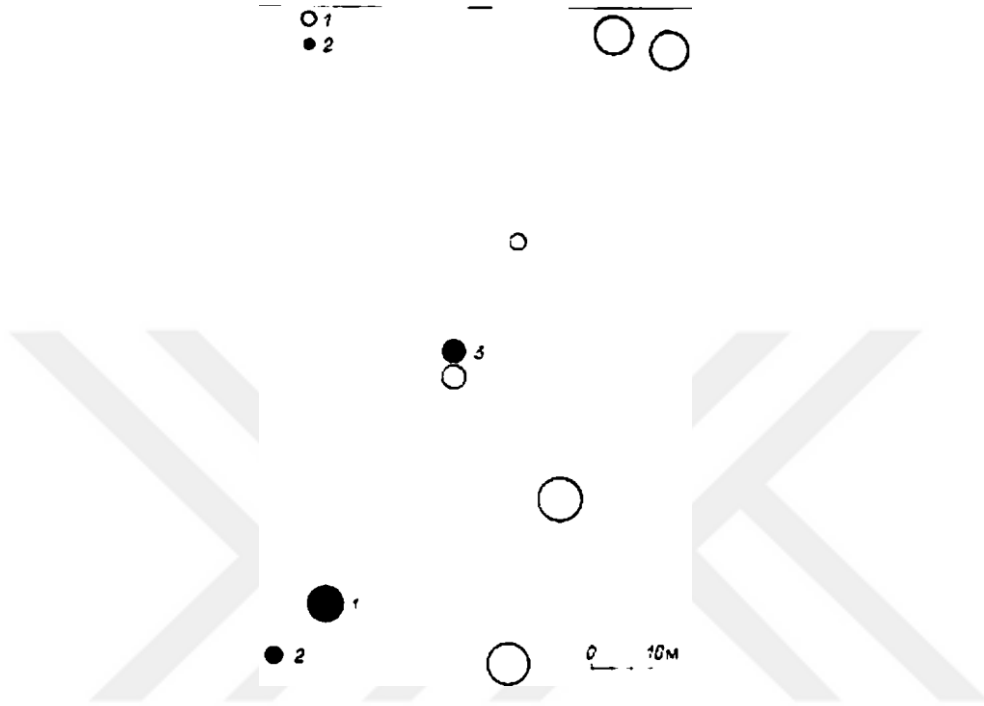
olarak yer almıştır. Üçüncü kurganda ise kadın ve çocuğun defnedildiği iki mezar çukuru vardır. Kurgan-4'te “kenotaf” denilen sembolik lahit, 5'te ise asıl defin yer almıştır. Kurgan-1'in tümseğinde batı Novosibirsk tipi 2 bronz balta, ok uçları, 2 kap vs.; Kurgan-5'te ise bronz ayna, bezekli bir tabak bulunmuştur. Kurgan-1'de yer alan baltalar ve Kurgan-5'teki aynanın uzun süre ateşte kaldığına dair izler vardır. Tümsek üzerinde yer alan eşyalara bakıldığında bunların soygun sırasında buralara atıldığı izlenimi oluşmamaktadır. Kemik ve bronzdan yapılmış ok uçları kafatasının üzerinde bulunmuştur (Kurgan 5). Kurgan 1 ve 2'deki ok uçları cesedin leğen kemiğine ve omuruna saplanmış vaziyette bulunmuştur. Kurgan 1'de “İskit tipi” ok ucu bulunmuştur. Definlerde genel olarak baltaya rastlanmıştır. Hatta Kurgan-3'te çocuk defini yanında dahi balta ele geçirilmiştir. Erkek defininde dişleriyle beraber kunduza ait çene kemikleri tespit edilmiştir. N. V. Polosmak, defin geleneklerini niteleyen tüm bu özelliklerin Novoçekino-2 ile Kamenniy Mıs Mezarlığı'ndaki definler arasında ilgi kurulmasını sağladığını belirtmiştir (P.N. Troitska'ya göre; Kulay Kültürü'nün Novosibirsk versiyonu).²³¹ Novoçekino-2 Mezarlığı'nda çok çeşitli süslemeler göze çarpmaktadır. Bunlar arasında en ilgi çekici olanlar at kafasına benzeyen grifon tasvirleridir (Çizim 2.127). Bilindiği üzere grifon tasvirleri Erken Demir Çağı'nda, özellikle Ukok bölgesinde ve civarındaki proto-Türkler veya Hun dönemi kurganlarında oldukça yaygındır.

Çizim 2.127 Novoçekino-2 Mezarlığı'nda bulunan grifon süsleri
(Polosmak, 1985, çiz.1)

²³¹ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 60, 61, 62, 64, 65, 66.

Bergul Mezarlığı Baraba'da Novosibirsk oblastının Kuybişeva şehrine 30 km kuzeyde yer alır. 10 kurganın bulunduğu (Çizim 2.128) mezarlıkta kurganlardan 3'ü kazılmıştır.

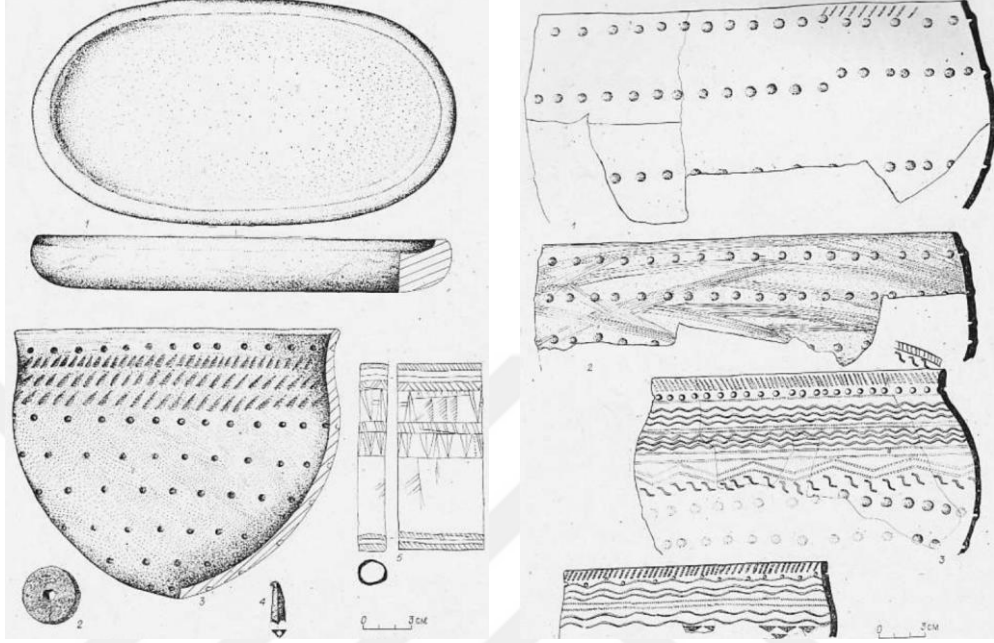
Çizim 2.128 Bergul Mezarlığı planı (Polosmak, 1987, çiz.61)

Kurgan-1'de yer alan keramiklerin Novoçekino Mezarlığı'nın ve Kuzey Baraba yerleşiminin keramikleriyle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bergul Mezarlığı 2 no.lu kurganda İskit tipi ok ucu cesedin kafatasında bulunmuştur. Muhtemelen, defnedilen kişinin ölümüne bronzdan yapılmış, kıvrılmış bu uç yol açmıştır. Bu mezarlığın 3 no.lu kurgandaki kemiklerden anlaşıldığına göre defin kıvrılmış vaziyette gömülmüş olup çukuru güneybatı-kuzeydoğu istikametinde açılmıştır.²³²

Üç kurganın da tümseklerinde ateş izlerine rastlanmıştır. Novoçekino-2 ile Bergul arasında kültürel bağlantı olduğunu düşünmenin mümkün olduğu ifade edilmiştir. Bergul'dan çıkan keramiklerde belirgin bir siliklik göze çarpar. Bir diğer özelliği ise keramiğin inceltmiş olmasıdır (0,3-0,5 cm) (Çizim 2.129). Novoçekino Kültürü'ne atfedilen keramiklerde süsleme, kapların ağız kısımlarında yoğunlaşmaktadır. Buralarda genellikle dalgalı veya zigzag şeklinde uzunlamasına giden çizgiler, kısa çentikler veya kısa çizgiler görülmektedir. Kapların gövdelerinde daha çok

²³² N. V. Polosmak, a.e.,1987, s. 66, 67, 68.

görülmele birlikte nokta şeklinde iri yuvarlaklar, kapların ağız kısımlarında da görülebilmektedir (Bkz. Çizim 2.129, 2.130). Genelde Baraba'nın kuzeyinde Erken Demir Çağı keramikleri tek cinstir. Bu keramiklere benzer olanlara Batı Sibirya'da tayga bölgesinde rastlanmaktadır.²³³

Çizim 2.129 Bergul Mezarlığı definlerine ait buluntular (Polosmak, 1987, çiz.62)

Çizim 2.130 Kıştovka 2a ve Novoçekino-4 yerleşimlerinde bulunan keramikler (Polosmak, çiz.63)

2.2.2.4. Göktürk Dönemi

Orta ve Kuzey Baraba'da Eski Türk (Göktürk) Dönemi Yerleşimleri

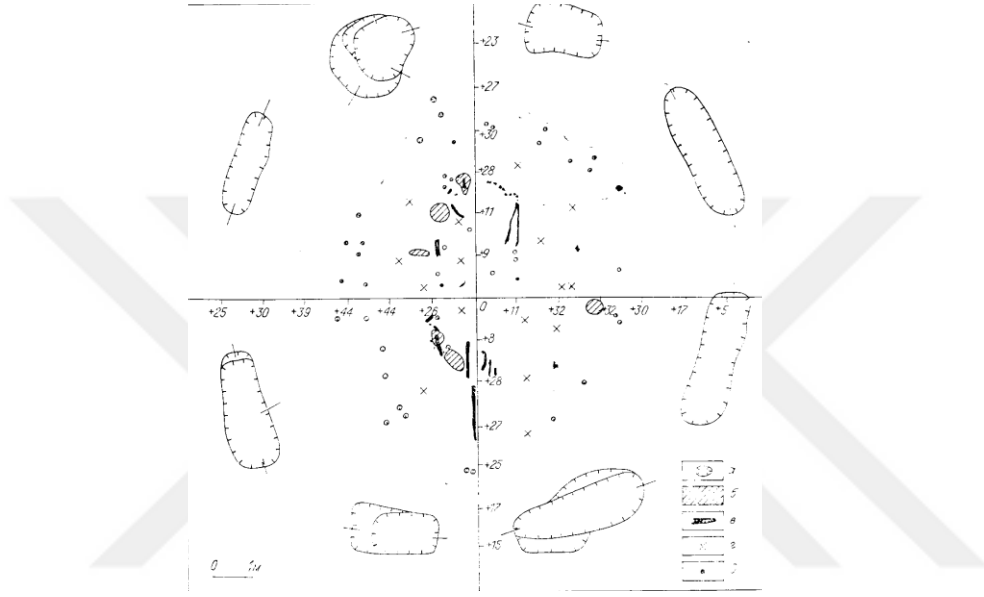
Baraba bölgesinde keramiklere bakılarak yerli halka ait olduğunun tespit edildiği belirtilen iki eski Türk Dönemi yerleşimi (Lojka-4 ve Sadovka) incelenmiştir.²³⁴

Lojka-4: Bu yerleşim yeri Vengerovo köyünün 5 km doğusunda yer alan Lojka Gölü'nün yukarı terasında bulunmaktadır (Vengerovskiy rayonu, Novosibirsk oblasti). Yerleşim 6 meskenden meydana gelmiştir. Yer evleri şeklinde yapılmış olan bu yuvarlak tepeciklerin ortası çukur olup şimdiki yer yüzeyi seviyesinden 40 cm civarında yüksektir. Bunların çapları 6-8 m'dir. Tepecikler daire şeklinde çukurlarla çevrelenmiştir. Bir mesken için açılan çukurun toplam alanı 196 m²'dir (Çizim 2.131). Küçük çapta, derin olmayan çukur yapının inşası kolay olmuştur. Plan üzerinde çukurlar yaklaşık 6 m çapında düzgün bir çember meydana getirmektedir.

²³³ N. V. Polosmak, a.e.,1987, s.68, 70.

²³⁴ V. İ. Molodin-vd., **Baraba v Tyurkskoye Vremya**, Nauka, Novosibirsk 1988, s.124.

İkişer ikişer sıralanmış çukurların gerçek derinliği 13-20 cm, çapı ise 10-15 cm arasındadır. Mesken yurt denilen çadırı hatırlatmaktadır. Su basmanı kilden yapılmış olan meskenin çapının en fazla 8 m olduğu anlaşılmaktadır. Evin ocak kısmı (ateşlik) odanın merkezine yerleştirilmiştir. Kültür tabakasının zayıf oluşu ve az sayıda buluntu, yerleşimin uzun sürmediğini göstermektedir. Çoğunlukla keramikten ve hayvan kemiğinden yapılan ev eşyaları küçük boyutludurlar; ancak Lojka-4 anıtında ahşap kap parçaları da bulunmuştur.²³⁵

Çizim 2.131 Lojka-4 yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1988, çiz.58)

Eldeki verilere dayanarak Lojka-4 yerleşimindeki evin kolay karkas yapısı ve kilden duvarları, silindirik baraka tarzında olan Kızılların (Hakas) evlerine benzediğini düşündürmektedir.²³⁶

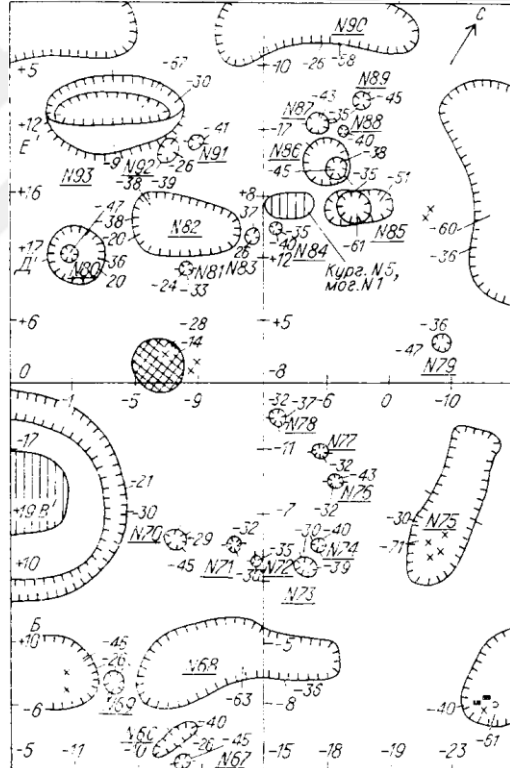
Lojka-4 yerleşiminde yuvarlak dipli, hafifçe yuvarlatılmış kaplar bulunmuştur. Kapların ağız kısımları düz, kenarları ise genellikle taraklı olarak veya çentiklerle süslenmiştir. Lojka-4'te bulunan kaplarda süslemeler kapların boyun ve ağız kısımlarında yani yukarı kısımlarda yer almıştır. Kalın çeperli, koyu renkli keramiklerde bezeme unsurları eğik çizgiler, yivler, çentiklerdir. İncelenen keramiklerin benzerleri N. V. Polosmak'ın ifadesine göre Baraba ve çevresinde görülen Potçevaşkaya Kültürü'nde görülmektedir.²³⁷

²³⁵ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.124-126,128.

²³⁶ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.128.

²³⁷ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.128.

Sadovka: Bu yerleşim yeri Kıştovka rayonunda, Novosibirsk oblastında, Novolojnikov köyünden 2 km güneyde bulunmaktadır. Verilen bilgilere göre burası 8 yer evinden oluşmakta olup Tara Nehri taraçası ve daha geç dönemde yapılmış olan kurganların kenarı boyunca tek sıra halinde yerleştirilmiştir. İncelenen meskenin dış görünüşü dört köşeli olup çok odalı yapı şeklindedir. Yapıyı çevreleyen hendekin genişliği 75-175 cm arası ve derinliği 10-30 cm'dir. İki odalı bir mesken için 285 m²'lik alan kazılmıştır. Mesken içindeki bir odanın alanı 100 m²'yi bulmaktadır. Yapı iskeleti dikey döşenmiş tomruklardan oluşturulmuştur. Tabanı hendekten alınmış, topraktan yapılan meskenin çatısı basitçe yapılmıştır. Birbirinden ayrı yapılmış odalar, birbirlerine geçişle bağlanmıştır. Bu odaların kapladıkları alan 80-100 m² arasındadır. Ocak kısmı odaların merkezinde yer almıştır. Giriş hiçbirinde nehir tarafından değildir. Sadovka'daki ev karkas tipinde bir evdir (Çizim 2.132).

Çizim 2.132 Sadovka yerleşimi 1 no.lu meskenin planı (Polosmak, 1988, çiz.60)

Benzer konstrüksiyondaki yapıların Sibirya'nın yerli nüfusunda son derece yaygın olduğu da ifade edilmiştir. Kültür tabakasının zayıf oluşu ve az sayı da buluntu yerleşimin uzun süre var olmadığını göstermektedir. Verilen bilgiye göre burada bulunan iki bütün kap yerleşimin aniden terk edildiğini ileri sürmeye imkân vermektedir. Kazı yapılmış meskenin batısındaki odada içi cürufulla doldurulmuş bazı

gereçlerin, hayvan kemikleri ve keramik parçalarının konulduğu mutfak kısmı sayılabilecek çukur bulunmuştur. Yine aynı odada birkaç döküm kalıbı ve eritme potası parçaları bulunmuştur. Anlaşıldığı üzere burada metal eritilmiştir. İncelenen yapılarda buna benzer olanına daha önce rastlanmamıştır.²³⁸

Sadovka'daki keramikler arasında iki sağlam kap dikkat çekicidir (Çizim 2.133). Bu kapların hamurları oldukça kaliteli olup bunların özenle hazırlandıkları anlaşılmaktadır. Hafif sivri veya yuvarlak dipli keramiklerin ağızları düzdür. Kapların dip kısımlarından yukarı doğru geçiş özenle yapılmıştır.

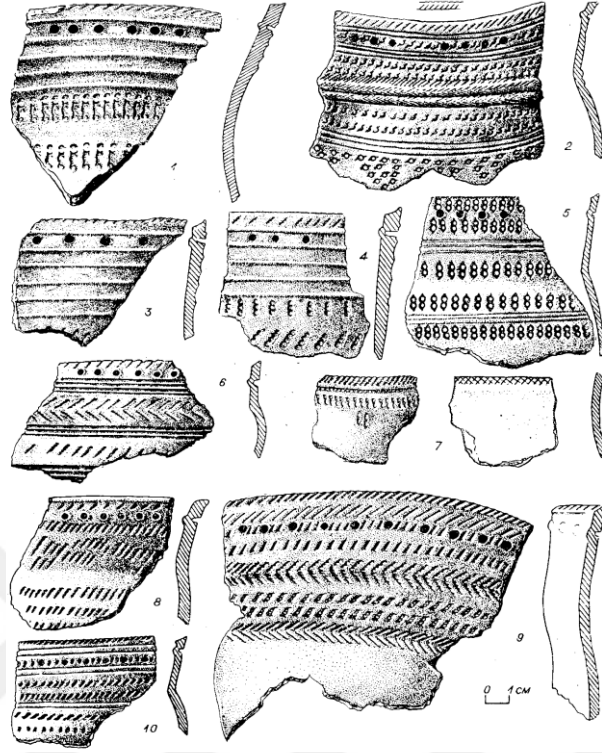

Çizim 2.133 Sadovka yerleşimine ait kaplar (Polosmak, 1988, çiz.62)

Bu yerleşimdeki kaplarda da bezeme, Lojka-4'te olduğu gibi üst kısımlarda görülmektedir. Süslemeler ağız-boyun bölgesinde yoğunlaşmış olup gövdeye de kaymıştır (Bkz. Çizim 2.133). Buralar çentiklerle ve bordürlerle bezenmiştir. Kapların ağız kısımları çukurlarla vurgulanmıştır. Kaplardaki süslemeler çentik şeklinde veya figürü andıran bezemeler görünümündedir. Bazı kaplarda bezemeler eğik veya düz çentiklerin yanında yatık "V" şeklinde yapılmıştır (Çizim 2.134). N. V. Polosmak, Lojka-4 ve Sadovka yerleşimindeki keramiklerin benzerliğini, keramiklerden yola çıkarak iki yerleşimin de Potçevaşkaya Kültürü'ne ait olduklarını

²³⁸ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.126, 127.

ifade ettikten sonra Potçevaşkaya Kültürü ile bu keramikler arasında bazı farklılıklar olduğunu da vurgulamıştır.²³⁹

Çizim 2.134 Sadovka yerleşimine ait kap kacak parçaları (Polosmak, 1988, çiz.63)

Orta Baraba'nın Eski Türk (Göktürk) Mezarlık ve Definleri

Orta Baraba bölgesinin eski Türk (Göktürk) Dönemi mezarları genel olarak üçe ayrılmıştır: Münferit (tekli) kurganlar, kurgan grubu (kurganlı mezarlık) ve kurgansız mezar.

Bazovo-1: V. S. Yelagin tarafından keşfedilip incelenen kurgan Baraba'nın güneydoğusunda (Çulimskiy rayonu, Novosibirsk oblasti) aynı adı taşıyan köyün güneybatı kenarında münferit bir şekilde yer almaktadır.

Bazovo-2: Bu mezarlık da V. S. Yelagin tarafından bulunup incelenmiş olup Baraba'nın güneydoğusunda, aynı adı taşıyan köye 2 km. uzaklıkta ve kuzeydoğusunda yer alır (Çulimskiy Nehri, Novosibirsk oblasti). Karasuk Nehri'ne 250 m. mesafededir.

Vengerovo-1: D. G. Savinov tarafından incelenmiş olan mezarlık T.N.Troitskaya tarafından bulunmuştur. Mezarlığın üç kurganından birisidir. (Diğer ikisi Bronz

²³⁹ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.128,129.

Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na kadar farklı olan dönemlere aittir.) Mezarlık Vengerovo köyünün güneydoğu kısmında yer almaktadır.

Hodunekovo: Orta Baraba'da Om Nehri'nin sağ kıyısında Vengerovo köyünün güneybatısından 3 km uzaklıkta nehir terasında bulunan münferit kurgandır.

Tek kurganlar yaklaşık 10 cm çapında ve 30 cm ila 1 m'ye kadar değişen yüksekliklere sahiptir. Vengerovo-1 ve Hodunekovo'da olduğu gibi müferit kurganlardan bazıları tek bir define sahipken, Bazovo-1 ve Bazovo-2'de olduğu gibi bazen de iki define sahip olmuştur. Kurganların merkezlerine yerleştirilen mezarlar dikdörtgen biçimine sahip olup kuzeydoğu, güneybatı veya Vengerovo-1'de olduğu gibi batı-doğu çizgisinde yerleştirilmiştir. Tespiti mümkün yerlerde definlerin uzanmış durumda, sırt üstü yatar vaziyette yer aldıkları görülmüştür. Ölülerin başları kuzeydoğu yönüne çevrilmiştir; ancak Vengerovo-1'deki defin batı yönüne döndürülmüştür.

Bazovo-1 Kurganı'nın 2 no.lu mezarında bazı nesnelere birlikte karmaşık yapılı bir yaya ait kemik bağlantı parçaları bulunmuştur. İki yan orta bağlantı parçaları, bir ucundan sivriltilmiş hafif dış bükey kemik levha şeklindedir. A. A. Gavrilova'nın sınıflandırmasına göre bu yay, Katanda tipine uygun düşmektedir.²⁴⁰ Yağmalanmış Bazovo-1,2, Hodunekovo kurganlarında at kafatası ve kemiklerine rastlanmıştır. Bu kurganlarda insanlar atlarla birlikte gömülmüştür.²⁴¹

Preobrajenka-3: Preobrajenka köyünden 4 km uzaklıkta ve Omi Nehri'nin sağ kıyısında akarsu terasının kenarında bulunan bu anıt (Çanovskiy rayonu- Novosibirsk oblasti) V.P. Leşavova tarafından keşfedilmiştir. Ancak incelemesini T.N. Troitskaya, L.İ. Kopitavaya ve B.İ. Molodin yapmışlardır. Sıkışık bir düzende yerleştirilmiş 5 kurgan Göktürk Dönemi'ne aittir (Çizim 2.135).²⁴²

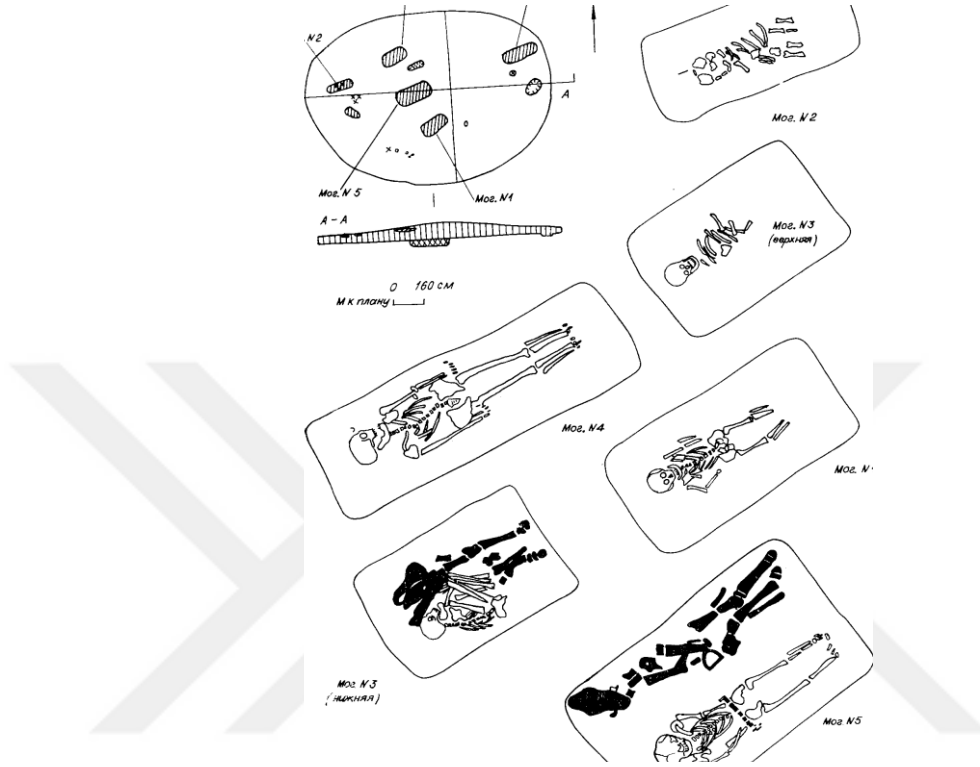
Preobrajenka-3 Mezarlığı'nda yer alan Göktürk Dönemi'ne ait kurganların temel yapısal özellikleri kendi içerlerinde benzerdir. Dikdörtgen forma sahip sığ mezar çukurları genelde güneydoğu-kuzeybatı yönünde konumlandırılmıştır. Bu mezarlıktaki eski Türk Dönemi'ne ait kurganlarda bir defin mutlaka kurganın merkezinde yer almıştır. Definler çoğunlukla sırt üstü uzatılmış bir şekilde ve başları güneybatı istikametine çevrilmiş haldeydiler, ancak bu mezarlardan iki tanesinde (12

²⁴⁰ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.82,83.

²⁴¹ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.76, 82.

²⁴² V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.75.

no.lu kurganın 1 no.lu mezarı ile 30 no.lu kurganın 3 no.lu mezarı) cesetler kıvrılmış pozisyonda bulunmuştur. Bu pozisyonda defnedilme, Batı Sibirya'nın güneyinde Bolşereçenskaya Kültürü ve Bronz Çağı'ndan bu yana uygulanan eski bir geleneğin devamı niteliğindedir.²⁴³

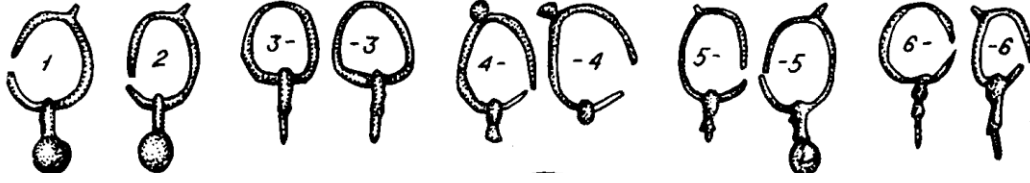
Çizim 2.135 Preobrajenska-3 Mezarlığı 30 no.lu kurganın planı, kesiti ve mezar planları (Polosmak, 1988, çiz.33)

Preobrajenka-3 Mezarlığı'nda yer alan 3 mezarda (12 no.lu kurganın 4 no.lu mezarı, 4 no.lu kurgan; 30 no.lu kurganın 3 ve 5 no.lu mezarları) ata ait uzun ayak kemikleri ve kafatası bulunmuştur. Bu definlerde bazen ölüye ait küpe, keramik vs. gibi eşyalar da bulunmuştur. Küpeler tahrip olsa da üst kısmı çıkıntılı, alt kısmı yuvarlak sarkıt şeklinde bir form arz eder (Çizim 2.136). Preobrajenka-3 anıtında bulunan alt kısmı halka ile lehimlenen küpe, en geç VIII. yüzyılın başına tarihlenen, Pencikent'te bulunmuş küpelerle kıyaslanabilir.

Kurganların merkezinde yer alan kişiler eşyalarıyla gömülmüştür. Bunlar toplumda önemli mevkiler elde etmiş kişilerdir. Çocuk definlerinde ise çoğunlukla eşyalara rastlanmamıştır.²⁴⁴

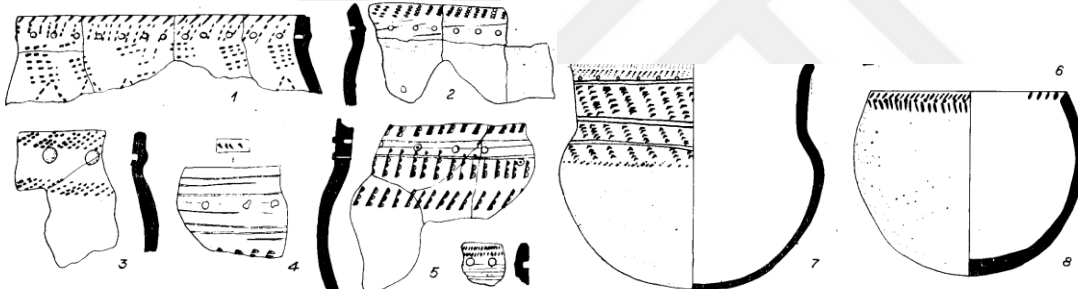
²⁴³ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.76,77.

²⁴⁴ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.78,79,85.

Çizim 2.136 Preobrenka-3 anıtında bulunan küpeler (Polosmak, 1988, çiz.1-8)

Preobrajenka-3 anıtında bulunan keramikler önemlidir; çünkü keramik yalnızca burada tespit edilmiştir. N. V. Polosmak'a göre keramik eserler yerel halka ait nesnelere olup bunların benzerleri Potçevaşkaya Kültürü'nün eski şehir ve yerleşimlerinde görülmektedir. Bazı kurganların içlerinde tespit edilen keramiklerin süsleme bakımından aynıkları kurgan tepeliklerinde toprağa batmış halde bulunmuştur (Çizim 2.137, 2.138). Süsleme motifleri inci dizileri, yatay çekilmiş üçgen, baklava, ay biçimi, yarım dairesel çizgiler vs.'den meydana gelmiştir. Bu desenler çoğunlukla kabın boyun kısmına eğik ya da zikzaklı hat şeklinde yerleştirilmiştir.²⁴⁵

Çizim 2.137 Preobrenka-3 Mezarlığı'nda, kurganların tümseklerinde bulunmuş keramik parçaları (Polosmak, 1988, çiz.35)

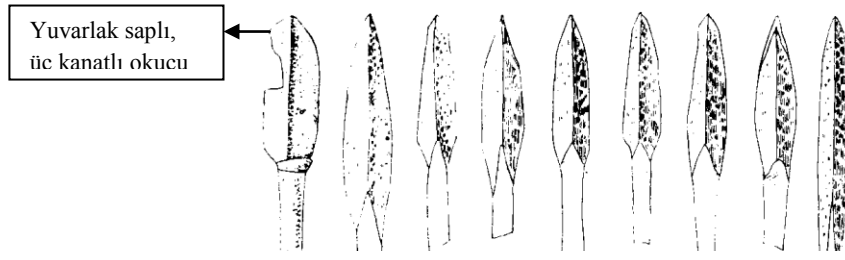
Çizim 2.138 Preobrenka-3 Mezarlığı'nda, kurganlarında bulunmuş bazı keramik kaplar (Polosmak, 1988, çiz.35)

Preobrajenka-3'te farklı kurgan ve definlerde eski Türklere ait 23 kemik, 2 demir ok ucu bulunmuştur. Bunların arasında yer alan demirden yapılmış üç kanatlı yuvarlak saplı olanı dikkat çekicidir (Çizim 2.139). Benzer ok uçları Hodunekovo Mezarlığı'nda da tespit edilmiştir.²⁴⁶ Preobrajenka-3'te at koşum takımına ait çıkıntılı ve düz saplara sahip üzengiler, gemler, kemik ve demirden yapılmış kolan tokaları bulunmuştur. Kolan tokaları arasında hayvan boynuzunun enlemesine kesilmesi sonucu yapılanı dikkat çekicidir. Kolan tokaları dışında düz tabanlı, yatay

²⁴⁵ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.79.

²⁴⁶ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.81.

dikdörtgen ve yuvarlak formda, alt kısmında yatay dikdörtgen açıklık olan kemer tokaları da tespit edilmiştir.²⁴⁷

Çizim 2.139 Preobrejenka-3 Mezarlığı'nda bulunan ok uçlarından bazıları (Polosmak, 1988, çiz.36, 1-9)

Turunovka-3A: Kurgansız bu mezar Turunovka köyünün güneybatısından 2 km uzaklıkta yer almaktadır. Turunovka-1 anıtından 60 km uzakta kalan mezar, Kam Nehri'nin sağ kıyısında bulunmaktadır. Turunovka-3,4 yerleşim yerlerinin kazısı sırasında eski Türk Dönemi'ne ait, kurganı olmayan 3 defin tespit edilmiştir.²⁴⁸ 1 no.lu define ait mezar çukurunun ölçüleri 2,0 x 0,7 x 0,3 m'dir. Sırt üstü yatırılmış definin başı kuzeybatı istimaketine doğru çevrilmiştir. Bu define demirden yapılmış malzemeler dikkat çekicidir. Bunların arasında üç kanatlı ok uçları²⁴⁹, ahşap kını tespit edilebilmiş kılıç, bir tür çapa aleti ve bıçak bulunmuştur. Ayrıca demir göbekli, bronz plakalı, deri kısmı parçalanmış kemer de bulunan nesnelere arasındadır. Bu mezarda bütün alanı kaplayacak şekilde döşenmiş huş ağacı kabuğundan döşeme parçaları da tespit edilmiştir.²⁵⁰

Sopka-2: Mezarlık, Orta Baraba'da Tartas Nehri'nin Om Nehri'ne döküldüğü yerde bulunmaktadır. Paleolitik dönemden Geç Orta Çağ Dönemi'ne kadar definlerin yer aldığı mezarlıkta Göktürk Dönemi'ne ait definler de vardır.²⁵¹ Sopka-2 Mezarlığı'nda bulunan gemin yanı sıra bu mezarlıkta, Preobrajenka-3 anıtında var olan kemer tokalarından farklı görünümde tokalar bulunmuştur.²⁵²

N. V. Polosmak'a göre, araştırılmaya tabi tutulan komplekslerde yerli olduğu kadar buraya getirilmiş unsurlardan da söz etmek mümkündür. Definin kıvrılmış bir vaziyette olması ve güney batıya yöneltilişi, gelişmiş keramik geleneği, cesetle

²⁴⁷ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.82,83.

²⁴⁸ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.76.

²⁴⁹Turunovka-3 Mezarlığı'nda bulunan üç kanatlı ok uçları Avrasya bölgesi ve özellikle Altay-Sayan bölgesi Eski Türk Dönemi eserleri için tipiktir. Bkz. V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.81.

²⁵⁰ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.79.

²⁵¹ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.76.

²⁵² V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.83,84.

gömülmüş eşyalar -kemik ok uçları, dikey delikleri olan çingirak şeklindeki küçük çan- dâhil yerli defin geleneğine ait sayılmıştır. Diğer her şey -atın gömülmesi, kemer takımı ve süslemeleri, at koşum takımı detayları, küpeler, kemik tokalar, düğüm çözmeye yarayan nesnelere vs.- güney kökenlidir. Bu yeni öğelerin taşıyıcıları, Orta Baraba rayonuna VIII. yüzyıl ortalarında ilerleyen, çoğunlukla Altay bölgesinden gelmiş, yerli nüfusla karışan (Türk veya Türklerle ilişkili) grupların temsilcileridir.²⁵³

2.3. Noin-Ula (Moğolistan)

2.3.1. Noin-Ula'da N. V. Polosmak'tan önceki çalışmalar

1912 yılında Moğolistan bölgesinde altın arama çalışmaları yapan "Mongolor" firmasının teknisyeni A.Y. Ballod, Noin-Ula Dağlarında Eski Çağ Dönemi'ne ait mezarlar bulmuştur. Başlangıçta bunları dağ kalıntısı sanan Ballod altın arama yöntemleriyle burada yaptığı sondaj sonucu kumaş, altın, bronz, demir ve yeşim taşından eşyaların keşfi mümkün olmuştur. A.Y. Ballod durumu İrkutsk'ta yer alan "İmparatorluk Rus Coğrafya Topluluğu Doğu Sibiry Bölümü"ne haber vermiş; ancak Rus Coğrafya Cemiyeti, Peterburg Bilimler Akademisi ve Moskova Arkeoloji Cemiyeti gibi kurumların, D.N.Anuçin, V.V.Radloff vs. gibi bilim adamlarının haberdar olmasına rağmen uzun bir süre bölgeye araştırmacı gelmemiştir ve A.Y. Ballod çalışmalarını kendisi yürütmüştür. Daha sonra P.K. Kozlov ve ekibi (Rus Coğrafya Topluluğu Moğol-Tibet ekspedisyonu) bugünkü adıyla Ulan Batur'a (eski adıyla Urga'ya) gelmiştir (1 Ekim 1923). P.K. Kozlov bölgede pek çok Eski Çağ kurganı olduğunu öğrenmiştir. Bu bölgede, (Noin-Ula Dağlarında, Urga yöresinde) 200'den fazla böyle kurgan bulunmuştur. 3 farklı kazı yapıldıktan sonra ekibe, Rusya ve Ermitaj Müzelerinden profesyonel arkeologlar olan Sergey Aleksandroviç Teplouhov ve Grigoriy İoifoviç Borovka gönderilmiştir. Noin-Ula kurganlarıyla ilgili en kapsamlı çalışma S.İ. Rudenko tarafından yapılmıştır.²⁵⁴ 1927 yılında Moğol Bilim

²⁵³ V. İ. Molodin vd., a.e., 1988, s.86.

²⁵⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, "Po Stopam P.K. Kozlova (İssledovaniye 20-Ogo Noin-linskogo Kurgana, Mongoliya)", **Vestnik Rossiyskogo Gumanitarnogo Nauçnogo Fonda RGNF 3(48)**, Nauka, Moskova 2007, s. 214.; N. V. Polosmak-vd., **Dvadsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan**, İnfolio, Novosibirsk 2011, s.10-14.; Ayrıca bkz. N. V. Polosmak-vd., "Raskopki Kurgana Hunnu v Gorah Noin-Ula, Severnaya Mongoliya" **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii i Etnografii SO RAN**, C. XII, 1.Kısım, Novosibirsk 2006, s.460-462.

Komitesinin görevlendirmesiyle A. D. Simukov iki kurganın kazısını gerçekleştirmiştir.²⁵⁵ Rus arkeologlar dışında Moğol arkeoloğu T.Dorjsuren Noin-Ula kurganları içerisinde (50-51 no.lu kurganlarda) 1961-1964 yılları arasında çalışmalar yürütmüştür.²⁵⁶

2.3.2. Noin-Ula'da N. V. Polosmak'ın Çalışmaları

Yukarıda zikredilen çalışmalardan sonra Noin-Ula kurganlarında yapılan ilk çalışmalar Moğolistan Arkeoloji Enstitüsü'nün de katılımıyla N. V. Polosmak ve ekibi tarafından 2006 yılında başlamıştır.²⁵⁷ Elde edilen buluntuların restorasyonu Novosibirsk'te gerçekleştirildikten sonra bütün nesnelere 2008 yılı sonbaharında Moğolistan'a geri getirilmiştir.²⁵⁸ Bahsedilen çalışmalar 2013 yılına kadar devam etmiştir.²⁵⁹

2.3.2.1. Noin-Ula Mezarlığı

Mezarlığın Genel Tanımı ve Konumu

Noin-Ula Mezarlığı Moğolistan'ın kuzey bölgesinde, Ulan Batur'a 120 km uzaklıkta, deniz seviyesinden 1500 m yüksekte ormanlık alanda Gudjirte, Tszurumte ve Sutszuke adlarıyla bilinen birbirine komşu yerlerde konumlandırılmıştır (Bkz. Harita 1.3, Harita 2.2, Resim 2.41). 11 no.lu kurgan Sutszuke Mezarlığı'nın doğu grubunda, N. V. Polosmak'ın incelediği diğer kurganların dışında kalmaktadır. Kurganın araştırma ve incelemeleri 2011 yılında yapılmıştır (Çizim 2.140). 22 no.lu kurgan Sutszuke Mezarlığı'nın merkezi kısmında, 20 no.lu kurganın 100 m güneybatısında yer almaktadır. 20 no.lu kurgan ise Sutszuke'de kuzey yamaçta yer almaktadır. Çalışmaları 2009 yılında yapılan 31 no.lu kurgan Noin-Ula Mezarlığı'nda merkezi bir konumda²⁶⁰ 20 ve 22 no.lu kurganların güneyinde, kalabalık kurgan grubunun içerisinde bulunmaktadır.

²⁵⁵ N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s.49.

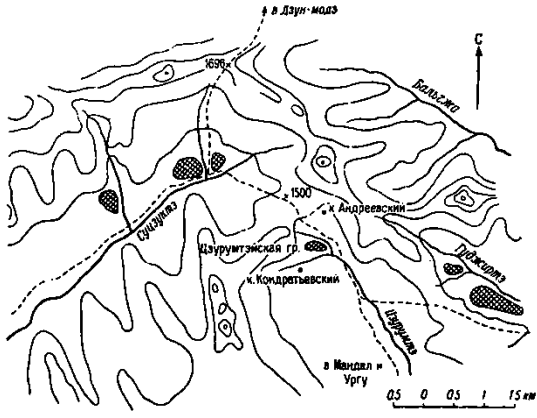
²⁵⁶ N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s.50.

²⁵⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.214.

²⁵⁸ N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s.50.

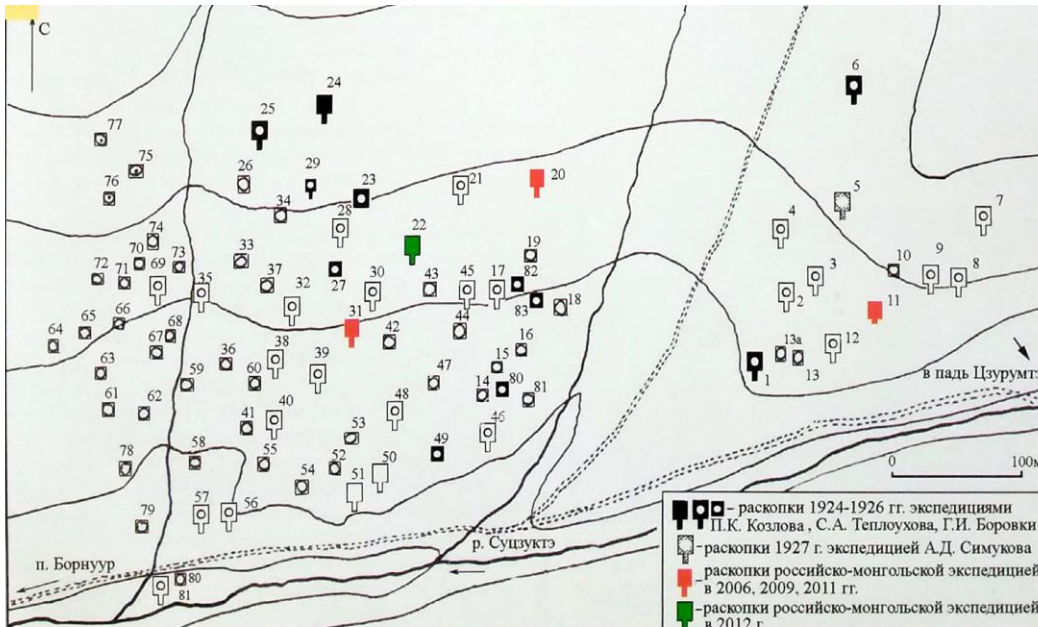
²⁵⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **Kurganı Sutszuke**, İnfolio, Novosibirsk 2015, s.6.

²⁶⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, s.5, 9, 16,28; N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.215.

Harita 2.2 Noin-Ula Mezarlığı'nı gösteren genel harita (Sutzukte, Tzurumte, Gucirte mezarlık planları (Rudenko, 1962, çiz.2))

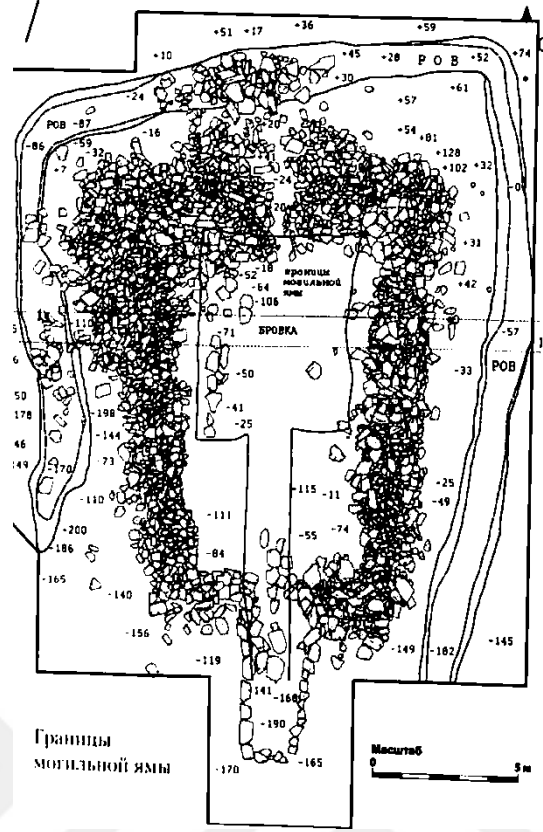
Resim 2.41 Sutzukte Nehir Vadisi'ne bakış (Polosmak-Bogdanov, 2011, res. 2)

Çizim 2.140 Noin-Ula Mezarlığı (Kırmızı renkliler 2006-2011, yeşil renkli ise 2012 yılında kazılmıştır.) (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo II)

Mimari

Kurgan 11: Bu kurgan, Eski Çağ'da soyguna maruz kalmış olup üzerinde 3,5 m çapında bir delik tespit edilmiştir. Dikdörtgen biçimli toprak platforma sahip kurgan kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır. Toprak platform, irili ufaklı taşlardan oluşan bir çitle çevrelenmiştir (Çizim 2.141). Kurganın toprak üstü yapısı 15,5 x 13,5 m'dir. Taş çitin kuzey tarafında yağmacıların faaliyeti sonucunda taşlardan bir yığın oluşmuştur. Dromos, (uzunluk 5 m, genişlik 1,5m) kontur olarak iri taşlardan meydana gelmiş olup güneyden başlayarak mezar istikametine doğru gitmektedir (Resim 2.42).

Çizim 2.141 11. Noin-Ula Kurganı planı (Polosmak-Bogdanov, 2015,Tablo II)

Kurganı üç taraftan, ölçüleri her yönden aynı olmayan küçük bir hendek çevrelemiştir. Hendeğin ölçüleri; genişlik 0,7-1,2 m, derinlik ise 0,15-0,65 m arasında değişmektedir. N. V. Polosmak, genelde Hun kurganlarında taş çitin iç sınırlarının mezar çukurunun da sınırlarını meydana getirdiğini, ancak 11 no.lu kurganda mezar çukurunun taş çitin yarısı kadar yer kapladığını belirtmiştir. Yani bu durumda anıtın yer üstündeki yapısı olan kurgan kısmı mezar çukurunun ve dromosun alanını oldukça aşmıştır. Mezar çukuru taş çitin kuzey kısmında yer almıştır; güneyde ise dromos vardır (Bkz. Çizim 2.141, resim 2.42). Dromosun dibinde kalınlığı 30 cm'i aşmayan üç tomruk bulunmuştur. Muhtemelen mezar çukurunun dibine bunların yardımıyla ahşap konstrüksiyon ve cesetle birlikte tabut da indirilmiştir.

Resim 2.42 11.Noin-Ula Kurganı'na güneyden kuzeye doğru bakış (Dromos tarafından)
(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.3)

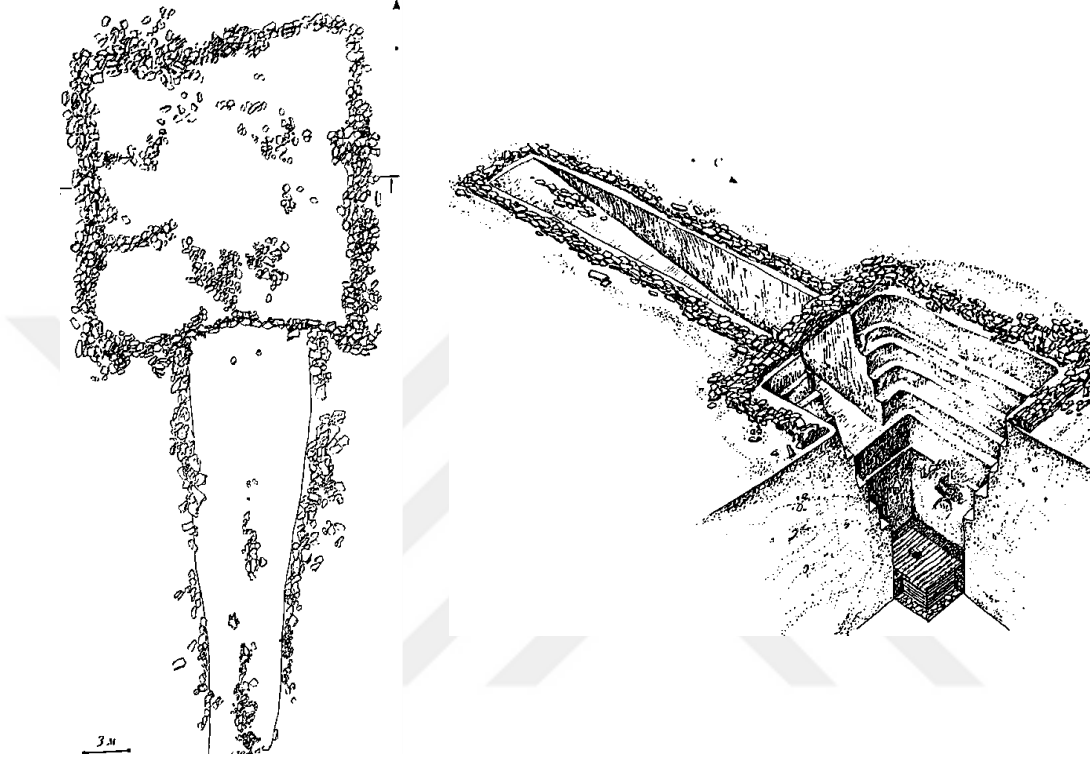
Mezar çukuru 5 dar kademe halinde kazılmış olup bunlar büyük basamaklar şeklinde görünümüne sahiptir. Üst kısmı 5 x 6,5 m, alt kısmı ise 2,5 x 3,5 m olarak ölçülmüş olan mezar çukurunun ortasında, yağmacıların açtığı büyük huni şeklinde bir delik vardır.²⁶¹

Kurgan 20: Bu kurganın çimle kaplı taş çiti neredeyse kare olup 18 x 17 m'dir. Bu çit Dört Yön mefhumuna uygun yerleştirilmiştir. 17,5 m uzunluktaki dromos mezara açılan bir koridordur. Dromos başta yaklaşık 9 m, sonda ise 3 m genişliğindedir. Bu koridor dağın tepesine, güneye yönelmiştir. Dromosun yüksekliği en fazla 0,5 m'dir.

2006 yılında başlayan ilk etap çalışmalarında defin yapısının üst kısmıyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Buna göre; mezar alanını çevreleyen yüksekliği yaklaşık 1 m olan çim kaplı taşlardan oluşan çit açılmış ve temizlenmiştir. Taş çitin içindeki alan duvarlarla doğu-batı istikametinde üç bölüme ayrılmıştır (Çizim 2.142). Taş bölmeler, 5,5-6 m derinliğe kadar inmektedir. Kurganın alt sınırları ve mezar çukurunun üst kenarları (18 x 17 m) kurgan yapısı ile uyumludur. Üst alanda yer alan taş çit çukurun üst sınırlarına tam oturmaktadır. Kurgan çukuru, kazısı yapılan diğer Noin-Ula kurganları gibi kademeli olarak (büyük basamaklar şeklinde) kazılmıştır.

²⁶¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.g.e., 2015, s.9, 11, 12.; 11. Noin-Ula Kurganı için ayrıca bkz. N. V. Polosmak-vd., "Raskopki Kurgana № 11 v Padi Sutszuke (Noin-Ula, Severnaya Mongoliya)" **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materialn İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN, C. XVII, Novosibirsk 2011, s.226-228.**

Çukurun doğu ve batı yönlerindeki basamaklar daha belirgin ve geniştir. Bahsedilen basamaklar 14,40 m derinliğe kadar inmektedir (Çizim 2.143). Devamında oluşturulan mezar duvarları diktir. Her basamakta taş örtü yer almışken, son basamakta bu örtü tespit edilememiştir; burada kum bulunmuştur. Yaklaşık 10,5 m derinlikte kumun yerini killi toprak almaktadır.²⁶²

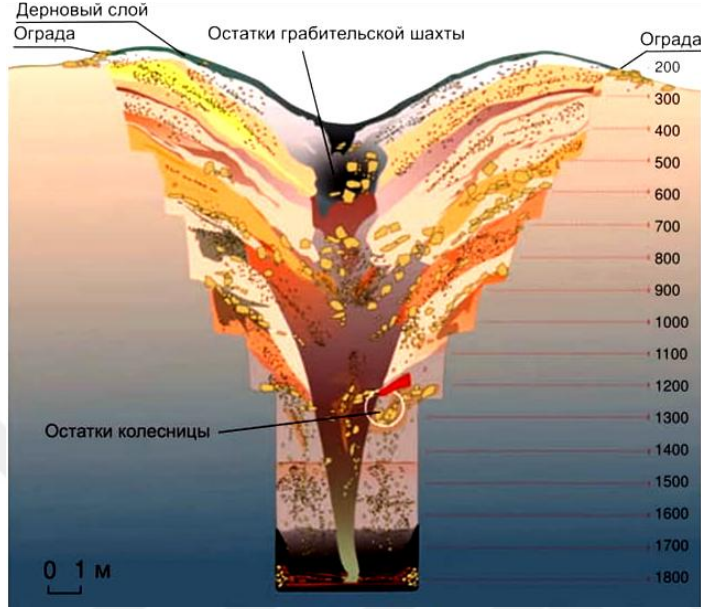

Çizim 2.142 20.Noin-Ula Kurganı'nın planı **Çizim 2.143** 20.Noin-Ula Kurganı'nın rekonstrüksiyonu
(Polosmak-Bogdanov, 2011, Tablo VI) (Polosmak-Bogdanov, 2011, çiz.2.59)

Mezar çukurunun doğu ve batı duvarlarında karşılıklı duran küçük nişler muhtemelen kurganın inşası ile ilgilidir. Dromosa yakın bir seviyede, 9 m derinlikte yer alan bu nişlerin taşıyıcı bir görev üstlenmesiyle dromos seviyesinden aşağıya doğru, çok daha derinlere çukur açılabilmiştir. Nitekim kurganın derinliği 18,35 m'ye kadar inmiştir. Dromos yolunun bittiği noktada köşeleri pahlanmış, dik ve düz duvarlar başlamaktadır. Son basamak dromos uçurumundan sonraya, yaklaşık 12 m derinliğe denk gelmektedir. İlk dört basamak mezar çukuru içerisinde, katmanlar halinde serilmiş, farklı irilikte kayalardan meydana gelen taş döşemeye denk

²⁶² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007,s.214-216.; N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 53. 2007 yılında yayımlanan makalede verilen ölçüler ile 2011 yılında yayımlanan **Dvadtsaty Noin Ulinskiy Kurgan** kitabındaki ölçüler arasında küçük farklılıklar vardır. Makalede 18 x 17 m olan kare platform ölçüsü kitapta yaklaşık 20 x 19 m, 17,5 m olan dromos 17 m olarak verilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 53.; 20.Kurgan'ın kuruluş özellikleri için ayrıca bkz. N. V. Polosmak-
vd.,” İzüçeniye Pogrebal'nogo Soorujeniya Kurgana 20 v Noin-Ule (Mongoliya)”, **AEAE 2(34)**, 2008, s.77-87.

gelmiştir. Dördüncü taş örtüde, dromosun önünde kareye yakın dikdörtgen ek platform vardır (Resim 2.43). Sonuncu basamak 8,5-10,3 m’de yapılmıştır. Mezarın 13 metre derinliğinden ahşap odanın bulunduğu son derinliğe kadar kömür tabakaları görülmüştür²⁶³ (Çizim 2.144).

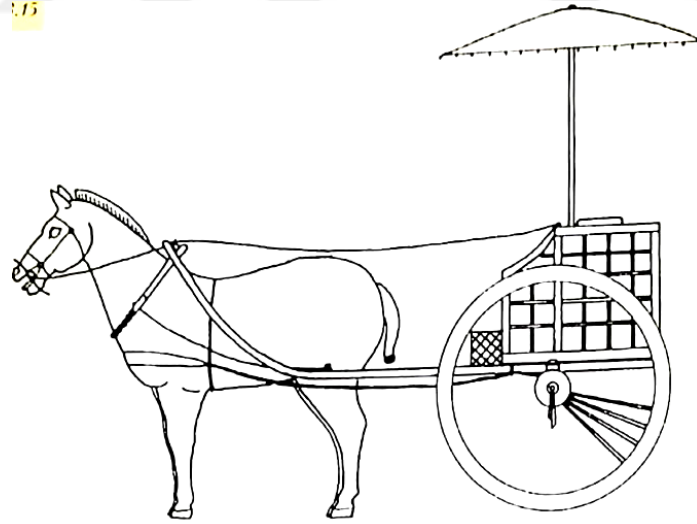
Çizim 2.144 20.Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-vd.,4 (36) 2008, çiz.1)

Resim 2.43 20.Noin-Ula Kurganı'na ait dördüncü taş örtü (Polosmak-Bogdanov, 2011, res. 2.22)

²⁶³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.g.m., 2007, s.217, 218.; N. V. Polosmak vd., a.g.e.,2011, s. 55.

Yağmacıların gerçekleştirdiği tahribat mezarın üst kısmında görülmektedir. Soyguncuların açtığı delik iri taşlarla ve toprakla doldurulmuştur. Bu dolgunun boşaltılması sırasında ise çeşitli madeni nesnelere (bronz kap, altın süs vs.) bulunmuştur. Burada, merkez kısımda tümsek kısmı aşağı doğru çökmüş vaziyettedir (Bkz. Çizim 2.144). Taş çitin içerisinde, kuzey duvarı yanında eski iri taşlardan meydana gelen bir yığıntı tespit edilmiştir. Bu yığıntı derinlere, birinci taş örtüye kadar inmektedir. Muhtemelen bu, hırsızların açtığı soyguncu çukurunun izleridir.²⁶⁴ Mezar çukurunda dördüncü örtü seviyesinde, (yaklaşık 9 m derinlikte) çukurun kuzey tarafında 20’den fazla at, keçi ve koyun kafatasları bulunmuştur. Burada ateş yakılmış, odun kömürleşmiştir.²⁶⁵ 11,6 m derinlikte beşinci ve ayrıca sonuncu olan taş örtünün altında şemsiyeli araba kalıntıları bulunmuştur. Arabanın ipek şerit ve deri kalıntılı şemsiye aksamı, kırmızı ve siyah vernik kaplı iskeleti -kasası, muhtemelen şemsiyenin ya da arabanın çerçevesi- tekerlek parçaları tespit edilebilmiştir. Şemsiye şişlerinin altın yaldızlı uçları, ahşap tekerleklerin ve koltuğun parçaları, farklı bronz parçalar vs. sağlam kalmıştır. Araba yağmacıların açtığı geçit nedeniyle hasar görmüşse de sağlam kalan kısımlardan arabanın konstrüksiyonu çıkarılabildiği.²⁶⁶ (Çizim 2.145)

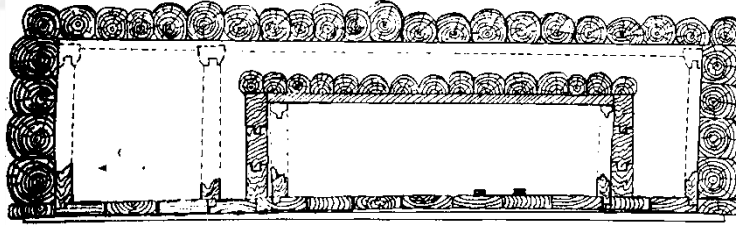
Çizim 2.145 20.Noin-Ula Kurganı’nda bulunan arabanın benzeri olan Çin arabası (Polosmak-Bogdanov, 2011, çiz.3.15)

²⁶⁴ N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 55.

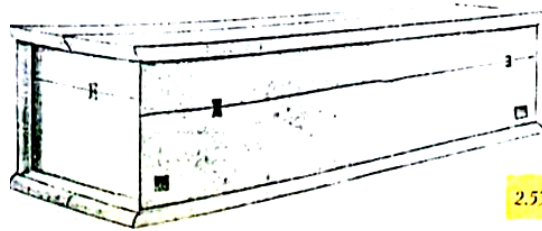
²⁶⁵ N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 56.

²⁶⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.217.; N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 60,61.; 20.Noin-Ula Kurganı’nda bulunan araba hakkında bkz. N. V. Polosmak-vd., “Hanskaya Kolesnitsa iz Kurgana 20 v Noin-Ule (Mongoliya), **AEAE 3(36), 2008**, s.63-69.

20.kurganın defin odası 18,35 m derinliğe yerleştirilmiştir.²⁶⁷ (Çizim 2.146) 6 x 4 m boyutlarında çam kalaslarından yapılmış olan odaya kalın bir kömür tabakasından sonra ulaşılmıştır. Defin odasının üst örtüsü üzerindeki aşırı baskı sonucu çökmüştür; ayrıca örtünün ortasında soyguncuların tahtaları kırmak suretiyle açtıkları gedik vardır. Dış odası dört, iç odası üç kütüğün üst üste gelmesiyle oluşan defin odasının kısa duvarları, uzun duvarlarda yer alan, oyularak meydana getirilmiş yivlere oturtulmuştur. İç ve dış odanın aralarında boşluk yoktur ve bunlar birbirine bitişiktir. İç ahşap odanın yüksekliği en fazla 1,4 m'dir. Odanın tavanı kirişler ve ahşap duvarlar tarafından taşınmaktadır.²⁶⁸ İç odanın çamdan yapılmış tabutu soyguncular tarafından kırılmış olup parçaları sağa sola dağılmış vaziyette bulunmuştur. Bu tabut daha önce bulunan Noin-Ula definlerine ait tabutlara benzemektedir (Çizim 1.147). Defin odasının ahşap duvarları arasında, kuzey kısımda üç adet kırılmış toprak kap, kandil ve kaba kumaş parçaları bulunmuştur. Defin odasının bütün zemini keçe, yün ve üzerine darı çok miktarda darı dökülmüş ipek kumaşlı halı ile örtülmüştür.²⁶⁹ İçerisinde at koşum ve onun, süsleri, lâke kaplı ürünler, dikili ve desenli kumaşlar, elbise parçaları, buhurdan, firketeler, ince altın süsler, çeşitli taşlardan süsler ve boncuklar bulunduğu yapışkan kil tabakası halınının üzerini kaplamıştı.²⁷⁰

Çizim 2.146 20. Kurgana ait defin odası kesiti (Polosmak-vd.,2011, çiz.2.30)

Çizim 2.147 6. Noin-Ula Kurganı'na ait tabutun rekonstrüksiyonu (Polosmak-vd., 2011, çiz.2.53)

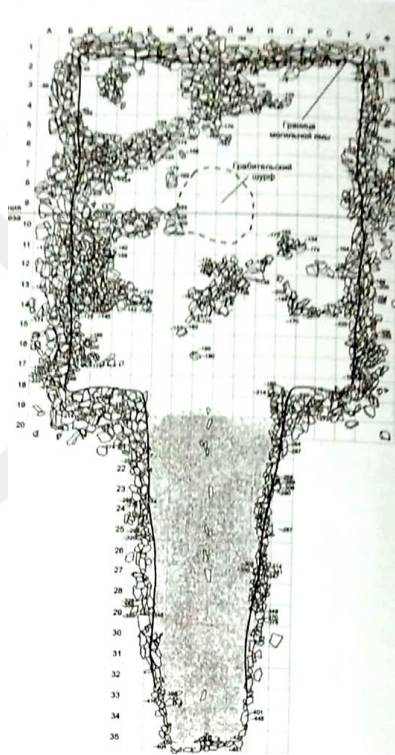
²⁶⁷ **Dvadtsaty Noin Ulinskiy Kurgan** kitabında defin odasının üst örtüsüne 17,85 m derinlikte ulaşıldığı bilgisi yer almıştır. Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 62.

²⁶⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.217.; Defin Odası İçin Ayrıca Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 62,64.

²⁶⁹ N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 64.

²⁷⁰ N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 67.

Kurgan 22: Mezarın üst yapısı kareye yakın dikdörtgen platform olarak 18 x 21 m ölçülerinde, kuzey-güney doğrultudadır. Üst yapıyı çevreleyen, yüksekliği yaklaşık 1 m olan çitin taşları dağılmış haldedir. Ortada 6 m çapında, 4 m derinliğinde, soyguncuların açtığı huni biçiminde bir delik yer almıştır. Taş çitin güney duvarından güney yönünde 0,5 m’den az, alçak bir tümsek şeklinde dromos bulunmuştur. (Dromosun uzunluğu 17 m’dir.) Kurganın yerüstü yapısının iç kısmı toprakla, dromosun üstü ise küçük parçalı taşlarla doldurulmuştur (Çizim 2.148, resim 2.44).

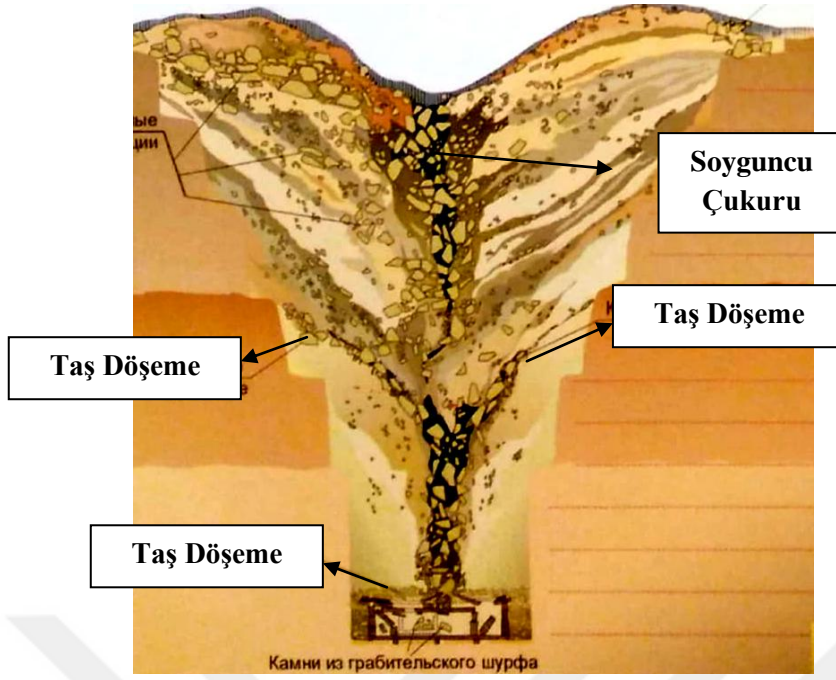

Çizim 2.148 22.Noin-Ula Kurganı'nın planı (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo VI)

Resim 2.44 22.Noin-Ula Kurganı'nın genel görünüşü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.10)

Mezar çukuru direkt olarak çevre duvarından (çit duvarı) başlayarak kurganın bütün alanını kaplamaktadır. Mezar çukuru kademeli olarak basamak şeklinde kazılmıştır. Toplam 5 basamağın olduğu kurganda basamak genişliği en fazla 1,2 m’dir. Her basamağın seviyesinde taştan çeşitli bölmeler (peregorodki) ve döşemeler tespit edilmiştir. 4. basamağın hizasında da 9-10 m derinlikte taş döşeme bulunmuştur. Bölmeler arabanın²⁷¹ bulunduğu mezar dibine kadar gitmiştir (Çizim 2.149).

²⁷¹Bahse konu araba, Çin arabası olarak tanımlanmıştır. Araba hakkında detaylı bilgi için bkz. N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.47-54.; 22.Kurgandan çıkarılan araba için ayrıca bkz. N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, “Kitayskaya Kolesnitsa İz 22-go Noin-Ulinskogo Kurgana”, **Problemi**,

Çizim 2.149 22.Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo X)

Arabanın yer aldığı en dipteki taş örtünün bütün yüzeyi kalınlığı 5-10 cm olan odun kömürü tabakasıyla kaplıdır. Mezar çukurunun bütün alanı 13-13,5 m derinlikte dromosa kadar küçük taş parçalarıyla doldurulmuştur. Soyguncuların açtığı geçit mezarın iç yapısını tümüyle bozmuştur (Bkz. Çizim 2.149). Mezar çukuru 16 m derinliğe sahip olup çukurun duvarları aşağı kısımlarda diktir ve hafif pahlı köşelere sahiptir.

Kurganın mezar çukurundaki batı ve doğu duvarlarında küçük nişler vardır. Aynı nişler dromos boşluğu (uçurumu) seviyesinde de vardır. Nişlere küçük düz taşlar koyulmuştur. Bu nişler, bunların bulunduğu yerde bir kaldıraç sisteminin kurulmuş olabileceğini göstermektedir.

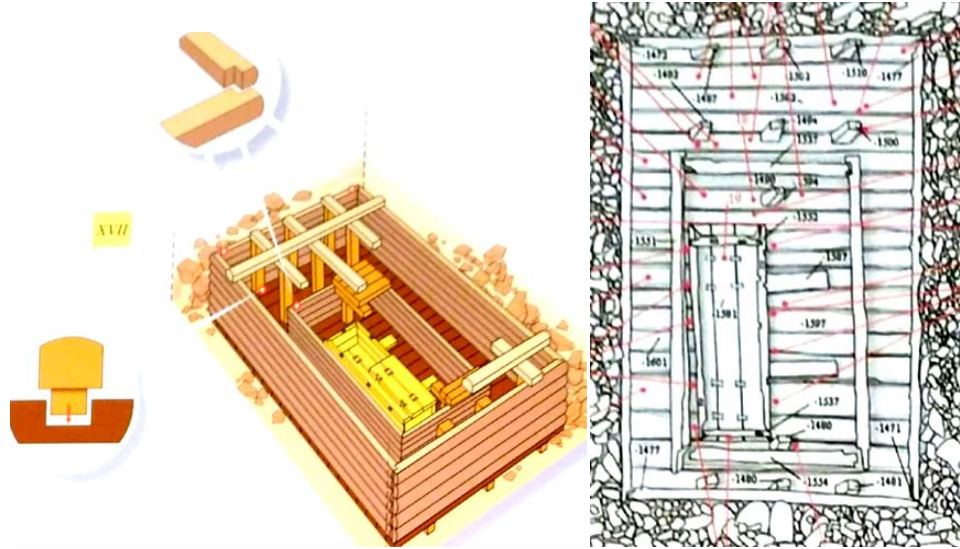
Defin odasının ahşap konstrüksiyonu 14,8 m derinlikte görülmüştür (Çizim 2.150). İç ve dış ahşap odanın üzerinde çamlardan yapılmış 16 yarım tomruktan (Bunların kalınlığı 20 cm'i bulmaktadır.) oluşan sağlam bir ahşap örtü vardır. Bahsedilen tomruklar doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiştir (Resim 2.45, 2.46). Çukurun ölçüleri aşağı tarafta 4,65 x 6,10 m ölçülerindedir. Dış ahşap odanın duvarları 6 yarım tomruktan (Kalınlığı en fazla 30 cm), iç ahşap odanın duvarları ise 4 geniş tomruktan yapılmıştır (15 x 25 cm). Dış ahşap odanın yüksekliği en fazla 1,4 m'dir.

Ölçüleri 3,35 x 5,2 m'dir. İç ahşap odanın yüksekliği ise en fazla 1,1 m'dir. Bu yapının ölçüleri 2,15 x 3,10 m'dir. İç odanın üst örtüsünün (Üst döşeme) tomrukları iç ahşap bölmenin duvarlarına ve taşıyıcı kirişe dayanmıştır. Bu sırada taşıyıcı kiriş de başlıklı üç sütuna (Direğe) yaslanmıştır. Ahşaptan yapılmış bu sütunlar zeminde açılmış oyuklara geçirilmiştir. İç odanın üst örtüsünün (Kalınlığı en fazla 15 cm) sadece 12 kütüğü in situ halinde sağlam kalmıştır (Çizim 2.151, Bkz. Resim 2.45, 2.46).

Resim 2.45 22.Noin-Ula Kurganı'nın dış odasının ahşap örtüsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, çiz.1.14)

Resim 2.46 22.Noin-Ula Kurganı'nın iç odasının ahşap örtüsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, çiz.1.14)

Çizim 2.150 22.Noin-Ula Kurganı'na ait defin odasının yapım şeması (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo XVII)

Çizim 2.151 22.Noin-Ula Kurganı'nın iç ve dış odasının planı (Polosmak-Bogdanov,2015, çiz. XI)

İçteki ve dıştaki ahşap odalar 21 çam kütüğünden oluşan zemine sahiptir. Kütüklerin genişliği 25-30 cm, kalınlıkları 15 cm'dir. Ahşap odaların duvarları ve dış odanın dış taraftan tavanı Eski Çağ'da mavi göl balçığı ile (kille) kapatılmıştır. Bahsedilen kilden defin odasında çok miktarda bulunmuştur. Bu kil zamanla içeriye sızmıştır.

Masif tabut (ölçüleri 0,8 x 2,3 m) neredeyse tamamen iç bölmenin batı duvarına bitişiktir (Bkz. Çizim 2.151). Tabut, enlemesine yatırılmış iki kalas üzerinde durmaktadır. Çamdan yapılmış tabutun kapağı soyguncular tarafından kırılmış ve yerinden oynatılmıştır. Tabutun kapağı, duvarları ve dibi kalın tahtalardan bir araya getirilmiş ve tahtaların ek yerinde "X" şeklinde oyuklar yardımıyla "kelebek" kenetlerle birleştirilmiştir. Kapağın tahtaları tabutun dört duvarını da özel oyuklarda kenetlemek için dört köşeli dişlere sahiptir. Tahtaların dağılmaması için bu dişler ek olarak yuvaya takılan millerle (çubuklarla) birbirine bağlanmıştır. Tabutun kenar duvar tahtaları dört köşeli diş ile uygun oyuklara girmektedir. Ek olarak yan tahtalar her taraftan altışar tane demir çiviler yardımıyla dibe çakılmıştır.²⁷²

Kurgan 31: Kurganın yüzeyi kazı öncesinde çimle kaplanmış olup dikdörtgen bir platform şeklindeydi. 18 x 20 m ölçülerinde olan kurgan, kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir. Yüzeyin temizlenmesinden sonra taş ve kaya parçalarından oluşan dört köşeli çevre duvarı açığa çıkarılmıştır. Çevre duvarı Dört Yön anlayışına uygun yerleştirilmiştir. Dağılmış taş çitin genişliği 1,5 x 2,5 m'dir. Güney duvarından yine güneye doğru alçak bir tümsek (toprak yığını) şeklinde dromos gitmektedir. Uzunluğu 14,5 m olan dromosun etrafı bir dizi taş sırasıyla çevrelenmiştir. Kurganın defin çukuru doğrudan taş çitin iç sınırından başlayarak kurganın bütün alanını kaplamaktadır; bu defin çukuru 13 m derinliğe sahiptir (Resim 2.47). Batı duvarı 4 basamaklı olan kurganın doğu duvarında beş basamak vardır. Bu basamaklar 1 m'ye varan genişliklere sahiptir (Çizim 2.152).

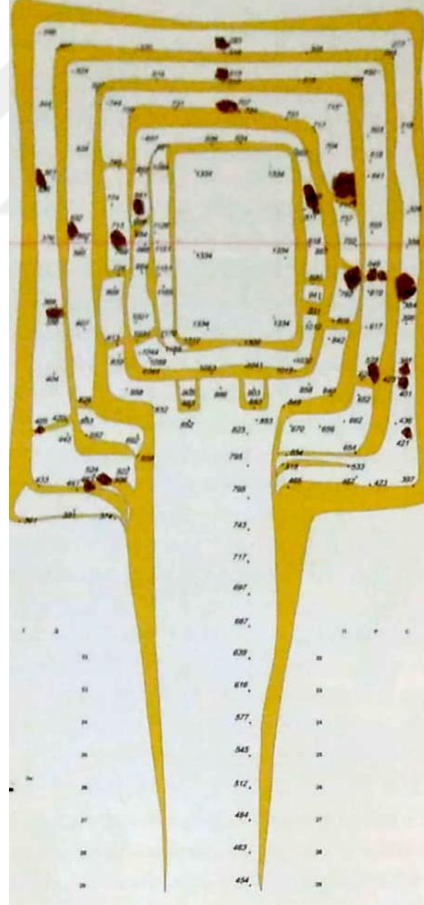
Kurgan yüzeyindeki bölmeler taş döşemeye kadar gitmektedir. Bunlar yan duvarlardan 5,7 m, merkezde ise 9,5 m derinlikte bulunmuştur (Resim 2.48). Dromos bitiminde başlayan boşluk 8,8 m derinlikte, killi-taşlı tabakanın kumlu tabaka ile değiştiği yerde tespit edilmiştir. Buranın bitiminde yer alan duvarlar diktir. Çukurun duvarları boyunca mekân kum ile doldurulmuştur; merkezde ise irili ufaklı taşlar ve toprak yer almıştır. Bütün iç mezar konstrüksiyonu merkezde soyguncuların açtığı

²⁷² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.g.e., 2015, s.16-20,25.

delik nedeniyle tahrip edilmiştir. Bu delik iri taşlarla, kil ve kömür tabakalarıyla doldurulmuştur (Çizim 2.153).

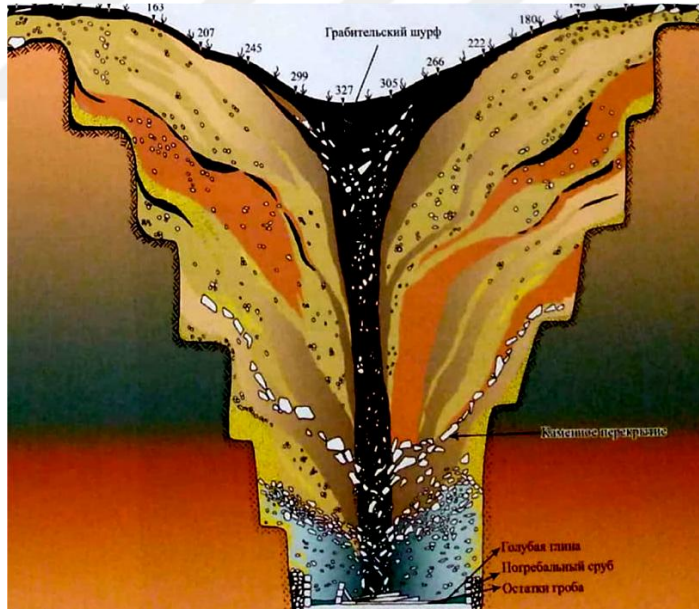
Resim 2.47 31.Noin-Ula Kurganı'nın genel görünüşü (Polosmak-Bogdanov,2015, res. 1.29)

Çizim 2.152 31.Noin-Ula Kurganı'nın basamak düzenini gösteren plan (Polosmak-Bogdanov,2015, Tablo XIV)

Resim 2.48 31.Noin-Ula Kurganı'nın mezar çukurunun ve taş döşemenin görünüşü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.30)

Çizim 2.153 31.Noin-Ula Kurganı'nın stratigrafisi (Polosmak-Bogdanov, 2015, Tablo XV)

Kurgana ait mezar çukurunun ilk örtüsü dromosun girişine kadar bütün yüzeyde bir tabakaya sıkıca yerleştirilen açık mavi renkli taşlardan oluşmuştur. Talan edildiğinden dolayı taş örtü orta kısımda göçertilmiştir (Bkz. Resim 2.48). Bu örtünün ardından 10,5 m derinlikte dördüncü basamak seviyesinde çukur iri taş döşemeyle tekrar örtülmüştür. Bu iri taşlar güneybatı kısmında yağmacıların açtığı

geçit nedeniyle tahrip edilmiştir (Resim 2.49). Çukurun doğu duvarında beşinci basamak yapılmıştır. Bu basamaktan dolayı çukurun sınırları kuzey-güney hattında daralmıştır. Döşemeden 0,5 m sonra bir döşeme daha vardır. Bu döşeme mezar çukurunun çevresinde ince, (0,5-1 m genişliğinde) merkezde ise iri taşlardan oluşur.

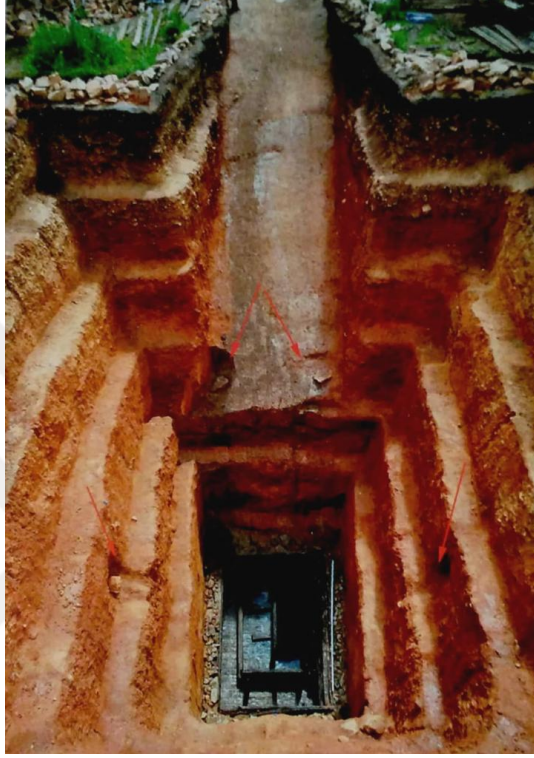

Resim 2.49 31.Noin-Ula Kurganı'nın dördüncü basamak seviyesindeki taş örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.31)

Dromos seviyesinde, güney duvarında yer alan iki küçük yarım yuvarlak oyuntu birbirine 1,5 m uzaklıkta yer almış olup bunlar muhtemelen tabut ve ahşap bölmelerin mezara indirilmesinde kullanılan vincin ahşap putrellerinden (kiriş ve hatıllarından) kalmadır. Defin odasının ahşap konstrüksiyonu 12 m derinlikte tespit edilmiştir (Resim 2.50). Mezarın dibinde iki defin odası tespit edilmiştir. Bunlar çam kalaslardan yapılmış olan iç ve dış defin odalarıdır. Çukurun duvarları ile dış bölmenin arasındaki yer küçük taşlarla ve kömürle doldurulmuştur. Dış bölme dört (ölçüleri 5,5 x 3,5m) iç bölme ise (ölçüleri 3,5 x 2,1 m) üç tomruğun üst üste gelmesinden meydana gelmiştir (Bkz. Resim 2.50). Kalasın genişliği yaklaşık 25 cm, yüksekliği 30 cm'dir. Dış bölmenin rekonstrüksiyonu yapıldıktan sonraki yüksekliği en fazla 1,4 m, iç bölmenininki ise en fazla 1 m'dir. İç ve dış bölmelerin duvarlarından meydana gelen doğu ve batıdaki koridorlar mavi göl balçığı (kili) ile doldurulmuştur. Bu balçığın kalınlığı 10-30 cm'dir.

Bu kurganın dış bölmesinin ahşap üst örtüsü yoktur. Doğu-batı hattında soyguncular tarafından parçalanmış iki tomruk bu örtünün parçaları olabilir. Muhtemelen, dış bölme deri ya da kumaş bezle kaplanmış olduğundan sağlam kalmamıştır. Soyguncular kuzey koridoruna girerek iç bölmenin bütün kuzey ve orta kısmını tahrip etmişlerdir. İn-situ halinde sadece iç bölmenin güney kısmı kalmıştır.

Kurganın iç ve dış odaları 16 çam odunundan oluşan, doğu-batı doğrultusunda yer alan zemine yerleştirilmiştir (Resim 2.51). Bu odunlar dört tarafından soyulmuş vaziyettedir. Odunların genişliği 20-30 cm, kalınlığı ise yaklaşık 15 cm'dir. Defin odasının zemini, kuzey-güney doğrultusunda yer alan iki tane dört köşeli kalasa yatırılmıştır.

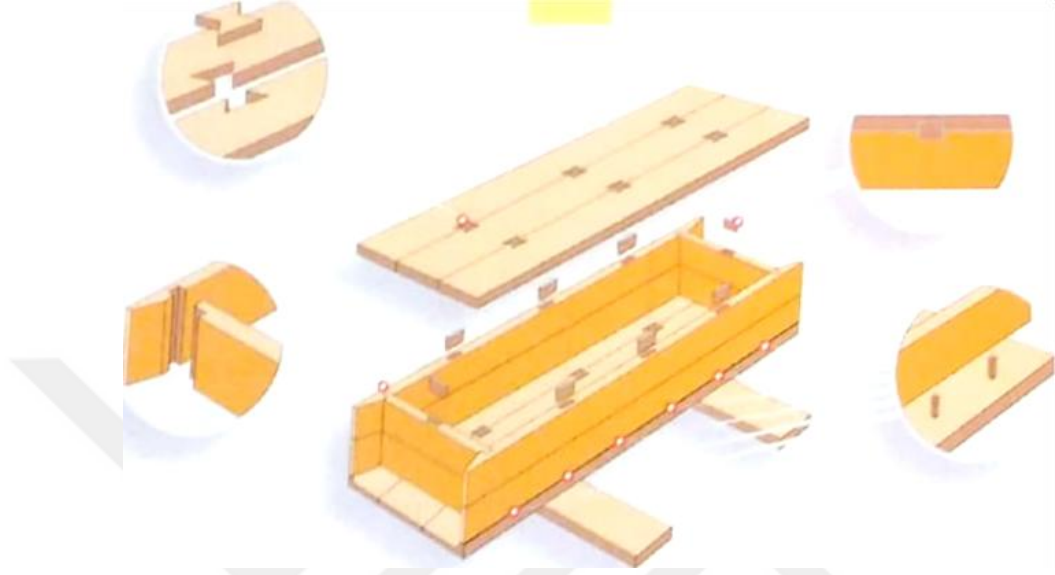
Resim 2.50 31.Noin-Ula Kurganı'nın ahşap odaları ve mezar çukurunun temizlendikten sonraki durumu (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.39)

Resim 2.51 31.Noin-Ula Kurganı'na ait defin odasının temizlendikten sonraki durumu (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 1.35)

Çam ağacından yapılmış tabut soyguncular tarafından parçalanmıştır (Bkz. Resim 2.51). Yontulmuş kalın tahtalardan yapılmış tabutun dibi ve batı duvarı hasar

görmeden sağlam kalabilmiştir. Tabutu meydana getiren tahtalar birbirine kelebek şeklinde kenetlerle ve ek olarak metal parçalar yardımıyla bağlanmıştır (Genel olarak tabutun yapım şeması için bkz. Çizim 2.154). Tabutun dibindeki tahtalar bazı yerlerinden metal çivilerle duvara çakılmıştır.²⁷³

Çizim 2.154 22.Noin-Ula Kurganı'na ait tabutun yapım şeması (Polosmak-Bogdanov,2015, Tablo XVIII)

Cesetlerin Durumu ve Özellikleri

Kurgan 11: Bu kurgan, Eski Çağ'da soyguna maruz kalmış ve defin alt üst edilmiştir. T. A. Çikişeva'nın belirlemelerine göre kurganda genç bir kadına ait olduğu belirlenen kemikler ve kafatası bulunmuştur.²⁷⁴

Kurgan 20: Kurgandaki ceset tamamen yok olmuşsa da ²⁷⁵ beş tane diş tespit edilebilmiştir.²⁷⁶

Kurgan 22: Cesede ait tespit edilebilen tek şey ön kol kemikleri ve hafif yanmış bir şekilde bacak kemikleridir. Bahsedilen kol kemikleri yakılmış ve kırılmış bir vaziyette bulunmuştur. Yapılan analizlerde bunların bir erkeğe ait olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra çok sayıda örülmüş insan saçı bulunmuştur. Yirmiden fazla saç örgüsü kurganın doğu ve batı koridorlarında bulunmuştur. Bunlardan iki

²⁷³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.28, 29, 31.; 31.Noin-Ula Kurganı için ayrıca bkz. N. V. Polosmak-vd., "İssledovaniye Noin-Ulinskogo Kurgana No:31 (Severnaya Mongoliya)", **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii i Etnografii SO RAN**, C. XV, Novosibirsk 2009, s.372-376.

²⁷⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.12, 45.

²⁷⁵ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.g.m., 2007, s.219.

²⁷⁶ N. V. Polosmak-vd., a.g.e.,2011, s. 67.

tanesi ipek kılıf içerisinde yer almaktaydı. Bunun haricinde yirmiden fazla saç tutamı da tespit edilenler arasındadır.²⁷⁷

Kurgan 31: Bu kurgana ait insan kalıntıları tabutun içerisinde keçe yatağında bulunmuştur. Burada kaburgalar, münferit ayak kemikleri ve bazı dişler bulunmuştur. Ayrıca kurganın etrafını kuşatan taş duvarın güneybatı kısmında, hırsızların oluşturduğu yoğun atıkta bazı kemikler ve dişler tespit edilmiştir. Bunlar kafatası kemikleri ve atlara ait dişlerdir. Bu kurganda da örülmüş saç örgüsü (1 ad.) ve saç tutamı tespit edilmiştir.²⁷⁸

Görüldüğü üzere bu kurganlarda insan kalıntılarına dair çok az buluntu tespit edilebilmiştir; ancak Bahaeddin Ögel, Noin-Ula kurganlarında defnedilen kişilerin Hun İmparatorluğu'nun doğu kısmındaki Moğol ırkından olan kabileleri idare eden prensler olduklarını ve bunların Mongoloid ırka mensup olduklarını belirtmiştir.²⁷⁹

Madeni buluntular

Kurgan 11: 12 adet bronzdan yapılmış küçük at biçimli süsler bulunmuştur. Bunların kıyafete dikilen küçük süsler olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca parça halinde demir ve bronzdan nesnelere de ele geçirilmiştir.²⁸⁰

Kurgan 20: Bu kurgandaki madeni buluntular arasında at koşum takımına ait parçalar yer almıştır. Bunlar boyut olarak küçük olmanın yanı sıra, ayrıca iyi durumda olmayan, aşınmış malzemelerdir. Bunların içerisinde hafif kavisli kantarma yanaklıkları da var olan gem parçaları arasındadır. Yarım daire şeklinde alt kısım ile dikdörtgen şeklinde sapın birleştiği 32 adet bronz levha hem at koşumunu hem de eyer kemerlerini sağlamlaştırmak için kullanılmış olabilir (Çizim 2.155).²⁸¹

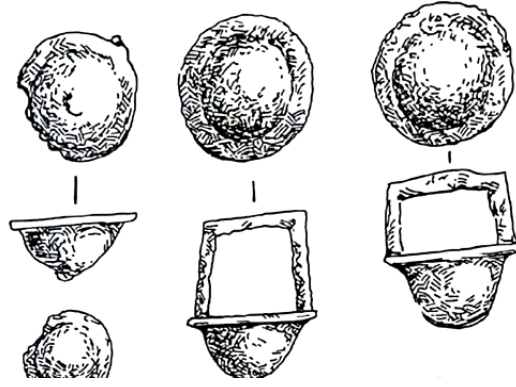
²⁷⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.20, 44, 45, 60, 65, 66.

²⁷⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.32, 28, 66.; Yapılan çeşitli analizlerde 22 ve 31.Kurganlarda bulunan saçlarda yüksek miktarda bakır bulunduğu tespit edilmiştir: Detaylı bilgi için bkz. V.A.Trunova-vd., "İssledovaniye Volos iz Zahoroneniy Hunnu (Noin-Ula, Mongoliya) Metodom Rentgenofluorestsennogo Analiza s Ispol'zovaniyem Sinhrotronnogo Izluçeniya", **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN, C. XVII, Novosibirsk 2011, s.248-253.**

²⁷⁹Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**,1984, s.57.

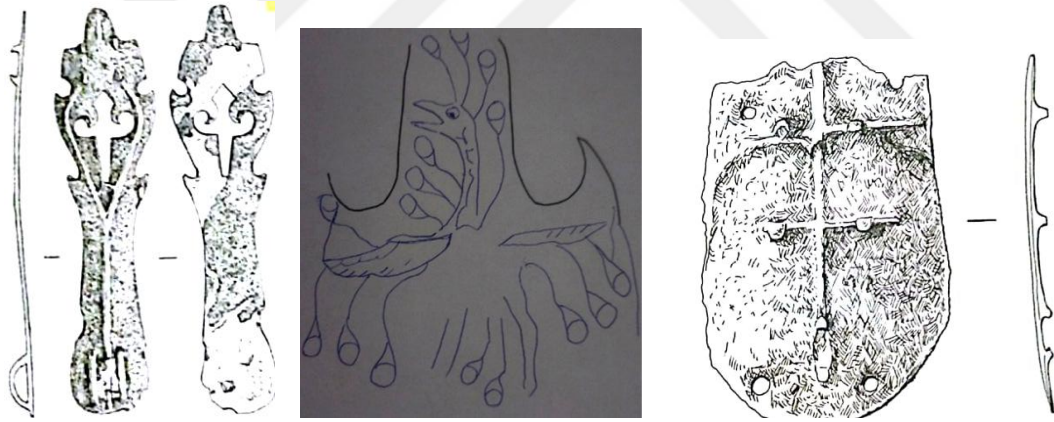
²⁸⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.12, 38, 80.

²⁸¹ N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 91,92.

Çizim 2.155 At koşumunu süsleyen bronz levhalar (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.10)

3 bronz alınlığın ortasında haçvari bir şekil vardır. Alınlıklar altın yaldızla kaplanmıştır (Çizim 2.156). Alınlıklar içerisinde aşınmış ve tahrip olmuş bir alınlık üzerinde yer alan feniks şeklinde kuş figürü dikkati çekmektedir. Kanatları açık olan hayvan çizgisel tarzda ve canlı bir ifade ile ele alınmıştır (Çizim 2.157). Kurganda 46 adet bronz levha bulunduğu ve bu levhaların alınlık olabileceğinden bahsedilmiştir. Bunlardan bir tanesinin ölçüleri –sağlam kalan kısımda- uzunluk 14,5 cm; en fazla genişlik 5,5 cm; kalınlık 3 mm’dir (Çizim 2.158).²⁸²

Çizim 2.156 At koşumu süslerinden olan bronz alınlıklar (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.12)

Çizim 2.157 Bronz alınlığın üzerinde yer alan feniks kuşu (Polosmak-Bogdanov, 2016, s. 33)

Çizim 2.158 20.Noin-Ula Kurganı’nda bulunan levhalardan biri (Polosmak-vd., 2011, çiz.4.17)

20. kurganda bulunan önemli buluntular arasında atın göğüs kısmını süsleyen “falar” adı verilen gümüşten yapılmış iki tabak şeklindeki nesnelere yer almıştır. Bunlardan bir tanesi dairevi şekle sahiptir ve ortası dışa doğru şişkin, üzerinde dikdörtgen bir delik vardır. 11 cm çapında, 1 mm kalınlığındaki bu nesne kurganda yüz üstü yere yatık bir vaziyette bulunmuştur. Bu tip falaların Sarmatlarda at koşum süsü olarak

²⁸² N. V. Polosmak vd., a.e.,2011, s. 94,95.

görüldüğü tespit edilmiştir. İkinci falar ise yüksek kabartmalı üzerinde çıplak kadın ve erkek figürlerinin yer aldığı Diyonis konulu tabak (disk) şeklindedir. Bu eserin başlangıçta başka bir amacı olduğu ancak Hunlarda at koşum eşyası olarak kullanıldığı düşünülmese bu nesnenin kurganda bulunduğu konumla alakalıdır. Üzerinde bu amaca yönelik herhangi bir iz yoktur. - çerçevesinde yer alan 8 küçük delik hariç- Eserin gövde kısmı ile çerçeve kısmı birbirine dört gümüş çivi ile tutturulmuştur. Bu nesnenin çapı yaklaşık 14,5 cm'dir.²⁸³ (Resim 2.52, 2.53)

Resim 2.52 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan insan figürlü falar (Polosmak-vd.,2011, res. 4.42)

Resim 2.53 20.Noin-Ula Kurganı'ndaki falar (Polosmak-vd.,2011, res. 4.40b)

Keçi, geyik, tek boynuzlu hayvan (Kilin) ve ejder tasvirlerinin yer aldığı gümüş levhalar önemli buluntulardır. Toplam 34 adet bulunan at koşum plakası gümüşten yapılmıştır.²⁸⁴

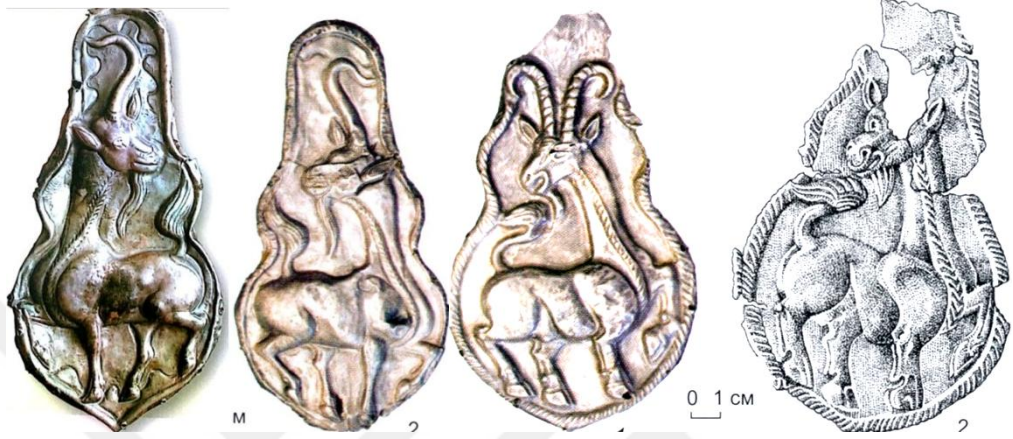
1. Büyük armudi levha biçiminde üç tek boynuzlu hayvan (Kilin), (Resim 2.54) iki fantastik teke (Resim 2.55) ve iki adet ejderha tasvirli (Resim 2.56) levha bulunmuştur. Yatay ince uzun oval bir levhanın üzerinde kabartma olarak bulunan ejderhalar altın yıldızla kaplanmıştır. Gövdesinde kıvrımlı bezemelerin yer aldığı ejderha kanatlarının, pençelerinin duruşu ejderhanın uçuş halinde olduğunu göstermektedir. Bütün süslemelerden her biri 80-100g ağırlıktan, 14,3-14,5 cm uzunluktan ve hemen hemen 7 cm genişlikten oluşur.
2. 20 küçük yuvarlak plakadan 5 tanesinde (3'ü kırık parçalarda) fantastik tekeler betimlenmiştir; 4 tanesinde geyik, 9 tanesinde Kilin tasviri vardır. Üst

²⁸³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.220. ; N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 110.; Bu tabak hakkında detaylı bilgi için Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 110-117.

²⁸⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.219.

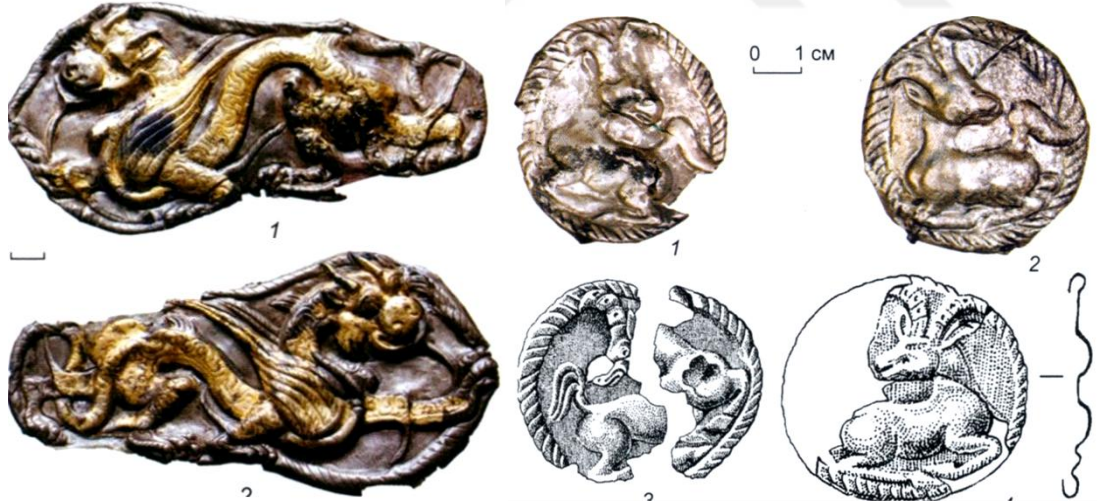
kısmı kırılmış iki parça da diğer levhalardandır (Bkz. Resim 2.57, 2.58, 2.59). Her birinin ağırlığı yaklaşık 30 g, çapı ise 4,5 cm'dir.

3. Biri kırık olan yuvarlak 5 gümüş levha uzun kulaklı kıvrımlı vaziyettedir (Ejderha veya kaplan ?). Ağırlıkları 10 gr. civarında çapı ise 2,5 cm'dir (Resim 2.60).
4. Bir levha da koç başı şeklindedir²⁸⁵ (Resim 2.61).

Resim 2.54 At koşumuna ait tek boynuzlu hayvan (Kilin) figürleri (Polosmak-Bogdanov, 2011, res. 4.19; Polosmak-vd.,2011a, res. 4)

Resim 2.55 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait fantastik teke figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res. 5)

Resim 2.56 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait ejder figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res. 6)

Resim 2.57 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait fantastik teke figürleri (Polosmak-vd.,2011a, res. 6)

²⁸⁵Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**, 2011, s. 98-109. Gümüş Levhaların Yapım Tekniği İçin Bkz. **a.m.**, 2011, s.48.; Gümüş levhalar üzerinde hayvan betimlemeleri hakkında detaylı bilgi Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**, 2011, s. 98-109.; Gümüş levhaların sayılarında farklılıklar vardır. Ayrıntılar için bkz. N. V. Polosmak-vd., "Serebryaniye Ukraşeniya Konskoy Upryaji İz Kurgana 20 Mogilnika Sutszunkte (Noin-Ula, Mongoliya)", **AEAE. №2 (46)**, 2011a, s.46-54,

Geyik figürleri, ayakları toynaklı ve kıvrık bacaklı, vücudu keçi ya da geyik şekline sahip, dalgalı, kalın fakat kısa kuyruklu, sakalsız, yüzü ifadesiz ve keçi boynuzları olan hayvanlardır (Bkz. Resim 2.57). İki büyük plaka halindeki fantastik tekelerde ise hayvanlar uzun boyunları, keçi sakallarıyla ve boynuzlu yüzleriyle gösterilmiştir. Sağlam gövdeleriyle dikkat çeken bu hayvanların sol ayakları dizlerinden bükülerek yukarı kalkıktır. Hayvanın sahip olduğu keçi boynuzları bir seviyeye kadar yukarı doğru dik uzandıktan sonra iki yana kıvrılmaktadır. Sert ve kalın toynaklı bu hayvanların kuyruklarının püskülleri gür ve dalgalıdır. Yüzü seçilebilen soldaki levhada yer alan hayvanın yüzünde ifade bu hayvanın gergin olduğunu göstermektedir.²⁸⁶ (Bkz. Resim 2.55)

Resim 2.58 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait geyik figürleri (Polosmak-vd., 2011a, res. 8)

Resim 2.59 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait tek boynuzlu hayvan (Kilin) figürleri (Polosmak-vd., 2011a, res. 9)

Ejderha figürlü levhalar ise keskin mahmuzlu iri pençeli ve kanatlıdır. Bunların yuvarlak pullu geriye doğru serilmiş ve kıvrılmış yılan vücudu vardır. Pençeleri üç dilimlidir.²⁸⁷ Eğri ince kuyruğu bütün tasviri çevrelemektedir. Ense ve kuyruk

²⁸⁶ N. V. Polosmak vd., **a.g.m.**,2011, s.51,52.

²⁸⁷N. V. Polosmak vd.'nin verdiği bilgilere göre ejderhanın pençeleri beş dilimli olsaydı bunun imparatorluğu simgeleyeceği, ancak üç dilimli olduğu için prens kanını temsil etmesinin mümkün olduğu belirtilmiştir. Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.m.**, 2011, s.53.

sokumu kısmında bir tutam saç bulunmuştur. Yüzü ise şişkin ve değirmidir. İnce uzun sakalı, gür favorileri, küçük düz boynuzları ve kulakları, anlamlı ifadeye sahip büyük insansı gözleri vardır. Ejderha betimleri altın varakla kaplanmıştır.²⁸⁸ (Bkz. Resim 2.56)

Resim 2.60 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait kıvrılmış ejder ya da kaplan? figürleri(Polosmak-vd., 2011a, res. 10)

Resim 2.61 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait koç başı figürü (Polosmak-vd., 2011, res. 4.28)

Kurgan 22: Kurganın iç odasının kuzeydoğu köşesinde at teçhizatına ait hayvan tasvirli gümüş süsler, bronz tokalar, bronzdan yapılmış kemer dağıtıcıları, levhalar, demir halka şeklinde iki bileşenli gemler, ortadan dış bükeyliğe sahip ön yüzünde üç küçük kulağı bulunan alınlık olabileceği düşünülen levha bulunmuştur. İç defin odasının batı duvarına yakın, dış taraftan tabutun kuzey duvarında at alınlığı dâhil at koşum bronz süsleri ve metal kaplı, lâke bir çanak parçası bulunmuştur.²⁸⁹ İç bölmenin batı duvarında yarım küre şeklinde uçlara sahip bakır çubuk tespit edilmiştir.²⁹⁰ Tespit edilen gümüş süsler kurganın içinde karışık vaziyette yer almıştır (Resim 2.62).

²⁸⁸Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.m.**,2011, s.53.

²⁸⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.20, 23, 25, 26, 38, 55, 58.

²⁹⁰Yapılan röntgen ve elektro mikroskop analizlerinde 22. Noin Ula Kurganı'nda yer alan metal çubuğun bakırla kaplanmış karbonlu çelikten yapıldığı anlaşılmıştır. Bu durum aynı devirde Çin'de çelik üretiminin başlamış olması ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca bu metal çubukların kullanımının ne amaçla olduğu kesin olarak tespit edilememiş olmasına rağmen bunların tabutun dromosta taşınması ve bir çeşit kaldıraç yardımıyla mezar çukuruna indirilmesinde kullanılmış olduğu tahmin edilmektedir. Detaylı Bilgi İçin Bkz. N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**,2015, s.38, 39.; 22 ve 31.Kurganlarda bulunan madeni buluntular için yapılan çeşitli analizler hakkında bkz. K.E.Kuper, "Issledovaniye Metallıçeskih Arheologičeskih Artefaktov iz Pogrebeniy Hunnu s Pomoş'yu Rentgenostrukturnogo Analiza i Elektronnoy Skaniruyuşey Mikroskopii", **Problemy, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materialı İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C.XX, Novosibirsk 2014, s.205-208.

Resim 2.62 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşum süslerinin in-situ durumu
(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.22)

Gümüş süsler toplamda 18 adet bulunmuştur. Gümüş plakalar konu bakımından dörde ayrılmıştır. Bunlardan;

1. Ayakta duran tek boynuzlu fantastik hayvan (Kilin) tasvirli 11 büyük plaka su kabağı formuna sahiptir (Resim 2.63).
2. Yatay pozisyonda profilden dörtlüye gider şekilde verilmiş Kilin tasvirli iki büyük plaka yine su kabağı formuna sahiptir (Resim 2.64).

Bunların ağırlığı 80-100 gr arasında olup uzunlukları 13,5-14 cm'dir. En geniş kısımları 7 cm'i geçmez.

3. Yatay pozisyonda tek boynuzlu hayvan (Kilin) tasvirli üç küçük yuvarlak plakanın ağırlıkları ortalama 30 gr, çapları ise 5 cm'dir (Resim 2.65).
4. İki yuvarlak omuz faları (Bkz. Resim 2.62) 14 cm çapında çift halde ayakta duran tek boynuzlu hayvan tasvirli plaka şeklindedir.²⁹¹

Yukarıda sözü geçen gümüş süslerin kalınlığı 0,5-1,00 mm arasındadır. Plakaların yüz kısımlarında bir dizi yıldız izleri vardır. Bütün ürünler yan kenarlarından küçük deliklere sahiptir. Bunlar muhtemelen sağlam kalmayan bir tabana tutturulmanın izleridir.²⁹²

²⁹¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.60.

²⁹² Yazarlar bahse konu bu tabanların Gol-Mod-2 Hun definlerinde çıkan gümüş plakalardan anlaşıldığı üzere demir olabileceği gibi ahşaptan da olabileceğini belirtmişlerdir. N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.60.

Resim 2.63 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait Kilin figürlü levhalar (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.18)

Resim 2.64 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait dört nala koşan Kilin figürlü levha (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.20, b)

Resim 2.65 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan at koşumuna ait küçük Kilin figürlü iki levha (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.21)

22. kurganda bulunan diğerk gümüş süsler ise sadece parçaları sağlam kalabilmiş, çerçevesi burulmuş ip şeklindeki oval forma sahip olduğu anlaşılan dört küçük plakadan ibarettir. Bunların da at koşum takımına ait süsler olduğu düşünülmektedir.²⁹³ Bu kurganda bulunan arabanın şemsiyesi dışında, kurganın defin odasında, batı koridorunda bronz uçlu sekiz şişi ile birlikte şiş takımı ve ipek bez kalıntıları bulunmuştur. Bu şemsiyenin araba şemsiyesinden farkı önceki şemsiyeden daha küçük olmasıdır (140 cm çapında).²⁹⁴

Defnedilenlerin kişisel eşyaları olabilecek pek çok nesne soyguncuların açtığı delikte veya defin odasında ele geçirilmiştir. Ahşap zemin üzerine altın yaldızlı gümüş asma süsler de 22. kurganda bulunan eşyalar arasındadır (Resim 2.66). Kıvrık bir bedene sahip kaplan tasvirli, kalın altın varaktan yapılmış altın asma, kıyafet süsü olabilir (Resim 2.67). Bu asma üzerine firuzeden yapılmış taşlar kakılmıştır.²⁹⁵

Resim 2.66 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kıvrımlı desenlere sahip asma süsleri (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.44)

Resim 2.67 20.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan ejder ya da kaplan figürlü kıyafet süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.45)

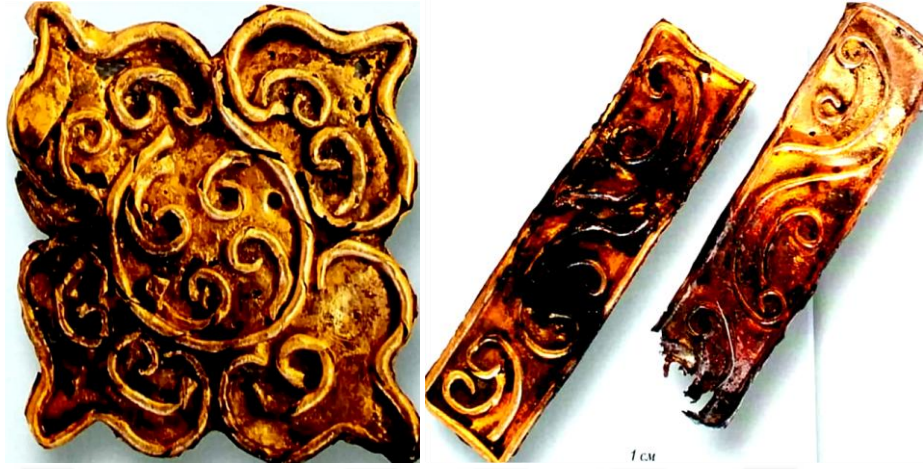
N. V. Polosmak ve Y. S. Bogdanov'un "Barbar Üslubu" dedikleri kıvrımlı hatlarla oluşturulmuş bezemeler, altın varaktan yapılmış dikdörtgen şeritler, dörtgen levhalar

²⁹³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e. 2015, s.65.

²⁹⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e. 2015, s.72.

²⁹⁵ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e. 2015, s.78.

ve bir çeşit düğme olabilecek nesnelere oluşmuştur. Düğmeler firuzeden yapılmış kakmalarla süslenmiştir.²⁹⁶ (Resim 2.68, 2.69)

Resim 2.68 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan muhtemelen elbiseye takılan kare elbise süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.45)

Resim 2.69 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan muhtemelen elbiseye takılan dikdörtgen elbise süsü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.45)

Bir başka buluntu da altın varaktan yapılmış kemer tokasına ait balık pulu deseni ile bezenmiş bir kaplamadır (Resim 2.70). Bir başka kemer parçası üzerinde iki grifon tasvirinin yer aldığı, çerçevesi burulmuş ip görünümü alan gümüşten yapılmış parçadır²⁹⁷ (Resim 2.71).

Resim 2.70 Kemer tokasına yapılmış eklenti (Polosmak-Bogdanov,2015, res. 3.50)

Resim 2.71 Kemer tokasına ait grifon figürlü parça (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.52)

22. kurganın bir başka buluntusu, üzerinde yazıtın da olduğu bir Çin aynasıdır. Yazıtta “Sı ju su huey” (dört meme (ya da emzik) dört zehirli yılan) bir başka

²⁹⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e. 2015, s.78.

²⁹⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e. 2015, s.80.

versiyonunda ise “dört meme (ya da emzik) dört boynuzsuz ejderha” yazıldığı ifade edilmiştir. Aynanın ortasında iç içe geçmiş iki halka görülmektedir. Dış halkanın kırık olmayan kısmında kıvrılmış yılan tasviri ve üzerinde bir yer almıştır. Bu tür bezemeye sahip aynaların Geç Han ve Doğu Han’ın erken devrine tarihlendirildiği de ifade edilmiştir.²⁹⁸

Kurgan 31: Kurganın doğu tarafında yan çubuklarıyla birlikte demir gemler, tabutun yanında ise iki adet demir çubuk, altından yapılmış yarım ay şeklinde tasvirler bulunmuştur.²⁹⁹ 20, 21 ve 31. kurganlarda ince çeperli bronzdan yapılmış kap parçaları bulunmuştur. Bu tip kaplar Hun Dönemi’nin popüler kapları arasındadır.³⁰⁰

31. kurganda yuvarlak, çapı 10 mm olan gümüş boncuk bulunmuştur. Bu boncuğun üzerinde birbirine yakın yerleştirilmiş iki delik vardır. Boncuk gümüş ve bakır alaşımıdır.

Ağaç buluntular

Kurgan 20: 20. kurganda ahşap olduğu anlaşılan lâke kaplı üç çanak, (Çince’de “Bey”³⁰¹) küçük sandık ve tabak parçaları, saç örgüsü için kılıf, kuyruk kısmında lâke boya kalıntısı kalmış ince bir tabaka halinde pulları olan balık şeklinde bir ağaç kalıntısı³⁰² bulunmuştur. Han Dönemi’ne ait olduğu belirtilen bu eşyalardan çanakların en önemli özellikleri üzerlerinde Hunlara ait damgaların ve çeşitli varlıkların yer almasıdır; bulunan çanaklarda hiyeroglif yazıt da tespit edilmiştir (Resim 2.72).³⁰³

Defin odasının kuzey bölümünde, kuzeydoğu köşede, değirmi formda tabak parçaları bulunmuştur. Tabağın merkezinde kalan lâkenin kendisi haricindeki kısımlar çürümüştür. Tabak dıştan kalın siyah lâke tabakasıyla kaplı iken, iç taraftan açık kırmızı ve kahverengi lâke ile kaplanmıştır. Üzerinde fantastik hayvan ve insan imgeleri tasvir edilmiştir. Burada yer alan “kanatlı” insan imgesinin Batı Han’da popüler olan ölümsüz varlık “Syau (Сянь)” olduğu belirtilmiştir.³⁰⁴ (Resim 2.73)

²⁹⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.** 2015, s.80, 83.

²⁹⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.** 2015, s.31, 32, 58.

³⁰⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.** 2015, s.42.

³⁰¹ Çanakların isimlendirilmesi konusu için bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**,2011, s. 121.

³⁰² Balık şeklindeki bu ahşap kalıntının uzunluğu 31 cm, en geniş yerinde eni 8 cm, gövde kalınlığı ise 0,5 cm’dir. Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 129.

³⁰³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.220.; N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 119.; Yazıt üzerinde yer alan bilgiden yola çıkarak çanağın M.S. 9 yılında üretildiği sonucu çıkarılmıştır. Detaylı Bilgi İçin Bkz. N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 121.

³⁰⁴ N. V. Polosmak vd., **a.e.**,2011, s. 119.

Resim 2.72 Üzerinde Hun damgası bulunan 2 no.lu çanak (Polosmak-vd., 2011, res. 5.8)

Resim 2.73 Üzerinde fantastik bir hayvan bulunan lâke tabak parçası (Polosmak-vd., 2011, 5.2)

Bey denilen çanaklar defin odasının farklı yerlerinde; bazıları defin odasının kuzeyinde, ikisi ise tabut parçalarının yanında bulunmuştur. Çanakların ölçüleri gördükleri hasardan dolayı net değildir; ancak çeper kalınlıkları ortalama 4 mm'dir. 1 no.lu çanağın dibi azami 92,5 mm, asgari 51,2 mm, dipten yüksekliği 4 mm; 2 no.lu çanağın dibi en çok 97 mm iken en az 52 mm olup dipten yüksekliği yine 4 mm; 3 no.lu çanak ise dipten en fazla 76,6 mm iken, en az 40 mm, dip yükseliği de 3 mm'dir. Bu çanaklar şarap içindir; ancak bu tip bazı çanaklarda “yemek için çanak” yazıtına da rastlandığından dolayı hem şarap hem de yemek için kullanılabilirdiği düşünülebilir. Çanakların kulaklarında metal çerçeveler, kesişen ve paralel çizgilerden süslemeler- bunlardan bazıları üçgenler meydana getirmiştir- yer almıştır. Çanakların iç kısmı kırmızı renge boyanmış olup bezemesizdir. Çanaklardan ikisinde karşılıklı yerleştirilmiş dört çift feniks kuşu tespit edilmiştir. Bunların kuyrukları spiral kıvrımlı stilize şekillere sahiptir. Üçüncü çanakta ise spiral kıvrımlar görülmekte olup bahsedilen kuşlar yoktur.³⁰⁵

Kurgan 22: İç ahşap bölmenin kuzeydoğusunda, parçalanmış eyere ait kısımlar ve batı koridorunda ahşaptan yapılmış iki adet eyer parçaları bulunmuştur. Ön ve arka eyer kaşları, sivriltilmiş uçları olan kalınlığı 1 cm'e kadar ulaşan kavisli iki tahta parçasından meydana gelmiştir. Ayrıca iç ahşap bölmenin batı duvarında muhtemelen ahşap olan lâke eşya parçaları da ele geçirilmiştir.³⁰⁶ Kurganda yer aldığı anlaşılan ahşap masaların bacaklarından bir tanesi bulunmuştur. At bacağı

³⁰⁵ N. V. Polosmak vd., a.e., 2011, s. 121.

³⁰⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.g.e., 2015, s.20, 23, 25, 55.

biçiminde yapılmış bu masa ayağı siyah lâke kaplanmıştır. Atın toynak kısmı bronzdan yapılmış yaldızlı bir çerçeveye sahiptir (Resim 2.74).³⁰⁷

Resim 2.74 22.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan lâke kaplı masa ayağı
(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.33)

Kurgandaki tabutun kuzey duvarında, tabuta ait ahşaptan yapılmış üzeri altın varakla kaplı dört yaprak ve şerit şeklinde süsler bulunmuştur. Bu süsler muhtemelen altın varakları (Varakların kalınlığı 4-5 mm, genişliği ise 20 mm) çıkarıldıktan sonra hırsızlar tarafından buraya atılmış olmalıdır. 22. kurganda 28 şerit ve 50 tane dört yaprak bulunmuştur. Bunlar sıralı eşkenar dörtgen şeklinde geometrik kompozisyon meydana getirmekte olup bir eşkenar dörtgen motifi 13 x 13 mm ölçülerindedir. Dört yaprak şeklindeki küçük süsler, yukarıda bahsedilen sıralı eşkenar dörtgen kompozisyonunun ortasına yerleştirilmiştir (Resim 2.75). Şeritlerin kesişme noktaları ahşaptan yapılmış altın varak kaplı dekoratif çivilerle işaretlenmiştir. Şeritlerden meydana gelen bu süsleme ağı tabutun üzerini örten ipek kumaşın üzerine yapıştırılmıştır. Şeritlerin ve dört yaprak rozetlerin arka kısmında kalan kumaş izleri bu duruma işaret etmektedir. Bunun yanı sıra lâke küçük masa parçaları da aynı yerde, tabutun kuzey duvarında tespit edilmiştir.³⁰⁸

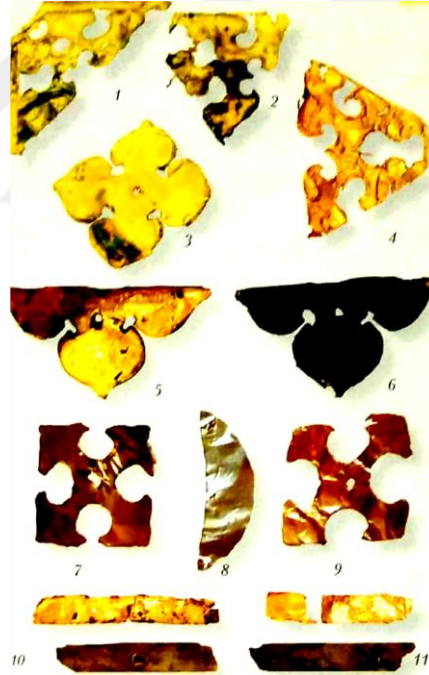
³⁰⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.70.

³⁰⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.26, 38.

Resim 2.75 Tabutun üzerini süsleyen altın varakla kaplı ahşap süsler
(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 2.5)

Kurgan 31: Kurganın doğu tarafında bulunan nesnelere birlikte ahşap taban üzerine altın varak kaplı dört yaprak rozet şeklinde tabut süsleri de tespit edilmiştir.³⁰⁹
(Resim 2.76)

Resim 2.76 22. ve 31. Noin-Ula Kurganlarında tespit edilen ahşap tabut süsleri
(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 2.13)

Bu kurganın kuzeyinde muhtemelen ahşap üzerine lâke kaplı bir kap dışında, iki çanak bulunmuştur. Çanakların yanlarında metal çerçeveli kulaklar bulunmuştur. Çanaklardan birinin dip ölçüsü en fazla 97; en az 52 mm'dir. Ortalama çeper önceki çanaklarla aynı olup 4 mm'dir. Diğer çanağın dip ölçüsü en fazla 92,5; en az 51,2

³⁰⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.32.

mm'dir. Tabağın dip ölçüsü 40 mm'dir. Kenar çeperinin lâke kaplamasına ait ortalama kalınlık 1-2 mm olup bu tabakta ahşaptan taban yoktur.

Çanaklar içeriden kırmızı, dışarıdan ise siyah boya ile boyanmıştır. Siyah kaplamanın üzerine kırmızı boyadan resim yapılmışsa da stilize spiral kuyruklu ve geometrik bezemeye sahip karşılıklı duran "feniks" kuşlarının bulunduğu çanak daha sağlam haldedir. Her iki çanakta ve tabakta damga işaretleri görülmektedir. Çanaklardan birinin dibindeki hiyeroglif yazıt dikkati çekmektedir (Resim 2.77). Yazıt üzerindeki bilgilerden yola çıkılarak kabın M.Ö.9'da yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.³¹⁰

Resim 2.77 31.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan 2 no.lu çanağın üzerindeki feniks figürü ve hiyeroglif yazıt (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.32)

Tekstil malzeme

Kurgan 20: İç defin odasının yüzeyinde kıvrımlı hatları olan, hayvan tasvirli aplikelere sahip parça parça olmuş bir keçe halı bulunmuştur.

³¹⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.68,70.; 20 ve 31.Noin-Ula Kurganlarındaki lâke ürünler için ayrıca bkz. L.P.Kundo, N. V. Polosmak, "Noviye Dannıye O Lakovih Izdeliyah iz Noin-Ulinskih Kurganov (Rezultati Mejdistsiplinarnih İssledovaniy)" **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nih Territoriy: Materiali İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C. XVII, Novosibirsk 2011, s.171-175.

Bunun yanı sıra kurganda çok sayıda tekstil materyal parçaları da ele geçirilmiştir.³¹¹

Kurgan 22: İç ahşap odanın kuzeydoğusunda bazı eşyalarla birlikte ipek, kuzey koridorda ise yün kumaş tespit edilmiştir. Batıdaki koridorda ipek ve yün kumaş parçaları, ucu sivriltilmiş ahşap kazıkların uçlarında ise ipek kumaşlar (flamalar) bulunmuştur. İç odanın batısında, tabutun yanında bazı nesnelere birlikte ipekten ve kürk bezemeli, astarlı gömlek parçaları, parçalanmış halde yün pantolon tespit edilmiştir. Bir diğer kumaş kalıntısı tabutun altında yer alan tahtaların üzerinde bulunmuştur. Tabutun doğu duvarında kürkten yapılmış nesnelere kalıntısı, kenarı aplikeli ve spiral desen işlemeli yün kumaşla kaplı keçe halı parçası bulunmuştur. Bu kurgandaki tekstil malzemeler arasında defin odasındaki balçıkla birlikte bulunan ipek ve yün kumaş parçaları da yer almıştır. Bunlar muhtemelen defin odasının zeminini ya da duvarlarını kaplamaktaydı. Bazı kumaş parçalarının ele geçirildiği bir başka yer de kurganın doğu tarafıdır.³¹²

22. kurganda tespit edilen bir başlık içeriden lâke kaplı bir fileye, dışarıdan ise ipek kumaşa sahiptir. Bu başlığın Çin imparatorundan Hun Şanyü'süne hediye olarak gönderildiği belirtilmiştir.³¹³

Kurgan 31: Soyguncuların açtığı deliğin aşağı kısmında ipekten yapılmış kumaş parçası ele geçirilmiştir. Kurganın kuzey koridorunda bazı kaplarla birlikte tekstil materyal de bulunmuştur. Bunun dışında tabutun içerisinde yer alan insana ait kalıntılarla birlikte onun elbiselerine ait kalıntılar, cesedin keçe yatağı ve darı tohumları; tabut ile iç defin odasının arasında birkaç şerit şeklinde parçadan meydana gelen işlemeli bir yün kumaştan yapılmış bir örtü bulunmuştur. Kumaş lacivert kil ile kaplanmıştır. Muhtemelen işlemeli kumaş ilkin iç defin odasının duvarlarını süslemiştir; ancak içeri sızan mavi kil sebebiyle baskılanıp, kopmuş olmalıdır. Bir diğer kumaş örtü de çeşitli parçalardan dikilmiş olup tabutun altında bulunmuştur.³¹⁴

Defin odasının zemininde yünden yapılmış, üzerinde işlenmiş kompozisyonun yer aldığı örtü ince bir kumaş olup koyu kırmızı bir renge sahiptir. Örtü birbirine dikilmiş kumaş parçalarından meydana gelmiştir. Kumaş üzerinde yer alan dekoratif

³¹¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.219.; Noin-Ula Kurganlarından çıkan tekstil materyalin teknik özellikleri için bkz. T.N.Gluškova, N. V. Polosmak, "Tehnologičeskaya karakteristika kovrov iz Noin-Ula", **Drevniye Kul'turı Mongolii i Baykal'skoy Sibiri: Materialy III Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii (Ulan-Bator, 05-09 sentyabrya 2012 g.)**, Ulan Batur 2012, s.153-156.

³¹² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.20, 23, 25, 27.

³¹³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.72.

³¹⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.28, 31, 32, 85.

şerit parçaları tam bir özenle yerleştirilmemiş görünmektedir. Örtüye ait münferit parçalar kumaşın daha az gerilmesi ve kumaşta yekpare bir düzen oluşturması için sıralı bir şekilde; enlemesine ve uzunlamasına birleştirilmiştir. Birbirine birleştirildiği anlaşılan örtülerdeki işlemler aynı şekilde yapılmıştır: Kumaş üzerine çizilen desenin çevresi çift burulmuş ipe geçilmiştir. Sonra, belirlenen konturun sınırlarında kumaşın yüzeyi desene uygun bir şekilde farklı renk ve tonlarda iplerle doldurulmuş, kabartmalı bir nakış elde edilmiştir. Ayrıca zemini çevreleyen farklı konuların yer aldığı bordürlerde başka teknikler de kullanılmıştır: ‘Basit (düz) iğne tekniği’. Örtüde yatay bordürler yer almıştır. Bunları sarı ve kırmızı ipten dikilmiş ince şeritler meydana getirmiştir.³¹⁵

Örtüye ait iki parça diğerlerinden daha sağlam kalmıştır (Resim 2.78; Resim 2.79). Örtü üzerindeki işlenmiş konu ‘sunağa doğru yürüyüş’ olarak adlandırılmıştır. Bu kompozisyonda figürlerin hareket halinde olduğu anlaşılmaktadır. Kemer ve başlarda dalgalanan kurdeleleri olan insanlar, bir sıra halinde, ağır ve sakin bir halde yürüyerek sunağa doğru hareket etmektedirler. Sunağın sağ yanında ise yürüyüş halinde olan insanların karşısında başka biri yer almıştır. Yürüyüş halindeki insanların ellerine anlamlı jestler hâkim olup altarda da sunu yapılmaktadır.³¹⁶

31. kurgandan çıkarılan bu örtüde yer alan insan tasvirlerinde başlar gövdelere göre orantısız görünmektedir. Bu örtüde insanların hareket tarzları, kıyafetleri, üzerlerindeki silahlar vs.tasvir edilmeye çalışılmıştır. Burada yer alan insanların etnik ortaklığa sahip olduğu kendini göstermektedir; ancak bireysel özelliklerinin de yansıtıldığı ve kıyafet özelliklerinin vurgulandığını göze çarpmaktadır. Altar ateşine yönelen erkeklerin yürüdüğü kumaşın korunmuşluk düzeyi dikkat çekicidir. Bunların yüzleri (iki kişi hariç) ve ayakları profilden tasvir edilmiştir; gövdeleri ise dörtte üç olarak seyirciye çevrilmiştir. Böylece sol omuzla birlikte kıyafet ve silah ayrıntıları görülebilmektedir. Erkekler sağ el ile tuttıkları mızraklarla, sağ kalça üzerinde duran kınları içinde hançerlerle, sırtta sallanan yuvarlak tepelikli uzun kılıçlarla gösterilmişlerdir.³¹⁷

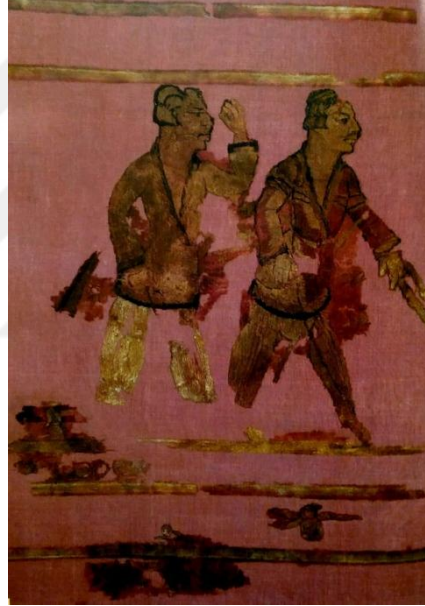
³¹⁵ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.86, 91.

³¹⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.93.

³¹⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.93, 94.

Resim 2.78 31.Noin-Ula Kurganı'ndan çıkarılan örtü(Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.4)

Resim 2.79 31.Noin-Ula Kurganı'nda sağlam kalan örtülerden diğeri (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.5)

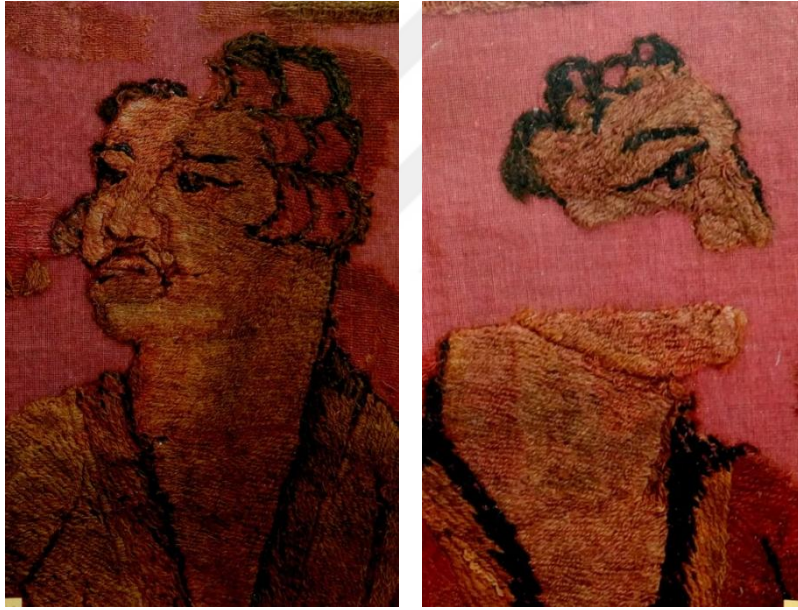
Burada tasvir edilmiş kişilerin saçları kulak memelerine kadar inmekte olup saçlar genelde sarı iplikle gösterilmiştir. Kumaşa işlenen savaşçılardan bazılarının saçları alından kurdelelerle bağlanmıştır. Kişilerin burun kökleri alın kısmının başladığı yerde girinti yapmaktadır. Ayrıca bu örtüde tasvir edilmiş kişilerin dudakları üzerinde ince bıyıkları vardır.³¹⁸

Büyük örtüde yer alan savaşçılardan sol baştaki adamın kafası arkaya doğru dönüktür (Resim 2.80). Bu adamın yüzü dörtte üç görünüş olarak verilmiştir. Aşağıya doğru genişleyen uzun sarı bir kaftanın altından iki renkli (kırmızı-sarı) pantolon ve

³¹⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.98.

ayakkabı içinde küçük ayağı görünmektedir. İri burunlu, yuvarlak yüzlü adamın ince bir bıyığı, bukleli saçları vardır. Sol el küçük yuvarlak tepeliği olan uzun bir kabzayı tutar³¹⁹ (Bkz. Resim 2.78).

Soldan ikinci adam (Bkz. Resim 2.78) kısa iki renkli (kırmızı-sarı) bir ceket giymiştir. Göğüs ve kolları sarı halkalardan oluşan şeritlerle süslenmiştir. Bu halkaları siyah-sarı şeritler içine almaktadır. Savaşçının saçları önde kalan sağlam kısımdan anlaşıldığı kadarıyla kıvrıktır (Resim 2.81). Sağ el, ucu çengelli olan bir mızrak tutmaktadır. Bu savaşçının eli, büyüklüğü, ileri doğru uzanmış ve açık olmasıyla dikkati çekmektedir. Kılıcın kabzası adamın belinin sol tarafından belli olmaktadır. Ayrıca kılıç kabzası ile mızrak aşağıda birbiriyle kesilmektedir. Adamın kolu tarafında iki kurdele dalgalanmaktadır. Bunların uçları üçgenlere benzer şekilde sonlanır.³²⁰ (Bkz. Resim 2.78)

Resim 2.80 31.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan örtünün sol başında yer alan savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.6)

Resim 2.81 Örtüde sol baştan ikinci sırada yer alan savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.9)

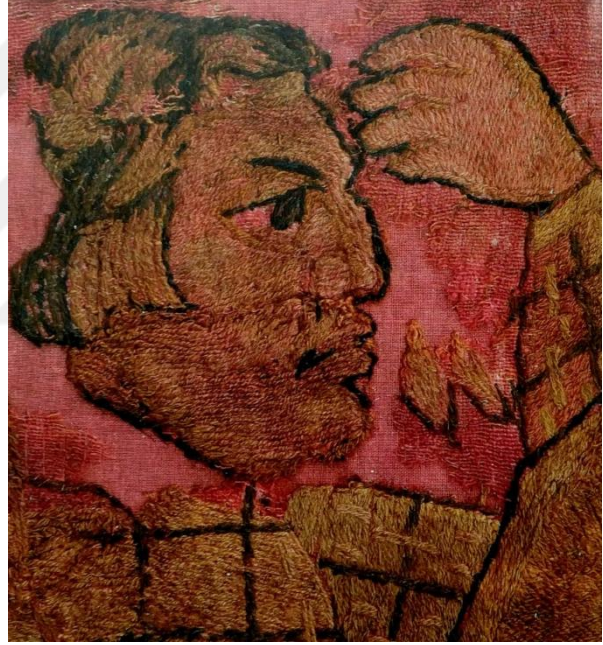
Üçüncü adam (Resim 2.82) sarı bir ceket ve çizme (Konçlu ayakkabı, Rus. Nagovitsa) giymektedir. Bu savaşçının saç bukleleri daha parlaktır. Bıyığı kalın ve siyah renkte olan adamın burnu iridir. Giydiği sarı ceketin kenarları siyah kenarlıklarla kaplanmıştır. Bu ceketin sağ kenarı sol kenarın üzerinde ve adamın sol tarafında kavuşturulmuştur. Sağ eli mızrak tutan adamın, sol kolu tam olarak

³¹⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.98.

³²⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.98.

muhafaza olmamışsa bile ileri havaya kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sol tarafında kılıç kabzası görünmektedir. Adamın arkasında uçları üçgen biçiminde sonlanmış iki kurdele dalgalanmaktadır. Bu adam ile onun önündekinin arasında küçük sap ve iki yana doğru meyilli bir bitki tasvir edilmiştir (Bkz. Resim 2.78). Yapraklardan birinde kelebek vardır.³²¹

Dördüncü savaşçı (Resim 2.83) atın yanında yürüyen, zırhını kuşanmış kırmızı pantolonlu olarak tasvir edilmiştir. Bu savaşçının arkasında dalgalanan kumaş pelerin olabileceği gibi savaşçının sağ eliyle tuttuğu gönderin ucundaki bayrak da olabilir. Diğerlerine göre daha ciddi bir yüz ifadesine sahip savaşçının bıyığı yoktur (Bkz. Resim 2.78). Kırmızı pantolonu haricindeki kıyafetlerinde sarı renk ağırlıktadır. Saçları da siyah ve sarı renkte işlenmiş olup bir kurdele ile toplanmıştır.³²²

Resim 2.82 Örtüde üçüncü sırada yer alan savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.11)

Resim 2.83 Dördüncü savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.13)

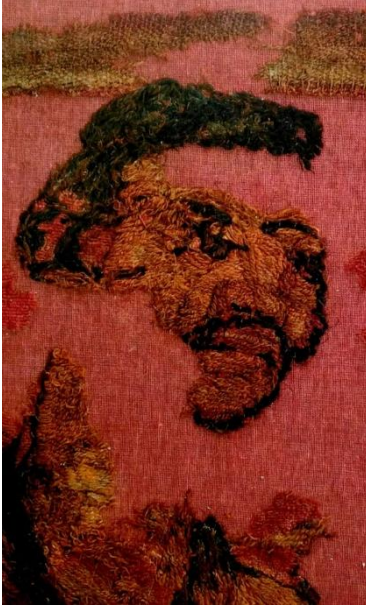
Beşinci şahıs atı yedeğine alan bir erkektir (Bkz. Resim 2.78). Bacaklarında konç bulunan savaşçı siyah kürk işlemeli sarı-kırmızı renkte cekete sahiptir. Yüzü ve bedeni dörtte üç oranında cepheden verilmiştir (Resim 2.84). Saçları siyah ağırlıklı olan savaşçının gözleri ve bıyığı da siyah renktedir. Sol el ileri uzanmıştır; parmaklar ise yumruk yapılmıştır. Belin sol tarafında kılıç kabzası görülmektedir. Sirtında küçük çuval ya da sepet gibi görünen bir nesne vardır. Kısa ceketli beşinci kişi

³²¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.98.

³²² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.98.

tarafından çekilen at, savaşçı figürlerine bakılınca orantısız durmaktadır (Bkz. Resim 2.78).³²³

Örtünün ve birbiri ardına dizili beş savaşçının en sağında “S” kıvrımı şeklinde ateşin yandığı tahmin edilen sunağın iki yanında iki kişi yer almıştır (Resim 2.85). Sunağın sol yanında yer alan, omuzlarında sarı şeritlerin yer aldığı, ortaya doğru daralan, aşağıya doğru genişleyen kenarları siyah işlemeli bordo ağırlıklı uzun bir kaftan giymiş erkek tasviri sol elinde mantara benzer bir nesne tutmaktadır. Burada tasvir edilmiş adam kaftanın altında sarı pantolonu ve sarı ayakkabısı ile görülmektedir. Savaşçının saçları genel olarak diğer savaşçıların saçları ile benzer olup kulak hizasında sona eren, siyah ve kırmızı ağırlıklı renklerden oluşmuştur. Saçları arkada kurdele ile bağlanmıştır. Aynı kurdelenin uçlarının dalgalandığı hissi uyanmaktadır.³²⁴ (Bkz. Resim 2.85)

Resim 2.84 Beşinci savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.14)

Resim 2.85 Sunağın başında duran iki savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.16)

Yedinci şahıs bütün sahnenin en sağında ve diğer bütün şahıslara doğru dönmüş olarak yer almıştır (Bkz. Resim 2.78, 2.85). N. V. Polosmak ve Y. S. Bogdanov'a göre örtüdeki yedinci şahsın giydiği uzun kaftan Katanda Kurganı'ndan çıkarılan uzun kuyruklu kıyafeti ve Pazırık kürk montlarını hatırlatmaktadır. Kıyafetleri sarı ağırlıklı olan adamın kaftanı siyah kenarlıklara sahiptir. Kafası büyük tasvir edilmiş bu savaşçının saçları sarı ve siyah ipliklerden işlenmiştir. Bıyıkları ince bir çizgi

³²³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.100.

³²⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.104.

olmaktan çok kalındır. Kırmızı işlemeli sarı pantolonu ve sarı ayakkabıları vardır. Sunağın başında duran bu kişi, kıyafeti ve silahlarıyla diğerlerinden ayrılmakta olup bu savaşçılardan daha özel bir statüde olması muhtemeldir.³²⁵

Verilen bilgilere göre yukarıda bir sıra halinde gösterilen insan tasvirlerine ek olarak iki erkek figürü daha vardır; ancak bunların tamamlayıcı detayları olmadığı için kumaş örtünün bütünü ile birleştirilmesi mümkün olmamıştır (Bkz. Resim 2.79). Bu parçadaki figürlerin yüzleri profilden, gövdeleri ise seyirciye dönük olarak tasvir edilmiştir. İnce şerit halindeki bordürlerin arasında tasvir edilen erkek figürleri hakkında aktarılanlara göre şahıslardan biri (sağdaki) kırmızı bir ceket giyinmiştir. Ceket dikdörtgen tokalı kemer ile kuşanmıştır; ceketin önü ise solda kavuşmaktadır. Ceket kenarlardan siyah kürk ile işlenmiştir. Bu kişide bacakları kaplayan sarı pantolon tasvir edilmiştir. Sol ayakta işlemeli bir ayakkabı sağlam kalmıştır. Adamın sol yanında uzun kabzası olan yuvarlak saplı uzun bir kılıç bağlanmıştır. Sağ el kısa mızrak tutmaktadır. Sol el ileri uzatılmış olup henüz tanımlanamamış bir cisim tutmaktadır. Bu şahsın arkasından giden bir savaşçı aynı fakat sarı bir ceket giymiştir. Bu ceket siyah kürk işlemelidir. Burada tasvir edilmiş adamın pantolonu da sarı renklidir. Ceketinin sırtında kurdele parçası sağlam kalmıştır. Muhtemelen bu kurdele bele bağlanmaktadır. Solda, bel tarafında kılıç kabzası görülür. Sol kol ileri kalkık, sağ kol ise dirsekten kırılmış olup muhtemelen mızrak tutmaktadır.³²⁶ (Bkz. Resim 2.79)

Sıralı insan tasvirlerinin yer aldığı kompozisyon aşağıdan ve yukarıdan şerit halindeki bordürlerle çevrelenmiştir. Yukarıdan iki, aşağıdan ise üç yatay şerit görülmektedir. Bordürler arasında bazı kanatlı canlı ve bitki tasvirleri vardır. En alt ve en üst bordürlerdeki bitkiler defne ağacının yapraklarıdır (Resim 2.86). Çiçeklerin ve yaprakların arasında üst bordürün alt kısmında kanatları ve gagası açık, başı yana dönük kuşlar işlenmiştir (Resim 2.87). Örtünün alt bordürlerinin üst sıralarında üçüncü ve dördüncü savaşçının ayaklarının alt kısmında yer alan daire içerisindeki çarpı ve artı işaretlerinin yer (veya dünya) sembolü olabileceği ifade edilmiştir. Alt bordürlerin ortasında kanatları ve kuyruğu olan varlıklar tasvir edilmiştir. Yüzleri profilden verilen bu tasvirlerin gövdeleri seyirciye dönüktür (Resim 2.88, 2.89). Kanatları açık, ileri doğru hareket eder vaziyette tasvir edilen bu antropomorfik

³²⁵ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.104.

³²⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.99.

tasvirler altlarında rüzgârı andıran ve hareket hissi veren spiral kıvrımlar göze çarpmaktadır.³²⁷

Resim 2.86 Defne ağacı yaprağı olduğu düşünülen bitki (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.24)

Resim 2.87 Üstten ikinci bordürde ye alan kuş figürü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.19)

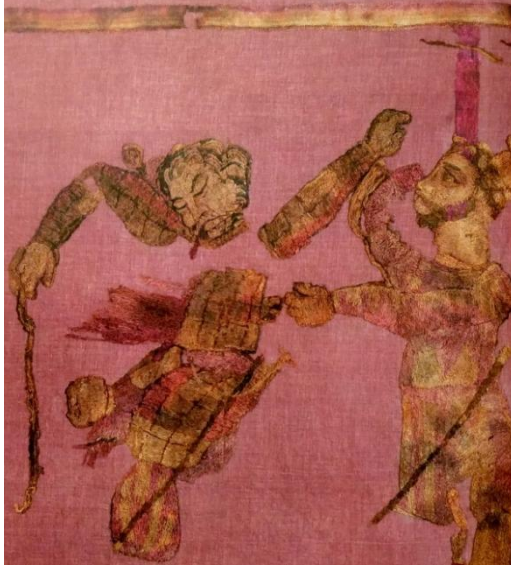

Resim 2.88 Alttan ikinci bordürde bulunan kanatlı varlık (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.22)

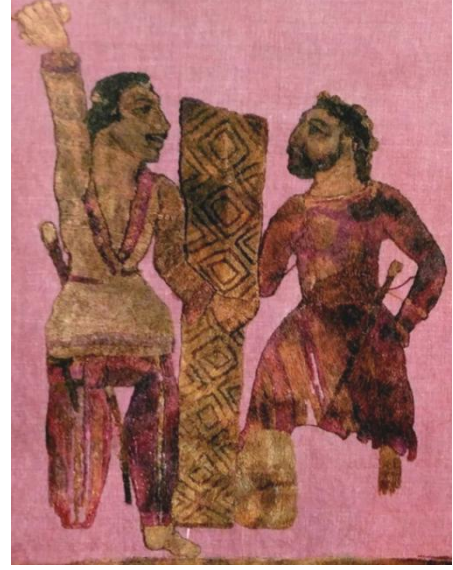
Resim 2.89 Alttan ikinci bordürde bulunan kanatlı varlık (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.23)

Yukarıda bahsedilen insan tasvirleri ve işlenen diğer figür ve motifler haricinde, başka bir örtüde, savaştan insan figürleri vardır (Resim 2.90, 2.91). Önceki insan tasvirlerinin yer aldığı örtüde olduğu gibi şerit halindeki bordürler arasında yer alan, ağırlıklı olarak sarı ve kırmızı ipliklerden yapılmış insan çiftlerinde iki farklı tip (etnik grup?) görülmektedir. Solda yer alan birinci çiftte, gözleri kapalı, başı eğik kişinin saçları siyah ve sarı ipliklerden meydana gelmiştir. Bıyığı ise iki yana eğimli sarı iplikten yapılmış olup kalıncadır. Bu savaştan, ağzının kenarından şerit şeklinde kan dökülen, kapalı gözleri olan, başı bilinçsizce eğilmiş, zırhı dağılan bir savaştan olarak gösterilmiştir (Bkz. Resim 2.90, 2.92).

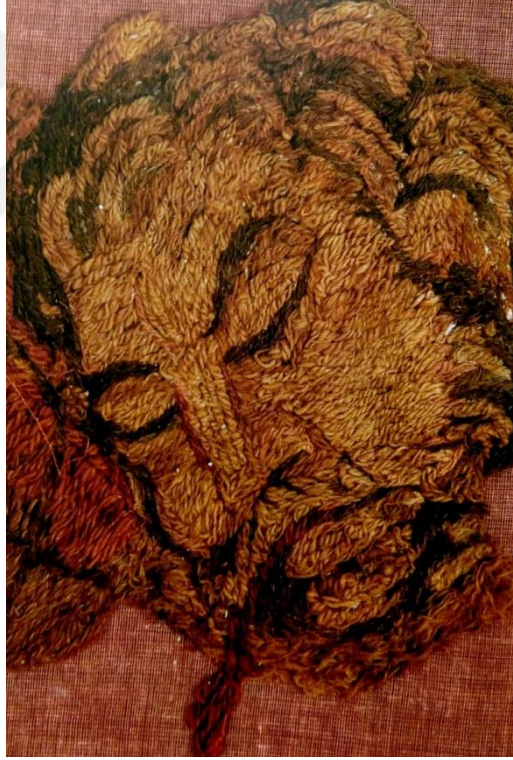
³²⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, a.e., 2015, s.107, 108.

Resim 2.90 Savaş sahnesinin yer aldığı örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.27)

Resim 2.91 Savaş sahnesinin yer aldığı örtü (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.27)

Resim 2.92 Birinci çift savaşanlardan mağlup olan savaşçı (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 4.28)

Mağlup olmuş ve muhtemelen ölmek üzere olan bu savaşçının kolları yanlara doğru açılmış ve vücudu eğilmiş bir haldedir. Göğsünde de soldan kılıç kabzası asılıdır. Bu savaşçının karşısında dik ve canlı görünümü ile savaştığı rakibi durmaktadır. Kollarını havaya kaldırmış vaziyetteki savaşçının elbisesi uzun tunik şeklindedir. Giydiği elbisenin altında şalvar tipi bol bir pantolon görülmektedir. Kıyafette kırmızı

ve sarı renk ağır basmakta olup savaşçının sol yanından kılıcı asılmaktadır. Savaşçının yüzünü siyah sakal çevrelemektedir.³²⁸

Bu örtünün sağında yer alan diğer savaşçı çiftinde de farklı etnik gruplardan olduğu anlaşılan iki savaşçının ortasında iç içe geçmiş geometrik şekillerin yer aldığı kalkan görülmektedir. Ancak muhtemelen kalkan, solda sakalsız ve ince bıyıklı, saçları kulak memesi seviyesine kadar kısaltılmış, uzun suratlı sağ kolu havaya kalkık, (Muhtemelen elinde kılıç var.) sarı renk ağırlıklı zigzag deseni ile bezenmiş kaftan giydiği anlaşılan savaşçıya ait olmalıdır (Bkz.Resim 2.91). Bu savaşçının sol eli kalkanı tutar vaziyettedir. Savaşçının karşısında yer alan rakip savaşçı birinci çiftte, sağ tarafta yer alan savaşçıya benzemektedir. Kırmızı ağırlıklı uzun bir tunik tipi kıyafete sahip olan bu savaşçının sık siyah saç ve sakalı vardır. Belinin sol tarafında kılıcı asılı duran savaşçının sol bileğinde yer alan sarı nesnenin altın bilezik olması muhtemeldir.³²⁹

Keramik, pişmiş toprak eserler

Kurgan 11: Defin odasında kırılmış toprak kaplar ve yine topraktan yapılmış kandil bulunmuştur (Resim 2.93). 20. ve 31. kurgandaki kaplarla birlikte bu kurganda yer alan kaplar –küçük olanları hariç- oldukça iyi pişmiş gri kilden yapılmış olup içeriğinde kum katkısı çoktur.³³⁰

Kurgan 20: Kurganın kuzey koridorunda keramik kaplar bulunmuştur.³³¹

Kurgan 31: Ceset kalıntılarının tespit edildiği taş duvarın güneybatı yönünde bir takım keramik parçaları da bulunmuştur. Kurganın kuzey koridorunda kilden yapılmış iki kırık kap, topraktan yapılmış kandil, (Resim 2.94) üç adet lâke (Cilalanmış, Rus. Lakoviye) küçük çanak tespit edilmiştir.³³²

³²⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.108, 113

³²⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.114.

³³⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**,2015, s.12, 40.

³³¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.217.

³³² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.28, 31.

Resim 2.93 11.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kandil (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 2.9,1)

Resim 2.94 31.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan kandil (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 2.9,2)

Diğer materyaller (Taş, cam, kemik ve deri)

Kurgan 11: Beyaz nefrit taşından parça bulunmuştur.³³³

Kurgan 20: Bu kurganda yer alan firuze taşı küçük altın parçalarının kıyafetlerden düşmüş olabileceği düşünülmektedir.³³⁴ Böylece ölünün giydiği kıyafetin değerli görülen taşlarla süslü olduğu anlaşılmaktadır.

Kurgan 22: Soyguncuların açtığı deliğin çevresinde bulunan başlık kalıntısında bağadan yapılmış iki firkete bulunmuştur. Kurgan 11'de olduğu gibi, 22 no.lu kurganda da (tabutun kuzey duvarında) nefritten yapılmış süsler ve firuze taşından yapılmış küçük bir takı görülmüştür.³³⁵

Bu kurganda kehribar boncuk bulunmuştur. Bu kurganda ayrıca kristal piritten yapılmış altı boncuk daha bulunmuştur. S.İ. Rudenko piritten yapılmış boncukların göçebeler arasında oldukça yaygın olduğunu belirtmiştir.³³⁶

Kurgan 31: Soyguncuların açtığı çukurun aşağı tarafında, defin çukurunun dibinde, iç bölmenin üstünü örten tomrukların üzerinde toplam 13 tane nefritten yapılmış ve bunlardan bazıları oyularak bezenmiş parçalar bulunmuştur (Resim 2.95). Ayrıca tabut parçalarının yanında da iki nefrit parçasına rastlanmıştır. Nefrit taşlar deliklidir. Bunun dışında 31. kurganda akik ve bağlam taşı (kalsedon) da bulunmuştur; ancak Noin-Ula kurganlarında genelde nefrit taş bulunmuştur. Nefrit taşlar beyaz, yeşil, sarımtırak ve kırmızımsı renklere sahiptir. Nefrit taşlar şekillerine göre; bir ucu sivri

³³³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.12.

³³⁴ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.m.**, 2007, s.220.

³³⁵ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.20, 25, 27.

³³⁶ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.76, 80.

diğer ucu yuvarlak olan kavisli taşlar, her iki ucu yuvarlak taşlar, dört köşeli olanlar, ajurlu taşlar olarak sınıflandırılmışlardır.³³⁷

Resim 2.95 31.Noin-Ula Kurganı'nda bulunan üzerinde Hun damgaları yer alan nefrit taş (Polosmak-Bogdanov, 2015, res. 3.39)

İç defin odasının batı kısmında vivianit maddesinden yapılmış lacivert tozla kaplı karaca boynuzu bulunmuştur.

Cenaze gelenekleri sembolizmi

Nefrit taşlarda açık renkli olanlar ağırlıkta olup bunlar sarımtırak renklere sahiptir. Sarı renk yüksek iktidar ve hükümdar; beyaz renk ise yas ve cenaze ile ilişkili renklerdir.³³⁸ N. V. Polosmak ve Y. S. Bogdanov, Noin-Ula Kurganlarında ve başka Hun kurganlarında belirli bir derinlikten sonra kömür tabakalarına rastlanıldığını, bu durumun kurganın iç kısmının su sızdırmazlığına ve korunmasına yaradığını ifade etmişlerdir.

Noin-Ula Kurganlarının tümsek kısımlarında huni şeklinde açılmış delikler Eski Çağ'a ait olup bunlar kurganın terzil edildiğini göstermektedir.³³⁹ Bilindiği üzere Pazırık, Ak-Alaha vb. kurganlarda da bu duruma rastlanmaktadır. Kurganların en eski devirlerde rahatsız edilmeleri basit bir soygun dışında, öteki dünyada huzursuz bulmamaları ile ilgili olabilir. Bilindiği üzere Göktürk heykellerini tahrip eden düşmanları, böyle yaparak onların öteki dünyadaki hayatlarına müdahale ettiklerine inanmaktaydılar. 20.Noin-Ula kurgan çukurunun dördüncü örtü seviyesinde 20'den fazla tespit edilen at, keçi ve koyun kafatasları defin gelenekleri ile alakalı olmalıdır.³⁴⁰ Noin-Ula Kurganlarından çıkarılan Han Devri'ne ait olduğu belirtilen

³³⁷ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.29, 32, 73.

³³⁸ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.e.**, 2015, s.75.

³³⁹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.m.**, 2007, s.218, 215.

³⁴⁰ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.m.**, 2007, s.216.

Çin arabalarının Şanyülere hediye olarak gönderildiği ve bunların Hunlar açısından prestij göstergesi olduğu ifade edilmiştir.³⁴¹

Özellikle 20. Noin-Ula Kurganı'nda ve diğer bazı Hun kurganlarında çıkarılan gümüş levhalar üzerindeki tek boynuzlu hayvan (Kilin) devletin birliğini veya hükümdarın tek başına iktidarını simgelemektedir. Kilin, erdemli oluşun ve bilge kişiliğin sembolüdür; ayrıca sadece mutluluk ve refah dönemlerinde ortaya çıkışıyla bilinir. İnsanlığın, merhamet ve asilliğin timsali kabul edilir. Bir diğer özelliği de askeri kişilerin işaretidir.³⁴² Aynı kurganda bulunan ejderha tasvirli gümüş plakaların Çin'den Hunlara hediye olarak geldiği, bunların sadece Şanyü'ye gönderilen hediyeler olabileceği belirtilmiştir. Bu hediyeler bozkırlarda Şanyü'nün iktidarını ve saygınlığını temsil etmektedir. Bu hediyelerden yola çıkarak bu kurganın bir Şanyü kurganı olabileceği gibi, kendisine hediye gelen ve kıymetli hediyeler olarak görülen levhaların Şanyü tarafından yakınlarına dağıtılmış olabileceği de belirtilmiştir. Dolayısıyla ejderha tasvirlerinin imparatorlukla ilişkili olduğu, içinden çıkarılan kurganda defnedilmiş kişinin de Hun devletinde önemli bir mevki işgal ettiği düşünülebilir. Ancak bu kişinin tam olarak kim olduğunu bu hediyelerden yola çıkarak tespit etmek pek mümkün değildir.³⁴³

³⁴¹ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, **a.m.**, 2007, s.217.

³⁴² N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, D. Tseveendorj, N.Erdene-Oçig, **a.g.m.**,2011, s.51.

³⁴³ N. V. Polosmak, Y. S. Bogdanov, D. Tseveendorj, N.Erdene-Oçig, **a.g.m.**,2011, s.51.

3. DEĞERLENDİRME

3.1. Türk Sanat Tarihinin Başlangıcından Türk İslâm Dönemi'ne Kadar Gelişimi

Erken devir Türk sanatı ve arkeolojisi Orta ve İç Asya'da tarih öncesinden itibaren meydana gelen kültürlerle dayanır.³⁴⁴ Sibiryaya en yakın Avrupa ve Asya bölgelerinde en eski insan ve insana ait kültür kalıntıları bulunmuştur. Peiping yakınlarındaki Şukutiyen (Choukoutien) Mağarası'nda bulunan ve Pekin Adamı olarak adlandırılan Sinanthropus Pekinensis insanı ateşi ve yaygın taş aletleri kullanıyordu. Bu aletler batı Avrupa'nın alt paleolitik aletlerine benziyordu. M.V. Talitskiy'in Urallarda Çusovkaya Nehri'nde bulduğu iki taraftan süslenmiş sivri uçlu tepelik Musterien zamanlarına tarihlenir.³⁴⁵ Pekin Adamı ile birlikte bir diğer önemli insan tipi ise Ordos bölgesinde bulunduğu için Ordos insanı olarak adlandırılan insan tipidir.³⁴⁶

Orta Asya'nın batısında İran ve Afganistan bölgelerindeki bulguların geçmişi M.Ö. 200.000'den daha eskiye gitmektedir. Ancak alt paleolitik döneme ait sitelerin varlığı azdır. Özbekistan'ın güneybatısında, Semerkant'ın güneyindeki Teşik-Taş ve Amir-Temir mağaralarında kazılan Homo Sapiens Neanderthallere ait kalıntılar ve aletler bu döneme aittir; bu tip başka buluntulara Orta Asya'da rastlamak mümkündür.³⁴⁷

M.Ö. 5000'lere tarihlenen Yontma Taş Devri olarak adlandırılan Mezolitik Dönem'de insanlar taşlara yontarak şekil veriyorlardı.³⁴⁸ İç Asya'da Mezolitik Dönem'e geçildiğinin en önemli göstergesi olarak inceltilmiş bıçakların kullanılması

³⁴⁴ Yaşar Çoruhlu, **Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul Ocak 2017, S. 20.

³⁴⁵ A.P. Okladnikov, **Ancient Population Of Siberia And Its Cultures**, Published By The Peabody Museum Cambridge, Massachusetts, A.B.D 1959, s.1.; Orta Asya'nın Muhtelif Yerlerinde En Erken İnsan Yerleşmeleri Hakkında Bkz. Abdülhalık Aytbayev, "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 664-671.

³⁴⁶ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 23.

³⁴⁷ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.57, 58.; Leonid B. Vishnyatsky, "Orta Asya'nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı", **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.486-493.

³⁴⁸ Salim Koca, "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 652.

gösterilmiştir.³⁴⁹ Bu dönemde insanlar avcılık ve balıkçılık yaparak geçindikleri gibi, bazı küçükbaş hayvanları evcilleştirdikleri de tespit edilmiştir. Ayrıca bu insanların bitkilerden faydalabildikleri de bilinmektedir.³⁵⁰

Orta Asya'nın en önemli mezolitik merkezleri Hazar Denizi grubu yerleşmeleri, Tacikistan'da yer alan siteler, Fergana ve Pamir'deki yerleşmeler sayılabilir. Bu bölgelerdeki muhtelif mağalarda çakmaktaşıdan çeşitli aletler yapılmıştır. Denize yakın bölgelerde balıkçılık ve avcılık yapıldığı tespit edilmiştir.³⁵¹

Urallardan Yenisey'e kadar uzanan alanda avcılık ve balıkçılık yapan, yaşadıkları evlerin sağlamlığı kaydedilen Neolitik orman kültürleri mevcuttur. Baykal bölgesinde ise Yenisey Irmağı bölgesinden doğuya doğru Neolitik Dönem'den Tunç Çağı'na kadar uzanan İsakov, Serov ve Kitoy isimleriyle anılan kültürler mevcuttur. İsakov Dönemi'nde Baykal'da Paleolitik Devri'n etkileri hissedilse de Neolitik Dönem'in olgun bir şekli sayılır. İsakov Dönemi'nden sonra Serov Devri gelir. Bu dönemin kaplarında dalgalı şeritler yerine paralel ve zikzaklı şeritler görülür.³⁵²

Kitoy Kültürü'nde iskeletler kırmızı aşı boyası ile boyanmıştır. Kırmızı aşı boyası bilindiği üzere "kan ve yaşamı" simgelemektedir. Bu kültürün belirgin bir özelliği balık oltası şeklinde, her iki ucu hilâl biçimli kancaların varlığıdır. Bu evrede nefritten yapılmış nesnelere söz konusudur. Kitoy mezarlarında şaman muskaları olması muhtemel olan çeşitli balık imgelerinin yanı sıra muhtemelen şaman esasına takılan geyik başlı heykelcikler ile karşılaşmıştır. Hayvan heykelcikleri dışında insan biçiminde heykelciklere de rastlanmıştır. Bu heykelciklerin Glazkov Evresi'nde görülen heykelciklerin öncüsü olduğu belirtilmiştir. Glazkov Kültürü Kitoy Kültürü'nden doğmuştur. Bakır ve tunç kullanımı Baykal bölgesinde ilk kez bu dönemde meydana gelmiştir. Buna bağlı olarak maddi ve ruhsal kültürde yenilikler ortaya çıkmıştır. Glazkov Devri'nde giyilen kıyafetlerin üzerinde deniz kabukları, boncuklar ve nefritten yapılmış küçük parçalar olduğu anlaşılmıştır.³⁵³

Orta Asya'daki Neolitik kültürlerden biri olan üç etaba ayrılan Ceytun Kültürü Güney Türkmenistan'ın dağ dibi şeridinde yayılmış ve M.Ö. 6 bine tarihlendirilmiştir. Kopet Dağı'nın en eski tarım yerleşmeleri bu kültüre aittir.

³⁴⁹Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.27.

³⁵⁰Salim Koca, **a.g.m.**,2002, s.652.

³⁵¹Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 59.

³⁵²A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 98.

³⁵³A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 99, 102.

Ceytun Kültürü'nün yaratıcılarının ekonomik faaliyetlerinin çiftçiler ve çobanlar tarafından oluşturulduğu düşünülmektedir. Bu kültür için mikrolit bileşenli ve geometrik aletli çakmaktaşı endüstrisi, silindirik toprak bloklardan meydana getirilmiş tek odalı evler, topraktan yapılmış altı düz kaplar karakteristiktir. Ceytun Kültürü'nde antropomorfik tasvirli heykellerin varlığı bilirse de bunlar nadir görülmüştür. Bunun yanında hayvan tasvirli topraktan yapılmış figürler daha çoktur.³⁵⁴

Neolitik Dönem'de insanlar avcılık ve toplayıcılıkla birlikte üreticilik de yapmaya başlamışlardır. M.Ö. 4000-2000 dönemi Orta Asya bozkırlarında göçebe çoban toplumlarının ortaya çıktığı devir olmuştur.³⁵⁵ Taş aletlerin gittikçe küçülmesi ile ilk minyatür ok başlarının görülmesi, ayrıca gerçek yay ve okların ortaya çıkması Neolitik Çağ'a geçişi göstermektedir. S.T. Tolstov tarafından ortaya çıkarılan Kelteminar Kültürü'nün en erken kalıntıları M.Ö. 4.bine kadar gitmektedir. Bu kültür Amu Derya ile Zereşan Irmaklarının aşağı kısımlarının yanı sıra Aral Gölü civarında hissedilir. Bu kültürün mensuplarının avcılık ve balıkçılık yaparak geçindikleri bilinmektedir. Bilinen mesken örnekleri arasında oval forma sahip ortasında ocak bulunan evler vardır. Kelteminar Kültürü mensupları birbirine paralel ve dalgalı çizgilerin olduğu bezemelere sahip yuvarlak dipli kaplar kullanıyorlardı.³⁵⁶

Aşkabad'ın doğusunda Kalkolitik Çağ'a ait olduğu tespit edilen önemli yerleşimlerden Anav'da en önemli teknolojik yenilik olarak bakırın kullanımı gösterilmiştir. Hayvan biçimli toprak figürlerin yapıldığı bu kültürün Türklerle ilişkisinin ne olduğu henüz bilinmemekle birlikte bu dönemde ortaya konan çeşitli bezeme unsurlarının bu bölgede daha sonra var olan Türklerin eserlerinde görülmesi dikkat çekicidir.³⁵⁷ Anav Kültürü'ne benzer ve onun yakınlarında bir başka yerleşim de Namazgâh Tepe'dir. M.Ö. 2500'lere ait dibekler ve bakır süs eşyalarının bulunduğu Namazgâh Tepe'de çeşitli geometrik bezemeli keramik kaplar, insan

³⁵⁴ V.M. Masson, **Kul'turogenез Drevney Tsentral'noy Azii**, Sankt-Peterburg, 2006, s.31,33; Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 61

³⁵⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 28

³⁵⁶ A.P. Okladnikov, "Tarihin Şafağında İç Asya", **Erken İç Asya Tarihi**, çev. Alaaddin Şenel, ed. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.92, 95; Kelteminar Kültürü İçin Bkz.G.F. Korobkova, "Srednyaya Aziya İ Kazahıstan" **Neolit Severnoy Evrazii**, "Nauk", Moskova 1996, s.98-110

³⁵⁷ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 65; V.M. Masson, **a.g.e.**, 2006, s.45

biçiminde heykeller, dibek ve bakırdan yapılmış süs eşyaları ve çeşitli yapı kalıntıları bulunmuştur.³⁵⁸

Minusinsk Havzası'nda görülen ilk kültür Kalkolitik Çağ'a denk gelen Afanasyeva Kültürü'dür. Taş malzemelerin yanında maden cevherlerinin kullanıldığı bu kültürde insanlar at ve inek gibi hayvanları besliyorlardı. Afanasyeva halkı Avrupaî ırktan olup Cro-Magnon insanına benziyordu. Afanasyeva Kültürü M.Ö. 3. bin yılın sonlarına denk gelir.³⁵⁹ Afanasyeva Kültürü'nün yayılım sahası Altay, Doğu Kazakistan, Batı Moğolistan ve Doğu Türkistan olmuştur.³⁶⁰

Afanasyeva Kültürü, M.Ö. 2. bin yılın başlarında Mongoloid insanlardan oluşan Okunyevev Kültürü'ne temel teşkil etmiştir. Araştırmacılar arasında Okunyevev Kültürü'nün Afanasyeva Kültürü ile ilişkisinin olmadığı görüşü var ise de bu konuya muhalif görüşler de mevcuttur. Yaşar Çoruhlu'ya göre Avrupaî ırka mensup Afanasyeva halkı ile Mongoloid ırka mensup Okunyevevliler karışmış olabilirler.³⁶¹

Andronovo Kültürü'nün (M.Ö. 1600-1400)³⁶² kuzey sınırları Ob Havzası'nda orman ile bozkır havzasında, güney sınırları ise Altay eteklerinde yer alırken, Altayların batısından Yenisey'e uzanan bölgelere; Kazakistan ve Güney Ural bozkırlarına yayılmıştır. Andronovo Kültürü'nün önemli merkezlerinden biri de Minusinsk Havzası'dır. Bu kültürün mensupları keçe imâl etmiştir. Ayrıca boynuzlu büyük baş hayvan ve koyun yetiştiriciliği de yapmışlardır. Önemli bir gelişim de metal işlemeciliğinde gerçekleşmiştir. Andronovo Kültürü'nde hem gömme hem de yakma geleneği vardır.³⁶³ Bu kültürün mezarlarında çok sayıda bronz süs eşyasına da rastlanmıştır. Bu devre ait meskene rastlanmayışı bunların hayvancılıkla uğraşan insanlar olduğu fikrini doğurmuştur.³⁶⁴

³⁵⁸ V.M. Masson, **a.g.e.**, 2006, s. 311-317; Salim Koca, **a.g.m.**, 652

³⁵⁹ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 119

³⁶⁰ İlyas Topsakal, **a.g.e.**,2017, s.45

³⁶¹ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 37

³⁶² Tarihlendirme Konusundaki Farklılıklar İçin Bkz. Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**,2017, s. 40

³⁶³ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 122-124

³⁶⁴ M.P. Gryaznov, **The Ancient Civilization Of Southern Siberia**, Rusçadan İngilizceye çev. James Hogarth, Cowles Book Company, New York, 1969, s. 90; Gülçin Çandarlıoğlu, "Türk Tarihinde Andronovo Kültürü, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 216, Haziran 2015, 9-18

Andronovo Kültürü'nün temsilcileri ile Afanasyeva Kültürü'nün temsilcileri aynı olmasa da birbirlerine yakındırlar. Andronovo Kültürü'ne mensup halkta Ting-ling kökenli eski Kıpçakları görmek mümkündür.³⁶⁵

M.Ö. 1300-800'e tarihlenen³⁶⁶ Karasuk Kültürü Ob bölgesinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra Güney Sibirya ile Kazakistan bölgelerine yayılmıştır. Karasuk Kültürü'nde mezarlar aşındırılmış taş sandığın üzerini düz taş levha ile örtmesi sonucu oluşturulmuştur. Bu sandığın etrafında taştan yapılmış yuvarlak bir çit yer alıyordu. Karasuk Kültürü'nde mezara yiyecek konuluyordu. Ölünün başucunda kap ve cesedin muhtelif yönlerinde et parçaları yer alıyordu. Güney Sibirya'daki Karasuk Kültürü yaşayanlarının çoban topluluğu olduğu düşünülmektedir. Bu kültürün mensuplarının ata bindiğine dair küçük ipuçları mevcuttur.³⁶⁷

Karasuk Kültürü'ne ait materyal Andronovo Kültür geleneklerini devam ettirmiştir. Aralarında genetik bağ olduğu düşünülmüştür. Karasuk Kültürü Andronovo Kültürü içerisinde yeni ve farklı bir kültür olarak gelişmiştir. Bu kültür Andronovo Kültürü'nden çok şey almış olduğu gibi kendinden sonra gelen Tagar Kültürü'ne de çok şey katmıştır. Tagar kabileleri ayrıca Afanasyeva Kültürü'ne mensup halkın varisleri olmuşlardır.³⁶⁸ Minusinsk havzasında görülen Karasuk metal işçiliği Baykal'ın ötesine ve Kuzey Çin'e de yayılmıştır. Karasuk Devri'nde yaşanan sosyal ve ekonomik karmaşıklık Tagar Dönemi'ne ışık tutmaktadır.³⁶⁹

Araştırmacılar Hun Kültürü ile sıkı bağlantıları olduğu bilinen Tagar Kültürü'nü farklı fakat yakın dönemler içerisinde sınıflandırmaktadırlar. S.V. Kiselev Tagar Kültürü'nü üç döneme (1.dönem M.Ö. VII-V., 2.dönem M.Ö.V-III., 3.dönem II-I. yüzyıllar) ayırırken, M.P.Gryaznov M.Ö.7. yüzyıldan başlamak üzere Tagar Kültürü'nü 4 döneme ayırmaktadır. Yapılan araştırmalarda bu kültürün en az M.Ö. 9-8. yüzyıllara kadar geri gittiği düşünülmektedir.³⁷⁰

Tagar Kültürü Afanasyeva Kültürü'nün mirasını devralmıştır. Bu kültür daha sonra Mongoloid unsurlarla karışarak Taştık Kültürü'nü meydana getirmiştir.³⁷¹ Birbirleri

³⁶⁵ L.N. Gumilëv, **Avrasyadan Makaleler-1**, çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 163

³⁶⁶ M.P. Gryaznov, **a.g.e.**, 1969, s.97; Karasuk Kültürü İçin Yapılan Çeşitli Tarihlendirmeler İçin Bkz. Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.46

³⁶⁷ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 125

³⁶⁸ A.P. Okladnikov, **a.e.**, 2014, s. 97; L.N. Gumilëv **a.g.e.**, 2013, s.52, 40

³⁶⁹ S.V. Kiselev, **Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri**, Moskova 1951, s.172-177

³⁷⁰ Nikolai Bokovenko, "Tagar Kültürü", **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 518, 519

³⁷¹ L.N. Gumilëv, **a.g.e.**, 2006, s.163

ile bağları olduğu bilinen proto-Türk kültürlerinden Karasuk Kültürü'nün oluşumunda doğudaki Mongoloidlerin etkisi olduğu sanılmaktadır. Karasuk Kültürü'nü oluşturan kabilelerin Kagnılı Ting-ling boyları olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 6. yüzyılda Karasuk Kültürü Avrupaî göçlerin etkisi ile Tagar Kültürü'ne evrilirken, M.Ö. 3. yüzyıllara doğru yeniden meydana gelen bir Mongoloid göçü ile Tagar Kültürü, Taştık Kültürü olarak gelişip Altay Dağlarına kadar yayılmıştır. Taştık Kültürü'nün Kagnılı, Kırgız ve Göktürk boylarından oluştuğu iddia edilmiştir.³⁷²

Batı kaynaklarından isimleri İskit olarak geçen kavmin M.Ö. 1. bin yıldan itibaren Tuna Nehri'nden Çin'in batı bölgelerine kadar yayıldıkları bilinmektedir. M.Ö. 800 yıllarından itibaren bir güç olarak ortaya çıkan İskitler Pers kaynaklarında Saka olarak bilinmektedirler. Kaynaklardan öğrenildiğine göre Doğu Sakaları Fergana'nın doğusunda, Tanrı Dağları, Yukarı İli Çu ve Narin bölgesinde, ayrıca Doğu Türkistan dolaylarında yaşamaktaydılar. Hazar'ın batısından Tuna'ya kadar olan sahaya yayılan İskitlere Pers kaynakları “Denizin ötesindeki Sakalar” ismini vermiştir.³⁷³ Andronovo Kültürü'nde doğup Karasuk Kültürü'nde gelişen hayvan üslubunun Güney Rusya topraklarına yayılan İskitleri etkilediği düşünülmektedir.³⁷⁴ İskitlerin metal işçiliği seviyesi yüksek düzeydeydi. Güney Sibiry'a da elde edilen bulgular Kimmerlerin topraklarını ele geçiren İskitlerin kendileriyle birlikte gelişmiş bir sanat getirdiklerini göstermektedir.³⁷⁵ İskit Dönemi maddi kültürün gelişimi ve görsel sanatlar bakımından kendisinden sonra kurulan bozkır imparatorluklarının tarihinde yaşamıştır. Özellikle altın eserlerde vücut bulan İskit hayvan üslubu savaşçı ve aristokrat çevre ile ilişkiliydi.³⁷⁶

Avrasya kabilelerinin sanatına hâkim olan hayvan üslubu İskit Çağında “İskit-Sibiry'a” adını almaktadır. Orta Asya ve Kuzey Karadeniz'de İskitlere ait ilk hayvan üslubunda yapılan eser M.Ö. 7. yüzyıla tarihlenir. İskit hayvan üslubu tarihinde bu üslubun gelişimine ait üç ana etap gözlemlenir: M.Ö.7. yüzyıl-6. yüzyılın 2. yarısı,

³⁷² Emel Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1968, s.10, 11.; Bkz. Emel Esin “İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler” **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 494, 495

³⁷³ Abdulhalûk Çay-İlhami Durmuş, “İskitler”, **TA**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.575-596.

³⁷⁴ Nejat Diyarbakirli, **Hun Sanatı**, MEB Kültür Yayınları, İstanbul 1972, s.8

³⁷⁵ Mariquita Villard, “Scythian Animal Style” **College Art Association**, Parnassus, Vol.3, No. 5 (May, 1931), s.31.

³⁷⁶ A.Y. Alekseyev, **Zoloto Skifskih Tsarey v Sobranii Ermitaja**, Gosudarstvennogo Ermitaja, Sankt-Peterburg 2002, s.9, 26.

M.Ö.5. yüzyıl, M.Ö. 4-3. yüzyıl.³⁷⁷ İskit Hayvan Üslûbu, Rostovtzeff'e göre Orta Asya'da, Tallgren ve Chirsten'e göre Batı Türkistan'da, Borovka'ya göre Kuzey Sibirya'da doğmuştur. Bunun yanı sıra Furtwaengler ve Elbert'e göre bu sanatın doğuşunda İskitlerle bağı olan Karadeniz sahillerindeki İyon kolonilerinin tesiri büyük olmuştur.³⁷⁸

İslam öncesi devirde bozkır medeniyetine mensup eski Türklerin yaşantılarına ve bu arada sanata dair çoğu eser kurganlardan çıkarılmış ve yeni araştırmalarla çıkarılmaya devam etmektedir. Ancak bu eserlerden pek çoğu kurganların soyguna maruz kalmasından ya da organik malzemenin çürüyüp yok olmasından dolayı günümüze ulaşamamıştır. Günümüze ulaşabilen materyallere göre Hun sanatı ağırlıklı olarak ahşap, maden, dokuma malzemelerden elde edilmiş sanat eserlerinin yanı sıra keramik, taş vb. malzemenin yapılmış eserlere de sahiptir.

Pazırık, Şibe, Berel, Ak-Alaha ve Noin-Ula kurganları benzer özellikler sunmaktadır. Mezar odaları tomruklardan meydana oluşturulmuş, bunların tavanları kumaş ve keçerle kaplanmıştır. Mezar odasının üst kısmı tomruk tabakalarıyla örtüldükten sonra üzerine toprak ve taş yığılmıştır.³⁷⁹ Noin-Ula Kurganlarındaki tomruklar işleniş bakımından Altay bölgesindeki kurganlardan daha niteliklidir. Bunlar işlenmiş kereste özelliği gösterir. Bahaeddin Ögel'in belirttiğinin yanı sıra, Noin-Ula kurganlarının zemininin de keçe tabakasıyla örtülü olduğu tespit edilmiştir.³⁸⁰

Çin kaynaklarında Hunların ataları M.Ö. 2000'lerden daha erken tarihlere kadar götürülür. Hun sanatından söz ederken Hunların devlet kurduğu tarihten çok daha önceki tarihler göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple Hun sanatı gözününe alındığında Hunların devlet kurduğu tarih olan M.Ö. 3. yüzyıldan çok daha erken dönemlerden başlayarak incelemelerde bulunulmalıdır. Öte yandan Hunlarla birlikte bölgede ilk kez bir kültür ve sanat birliği meydana geldiği bilinmektedir.³⁸¹

Hunlardan sonra Göktürklerin oluşturdukları geniş siyasi birlik kültür ve sanat ortamına da yansımış, yayıldıkları geniş coğrafyada ortak bir sanat anlayışı gelişmiştir. Göktürk sanatının ağırlık noktalarını Moğolistan, Altaylar, Güney Sibirya

³⁷⁷ A.İ.Melyukova, "Skifkoye İskusstvo Zverinovo Stilya", **Stepi Yevropeyskoy Çasti SSSR v Skifo-Sarmatskoye Vremya**, Seriya Arheologiya SSSR.M.:Nauka, Moskova 1989, s.100.

³⁷⁸ İlhami Durmuş, "İskit Kültürü", **TA**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.17.

³⁷⁹ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, 1984, s. 64.

³⁸⁰ N. V. Polosmak, **Kurganı Sutszukte**, İnfolio-Press, Novosibirsk 2015, s.27, Res. 1.22-1.24.

³⁸¹ Yaşar Çoruhlu, "Hun Sanatı", **TA**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.54, 81.

şeridi, Kazakistan ve Kırgızistan bölgeleri oluşturmuştur. Bazı farklılıklara rağmen bu dönem Hun sanatının devamı olarak nitelendirilmiştir.³⁸²

Bu dönemde var olan kurganlar genelde sıradan Göktürlere ait olduğu için ölçü olarak küçük, içerik olarak ise fakir kalmışlardır. Bunlar genelde bir tümsek yığıntısının altına defnedilmiş tek bir kişi ve onun atı şeklinde gerçekleştirilmiş gömülmelerdir. Bu kurganların defin evanterleri kabaca demir at koşum takımları, kemik ya da demir ok ve yay parçaları, bronz tokaları, keramik kaplar vs.'dir.³⁸³ Ancak Mayhan-Uul gibi büyük Göktürk kurganlarından zengin içerikli materyaller çıkmıştır.

Göktürklerde yeni bir mimari anlayışın geliştiği söylenebilir. Kültigin, Tonyukuk ve Bilge Kağan için yapılan anı külliyesi bu anlayışın ürünleridir. Anı külliyesi dışında yapılmış, anı lahitleri de mevcuttur. Bunlar içi boş, ölen kişiyi yapıldığı çevrede hatırlamak üzere yapılan mezarlardır. Göktürklerde ayrıca genelde toprağa dikilerek oluşturulmuş "çit mezarlar" da söz konusudur.³⁸⁴ Bu çit ölen savaşçının şerefine kurban-anma töreninin yürütüldüğü yer olmaktadır. Çit meydana getiren taş levhalar geometrik figürlerle, bitki ve hayvan şeklinde desenlerle süsleniyordu. Çitin doğu tarafında taş bir heykel, güney tarafında ise doğuya doğru uzanan balbal dizisi yer almaktaydı. Çitler Moğolistan bölgesine yayılmıştır. Bunlara Dağlık Altay'da, Tuva, Kazakistan, Kırgızistan ve İç Moğolistan'da, batıda ise Ukrayna'ya kadar olan bölgede rastlamak mümkündür.³⁸⁵

Göktürklerin siyasi hâkimiyetine son veren Uygurlar Türk sanatında yerleşik sanatın ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Uygur sanatı ürünleri Budizm ve Mani dinlerinin ikonografisi ile birlikte, eski Türk inanç ve yaşayışlarının ortaya oluşturulmuştur. Uygur sanatı bunların yanı sıra Çin, Hint, İran ve Helenistik Dönemi'n etkilerini de bünyesinde barındırır.³⁸⁶

Budist ve Mani tapınak mimarisinin asıl gelişim evresi olan Uygurların yarattığı mimari anlayış daha sonraki Türk-İslam Devri'ne etki edecektir. Bu dönemdeki tapınak ve manastır mimarisi Selçuklu ve Osmanlı külliyelerinin kaynağını

³⁸²Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.167,169.

³⁸³ K.Tabaldiyev, **Kurganı Srednevekovih Koçevih Plemen Tyan'-Şanya**, B.Firma" Aybek", Bişkek 1996.

³⁸⁴Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.178, 188.

³⁸⁵ Dovdoy Bayar, "Kamennaya Monumentı Kok Turkov Na Territorii Mongolii", **Tyurksoye Naslediye Evrazi VI-VIII Vv.**, Servis Press, Astana 2002, s.85.

³⁸⁶Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 255, 271.

oluşturur.³⁸⁷ Kubbeli Türk çadırı ile kubbeli mezar anıtları arasındaki ilişki³⁸⁸ daha sonra geliştirilmiş; çadırın kurgan ve Uygur stupalarının Türk mezar anıtları mimarisinin oluşumunda etkili olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁹

Uygur sanatının Anadolu'da yansımalarını bulduğu bir diğer alan resim sanatıdır. Uygur resim sanatında görülen genel olarak insan ve hayvan figürlü, bitkisel ve geometrik desenli kompozisyonlar Anadolu'daki Türk sanatında etkili olmuştur.³⁹⁰ Uygurlar erken devir Türkleri arasında heykel sanatında da oldukça ilerleme kaydetmiştir. Uygur heykel sanatı Budizm'e ait konuların ele alındığı bir alan olmuştur.³⁹¹

3.2. Türk Sanat Tarihinin Erken Üslupları ve Etkin Olduğu Sanat Alanları

Sibirya'da Yukarı Lena'daki "Şişkin Kaya" resimleri Kuzey Asya'nın en eski kaya resimleridir. Kayaların üzerinde yer alan Geç Magdalaniyen Devri'ne tarihlenen at resimleri, Moğolistan'da tespit edilen bir Mezolitik merkez olan Arsaan Çad'daki kaya resimleri üzerinde yer alan hayvan ve insan figürlerinin şematik olarak çizilmesi, damga benzeri işaretlerin yer alması ileride ortaya çıkacak proto-Türk sanat ve kültürüne etki edecektir.³⁹²

Neolitik Çağ kurganlarında tespit edilen eşyalardan olan kaplar yumurta şeklinde yapılmıştır. Bunun yanı sıra kemikten yapılmış bıçak sapı ile bakır bıçak tespit edilen diğer buluntulardandır.³⁹³

1920'de Afanasyeva Dağı yakınlarında Teploukhov tarafından yapılan çalışmalarda tespit edilen Afanasyeva Kültürü'nde gümüşten ve altından yapılmış süs eşyaları

³⁸⁷ Yaşar Çoruhlu, a.e., Ocak 2017, s. 270.

³⁸⁸ Emel Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006, s.124.

³⁸⁹ Yaşar Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatında Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998**, İstanbul 1999, s.47-56; Şükrü Sönmezer, "Uygur Türk Mimari Unsurlarının Anadolu Türk Mezar Yapılarına Yansımaları", **1.Uluslararası Avraasya Türk Sanatları Kongresi**", İstanbul 2014, s.56.; Türk mimarisinde kubbenin çadırdan geliştiği fikrine mesafeli yaklaşan bir yorum için Bkz. Doğan Kuban, **Doğan Kuban Yazıları Antolojisi 1.Cilt: Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016, s.16.

³⁹⁰ Candan Nemlioğlu, "8. ve 9. Yüzyıl Uygur Resim Sanatının Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sanatındaki Yansımaları", **1.Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi**", İstanbul 2014, s.103-114.

³⁹¹ Yaşar Çoruhlu, a.g.e., Ocak 2017, s.306.

³⁹² Yaşar Çoruhlu, a.g.e., Ocak 2017, s. 26,28.

³⁹³ Bahaeddin Ögel, a.g.e., 1984, s. 18.

bulunmuştur. Afanasyeva sanatında eğik haçvari çizgiler ve eşkenar dörtgen şekiller göze çarpar.³⁹⁴

Okunyevev Kültürü'ne ait en özgün buluntular geyik taşlarıdır; ayrıca üzerinde insan-hayvan biçimli maskların yer aldığı anıtsal steller de mevcuttur.³⁹⁵ Okunyevev Dönemi'ne ait mezarlarda kolye ve kemikten yapılmış elbise süsleri ele geçen bulgular arasındadır.³⁹⁶

Andronovo Kültür evresinde metal ve topraktan yapılmış nesnelere üzerinde geometrik bezeme unsurları söz konusudur. Bu dönemde "hayvan üslubu"na uygun figür ve tasvirlerle bezeli nesnelere varlığı ortaya çıkmıştır.³⁹⁷

Karasuk Kültür döneminde metal işçiliği ileri teknik özellikler gösterir. Katı tunçtan yapılan silahlar ve başka nesnelere döküm tekniğiyle üretilmiştir. Bu dönemde metal eşya üretimi oldukça yükselmiştir. Özellikle bıçak ve hançer kabzalarını zikretmek gerekir. Bunlar tomurcuk ya da mantar şeklinde süslenmiştir. Kabzaların tepeleri dağ keçisi, koç ya da geyik başı heykelcikleriyle bezelidir. Bu kültüre ait metal işleri Yenisey, Ob, Kazakistan ve Ural bölgelerinde yayılmıştır. Bunlar arasında çift atbaşı heykelciği ile süslü eğri hançer ve bıçaklar vardır. Karasuk kaplarında düz ve yuvarlak tabanlı olanlara rastlamak mümkündür. Kap süslemeleri arasında zikzaklar, baklava deseni, üçgenler, balık pulu desenleri görülmektedir.³⁹⁸

İç Asya'da Karasuk Kültürü'nden sonra gelen Tagar Kültürü'nde hayvan üslubunun giderek yaygınlaştığı tespit edilmiştir.³⁹⁹ Tagar-Taştık devri kaya resimlerinde üzeri otağlı kağnıların yer aldığı tasvirler görülmüştür. Yine bu dönemde savaş sahneleri, askeri törenler farklı kayalar üzerine farklı boyutlarda resmedilmiştir.⁴⁰⁰ Bu durum sosyal statü ve farklı resmedilen tasvirin önemi ile alakalı olmalıdır.

Tagar-Taştık Kültürü'nde gelişmiş bir maden üretimi olduğu anlaşılmaktadır. Bu devirde daha çok erkek definlerinde tespit edilmek üzere, minyatür bronz nesnelere ele geçmiştir. Tunçtan yapılmış hayvan heykelleri doğaya uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca bu döneme ait hayvan mücadele sahnelerinin yer aldığı levhaların yanı sıra hançer, bıçak, temren ve çeşitli değerli eşyaların varlığı bilinmektedir.

³⁹⁴ M.P. Gryaznov, **a.g.e.**, 1969, s. 46, 50.

³⁹⁵ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 122; Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 38.

³⁹⁶ M.P. Gryaznov, **a.g.e.**, 1969, S 52.

³⁹⁷ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 41.

³⁹⁸ A.P. Okladnikov, **a.g.m.**, 2014, s. 125, 127.; Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 49.

³⁹⁹ Nikolai Bokovenko, **a.g.m.**, 2002, s.521.

⁴⁰⁰ Emel Esin, **a.g.e.**, 1968, s.12; Nikolai Bokovenko, **a.g.m.**, 2002, s.522.

Taşlık Devri'ne ait bir diğer önemli unsur ölü masklarının kullanılmasıdır. Bu masklar bölgedeki etnik değişim ve karışımın maddi kanıtları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰¹

İskit hayvan sanatı R.Grousset'e göre Asur ve Yunan sanatının natüralizminden ilham alsa da daha sonra İskitlere özgü bir realizme doğru gitmiş, bahsedilen bu realizm ise daha sonra oluşan stilizasyona zemin hazırlamış ve bu üsluplaşmanın içerisinde erimiştir.⁴⁰² İskit-Sibirya hayvan üslubunun standart olarak görüldüğü yerker silahlar, at koşumları ve dekoratif sanat eserleri olmuştur.⁴⁰³

İskitlere atfedilen küçük el sanat eserlerinin yanı sıra Kuzey Karadeniz, Kırım ve Kuzey Kafkasya'da tespit edilen ve M.Ö. 7-3.yüzyıllara tarihlenen İskitler heykelleri mevcuttur. Büyük bölümü kurgan tepelerinde yer alan bu heykeller antropomorfik sütunlar, antropomorfik levhalar ve düz heykeller olarak sınıflandırılmaktadır. İkonografik olarak ise, oturmuş şekilde, yarım figür olarak ve büst şeklinde çeşitlemelere sahiptir. Bu heykeller genelde gerdanlıklar, kemer, kamçı, balta, sadak, kılıç, miğfer ve çift savunma levhaları ile tasvir ediliyordu.⁴⁰⁴

Hunlara ait halı ve dokuma örnekleri dikkate alındığında kurganların elde edilen mühim buluntular göze çarpmaktadır. Bu bakımından Pazırık ve Noin-Ula Kurganlarından çıkarılan yün veya keçe malzemenen yapılmış halı ve dokumalar önem arz etmektedir. Bu halılar arasında en meşhuru Pazırık halısıdır.⁴⁰⁵ Noin-Ula kurganlarında hayvan figürlerinin yer aldığı dokuma örneklerinin yanında insanların tasvir edildiği ve büyük kompozisyonlara sahip örnekler de ilgi çekicidir.⁴⁰⁶ Proto-Türk Devri'nden itibaren gelişen "hayvan üslubu" Hun devrinde de kendini göstermiştir. Hayvan üslubuna uygun tasvirlerin diğer uygulama alanlarında olduğu

⁴⁰¹ Nikolai Bokovenko, **a.g.m.**, 2002, s.523; Emel Esin, **a.g.e.**, 1968, s.12-14; Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s.51-56; S.V. Kiselev, **a.g.e.**, 1951, s.472.

⁴⁰² René Grousset, **Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han, Timur**, çev. Halil İnalçık, TTK, Ankara 2015, s.25,27; Ayrıca Bkz: Anıl Yılmaz, "İskit Sanatı", **TA**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.26-32.

⁴⁰³ V.A. Korenyako, **İskusstvo Narodov Tsentral'noy Azii İ Zverinyy Stil'**, "Vostoçnaya Literatura" RAN, Moskova 2002, s.6.

⁴⁰⁴ V. S. Ol'hovskiy-G.L. Yevdokimov, **Skifskiy İzvayaniya**, "MTO METEO", Moskova 1994, s.76

⁴⁰⁵ Halı Hakkında Bilgi İçin Bkz. Fuat Tekçe, **Pazırık Altaylardan Bir Halının Öyküsü**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

⁴⁰⁶ N. V. Polosmak, "İstoriya Vışıtıya Şerst'yu", **Nauka İz Pervıh Ruk**, Haziran 2011, Cilt 38, No:2, s.112-133.

gibi dokuma alanında da var olduğunu görüyoruz. Bunun en bilindik örneği grifonun geyiğe saldırış anının betimlendiği hayvan mücadele sahneli büyük keçe halıdır.⁴⁰⁷

Hunların sanat konusunda maharetli oldukları alanlar arasında maden işlemeciliği ve ağaç oymacılığı da vardır. Türkler açısından oldukça önemli bir malzeme olan madenin işlenmesi Hunlar Dönemi'nde de var olmuştur. Hunlara ait altın, gümüş, demir, bronzdan yapılmış eserlere rastlamak pek tabiidir. Hunların madeni eserleri arasında plakalar, gündelik eşyalar, kazanlar, silahlar vb. nesnelere yer almıştır.⁴⁰⁸ Hiyong-nular stilize hayvan motifler, tunçtan koşum takımı, teçhizat düğmeleri, kopça, kemer vs. gibi nesnelere ve genellikle dişi geyik şeklinde son bulan alemlere sahiptir.⁴⁰⁹ Arkeolojik buluntular Hunlarda bakır dökümcülüğünü ve buna bağlı olarak bronzdan silah yapımını, ayrıca M.Ö. 4. yüzyıllardan itibaren demir dökümünün varlığını ve böylece gelişmiş bir silah teknolojisinin olduğunu belgelemektedir.⁴¹⁰ Çin'in kuzeyinde Ordos bölgesinde yoğun faaliyetleri bilinen Hunların bu bölgede önemli eserleri keşfedilmiştir. Bölgedeki yoğun bronz eser buluntusuna istinaden "Ordos bronzları" olarak anılan bu eserler zarif geometrik ya da kafes biçiminde süslerle bezeli bıçaklar, kamalar, kılıç kabzaları vs. gibi eserlerden meydana gelmiştir. Bunlar dışında bronzdan yapılmış balta, kazma, zincir, süs eşyası, düğmeler ve at, geyik, domuz vb. hayvanlardan oluşan eşyalar da tespit edilmiştir.⁴¹¹ Ordos bronzları M.Ö. 8. yüzyıllardan (Chou Devri'nin başları) M.Ö. I. yüzyıllara kadar olan döneme tarihlendirilmektedir.⁴¹² Grousset Hunlara ait Ordos bronzlarının Han Devri Çinli ustalar tarafından taklit edildiğini, Ordos sanatının sonraki dönemlere ait Çin kopçaları üzerinde etkili olmaya devam ettiğini belirtmiştir.⁴¹³

Hunların mahir oldukları bir diğer alan ağaç oymacılığında idi. Pazırık ve Berel kurganlarında, bu arada Tüekta, Başadar, Ulandırık, Ukok (Ak-Alaha ve Kuturguntas) kurganlarında da ağaçtan yapılmış eserlerin benzer özellikler gösterdiği

⁴⁰⁷ <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-14.htm>, 13/12/2017.

⁴⁰⁸ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 142.

⁴⁰⁹ René Grousset, **a.g.e.**, 2015, s.38.

⁴¹⁰ S.V. Kiselev, **a.g.e.**, 1951, s.323, 324.

⁴¹¹ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, 1984, s. 55.

⁴¹² Eyüp Sarıtaş, **Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010, s.55.

⁴¹³ René Grousset, **a.g.e.**, 2015, s.40, 41.; Türk-Çin Sanat İlişkileri İçin Bkz. Wolfram Eberhard, **Çin Simgeleri Sözlüğü**, çev.Aykut Kazancıgil-A.Bereket Önsöz, Ek: Yaşar Çoruhlu, "Türk-Çin Sanat İlişkileri", Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2000, s.355-388.

bilinmektedir.⁴¹⁴ At koşumlarına bu alandaki en güzel örnekleri sunmaktadır. Bunun dışında kaplar, havan elleri, pek çok ev eşyaları da zikredilebilir.⁴¹⁵ Hun sanatında ahşaptan yapılmış figürleri daha çok grifon, pars, kaplan çeşitli kuş, geyik, at vb. hayvanlardan oluşmakta idi. Bu figürler hayvan üslubuna uygun yapılmış olup Türk sanatı için önemli bir teknik olan eğri kesim tekniği ile yapılmıştır.⁴¹⁶

Hun sanatının icra edildiği bir diğer uygulama alanı kaya resimleridir denilebilir. Kaya resimlerinde görülen dik kesim, eğri kesim, nokta vuruşu, kazıma, oyma ve boyama teknikleri proto-Türk ve Hun Dönemi'nden itibaren Göktürk Devri'nin sonuna kadar uygulanmıştır. Av kültürü ile ilgili çizimlerin yanı sıra tekerlekli çadırlar, çeşitli damgalar ve şekiller bu dönemde görülebilen konulardır.⁴¹⁷ Batı Moğolistan'da bulunan Hoyt Tsenker-Aguy mağarasında tespit edilmiş turna ya da genel olarak kuş olduğu düşünülen tasvirler A.V.Varenov tarafından M.Ö.7-3.yüzyıllara arasına, İskit veya Hun devrine tarihlendirilmektedir.⁴¹⁸

Göktürk sanatının karakteristik özelliklerini genel olarak resim ve heykelerde bulabildiğimizi söylemek mümkündür. Göktürk resim sanatına çizgisel üslubun hâkim olduğu, bu üslubun kaya resimlerinde rahatlıkla seçilebildiği bilinmektedir. Bahsedilen bu üslup proto-Türk ve Hunlardan itibaren gelerek Göktürk Devri'ne kadar ulaşmıştır.⁴¹⁹ Zaynolla Samaşev, Avrasya kıtasında göçebe devletlerin meydana geldikleri sahada grafik sanatının ağır bastığını ve bunun en açık örneklerinin petrogliflerde yer aldığını belirtmiştir. Aynı araştırmacı Orta Çağ toplumunun görsel sanatlarında atlı veya yaya askerin merkez figürlerden biri olsa da Göktürklerde evcil ve vahşi hayvan, yaşama dair nesnelere, hareket araçları, sembol ve işaretler, av sahneleri polimorfik fantastik öğelerin var olduğundan söz etmiştir.⁴²⁰ Anma için yapılan Göktürk Külliyyelerinde barkların içerisine ölen kişi ile ilgili resimler yapıldığı bilinmektedir. Göktürk Kurganlarında ölen kişiyle ilgili resimler yapılmıştır. Son yıllarda keşfedilen Mayhan-Uul Kurganı'nın duvarlarına maharetli

⁴¹⁴ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s. 194.; Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, 1984, s. 72.

⁴¹⁵ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, 1984, s. 64.

⁴¹⁶ Ahşap ve çeşitli materyallerden yapılmış hayvan üslubuna ait figürler ve tasvirler için bkz.

Franz Hančar, "The Eurasian Animal Style And The Altai Complex", **Artibus Asiae**, Cilt 15, No:1/2(1952) s.171-194.

⁴¹⁷ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 163.

⁴¹⁸ V. İ.Molodin-D.V.Çeremisin, **Drevneyşiyeye Naskal'niye İzobrajeniya Ploskogor'ya Ukok**, ed.A. P.Derevyanko, "Nauka"SO RAN, Novosibirsk 1999, s.133.

⁴¹⁹ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Sanatı", **TA**, C.4, Ankara 2002, s.98

⁴²⁰ Zaynolla Samaşev, "Grafičeskoye İskusstvo Srednevekovih Narodov Velikoy Stepi", **Tyurksoye Naslediye Evraziı VI-VIII Vv.**, Servis Press, Astana 2002, s.38-40

bir Türk sanatçının elinden çıkmış olabileceği düşünülen resimlerin ve elde edilen madeni eserlerin natüralist üslupta ele alındığı görülmektedir.⁴²¹ E.Esin Esik ve Taştık Kültürlerinden itibaren Türk sanatında natüralist üslubun var olduğunu ve bu üslubun Göktürklerde özellikle resim sanatında görüldüğünü belirtmiştir. Ona göre Çinli sanatçıların natüralizmi daha gerçekçi, Türk sanatçılarıninki ise daha mübalağalı idi.⁴²² Buna göre Mayhan-Uul Kurganı'nın duvarlarında yer alan resimlerin Türk sanatçıları tarafından yapılmış olduğu fikri doğru kabul edilebilir.

Göktürk Devri'nde heykeller çoğunlukla hükümdar, savaşçı veya kahraman tiplerinden meydana gelirler. At ve koyun gibi hayvanların heykellerinin de yapıldığı Göktürk Dönemi'nde⁴²³, şaman, balbal gibi dini nitelik taşıyan heykellerin varlığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra yine dini nitelikli geyikli taşlar ve menhirlerin de bu dönemde devam ettiği görülmektedir.⁴²⁴ Göktürk heykellerinde yüz tipi, kılık-kıyafet, bazen saç şekli, ellerin duruşu, heykelin üzerinde tasvir edilen nesnelere gerçek hayatta olduğu gibi yansıtılarak belgeselci bir tutum izlenmiş, anlatımda realist bir yaklaşım seçilmiştir.⁴²⁵

Erken devir Türk sanatında önemli bir gelişim evresi olan Uygur sanatı resim, heykel, mimari alanında oldukça önemli örnekler ortaya koymuştur. Bu dönemde Hint, Çin, Budist ve Maniheizt kültür çevreleri arasında kalan bir Türk kültür çevresi söz konusu olmuştur.⁴²⁶ Uygurların bu devirde meydana getirdikleri sanatın konularını Budizm ve Maniciliğin ikonografisi oluştursa da bu ikonografiye uymayan ve köklerini İç ve Orta Asya'dan alan, bozkır sanatına uygun kahraman ve alp tiplerinin ve Türk mitolojisinden unsurların görüldüğü resimler mevcuttur.⁴²⁷ Uygurların ünlü Bezeklik tapınaklarında yaptıkları resimlerde bireysel özellikler yansıtılmıştır. Daha evvel şematik çizilen yüz hatları 8. yüzyılda tiplere ayrılmış, portre olarak yapılmıştır. Hoço'da bulunan bir fresk (at freski) realist anlayışın iyi bir örneği sayılmıştır.⁴²⁸ Oktay Aslanapa'ya göre Uygurların heykel sanatı o zamana

⁴²¹ K.Sartkojaulı vd., "Drevnetyurksiy Mavzoley Rannego Srednevekov'ya", **Vaprosı Tyurkologii-2**, Moskova 2012, s.84, 89-91,93

⁴²² Emel Esin, **a.g.e.**,1968, s.111

⁴²³ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Heykellerinin Özellikleri", **Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı**, Bişkek, 2003, s.153-166

⁴²⁴ Yaşar Çoruhlu, "Göktürk Döneminde Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler"**Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Ankara 2000, s.95-104

⁴²⁵ Dovdoy Bayar, **a.g.m.**,2002, s.89

⁴²⁶ Doğan Kuban, **Batıya Göçün Sanatsal Evreleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014, s.85

⁴²⁷ Seyfi Başkan, "Eski Türklerde Sanat", **TA**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.118,119.

⁴²⁸ Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007, s.16.

kadar görülmemiş bir realist anlayışa ulaşmıştır ve bunun başlangıcı da Göktürk balballarına (ve heykellerine) kadar gitmektedir.⁴²⁹ Uygur heykel sanatı genel olarak Budist ikonografik sahneleri yansıtsa da yapılan heykeller arasında Türk sanatının genel karakterine uygun sadelikte eserler mevcuttur.⁴³⁰

3.3. N. V. Polosmak'ın Bulgu ve Katkılarının Türk Sanatı İçin Önemi

3.3.1. Yerleşmeler

Erken Demir Çağı'nda N. V. Polosmak'ın üzerinde durduğu yerleşmelerin hendeklerle çevrili olduğu anlaşılmıştır. İncelenen yerleşmelerde meskenler genelde kare planlıdır. Anlaşıldığı kadarıyla Göktürk Devrindeki yerleşmeler az sayıda meskenlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Tomruklarla yapılmış meskenler yurt tipi çadıra benzer olduğu kadar köşeli plana da sahip olabiliyordu. Bazı meskenler çok odalı olarak yapılmıştır.

3.3.2. Mezarlıklar (Mezar ve Kurganlar)

N. V. Polosmak tarafından incelenen Ukok Platosu içerisindeki Ak-Alaha ve Kuturguntas mezarlıkları ihtiva ettikleri kurganlar bakımından sayıca azdır. Bunlar birkaç kurganın bir araya gelmesi ile oluşmuş mezarlıklar olup içlerinde hepsinin aynı döneme tarihlendirilmediği kurganlar bulunur.⁴³¹ Dolayısıyla bu mezarlıklar önemli bir kişi için yapılması gereken kurganın, inşa edileceği alan belirlendikten sonra bu alana başkaları tarafından yapılan gömülmelerle oluşmuştur.⁴³² Altaylardaki arkeolojik anıtlar (kurganlar, anı kompleksleri vs.) nehir vadilerinde ve dağların aralarında kalan havzalarda yer almıştır. Kurganlardan batıya doğru olanlarda taş çember ve anı kompleksleri, doğuya doğru olanlarda bir sıra balbal yer almıştır. Ukok'ta yer alan kurganlar hemen hemen ilk şekilleriyle sağlam kalmıştır.⁴³³

Ukok'taki Ak-Alaha-1 ve Kuturguntas mezarlıkları içlerinde anı kompleksleri barındırmaları bakımından önemlidir. Ak-Alaha-1 Mezarlığı'nın ortasına denk gelen

⁴²⁹ Oktay Aslanapa, **A.E.**, s.14.

⁴³⁰ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ocak 2017, s. 306.

⁴³¹ Örneğin; Ak-Alaha-1 Mezarlığı içerisindeki 1 ve 2 no.lu kurganlar Erken Demir Çağı'na tarihlenirken (N. V. Polosmak ve onun geldiği Rus ekolü bu kurganları ve benzer özellikteki diğer kurganları Pazırık Kültürü adı altında İran kavmi olarak gördükleri İskit topluluklarına ait sayarken, özellikle Türkiye'deki Türk bilim adamları bunları Proto-Türk Veya Hunlara ait kurganlar olarak görmektedirler. Bkz. Yaşar Çoruhlu, **Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar**, Ötügen, İstanbul 2016) 3 No.lu Kurgan Orta Çağ'a, Göktürk Devri'ne tarihlendirilmektedir.

⁴³² Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s.345

⁴³³ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1991, s.14

en büyük kurgan ve onunla ilişkili olması muhtemel, içerisinde bir çocuğun defnedildiği büyük kurgana bitişik küçük kurgan ve bunların güneybatısındaki anı kompleksi bu mezarlıkta defnedilen kişilerin önemine vurgu yapmaktadır. Ancak öyle anlaşılıyor ki, Kuturguntas'ta defnedilen kişi en azından Ak Alaha-1 Mezarlığı'nın en büyük kurganında defnedilen kişiden daha yüksek bir konuma sahiptir; çünkü Ak-Alaha-1 Mezarlığı'nda daha fazla kurgan ve aynı mezarlığın 1 no.lu kurganda iki defin birden medfun olmasına rağmen, Kuturguntas Mezarlığı'ndaki kurganın tepe kısmının çapı ile bu mezarlıktaki anı kompleksi daha büyük, Kuturguntas Mezarlığı'nda yer alan atların sayısı Ak-Alaha'da yer alan atların sayısından daha fazladır.

Noin-Ula Mezarlığı'ndaki definlerin ve kurganların yoğunluğu Ukok bölgesindeki mezarlıklarla kıyaslanamayacak kadar fazladır. Noin-Ula kurganlarında Rus-Moğol bilim heyeti tarafından incelenen kurganlar arasında en dikkat çekici özellikler kurganlara güneyden kuzeye uzanan birer dromosun uzanması, kurganların Dört Ana Yön mefhumuna uygun konumlandırılışı, mezar çukurunun geniş kademeler şeklinde aşağı inmesi ve mezar çukurlarının oldukça derin olmasıdır. Noin-Ula Mezarlığı'nda incelenen kurganlarla Ukok bölgesindeki kurganlar kıyaslandığında bazı farklılıklar ve benzerlikler göze çarpmaktadır. Ukok bölgesinde mezarlıkların ve kurganların buldukları yerler yüksek bir platonun geniş düzlükleri, nehir yanları olarak karşımıza çıkarken, Noin-Ula kurganları yüksek dağlarda ağaçlık alanların içerisinde yer almaktadır. Ancak Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre Hun mezarlarının üzerinde tepe ve ağaç bulunmamaktaydı.⁴³⁴ Buna istinaden ve Noin-Ula Kurganlarının bulunduğu bölgedeki ağaçların genç olmasından dolayı bölgedeki ağaçların yakın zamanda büyüdüğü düşünülebilir. Ancak mezar üzerinde tepe olmadığı bilgisi düşündürücüdür; zira bu kurganların üzerinde çok yüksek olmasa da kazı öncesi fotoğraflardan anlaşıldığı üzere çok büyük çapta olmayan yapay tepeler vardır. Ukok Platosu'ndaki kurganların tümsek kısımları yoğun taş parçalarının üst üste yığılması sonucu meydana getirilmişken, bunlarda çimle kaplanma durumu görülmektedir. Noin-Ula kurganlarının tepe kısımlarında ise taş seviyesine gelene kadar yoğun bir toprak tabakanın aşılması gerekmektedir. Ukok Platosu'nda yer alan kurganların tepe kısımlarındaki taş yığıntılar kaldırıldığında alt kısımdan defin çukurunun etrafını dolaşan taş çit çıktığı görülmüştür. Noin-Ula Kurganlarında kazısı

⁴³⁴ İbrahim Çeşmeli, **İskitler, Hunlar ve Göktürkler'de Din ve Sanat**, Cinius Yayınları, İstanbul 2016, s.50.

yapılmış dromoslu kurganlar dikdörtgen bir form özelliği sunarken, defin çukurunu saran taş halka bu dikdörtgen formun etrafını takip ettiğinden kendisi de aynı formdadır. Ukok'ta halka şeklindeki taş çitler merkezdeki defin çukurunu belirli bir uzaklıktan çevrelerken, Noin-Ula kurganlarının etrafında yer alan dikdörtgen formdaki taşlar defin çukurunun hemen kenarında, mesafe olmaksızın bulunmuştur. Ukok Platosu ve Noin-Ula Kurganları arasındaki benzerlikler ise genel olarak defin odalarında görülmektedir. Hem Ukok'ta hem de Noin-Ula Kurganlarında defin çukuru içerisinde yer alan defin odaları genelde iç içe geçmiş çift oda şeklindedir. Noin-Ula Kurganlarında cesetlere dair kalıntılar yok denecek kadar az olsa da tabutlar Ukok Platosu'nda olduğu gibi iç odanın içerisinde yer almıştır. Noin-Ula Kurganlarında da Ukok'ta ve çoğu Pazırık benzeri özellik arz eden kurganlarda olduğu gibi defin odasını örten keçe duvar örtüleri olduğu düşünülmektedir. Ukok'taki defin odaları kütüklerden meydana getirilmiştir, ancak bunların zemin döşemeleri genel olarak muhtemelen baltalarla düzleştirilmiş ve inceltmiş olsa da Noin-Ula Kurganlarının defin odaları ve özellikle zemin döşemeleri çok iyi işlenmiş kerestelerden yapılmıştır. Böylece denilebilir ki, Noin-Ula Kurganlarını yapan ustalar marangozluk işinde oldukça iyidiler. Ukok'ta özellikle Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganının zemin döşemeleri yan duvarların tahtalarına alttan geçebilecek şekilde uçları inceltilerek yapılmıştı ve yan duvarlarda da bu döşemelerin geçebileceği oluklar vardı. Bu yapım tarzının aynısı yine aynı bölgedeki Ulandırık ve Yustid XII mezarlıklarının bazı kurganlarında görülmektedir. Bunlarda da zemin döşemelerinin geçebilmesi için yan duvarların alt kısımları oluklu yapılmıştır.⁴³⁵

N. V. Polosmak'ın çalışmalarında belirttiği gibi soylulara ait definler sıradan definlerden büyük boyutlu kurgan tepeleri ve mezar çukurları ile defin yapılarının kuruluşları (Çift ahşap oda, çift ahşap örtü, odanın ahşaptan yapılan yer döşemesi), cesedin tabutla defnedilmesi ve atların kurgana yerleştirilmesi ile ayrılmaktadır. Ayrıca Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganının tepe kısmının aynı mezarlıktaki diğer kurganların tepe kısımlarının çaplarından daha büyük olması ve anı kompleksinin 1 no.lu kurganın yakınında yer almasından dolayı bu kurganın diğer kurganlara göre daha yüksek bir statüye sahip olduğu söylenebilir. Noin-Ula Kurganlarında atlar Ak-Alaha ve Kuturguntas Kurganlarında olduğu gibi cesetle

⁴³⁵Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 No.lu kurganının zemin döşemesi için bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**,1994, s.24.; Ulandırık ve Yustid XII Mezarlıklarındaki bazı kurganların zemin döşemeleri için Bkz. V.D. Kubarev, **Kurgan Yustida**, Novosibirsk 1991, s.28.

birlikte ya da onun seviyesinde farklı bir bölmede gömülmemiş, bunun yerine mezara ata ait koşum takımları koyulmuştu. Bu durum Hunlara ait bir başka mezarlık olan Golmod kazı alanındaki kurganlarda da böyledir.⁴³⁶

N. V. Polosmak ve ekibinin Ukok'ta incelediği Ak-Alaha-1, Ak-Alaha-3 ve Kuturguntas Kurganlarında bulunan ağaçtan yapılmış lahitler daha evvel incelenmiş Berel, Şibe, Pazırık, Başadar, Yustıd gibi Altay bölgesinde proto-Türk veya Hun Devri'ne tarihlenen kurganlarda görülmektedir. Moğolistan'daki Noin-Ula kurganlarında yapısal olarak farklı olsa da ahşaptan lahitlere rastlanmaktadır.

Baraba'da yapılan çalışmalarda Potçevaşkaya keramiklerinin Türk definlerinde yer alması Türk unsurun yerli Ugor kabileleri ile olan bağlantısını göstermesi olarak yorumlanmıştır. Türk unsurlarla yerli unsurların karışımının VIII. yüzyıldan itibaren başladığı ifade edilmiştir.⁴³⁷ Baraba bölgesinde yer alan bazı Göktürk Devri'ne ait kurganlarda da görüldüğü üzere Erken Orta Çağ'da at yerine atlara ait kemiklerin kurgana konulması âdeti Asya'dan Tuna'ya kadar yayılmıştı. Noin-Ula'daki bazı Hun kurganlarında da kurgana at defnetmek yerine ata ait koşum takımı veya eşyalar koyulmuştu.

3.3.3. Madeni Eserler

Ukok bölgesinde yer alan kurganlarda rastlanılan yaygın madeni eserler arasında bronz ve demirden yapılmış çeşitli silahlar yer alırken (Baltalar, hançerler, bıçaklar vs.), atların dişlerinde rastlanılan madeni gem parçaları da mevcuttur. Bazı elbise süsü unsuru olarak yapılmış madeni eserlerin üzerinde grifon tasvirlerinin yer aldığı bilinmektedir. Ahşap ve tekstil ürünlerin yanında madeni buluntular zayıf kalmaktadır. Bölgedeki benzer özellikler gösteren kurganlarla kıyaslandığında Ukok Platosu'nda bulunan madeni buluntuların sadeliği dikkat çekicidir. Bronz ve demir nesnelerin nispeten sıkça görüldüğü kurganlarda altın eserlere rastlamak kolay değildir. Kurganların pek çoğunun soyulmuş olması bunda başlıca sebep olmalıdır; ancak anlaşılan Ukok bölgesindeki Erken Demir Çağı'na tarihlenen proto-Türk veya Hun Devri'ne ait kurganlarda altından çok altın varak kaplı ahşap eserler mevcuttur.

N. V. Polosmak, Ukok bölgesi kurganlarında bulunan elbise süsleri ve takıların koruyucu niteliğinden bahsetmiştir. Benzer bir anlayış Türkmen kadınlarının takıları

⁴³⁶ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**,2016, s.432.

⁴³⁷ V. İ. Molodin vd., **a.g.e.**, 1988, s.3.

için de söz konusudur. Buna göre; Türkmen kadınlarının takıları bolluk, bereket ve nazarla ilgili olmanın yanı sıra koruyucu niteliğe de sahiptir.⁴³⁸

N. V. Polosmak ve ekibinin üzerinde çalıştığı Noin-Ula kurganlarında at koşumuna ait madeni buluntulara, bunun yanında bronz alınlıklar, küçük madeni kıyafet süslerine rastlanmıştır. 20. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan falar adı verilen gümüş tabak ilginç madeni eserler arasında yer almıştır. Üzerinde yüksek kabartmalı konusunu Grek mitolojisinden alan tabak Hun kurganlarına batıdan ithal yoluyla eşyalar girdiğini göstermesi bakımından bilgi vericidir. 20.Noin-Ula Kurganı'nın en güzel madeni buluntuları arasında keçi, geyik, tek boynuzlu hayvan (Kilin) ve ejderha tasvirlerinin yer aldığı gümüş levhalar vardır. Bu levhaların ve bazı altın süslerin benzerleri 6, 23 ve 24. Noin-Ula Kurganlarında görülmektedir.⁴³⁹ Benzer levhaların bir başka Hun Devri'ne ait mezarlık olan Gol-Mod'da da tespit edildiği bilinmektedir.⁴⁴⁰ At koşumlarını süsleyen bu levhaların ne Avrupa'da ne de Çin'de doğrudan benzerleri vardır. Bunların orijinal imgeler olarak karşımıza çıkması ilgi çekicidir.⁴⁴¹ Konu kapsamındaki Noin-Ula kurganlarında altından yapılmış nesnelere rastlamak Ukok bölgesinde kurganlara kıyasla daha kolaydır. Bu kurganlarda elbise süsü olarak kullanılan bazı takılar ve birkaç çivi altından yapılmıştır.

Baraba bölgesinde yapılan çalışmalarda madeni buluntular daha çok bronz ok uçları, demir bıçaklar, bronz süs eşyaları vs. tespit edilmiştir. Bunun yanında bu bölgede "Altay'ın Demircileri" ünvanlı Göktürlere ait bir yerleşimde bulunan döküm kalıpları ve eritme potası burada metal üretimi yapıldığının göstergesidir.

3.3.4. Ağaç İşleme Sanatı

Ak-Alaha mezarlıklarında tespit edilen ağaçtan yapılmış yemek tabakları, kaplar, bardaklar, silah kabzaları, kınları, kalkanlar, çeşitli süs eşyaları yanı sıra en önemli buluntular at koşum süsleridir. Bu buluntuların benzerleri aynı bölgede, aynı özellikleri yansıtan kurganlarda bulunduğu kadar farklı fakat nispeten çağdaş kurganlarda da görülmektedir. Örneğin; Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda

⁴³⁸ Nalân Türkmen, "Orta Asya Türkmen Kadın Takılarına Genel Bir Bakış", **Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006, s.253.

⁴³⁹ <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1962-t37.jpg>, <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1962-t35.jpg> 27/12/2017; B.Ögel, **a.g.e.**1984, s.58., Levha 5.

⁴⁴⁰ N. V. Polosmak-Y. S.Bogdanov, **a.g.e.**, 2015, s.63; Bu levhaların köken tartışmaları için bkz. N. V. Polosmak-Y. S.Bogdanov, **a.g.e.**, s.62, 63.; Bu levhaların Çin'deki benzerleri için bkz. N. V. Polosmak vd., **a.g.e.**, 2015, çiz.4.23, 4.30-4.34.

⁴⁴¹ N. V. Polosmak-Y. S.Bogdanov, **Noin-Ulinskaya Kolleksiya**, "İnfolio", Novosibirsk 2016, s. 22.

bulunan büyük ve küçük ahşap tabakların form ve genel görünüş bakımından benzerleri toprak ve taştan yapılmış olarak Baraba bölgesindeki bazı kurganlardan çıkarılmıştır.⁴⁴²

Kuturguntas'ta yer alan at koşum süsleri de Ak-Alaha'da bulunanlara benzerdir. At koşum süslerinde bulunan ahşap eserlerin çoğu grifon tasvirleriyle bezenmiştir. Bazı grifon şeklindeki at koşum süslerinin oldukça stilizasyona uğrayarak bitkisel bir hale dönüştüğü fark edilmektedir. Genel olarak aynı üslupta yapılan grifonlarda ikonografik ve ifade farklılıkları kendini gösterir. Bunları yapan ustaların yüksek sanat anlayışını yansıtan bahse konu ifade farklılıkları kurganlardan çıkan benzer özellikteki at koşum süslerinin dışında bazen aynı kurganlardan çıkan ahşap eserlerde de görülür. Gerek Ak-Alaha mezarlıkları gerekse Kuturguntas Mezarlığı'ndaki at koşum süslemelerinin benzerlerini Yukarı-Kalcın II Mezarlığı'nda⁴⁴³, muhtelif Berel kurganlarında⁴⁴⁴, Tüekta, Başadar ve Pazırık kurganlarında bulmak mümkündür.⁴⁴⁵ Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan at koşumlarından bir tanesi genel olarak diğer bulunan grifonlardan farklılık göstermektedir. Diğer grifonlar kartal grifon özelliklerine sahipken bu grifon bir kaz veya kuğuya benzemektedir. N. V. Polosmak bahsedilen bu hayvanın kanatlarını I.Petro'nun Sibirya koleksiyonunda yer alan hayvan mücadele sahnesinin yansıtıldığı altın eserdeki kanatları açık, saldırırken tasvir edilmiş kartal grifonun ve Noin-Ula'daki bir keçe üzerine işlenen grifonun kanatlarındaki benzerliğe dikkat çekmektedir.⁴⁴⁶ At koşum süsleri arasında gem asma süsü olarak kullanılan en ilginç

⁴⁴²Ukok bölgesinde Ak-Alaha Kurganlarındaki buluntularla benzer özellikler yansıtan Yukarı (Verh) Kalcın-II Mezarlığı 3 no.lu kurganda bahse konu tabaklardan bulunmuştur. Bu tabaklar yine benzer özellikler gösteren ancak çok daha ihtişamlı örneklerin tespit edildiği Pazırık Kurganlarında da görülmüştür. Ancak ikinci Pazırık Kurganında bulunan ahşap tabağın ayakları bahsedilen diğer kurganlardaki gibi değil, atılan kaplanlar şeklinde yapılmışlardır. Bkz. S.İ.Rudenko, **Vtoroy Pazırıkskiy Kurgan**, Gosudarstvennyy Ermitaj, Leningrad 1948, Tablo VIII; V. İ.Molodin, **a.g.m**, 2000, Res. 112,113.; Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve Sargat Kültürü'ne ait olduğu ifade edilen topraktan ve Bronz Devri'ne tarihlenen Stariy Sad-I Mezarlığı 3 No.lu kurgandan çıkan taştan yapılmış tabaklar İçin Bkz. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1987, Res. 42, 78.

⁴⁴³V. İ.Molodin, "Kul'tura İstoriçeskaya Harakteristika Pogrebal'nogo Kompleksa Kurgana No:3 Pamyatnika Verh-Kalcın II", **Fenomen Altayskih Mumiy**, İAET SO RAN Novosibirsk 2000, Res. 96,98.

⁴⁴⁴Zaynolla Samaşev, **Berel**, "Dom "Taymas" Almatı 2011.

⁴⁴⁵S.İ.Rudenko, **Kul'tura Naseleniya Tsentral'naya Altaya v Skifskoye Vremya**, Akademii Nauk SSR, Moskova Leningrad 1960, Res. 145, 146, 148.

⁴⁴⁶Sibirya Koleksiyonundaki Kartal Grifon İçin Bkz. <http://kronk.spb.ru/img/artamonov-mi-1973-176.jpg> 28/17/2017; 6. Noin-Ula Kurganındaki Kartal Grifon İçin Bkz.<http://arheologija.ru/wpcontent/uploads/sibirskoe-zoloto-31.jpg> 28/12/2017.

bulgulardan biri de kafasında boynuzları bulunan insan yüzlü antropomorfik ahşap eserlerdir.

Ağaçtan, at koşum asma süsü olarak yapılmış antropomorfik figürlerin Kuturguntas Kurganı'nda varlığı bilinmektedir. Benzer şekildeki boynuzlu insan figürlerine Ulandırık-III Mezarlığı 4 no.lu kurganda, Taşanta-I Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunmuştur. Taşanta Kurganı'nda bulunan figürün yarısı kırık vaziyettedir.⁴⁴⁷

Ukok Platosunda bulunan ahşap eserler arasında kadın peruğu ve erkek keçe miğferi üzerinde bulunan figürler de yer almıştır. Bu figürler arasında at, geyik gibi toynaklı hayvanların yanında kuş figürleri gibi kanatlı hayvanlar da vardır. Bu hayvan figürlerinden at ve geyiklerin oldukça benzerleri Ak-Alaha mezarlıklarına yakın bir bölgeden bulunan Yukarı (Verh)-Kalcın-II Mezarlığı 1 no.lu kurganda tespit edilmiştir.⁴⁴⁸ Bahsedilen buluntular dışında yine Ak-Alaha-I Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan sadağın ahşap parçası yüksek sanat anlayışı ile ilgi ve dikkat çekicidir. Eğri kesim tekniği ile yapılmış bu parça üzerinde yer alan pars ve domuz figürlerinin her biri kendine has ifadeleri ile başarıyla yansıtılmıştır.

Kuturguntas Kurganı'nda çenesine doğru kıvrılan boynuzları olan koyun başlarının benzerlerini Pazırık ve Başadar kurganlarında bulmak mümkündür. Ahşap eserlerin yanı sıra ikinci Pazırık Kurganı'ndaki mumyanın üzerinde de koyun başları olduğu görülmektedir. Bir diğer kıvrılmış boynuza sahip koyun başı tasviri Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kadın cesedinin üzerinde yer almıştır.⁴⁴⁹

Pazırık ve benzeri kurganlarda nadiren rastlanan hayvan figürlü kemer tokaları Ak-Alaha Kurganlarının bazılarında tespit edilmiştir. Bunların yüksek tabakadan kişilere ait olan nesnelere olduğu daha önce ifade edilmiştir. Hayvan figürlü kemer tokalarına ikinci Pazırık ve Ulandırık IV'te rastlanmıştır. Ak-Alaha-1 Mezarlığı 1 no.lu kurganda bulunan üzeri yarım ay şekilleriyle bezenmiş kemer tokalarının benzerleri de Ulandırık IV'te bulunmuştur.⁴⁵⁰ Bilindiği gibi hayvan figürlü kemer tokaları

⁴⁴⁷ V.D.Kubarev, **Kurganı Ulandırık**, Novosibirsk 1987, Res. 40,42, Tablo L X II, Çiz.12,13, Tablo L X X X V, Çiz.6.

⁴⁴⁸ N. V. Polosmak-V. İ.Molodin, "Arheologičeskiye Kompleksi Epohi Rannego Jeleza Ploskogor'ya Ukok Kak İstočnik İntegratsionnih İssledovaniy", **Naseleniye Gornogo Altaya v Epohu Rannego Jeleznogo Veka Kak Etnokul'turnıy Fenomen: Proishojdeniye, Genezis, İstoričeskiye Sud'ı (po dannımarheologii, antrpologii, genetiki)**, C.1, İzdatel'stvo SO RAN, Novosibirsk res. 51, 52.

⁴⁴⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**,2001,Çiz.151; S.İ.Rudenko, **Gornoaltayskiye Nahodki İ Skifi**, Akademii Nauk SSSR, Moskova Leningrad, 1952, Çiz.61.; Başadar'daki koyun tasvirleri için bkz. S.İ.Rudenko, **a.g.e.**, 1960, çiz.21.

⁴⁵⁰ V.D.Kubarev, **a.g.e.**, res. 28.

özellikle Ordos bölgesinde ve Hunlarda yaygındır. Zaten N. V. Polosmak da bu benzerliğe dikkat çekmektedir.⁴⁵¹

Noin-Ula kurganlarında bulunan ahşap ürünler arasında lâke kaplı üzerinde çeşitli hayvan figürlerinin bulunduğu kulplu tabaklar zikredilebilir. Bu tabakların Çin'de Han saraylarına ait atölyelerde yapıldığı düşünülmektedir. Bazılarının üzerinde Çince yazıt bulunan bu tabaklar Hun imparatoruna hediye olarak gönderilmiştir. Bu tabaklar dışındaki en önemli ahşap süslemeler üzerleri altın varakla kaplı dört yapraklı yonca şeklindeki tabut süsleri ve onları çerçeveleyen şeritlerdir. Bu süslerden bazıları dört yönü işaret eden oklar şeklindedir.

3.3.5. Tekstil malzeme

Altaylarda ele geçen tekstil materyal genel olarak ipek, yün, pamuk, kürk ve keçe malzemeden yapılmış görünmektedir. Kurganlardan elde edilen verilere göre en yaygın kullanım malzemesi yün ve keçedir. Bunun dışında sırasıyla kürk, pamuk ve ipek kumaş isimleri söylenebilir.⁴⁵²

N. V. Polosmak başkanlığında Ukok bölgesindeki kurganlarda yapılan kazılardan ele geçirilen giyim eşyalarının civar kurganlarda benzerlerine rastlanmıştır. Ak-Alaha kurganlarında ortaya çıkan gömlek, pantolon, çizme-çorap, başlıkların hemen hemen aynıları Yukarı-Kalcın kurganlarında bulunmuştur. Bunun yanı sıra Noin-Ula kurganlarında bulunan pantolonlar da yukarıda bahsedilen pantolonlarla benzerliğe sahiptir. Ukok bölgesinde bulunan çizme-çorapların şekli Noin-Ula Kurganı'nda bulunan çizme ile yakındır.⁴⁵³ Ayrıca bunların pantolona tutturuluş tarzlarının aynı olduğu daha önce ifade edilmiştir.

N. V. Polosmak Kuturguntas Kurganı'nda bulunan tekstil parçalarının ikinci Pazırık Kurganı'ndaki samur kaftan parçası ve Doğu Altay'ın sıradan Pazırık definlerindeki birçok kıyafetle aynı tarzda dikildiğini ve bunun malzemeye sağlamlık katmak için

⁴⁵¹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.38.

⁴⁵²Polosmak ve Barkova'ya göre ipek, Hindistan dolaylarından, pamuk İse İpek Yolu üzerinden ithal ürünlerdir; yün kumaş yerli üretimdir: "Kadın gömleğinin (Ak-Alaha-3 Mez. 1no.lu Kurgan) yapımında kullanılan ipeğin çin kumaşı olmadığına dair önemli bir kanıt gömleğin sağlam kalan kenarı sayesinde tespit edilen genişliğidir. kenar ölçüsü en az 130 cm'dir. Zira Çin'de İşlenen Kumaşların Genişliği 50 Cm'i Geçmiyordu; dokuma tezgâhlarının yapısı ancak tan döneminde değişmiştir." Kumaşlarla İlgili Bilgi İçin Bkz. N. V. Polosmak- L.L.Barkova, **Kostyum İ Tekstil' Pazırıksev Altaya**, İnfolio-press, Novosibirsk 2005, s.30 vd.

⁴⁵³ Erken Devir Türklerinde çizme için bkz. Yaşar Çoruhlu, "Orta ve İç Asya'da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme", **Ortaçağ'da Anadolu- Prof.Dr. Aynur DURUKAN'a Armağan**, Ankara 2002, s.185-200.

yapıldığını belirtmiştir. Kıyafetin sağlam olması için çeşitli parçalar bir araya getirilerek dikilmiş, ancak bunun sadece fayda amaçlı değil, kutsal olduğu için de yapılmış olması muhtemeldir. N. V. Polosmak'a göre birçok parçanın bir araya getirilerek dikilmesi kıyafete koruyuculuk vasfı kazandırıyordu ve bu inanış pek çok Türk kavminde vardı.⁴⁵⁴

İkinci Pazırık Kurganı'nda bulunan önü kapalı bir gömleğin benzerleri Noin-Ula ve Katanda kurganlarında da tespit edilmiştir. Bahaeddin Ögel bunların Türk tipi kaftanlara benzediğini, ayrıca Pazırık'ta ele geçen çorap ve çizmelerin Türklere mahsus kültür ürünleri olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁵ Pazırık, Ak-Alaha ve Noin-Ula gibi kurganlarda keçe materyalin geniş kullanımı göze çarpmaktadır. Kazaklar, Kırgızlar, ayrıca Karaçay, Balkar ve Nogay Türkleri bu geleneği sürdürdükleri için keçe aplikeli süsleme üretiminin mirasçılarıdır.⁴⁵⁶

Keçeden yapılmış malzemelere hem Ukok hem de Noin-Ula kurganlarında rastlanmıştır. Bunlar genelde eyer örtüleridir; fakat 20.Noin-Ula Kurganı'ndaki keçe örtü bir halidir. Bunların üzerinde genelde gerçeküstü hayvan ve hayvan mücadele sahneleri işlenmiştir. Bu kurganlardan çıkan keçe örtüler Başadar, birinci ve ikinci Pazırık kurganlarındaki keçe örtülerle benzerlik gösterir. Noin-Ula Kurganlarında keçeden yapılmış örneklerin yanı sıra yünden yapılmış üzerinde insan tasvirlerinin yer aldığı örtü önemli bir örnektir. Bu kurganlarda ayrıca üzerinde bitkisel desenlerin işlendiği ince işçilikli ipek kumaşlar da bulunmuştur.

3.3.6. Keramik, pişmiş toprak eserler

Ukok bölgesi kurganlarında ve Noin-Ula'da keramik kapların azlığı dikkat çekmektedir. Kaplar çoğunlukla bezemesizdir; ancak aralarından birkaç tanesinin boyun kısımlarında bezeme görülür. Bazı kaplarda ise deri aplikeli hayvan tasvirleriyle süslenmiştir. Aplikelerden bazılarının parçalanmış ve düşmüş olarak bulunduğu tespit edildiğine göre pek çok kabın başlangıçta Kuturguntas ve ikinci

⁴⁵⁴ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.70.

⁴⁵⁵ Bahaeddin Ögel, **a.g.e.**, 1984, s. 65.

⁴⁵⁶ E.N.Studenetskaya, "Uzornıye Voyloki Kafkaza", **Sovetskaya Etnografiya**, Sayı 1, Nauka, Moskova Ocak-Şubat, 1979, s.110, 111; N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.208.

Pazırık'ta görüldüğü gibi deri aplikelerle süslenmiş olması muhtemeldir. Ortaya çıkarılan keramik kapların çoğu şeklen birbirine benzemektedir. Örneğin; Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurgandaki gövdesi şişkin keramik kapların benzerleri Ulandırık ve Noin-Ula'da mevcuttur. Kuturguntas Kurganı'nda parçalanmış halde bulunan testi şeklindeki kap ikinci Pazırık ve Ulandırık kurganlarındaki kaplarla çok yakın benzerliklere sahiptir. Yukarı Kalcın-II'deki testi şeklindeki kap da bunlara benzemesine rağmen gövdesi ile boynu arasındaki geçiş daha kabadır. Testi veya küp şeklindeki keramik kapların dışında 11. Noin-Ula Kurganı'ndan çıkarılan keramik kandilin Ukok bölgesindeki kurganlarda benzerlerine rastlanmamıştır.

3.3.7. Diğer materyallerden yapılmış eserler (Taş, cam, kemik ve deri)

Ortaya çıkan materyaller arasında tespit edilebildiği kadarıyla deri malzeme yardımcı bir unsur olarak kullanılmıştır. Deri daha çok çanta, kılıf, kemer malzemesi olarak iş görmüştür. Bunun yanında ahşabı kaplamada, applike yapımında ve bazı tekstil materyalin dikiminde kullanmak üzere kaytan veya ip olarak da kullanılmıştır. Daha evvel ikinci Pazırık Kurganı'nda deriden kesilerek elde edilmiş tabut üzerindeki geyik tasvirleri Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda da tespit edilmiştir. Yine ikinci Pazırık Kurganı'nda görülen deriden kesilmiş horoz tasvirleri Kuturguntas Kurganı'nda da tespit edilmiştir. İkinci Pazırık Kurganı'nda olduğu gibi horoz aplikesinin burada da keramik kabı süslediği düşünülmektedir. İkinci Pazırık Kurganı'nda benzer horoz tasvirlerinin yer aldığı bir kemer parçası da mevcuttur.⁴⁵⁷

Çinlilerin yaşam taşı, mutluluk getirici olarak adlandırdıkları nefrit taşı⁴⁵⁸ ile birlikte kalsedon ve akik gibi taşlar Noin-Ula kurganlarından çıkmıştır. Genelde Ukok bölgesindeki kurganlarda da kauri kabukları görülmüştür. Bu taşlar süs veya prestij olarak kullanılmıştır. Kurganlarda kemikten yapılmış nesnelere arasında bazı ok uçlarına rastlanmıştır. Bunun dışında bazı hayvan kemikleri kullanılarak yapılmış testi şeklinde bir kap da mevcuttur.

3.3.8. Gelenek, Görenek, Mitoloji ve Sembolizm

Baraba bölgesi çalışmalarında N. V. Polosmak Preobrajenka-3 anıtında ilginç bir defin özelliğinden bahsetmiştir. Burada cesedin ağzına küpeler koyulmuştu. Bu

⁴⁵⁷N. V. Polosmak süslemesiz bütün keramik kapların bu şekilde deri aplikelerle süslü olabileceğini belirtmiştir. N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.197; <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1953-t022.jpg> 01/01/2018; S.İ.Rudenko, **a.g.e.**, 1948, s.22, Çiz.6,7, 29

⁴⁵⁸N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2015, s.72

durum Orta Asya ve Kazakistan'da yaygın bir uygulama olan defin sırasında ölünün ağzına para koyma âdetiyle ilişkilendirilmiştir.⁴⁵⁹

Ukok ve yakın bölgedeki çalışmalarda dikkati çeken hususlar oldukça fazladır. Bunlardan ölen kişilerin tahnit edilmesi oldukça önemlidir. Türk dünyasında ölülerin tahnit edilmesi eski bir gelenektir. Orta ve İç Asya'da proto-Türk veya Türk olarak kabul edilebilecek pek çok kurgandaki definlerin mumyalanmış olduğu görülmektedir. Buna göre; Tagar ve Taştık dönemlerinde mumyalama yapıldığı bilinmektedir. Tuva'nın güneybatı bölgelerinde yer alan Urbyun-III Mezarlığı 3 no.lu kurganı, Dagan-Teli-I Mezarlığı 1 no.lu kurganı, Dogee-Barı-II Mezarlığı 6 no.lu kurganda defnedilen kişilerin mumyalanmış oldukları tespit edilmiştir. Bunun dışında Pazırık, Başadar, Tuekta, Şibe ve Oglaktı kurganlarındaki cesetlere tahnit işlemi uygulandığı araştırmacılar tarafından ifade edilmiştir. Son dönemlerde Ak-Alaha-3 Mezarlığı 1 no.lu kurganda tespit edilen kadın cesedinin ve Yukarı-Kalcın-2 Mezarlığı 1 ve 3 no.lu kurgandaki cesetlerin mumyalandığı belirlenmiştir. Ölen kişilerin bedenlerini korumaya çalışma isteği Türklerin İslamiyetten sonraki yaşamlarında da devam etmiştir. Anadolu'da Erken Türk Beylikleri, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlılar devrinde yönetici sınıftan insanların mumyalanarak cesetlerinin korunmaya çalışıldığı bilinmektedir.⁴⁶⁰

N. V. Polosmak'ın çalıştığı bölgelerdeki kurganlara bakıldığında gerek kurgan yapımında, gerek kapkacak yapımında, ağırlıklı olarak çam (özellikle melez-kızılçam-) ve kayın (Akağaç, huş) ağaçlarının kullanıldığı görülmektedir. Bilindiği gibi kayın ve çam ağaçları Türk toplulukları için son derece önemlidir. Tanrı kutunun, iyiliğin, temizliğin sembolü olan kayının olduğu yerde kötülüğün barınamayacağına inanılır. Özellikle tabut yapımında kullanıldığını gördüğümüz çamın (Melez ağacı dayanıklılığı ile de bilinmektedir.) yeniden dirilişi, esenliği simgeler.⁴⁶¹

Eski Türklerde gömülmeler geçiş dönemi olan bahar ve güz aylarında yapıyordu.⁴⁶² Bilindiği gibi bu durum Göktürklerde de böyleydi: “...İlkbahar ve yazın ölenler

⁴⁵⁹ V. İ. Molodin vd., **a.g.e.**, 1988, s.85

⁴⁶⁰ N. V. Polosmak, “Pazırıkskaya Kültürü: Zamerzşiye Mogılı İ Mumii”, **Fenomen Altayskih Mumiy**, Novosibirsk 2000, s.29-34.; N. V. Polosmak, **a.g.e.**2001, s.212; Anadolu'daki Mumyalar İçin Bkz. Muzaffer Doğanbaş, **Mumyalama Sanatı ve Anadoldu Mumyaları**, Doğu Matbaacılık, Ankara 2001.

⁴⁶¹ Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2017, s.251, 265.

⁴⁶² N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.260.

çayırların, ağaçların sararıp düşmesine kadar; sonbahar ve kışın ölenlerin külleri ise çayırların, yaprakların ortaya çıkışına kadar bekletilir".⁴⁶³ Yakma geleneğinin dışında ölü bedeninin toprağa defnedilmesi durumunda, defin yapısının uzun süren inşaatı⁴⁶⁴, ölü bedeninin tekrar dirilmesi ve yaşamını sürdürebilmesi için tahnit işlemi uygulanıyordu.⁴⁶⁵ Bu uygulama soylu kişilere yapıldığı gibi aynı karmaşık yöntemlerle uygulanmasa da muhtemelen toplumun sıradan üyelerine yapıldığı da düşünülmektedir.⁴⁶⁶ İçinde yaşanılacak "ev" olarak tasarlanan kurganlar teknik ve görünüş açısından hayattayken yaşanan bugün Altaylarda "ail" denilen evlere benzediği ve bunların kısmen sökülerek kurganın yapımında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu kurganların yapımında genelde melez cinsi çam ağacı kullanılmış olup soylu yetişkin ya da çocukların koyulduğu lahitler de genelde aynı çam ağaçlarından yapılmıştır.⁴⁶⁷ Bilindiği üzere Türklere ağaç kültü ve ağaçtan türeme inanışları yaygındır⁴⁶⁸ ve kurganlardaki cesetlerin yapraklarını dökmeyen ağaçlardan yapılmış oda ve lahitlere, özellikle melez ağacına defnedilmeleri onların yeniden dirilmeleri istendiği için olmalıdır, zira bazı Sibiryalı kavimleri⁴⁶⁹ ve bu arada Şor Türkleri melez ağacından türediğine inanmaktadırlar⁴⁷⁰. Güney Sibiryalı Türk kavimleri ölen bebeklerini onlara hayat veren kaynağa geri vermek için ağaç kovuklarına gömerlerdi.⁴⁷¹ Bazı Türk kavimleri ise omuzlarına kuş tüyleri konan çocuk cesetleri tabutlara koyulup, ağaca asılır; böylece çocuğun ruhu yeniden dünyaya gelmek üzere kaynağına geri döner.⁴⁷² Kurganlarda çocukların ağaçtan

⁴⁶³ Ahmet Taşağıl, **a.g.e.**, 2014, s.136; Abdülkadir İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm**, TTK, Ankara 2015, s.177-178; Yaşar Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul Ekim 2017, s.193.

⁴⁶⁴ Rudenko, mumyalama sürecini sadece defin odasının inşa süreciyle ilgili görmektedir. Tahnit yöntemlerinin çeşitliliğini ise kısmen, gerçekleşen ölümün mevsimine, ölüm anına vs. bağlamaktadır: Bkz. S.İ.Rudenko, **a.g.e.**, 1960, s. 329.

⁴⁶⁵ Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s.389; J.Poul Rou x , **a.g.e.**, 1999, s.126

⁴⁶⁶ Çeşitli Yorumlar ve Tahnit İşleminin Detayları İçin Bkz. N. V. Polosmak, "Mumifikatsiya İ Balzamirovaniye U Pazırıksev"**Fenomen Altayskih Mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, s.120-124

⁴⁶⁷ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.258

⁴⁶⁸ Ağaçtan Türeme, Ağaç ve Orman Kültürleri için bkz. Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ekim 2017, s.172-180; Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi**, C.II, TTK, Ankara 1995, s.465-494; Abdülkadir İnan, **Eski Türk Dini Tarihi**, İstanbul 1976, s.38-40.

⁴⁶⁹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 2001, s.258

⁴⁷⁰ Mehmet Emin Bars "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları", **The Journal Of Academic Social Science Studies**, No:27, 2014, s.398

⁴⁷¹ E.L.Lvova vd., **Güney Sibiryalı Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası**, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, 2013, s.42

⁴⁷² Yaşar Çoruhlu, **a.g.e.**, Ekim 2017, s.193

oyulmuş kütük şeklindeki lahitlere gömülmesi işte bu kovuğa yapılan gömülmelere anlamca yakındır.⁴⁷³

Bazı araştırmacılara göre proto-Türk/Hun veya Hunlarla akraba topluluklara ait bazı kurganlarda rastlanan asıl cesedin yanına eşi ya da cariyesini gömmek âdeti doğudaki Hunlarda bir miktar zayıflamıştır. Buna delil olarak Noin-Ula kurganlarında asıl definle birlikte kadın cesedine rastlanmayışı, bunun yerine kurganlara yas alameti olarak saç örgülerinin konulması gösterilmiştir.⁴⁷⁴ Ancak Noin-Ula Kurganlarında bulunan saç örgü ve tutamlarının kime ait olduğu konusunda yukarıda belirtilenin dışında da görüşler⁴⁷⁵ vardır. Bunlardan; Noin-Ula kurganlarında bulunan çok çeşitli saçların Hunlara tâbi kavimlere ait olduğu, bu saçların kurgana defnedilen Şanyü'nün askerî şanını, yiğitliğini ve statüsünü simgelediğinin belirtildiği görüş ilgi çekicidir. Özellikle 22. Noin-Ula Kurganı'nda bulunan saçlar at koşum takımlarının yanında bulunmuştur. Pek çoğu tek tip bir kılıf içinde yer alan bu saçların at koşumuna asıldığı, yenilen, esir düşmüş, öldürülmüş düşmana ait olduğu sanılmaktadır.⁴⁷⁶ Bu durum Herodot Tarihi'nde bahsedilen düşmanın kafa derisini yüzüp atın dizginlerine asması durumunu hatırlatmaktadır. Herodot'a göre bu bir İskit savaşçısının öldürdüğü düşmanlarının kafa derisini yüzüp atın dizginlerine asması kahramanlık göstergesiydi.⁴⁷⁷

Özellikle Ak-Alaha Kurganlarındaki tekstil malzemede görülen grifonlar üzerindeki üçgen, virgül vb.şekiller daha sonraki Türkmen takılarında sıkça karşılaşılan biçimler olmasının yanında bunların yaşam-ölüm olgusu ve yeniden doğuşu simgelediği düşünülmektedir.⁴⁷⁸

Altay Türkleri en eski tarihten yakın geçmişe kadar keçe, deri, ağaç işlemeciliği vs. gibi pek çok işçiliği muhafaza etmiştir. Kurganlardan çıkarılan kap kacak, tabaklar, kâseler vs. ayırt edilemez bir şekilde Altaylarda yakın zamana kadar kullanılan

⁴⁷³ N. V. Polosmak, **a.g.m.**,2000, 68

⁴⁷⁴ J.Poul Rou x , **a.g.e.**,1999, s.174

⁴⁷⁵ Bu görüşler için bkz. <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-10.htm> 22/12/2017; N. V. Polosmak, **a.g.e.**,2015, s.66

⁴⁷⁶ N. V. Polosmak vd., “Kosı İz Pogrebeniya v 22-M Noin-Ulinskom Kurgane: Rezul'tati Mejdistsiplinarnogo İssledovaniya İ Interpretatsiya”**Problemi Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri İ Sopredel'nyh Territoriy**, C. XXI, Novosibirsk 2015, s.380-383.

⁴⁷⁷ Herodotos, **Herodot Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s.209

⁴⁷⁸ Nalân Türkmen, “Orta Asya Türkmen Kadın Takılarının Altaylara Kadar Uzantısı”, **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri** 4-7 Kasım 1997, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s.269.

materyallere benzemektedir. Ayrıca Altaylarda 20. yüzyıl başlarına kadar ölen kişileri atları ve eşyaları ile gömme geleneği devam etmiştir.⁴⁷⁹

Ukok definlerinde savaşçı olarak nitelenen kişilerin başlıklarının kuş formunda oldukları dikkat çekicidir. Başlıkların kuş biçiminde oluşu ölmenin “uçmak” ile ifade edilmesiyle ilgili olabileceği gibi bunların üzerindeki hayvanların yüksek ruhları temsil eden hayvanlar oluşu ölen kişiye yolculuğunda eşlik etmesiyle ilişkilidir. Ayrıca Göktürlere ait Aşat lahti üzerinde yüksek kabartma olarak yapılmış kişinin başlığı da burada sözü edilen başlıklara benzemekle birlikte aynı kişinin yanında yer alan kuş figürü kişinin ölmesiyle yani “uçma”sıyla ilgilidir. Kurganlarda ortaya çıkarılan başlıkların kuş biçimli oluşunun yanında özellikle kadın definlerinde bulunan uzun başlık tipleri bugün Kazakların gelin başlığı olarak kullandıkları Saukele’yi andırmaktadır. Issık Kurganı’ndaki Altın Adam’ın başlığı da benzer forma sahiptir.

İncelenen proto-Türk veya Hun kurganlarında çok yoğun bir şekilde görülen grifon tasvirleri koruyuculuğu ve kötü ruhları kovuculuğu sembolize etmekle birlikte, uğur getirdiğine, baharı müjdelediğine inanılır; ayrıca şifa verme ve uzun ömürle ilişkilendirilir.⁴⁸⁰ Kurganlarda görülen bir diğer imge olan koyun başı zafer, şan, kahramanlık sembolü olarak görülmektedir.⁴⁸¹ Özellikle koç gök unsuru ile ilişkili olarak ele alınmış; sonraki devirlerde Göktürk sülalesinin hükümdarlık simgesi sayılmıştır. Bunun yanında kurganlarda görülen kurt, at, balık, horoz, gibi hayvanlar gök unsuruyla ilişkilidir. Buldukları duruma göre at ve koç gibi bazı hayvanlar hem gök hem yer unsuru olabilmektedir. Noin-Ula kurganlarında görülen ejderha bolluk, bereket ve yeniden doğuşu simgelerken⁴⁸², nadir de olsa hem Pazırık hem de Noin-Ula kurganlarında görülen feniks kuşu da mutluluk habercisi sayılabilir.⁴⁸³

Pazırık, Ak-Alaha vb. kurganlarda görülen keçeden yapılmış çizme-çorapların büyük değişimlere uğramadan Altaylılar tarafından 19. yüzyıla kadar kullanıldığı

⁴⁷⁹ Y.A. Pustogaçev, “Altay ve Sibirya Türk Halklarının Etnik Kökeni”, **Sibirya Araştırmaları**, Simurg Yayınları, 1997, s. 304

⁴⁸⁰ J.Özlem Oktay, “Erken Devir Türk Sanatı’nda Grifon Figürünün Sembolizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, s.183, Aralık 2009, s.541-561; Grifonun Türk Sanatındaki Yeri Hakkında Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. J.Özlem Oktay, **Türk Sanatında Grifon Tasvirleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

⁴⁸¹ N. V. Polosmak, **a.g.e.**, 1994, s.72.

⁴⁸² Yaşar Çoruhlu, “Türk Sanatında Görülen “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C.I, 25-29 Eylül, 1993, s.243-257

⁴⁸³ N. V. Polosmak.- L.L.Barkova, **a.g.e.**, 2005, s.136.

bilinmektedir.⁴⁸⁴ N. V. Polosmak definlerde yer alan yünlü pantolonların bir çeşit defin ve merasim kıyafeti olduklarını ve bunların yakın zamanlara kadar Altay veya Kırgızlarda gündelik kıyafet olarak deriden yapılanlarının giyildiğini belirtmiştir.⁴⁸⁵ Ancak yapılan incelemelerde yün pantolonlarda ve başka kıyafetlerde yama ve onarım izlerine rastlanmıştır. Dolayısıyla ölü için özel bir defin kıyafeti üretilmediği, ölünün hayattayken giydiği (Keçeden yapılmış çizme-çorapların tabanlarının dahi süslendiği örneklerin varlığı bunların merasimlerde kullanılmış eşyalar olduğuna işaret edebilir.) kıyafetlerinin tamir edilip daha özenli bir hale getirilerek defin merasiminde de kullanıldığı söylenebilir.⁴⁸⁶

Definlerde rastlanılan çeşitli materyallerden yapılmış kap ve tabaklar çeşitli görüşler olsa da ölen kişinin yeni yaşamındaki yiyecek ve içeceğini muhafaza için mezarlara koyulmuştur.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴N. V. Polosmak, **a.g.e.**,1994, s.40.

⁴⁸⁵N. V. Polosmak, **a.g.e.**,1994, s.39.

⁴⁸⁶ Polosmak ve Barkova Rudenko'ya atıfla defin merasiminde gündelik kıyafetlerin değil, "bayramlık" kıyafetlerin kullanılmış olabileceğini belirtmişlerdir. Bkz. N. V. Polosmak-L.L.Barkova,**a.g.e.**, 2005, s. 16, 17.

⁴⁸⁷ Yaşa Çoruhlu, **a.g.e.**, 2016, s.396.

4. SONUÇ

Rusya Bilimler Akademisi'nin Sibirya Bölümü'nde 1985 yılında göreve başlamış olan N.V. Polosmak'ın çalışma alanları coğrafi olarak üç bölge üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bölgelerden ikisi (Ukok ve Baraba) Rusya'da, Güney Sibirya'da yer alırken diğeri (Noin-Ula) Moğolistan toprakları içerisinde bulunmaktadır. Baraba'da Erken Demir Çağı ve Göktürk Devri'ne ait mezarlık ve yerleşim yerlerini ele alan araştırmacı, Ukok Platosu'nda yine Erken Demir Çağı'na tarihlenen ve Pazırık Kültürü'ne atfettiği Ak-Alaha ve Kuturguntas Kurganlarının kazılarını yürütmüştür. N. V. Polosmak'ın Moğolistan Bilimler Akademisi ile kazılarını müşterek yürüttüğü mezarlık ise Hunlara aittir.

N. V. Polosmak, Erken Demir Çağı ve öncesinde Orta ve İç Asya'da İrani kavimler olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple önemli buluntuların tespit edildiği Ak-Alaha ve Kuturguntas Kurganlarını, Pazırık Kurganlarında olduğu gibi aynı İrani topluluğun meydana getirdiğini savunmaktadır. Ona göre bu İrani topluluk İskitlerdir. Araştırmacı, yapmış olduğu kazılarda tespit ettiği buluntuları İrani ve Ön Asya menşeli kavimlere ait nesnelere izah etmeye, Avesta'dan örnekler vermeye çalışmaktadır. (Bazı zamanlarda buluntuların Türklerle olan benzerlik ve ilgisine değinse bile köken olarak İrani kavim vurgusunu sürdürmektedir.) Bunun ana sebebi Hint-Avrupa tarih teorisidir. N.V. Polosmak'a göre Orta ve İç Asya erken dönemlerden beri İrani kavimlerin yaşadığı bölgelerdi; Hunlar ve Göktürkler gelerek onları bu bölgelerden sürdü veya yok etti. Ancak bu, ispattan uzak ve önyargılı bir tarih anlayışıdır. Bu tezin amacı, Orta ve İç Asya'nın bugün olduğu gibi tarihin en erken devirlerinde de Türklerin yurdu olduğundan yola çıkarak N. V. Polosmak'ın çalışmalarını Türk Sanatı açısından değerlendirmek ve önemini ortaya koymaktır.

Baraba bölgesinde, N. V. Polosmak'ın Erken Demir Çağı ve Göktürk Devri araştırmalarının neticesinde Türklere ait veya onlarla ilgili yerleşim yerleri ve meskenlerin bulunuşu Türklerin gerekli gördüklerinde sadece çadırda değil kalıcı

meskenlerde de yaşadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Bu meskenlerin çadır formunda olanları çadır anlayışının kalıcı bir form olarak da inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Bu durum çadır formunun sonradan kalıcı bir şekle dönüşerek Türk-İslam Devri'nde mezar mimarisine kaynaklık edip etmediği problemini hatırlatmaktadır. Özellikle Erken Demir Çağı'na ait olan N. V. Polosmak'ın farklı isim ve kültürlerle andığı kurganlarda sonraki devirlerde Türkler tarafından devam ettirilen uygulamalar görülmesi (Kurganlarda koyun ve at kemiklerinin bulunması, cesetlerin yakıldığına işaret eden uygulamalar, meskenlerdeki ocakların konumu ve formu) bu kurganların Türkler açısından ilişkilerini gündeme getirmektedir.

N. V. Polosmak'ı dünyada tanınır hale getiren Ukok Platosu Kurganları, kurganların içerdiği organik ve inorganik malzemeler açısından burada yaşayan proto-Türk veya Türk topluluklarının kültür ve sanat anlayışlarını ortaya koymaktadır. Bu kurganlardaki materyaller sayesinde özellikle ağaç işçiliğinin gelişmişliğini, kumaş ve tekstil ürünlerinin nasıl olduğunu görmek bir kez daha mümkün olmaktadır. Ak-Alaha ve Kuturguntas Kurganlarının ve bunlardan çıkan malzemelerin bölgedeki bazı kurganlarla olan benzerlikleri, bunların aynı toplum tarafından yapıldığı göstermektedir. Büyük çaplı ve defin envanteri zengin kurganların soylu veya önemli kimselere ait olduğu açıktır. Bu kurganların Pazırık Kurganlarından daha gösterişli ve daha önemli kişilere ait olmadığı anlaşılrsa da daha önce tespit edilmemiş materyallerin Ukok Kurganlarında bulunması son derece önemlidir.

Kurganlarda bulunan bazı defin envanterlerinin formlarının ve yapım tekniklerinin (ağaç işçilikte eğri kesim, tekstilde applike gibi) sonraki devirlerde Türkler arasında görülmesi bir devamlılık göstergesi sayılmalıdır.

N. V. Polosmak'ın Ukok Platosu'ndan sonraki en önemli çalışma alanı olan Noin-Ula Kurganları bu kurganlara defnedilen Hun soylularına ait materyallerin sağlam kalması bakımından benzersiz yapılardır. Araştırmacıya göre kurganların yapımından içindeki pek çok materyal Çinli ustalar tarafından yapılmıştır. Örneğin; kurganların kuruluşları bakımından benzerinin, at koşum süsü olan kilin figürlü ve geyik figürlü levhaların benzerlerinin Çin'in bazı bölgelerinde bulunmasından dolayı bunların Çin yapımı olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu materyal ve kurgan

kuruluşlarının kökenine dair yazılı bir belge yoktur. Bunun dışında bazı materyallerin Batı'dan geldiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen ipek yolu ile gelen bu eşyalar Hunların uluslararası münasebetler kurmuş olduklarını da göstermektedir.

N. V. Polosmak'ın, Hun definlerindeki buluntularla ilgili genel olarak "göçebelerin bunları yapmasının olanaksız olduğu" anlayışından yola çıktığı ve materyallerin menşeyini dışarıda aradığı görülmektedir. Bu anlayışı, önemli bir buluntu olan üzerinde insan figürlerinin yer aldığı kumaşta da görüyoruz. Ona göre bu tekstil buluntu güneyden gelmiş olmalıdır.

Üzerindeki Çince yazıt bulunan ve Çin imparatorluk sarayında yapılan tabakların ve yine Çin'den gelmiş olduğu ifade edilen nefrit taşların bazılarında Hun damgaları bulunması ilginçtir. Bu eşyaların Çin yapımı olduğunu kabul etsek bile Hunlar tarafından benimsenmiş olduğu açıktır. Hun kurganlarındaki pek çok materyal Hun ve Çinlilerin ortaklıklara sahip olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

N. V. Polosmak pek çok materyali Çinlilere ait saydıktan sonra bu eşyaların prestij amaçlı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bunlar Hunların yaşamlarını idamede olmazsa olmaz nesnelere değildir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, ithal yollarla geldiği iddia edilen nesnelere Hunlara hangi yollarla (savaş ganimeti mi, ticaret yoluyla mı, yoksa hediye olarak mı?) geldiği bilinmemektedir.

Sonuç olarak, materyallerin zenginliği açısından gerek Ukok Platosu'nda, gerekse de Noin-Ula Kurganlarında bulunan malzemeler, bu bölgelerde yaşayan soylu/yönetici Türklerin sanat anlayışını, zevklerini, dini, mitolojik ve dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Bu anlayış Türklerin bulunduğu bölgelere göre çeşitlenmiştir ve buna bağlı olarak farklı etkileri de içinde barındırmaktadır.

KAYNAKLAR

- ALEKSEYEV, A.Y.; **Zoloto Skifskih Tsarey v Sobranii Ermitaja**, İzd-vo Gosudarstvennogo Ermitaja, Sankt-Peterburg 2002, s. 9-26.
- Anonim; "Moğolistan", **AnaBritannica**, C.16, İstanbul 1989.
- ASLANAPA, Oktay; **Türk Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.
- AYTBAYEV, Abdülhalık; "İlk Orta Asya Sakinlerinin Göç Süreçleri", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Yeni Türkiye Yayınlar, Ankara 2002, s. 664-671.
- BARS, Mehmet Emin; "Türk Kültüründe Ağaç Kültü ve Şor Kahramanlık Destanlarına Yansımaları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, No:27, 2014, s. 379-398.
- BAŞKAN, Seyfi; "Eski Türklerde Sanat", **Türkler Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 110-124.
- BAYAR, Dovdoy; "Kamennaya monumentı kok turkov na territorii Mongolii", **Tyurksoye Naslediye Yevrazii VI-VIII vv.**, Servis Press, Astana 2002, s. 83-99.
- BOKOVENKO, Nikolai; "Tagar Kültürü", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 518-525.
- ÇANDARLIOĞLU, Gülçin; "Türk Tarihinde Andronovo Kültürü", **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 216, Haziran 2015, s. 9-18.
- ÇAY, Abdulhalûk, DURMUŞ, İlhami; "İskitler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 575-596.
- ÇEŞMELİ, İbrahim; İskitler, **Hunlar ve Göktürkler'de Din ve Sanat**, Cinius Yayınları, İstanbul 2016.
- ÇOROTEKİN, Tınçtıkbek; "Kırgızistan Cumhuriyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, C.19, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 454-484.

- ÇORUHLU, Yaşar ; “Göktürk Döneminde Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Ankara 2000, s. 95-104.
- ÇORUHLU, Yaşar ; “Göktürk Sanatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 91-99.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Arkeolojik Kazı Sonuçlarına Göre Türklerde At Gömme Geleneği”, **38. ICANAS, 10-15.09.2007** Ankara/Türkiye **Bildiriler/Papers-Tarih ve Medeniyetler Tarihi-History And History of Civilizations, C.III**, Atatürk, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara 2012, s. 1051-1069.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Göktürk Heykellerinin Özellikleri”, **Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı**, Bişkek 2003, s. 153-166.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Hun Sanatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54-81.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatında Etkileri Sempozyumu 18-20 Aralık 1998**, İstanbul 1999, s. 47-56.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Orta ve İç Asya’da Kazı ve Araştırmalarda Elde Edilen Materyale Göre Erken Devir Türklerinde Çizme”, **Ortaçağ’da Anadolu-Prof.Dr.Aynur DURUKAN’a Armağan**, Ankara 2002, s. 185-200.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Selçuklu Sanatı’nda Görülen Kuyruğu Düğümlü At Tasvirlerinin İkonografik ve İkonolojik Mahiyeti”, **S.Ü., VI.Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri**, 16-17 Mayıs 1996, Konya, s. 227-267.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Türk Sanatında Görülen “Gök ve Yer” Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, **Uluslararası III. Türk Kültürü Kongresi Bildirileri**, C.I, 25-29 Eylül, 1993, s. 243-257.
- ÇORUHLU, Yaşar; “Türk Sanatında Görülen Horoz ve Tavuk Figürlerinin Sembolizmi” **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, Temmuz 1994, Sayı 91, s. 26-29.

- ÇORUHLU, Yaşar; **Erken Devir Türk Sanatı İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi**, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Eski Türklerin Kutsal Mezarları: Kurganlar**, Ötüken, İstanbul 2016.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2015.
- ÇORUHLU, Yaşar; **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul Ekim 2017.
- DIYARBEKİRLİ, Nejat; **Hun Sanatı**, MEB Kültür Yayınları, İstanbul 1972.
- DOĞANBAŞ, Muzaffer; **Mumyalama Sanatı ve Anadoldu Mumyaları**, Doğu Matbaacılık, Ankara 2001.
- DURMUŞ, İlhami; "İskit Kültürü, **Türkler Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15-25.
- EBERHARD, Wolfram; **Çin Simgeleri Sözlüğü**, çev.Aykut Kazancıgil-A.Bereket Önsöz, Ek:Yaşar Çoruhlu, "Türk-Çin Sanat İlişkileri", Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2000, s. 355-388.
- EBERHARD, Wolfram; **Çin Tarihi**, TTK, Ankara 1947.
- ERGUN, Pervin; **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul 2017.
- ERİŞ, Metin-vd. **Türk Dünyası Kültür Atlası (İslam Öncesi Dönem)** C.I, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı, İstanbul 2013.
- ERTEK, T. Ahmet; "Asya", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C.3, İstanbul 1991, s. 506-511.
- ESİN, Emel; **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâma Giriş**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1968.
- ESİN, Emel; "İç Asya'da Milattan Önceki Binyılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler" **Türkler Ansiklopedisi**, C.1 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 494-517.
- ESİN, Emel; **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.
- GLUŞKOVA, T.N., POLOSMAK, N. V., "Tehnologičeskaya karakteristika kovrov iz Noin-Ulı", **Drevniye Kul'turı Mongolii i Baykal'skoy Sibiri: Materialy III Mejdunarodnoy naučnoy konferentsii**

- (Ulan-Bator, 05-09 sentyabrya 2012 g.),
Ulan Batur 2012, s. 153-156.
- GÖMEÇ, Saadettin ;
“Türk Tarihinde Avarlar ve Avar Meselesi”,
Uluslararası IV. Türkoloji Kongresi,
Türkistan 2011, s. 480.
- GÖMEÇ, Saadettin;
Kök Türk Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara
2011.
- GROUSSET, René;
Stepler İmparatorluğu Attilâ, Cengiz Han,
Timur, çev. Halil İnalçık, TTK, Ankara 2015.
- GROUSSET, Rene;
Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han,
Timur, çev. M. Reşat Uzmen, Ötüken
Neşriyat, İstanbul 1993.
- GRYAZNOV, M.P.;
The Ancient Civilization of Southern
Siberia, Rusça’dan İngilizce’ye çev. James
Hogarth, Cowles Book Company, New York,
1969.
- GUMİLEV, L.N.;
Avrasyadan Makaleler-1, çev.D. Ahsen
Batur, Selenge Yayıncılık, İstanbul 2006.
- GUMİLEV , L.N. ;
Hunlar, çev. D. Ahsen Batur, Selenge
Yayınları, İstanbul 2013.
- HANCAR, Franz;
”The Eurasian Animal Style and the Altai
Complex”, **Artibus Asiae**, cilt 15, No:1/2,
1952, s. 171-194.
- HERODOTOS;
Herodot Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul
1991.
- İNAN, Abdülkadir;
Eski Türk Dini Tarihi, MEB Basım Evi,
İstanbul 1976.
- İNAN, Abdülkadir;
Tarihte ve Bugün Şamanizm, TTK, Ankara
2015.
- İSAKOV, Abdrasul;
Kırgız-Moğol İlişkileri (IX-XV.Yüzyıl),
Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.
- KAFESOĞLU, İbrahim ;
“Göktürk Hakanlıkları”, **TDEK**, C.1,
Coğrafya-Tarih, Türk Kültürünü Araştırma
Enstitüsü, Ankara 1992, s. 129-136.
- KAFESOĞLU, İbrahim;
Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat,
İstanbul 1997.
- KAFESOĞLU, İbrahim;
“Uygurlar” **TDEK**, C.1, Coğrafya-Tarih, Türk
Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1992,
s. 146-148.
- KİSELEV, S.V. ;
Drevnyaya İstoriya Yujnoy Sibiri, Moskova,
1951.

- KOCA, Salim; "Türklerin Göçleri ve Yayılmaları", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Yeni Türkiye Yayınlar, Ankara 2002, s. 651-663.
- KOÇSOY, Şevket; "Türk Tarihi Kronolojisi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.73-188.
- KORENYAKO, V.A.; **İскусство Народов Тсentral'ной Азии и Zвериний Stil'**, "Vostochnaya Literatura" RAN, Moskova, 2002,
- KOROBKOVA, G.F.; "Srednyaya Aziya i Kazahıstan" **Neolit Severnoy Yevrazii**, İz-vo "Nauk", Moskova, 1996, s. 98-110.
- KUBAN, Doğan; **Batiya Göçün Sanatsal Evreleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014.
- KUBAN, Doğan; **Doğan Kuban Yazıları Antolojisi 1.cilt: Sanat, Mimarlık, Toplum Kültürü Üzerine Makaleler**, Boyut Yayıncılık, İstanbul 2016.
- KUBAREV, V.D.; **Kurganı Yustıda**, Novosibirsk 1991.
- KUBAREV, V.D.; "Drenetyurkskiy Pominal'nıy Kompleks na D'yer Tebe", **Drevniye Kulturu Altaya i Zapadnoy Sibiri**, Red. V. İ. Molodin, İzdatel'stvo "Nauk" Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk 1978, s. 86-98.
- KUBAREV, V.D.; **Kurganı Ulandırıkı**, Novosibirsk, 1987.
- KUNDO L.P., POLOSMAK N. V.: "Noviye Dannıye o Lakovıh İzdeliyah iz Noin-Ulinskih Kurganov (Rezul'tatı Mejdistsiplinarnıh İssledovaniy)" **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nıh Territoriy: Materialı İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C. XVII, Novosibirsk 2011, s. 171-175.
- KUPER K.E., POLOSMAK N. V., KUNDO L.P.; "İssledovaniye Metallıçeskih Arheologıçeskih Artefaktov iz Pogrebeniy Hunnu s Pomoş'yu Rentgenostrukturnogo Analiza i Elektronnoy Skaniruyuşey Mikroskopii", **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nıh Territoriy: Materialı İtogovoy Sessii Instituta Arkheologii i Etnografii SO RAN**, C.XX, Novosibirsk 2014, s. 205-208.
- LVOVA, E.L., OKTYABRSKAYA, İ.V., SAGALAYEV, A.M., USMANOVA, M.S.; **Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri. Kâinat ve Zaman.**

- Nesneler Dünyası, çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, 2013.
- MA YONG, SUN-YU TONG; “The Western Regions Under The Hsiung-Nu and The Han” **History of Civilizations of Central Asia**, Ed. Janos Harmatta, Volume II, s. 227
- MASSON, V.M.; **Kul’turogenез Drevney Tsentral’noy Azii**, Sankt-Peterburg 2006.
- MELYUKOVA, A.İ.; “Skifkoye İskusstvo Zverinovo Stilya”, **Stepi Yevropeyskoy Çasti SSSR v Skifo-Sarmatskoye Vremya**, Seriya Arheologiya SSSR.M.:Nauka, Moskova, 1989, s. 100-104.
- MİHAYLOV, N.N. - RED’KİN, A.G.; “ Limno-Glyatsial’niye Kompleksi Plato Ukok”, **Geografiya i Prirodopol’zovaniye Sibiri**, İkinci Sayı, İzdatel’stvo “Akkem”, Barnaul, 1997.
- MOLODİN, V. İ., SAVİN OV, D. G., YELAGİN, V. S., SOBOLEV, V. İ., POLOSM AK, N. V., SİDOROV, Y. A., SOLOV’YEV, A. İ., BORODOVSKİY, A.P., NOVİKOV, A.V., KİM, A. R., ÇİKİŞEVA, T. A. BELANOV P. İ.; **Baraba v Tyurkskoye Vremya**, İzdatel’stvo Novosibirsk, 1988.
- MOLODİN, V. İ. ; “Kul’tura İstoriçeskaya karakteristika pogrebal’nogo kompleksa kurgana No:3 pamyatnika Verh-Kalcın II”, **Fenomen Altayskih Mumiy**, İzd-vo İns-ta arheologii i etnografii SO RAN, Novosibirsk, 2000.
- MOLODİN, V. İ.- ÇEREMİSİN, D.V.; **Drevneyşiye Naskal’niye İzobrajeniya Ploskogor’ya Ukok**, ed.A. P.Derevyanko, “Nauka”SP RAN, Novosibirsk, 1999.
- MOLODİN, V. İ., NEÇEPURENKO, N.Y, POLOS’MAK, N.V; “Raskopki v Barabe”, **Arheologičeskiye Otkritiya 1975 goda**, İzdatel’stvo “Nauka”, Moskva, 1976, s. 264.
- NEMLİOĞLU, Candan; “8. ve 9.Yüzyıl Uygur Resim Sanatının Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Sanatındaki Yansımaları”, **1.Uluslararası Avraasya Türk Sanatları Kongresi**”,İstanbul 2014, s. 103-114.
- OKLADNİKOV, A.P.; **Ancient Population Of Siberia And Its Cultures**, Published By The Peabody Museum Cambridge, Massachusetts, A.B.D., 1959.
- OKLADNİKOVA, A.P.; “Tarihin Şafağında İç Asya”, **Erken İç Asya Tarihi**, çev. Alaaddin Şenel, ed. Denis Sinor, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

- OKTAY, J.Özlem Oktay; **Türk Sanatında Grifon Tasvirleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- OKTAY, J.Özlem; “Asya Hunları Dönemi’nde Dövmeli Mumyaların Yer Aldığı Kurganlar”, **Türk Dünyasından Halil Açıköz’e Armağan**, Haz. Hayri Ataş, İstanbul Doğu Kitabevi, 2013. s. 363-388.
- OKTAY, J.Özlem; ”Erken Devir Türk Sanatı’nda Grifon Figürünün Sembolizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, s. 183, Aralık 2009, s. 541-561.
- ÖGEL, Bahaeddin; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre**, TTK Basımevi, Ankara 1984.
- ÖGEL, Bahaeddin; **Türk Mitolojisi**, C.II, TTK, Ankara 1995, s. 465-494
- ÖZEY, Ramazan; **Asya Coğrafyası**, Aktif Yayınları, İstanbul 2008.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi; “Moğollar”, **TDVİA**, C.30, 1991, s. 225-229.
- POLOSMAN N. V.; **Tekstil’ iz “zamerzshih” mogil Gornogo Altaya IV-III vv. Do n.e. (opit mejdunarodnogo issledovaniya)**, İzdatel’stvo SO RAN, Novosibirsk, 2006.
- POLOSMAN, N. V. - BOGDANOV, Y. S., V.D. KUBAREV ; "Drevnetyurkskiye izvayaniya Çaganburgazı", **Problemi arheologii, etnografii, antropologii Sibiri i sopredel’nih territoriy. Materialı Godovoy sessii In-ta arheologii i etnografii SO RAN**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2010, C. XVI., S. 289-293.
- POLOSMAN, N. V., BOGDANOV, Y. S., “Po stopam P.K. Kozlova, issledovaniye 20-ogo Noin-Ulinskogo kurgana, Mongoliya”, **Vestnik RGNF 3(48)**, Nauka, Moskova, 2007, s. 213-221.
- POLOSMAN, N. V.; "Pazırıkskogo kurgana Kuturguntas", **VDİ**. 1992. №4. S. 50
- POLOSMAN, N. V. ; “A mummy unearthed from the Pastures of Heaven”, **National Geographic**, Vol.186, No: 4, Ekim 1994 s. 80-103.
- POLOSMAN, N. V.; “İstoriya Vıshitaya Şerst’yu”, **Nauka İz Pervih Ruk**, Haziran 2011, cilt 38, No:2, s. 112-133.
- POLOSMAN, N. V. ; “Mumifikatsiya i balzamirovaniye u pazırıktsev” **Fenomen Altayskih Mumiy**, İzd-

- vo Īn-ta arheologii i etnografii SO RAN, Novosibirsk, 2000, s. 120-124.
- POLOSMAK, N. V. ; “Pazırıkskaya kultura:zamerzşıye mogılı i mumii”, **Fenomen Altayskih Mumiy**, Īzd-vo Īn-ta arheologii i etnografii SO RAN, Novosibirsk, 2000, s. 29-34.
- POLOSMAK, N. V. ; “Pograbel’nyı kompleks kurgana Ak-Alaha-3”, **Fenomen Altayskih Mumiy**, Īzd-vo Īn-ts arheologii i etnografii SO RAN, 2000, s. 57
- POLOSMAK, N. V. ; “Pogrebeniye Znatnoy Pazırıkskoy Jenşini”, **Vestnik Drevney Īstorii**, No:4, 1996, s. 142-168.
- POLOSMAK, N. V.; **Baraba v epohi rannego jeleza**, Novosibirsk, Nauka, 1987.
- POLOSMAK, N. V.; **Baraba v epohu rannego jeleza**, Īzdatel’stvo “Nauka” Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk, 1987.
- POLOSMAK, N. V.; **Kostyum i tekstil’ pazırıktsev Altaya**, Novosibirsk, Īnfolio-press, 2005.
- POLOSMAK, N. V.; **Kurganı Sutszuke**, Īnfolio-Press, Novosibirsk, 2015.
- POLOSMAK, N. V.; **Stereğuşıye zoloto grifi**, Novosibirsk, Nauka, 1994.
- POLOSMAK, N. V.; **Vsadniki Ukoka**, Īnfolio-press, Novosibirsk, 2001.
- POLOSMAK, N. V. DEREVYANKO A.P., MOLODĪN V. Ī., SAVĪNOV D. G.; **Drevniye Kul’turı Bertekskoy Dolini**, Novosibirsk, Nauka, 1994.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S., TSEVEENDORJ, D.; **Dvadtsatıy Noin-Ulinskiy Kurgan**, Īnfolio, Novosibirsk, 2011.
- POLOSMAK, N. V., BARKOVA, L.L.; **Kostyum i tekstil’ pazırıktsev Altaya**, Īnfolio-press, Novosibirsk, 2005.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV Y. S., TSEVEENDORJ D., ERDENE-OÇİR N.; Īzuçeniye Pogrebal’nogo Soorujeniya Kurgana 20 v Noin-Ule (Mongoliya)”, **AEAE 2(34)**, 2008, s. 77-87.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV Y. S., TSEVEENDORJ D.: “Raskopki Kurgana № 11 v Padi Sutszuke (Noin-Ula, Severnaya Mongoliya)” **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel’nyh Territoriy: Materialı Ītogovoy Sessii Instituta Arkheologii Ī Etnografii SO RAN**, C. XVII, Novosibirsk 2011, s. 226-228.

- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV Y. S., TSEVEENDORJ D.; “Raskopki Kurgana № 11 v Padi Sutszunkte (Noin-Ula, Severnaya Mongoliya)” **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali Itogovoy Sessii Instituta Arkheologii i Etnografii SO RAN**, C. XVII, Novosibirsk 2011, s. 226-228.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV Y. S.; “Kitayskaya Kolesnitsa İz 22-go Noin-Ulinskogo Kurgana”, **Problemi, arkheologii, etnografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territoriy: Materiali itogovoy sessii Instituta arkheologii i etnografii SO RAN**. Tom XVIII- Izd-vo In-ta arkheologii i etnografii SO RAN: Novosibirsk, 2012. S. 267-279.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S., TSEVEENDORJ, D., ERDENE-OÇIR, N.; “İssledovaniye Noin-Ulinskogo Kurgana No:31 (Severnaya Mongoliya)”, **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali Itogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C. XV, Novosibirsk 2009, s. 372-376.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S., TSEVEENDORJ, D., ERDENE-OÇIR, N.; “Hanskaya Kolesnitsa iz Kurgana 20 v Noin-Ule (Mongoliya), **AEAE 3(36), 2008, s. 63-69.**
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S., TSEVEENDORJ, D.; “Raskopki Kurgana Hunnu v Gorah Noin-Ula, Severnaya Mongoliya” **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali Itogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C. XII, 1.Kısım, Novosibirsk 2006, s. 460-462.
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S., TSEVEENDORR, D., ERDENE-OÇIG, N.; "Serebryaniye ukraşeniya konskoy upryaji iz kurgana 20 mogilnika Sutszunkte (Noin-Ula, Mongoliya)", **AEAE. №2 (46)**, 2011a, s. 48
- POLOSMAK, N. V., BOGDANOV, Y. S.: “Kitayskaya Kolesnitsa İz 22-go Noin-Ulinskogo Kurgana”, **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel'nyh Territoriy: Materiali Itogovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**. C. XVIII, Novosibirsk 2012. s. 267-279.

- POLOSMAN, N. V., BOGDANOV, Y. S.; **Kurganı Sutszukte (Noin-Ula, Mongoliya) 1.Kısım**, Novosibirsk, İnfolio-press, 2015.
- POLOSMAN, N. V., MOLODİN, V. İ.; "Arheologıçeskiye Kompleksi Epohi Rannego Jeleza Ploskogor'ya Ukok Kak İstoçnik İntegratsionnih İssledovaniy", **Naseleniye Gornogo Altaya v Epohu Rannego Jelesnogo Veka Kak Etnokul'turnıy Fenomen: Proishojdeniye, Genezis, İstoriçeskiye Sud'bu**, C.1, İzdatel'stvo SO RAN, Novosibirsk, 2003.
- POLOSMAN, N. V., TRUNOVA V.A., ZVEREVA V.V., KONDRATYEV V. İ.: "Kosı İz Pogrebeniya v 22-m Noin-Ulinskom Kurgane: Rezul'tatı Mejdistsiplinarnogo İssledovaniya i İnterpretatsiya" **Problemi Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri İ Sopredel'nih Territoriy**, C. XXI, Novosibirsk 2015, s. 380-383.
- POLOSMAN, N. V., BOGDANOV, Y. S.; **Noin-Ulinskaya Kolleksiya**, "İnfolio", Novosibirsk, 2016.
- POLOSMAN, N. V.; "Pogrebal'nıy kompleks kurgana Ak-Alaha-3", **Fenomen altayskih mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, s. 57-85.
- POLOSMAN, N. V.; Mogil'nik Novoçekino 2 v Severnoy Barabe, **KSİA**, C.184, Moskova 1985, s. 76-82.
- POLOSMAN, N. V.; "İssledovaniye pazırıkskogo kurgana Kuturguntas", **Vestnik Drevney İstorii**, 1992, No:4, s. 50-63.
- POLOSMAN, N. V.; "Mumifikatsiya i bal'zamirovaniye u pazırıktsev", **Fenomen altayskih mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, s. 120-124.
- POLOSMAN, N. V.; "Pazırıkskaya Kul'tura:"Zamerzşıye" mogılı i mumii", **Fenomen altayskih mumiy**, İAET SO RAN, Novosibirsk 2000, s. 29-34.
- PUSTOGAÇEV, Y.A.; "Altay ve Sibirya Türk Halklarının Etnik Kökeni", **Sibirya Araştırmaları**, Simurg Yayınları, 1997.
- RADLOF, W.; **Sibirya'dan(Seçmeler)**, çev. Ahmet Temir Milli Eğitim Baimevi, İstanbul 1976.
- ROUX, J.Poul; **Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e 2000 Yıl**, çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.

- ROUX, Jean-Paul; **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2014.
- RUDENKO, S.İ.; **Gornoaltayskiye nahodki i skifi**, İzd-vo Akademii Nauk SSSR, Moskova, Leningrad, 1952.
- RUDENKO, S.İ.; **Kul'tura Naseleniya Tsentral'naya Altaya v Skifskoye Vremya**, İzd-vo Akademii Nauk SSR, Moskova, Leningrad, 1960.
- RUDENKO, S.İ.; **Vtoroy Pazırıkский Kurgan**, İzd-vo Gos.Ermitaja, Leningrad, 1948.
- RUDENKO, S.İ.; **Kultura Hunnov i Noinulinskiye Kurganı**, İzdatel'stvo AN SSSR Leningradskoye Otdeleniye, Moskva, Leningrad, 1962.
- SAGALAYEV, A.M.; **Uralo-Altayskaya Mifologiya (simvol i arhetip)**, "Nauka" Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk, 1991.
- SAGALEYEV, Andrey Markoviç; **Ural-Altay Mitolojisinde Arketip ve Semboller**, çev.Ali Toraman, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- SAMAŞEV, Zaynolla; "Grafiçeskoye iskusstvo srednevekovih narodov Velikoy Stepi", **Tyurksoye Naslediye Yevrazii VI-VIII vv.**, Servis Press, Astana, 2002, s. 37-82.
- SAMAŞEV, Zaynolla; **Berel**, İzd-vo Dom "Taymas", Almatı, 2011.
- SARITAŞ, Eyüp; **Arkeolojik Araştırma ve Kazılara Göre İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat**, Scala Yayıncılık, İstanbul 2010.
- SARTOJAULI, K. - vd. ; "Drevnetyurksiy Mavzoley Rannego Srednevekov'ya", **Vaprosı Tyurkologii-2**, Moskova, 2012, s. 80-94.
- SÖNMEZER, Şükrü ; "Uygur Türk Mimari Unsurlarının Anadolu Türk Mezar Yapılarına Yansımaları", **1.Uluslararası Avraasya Türk Sanatları Kongresi**, İstanbul 2014, s. 53-68.
- STUDENETSKAYA, E.N.; "Uzornıye Voyloki Kafkaza", **Sovetskaya Etnografiya**, sayı 1, İzd-vo "Nauka" Moskova, Ocak-Şubat 1979, s. 105-115.
- TAAFFE, Robert N.; "Coğrafi Ortam" çev. Mete Tunçay, **Erken İç Asya Tarihi**, Der. Denis Sinor, İletişim, İstanbul 2000.
- TABALDİYEV, Kubatbek; **Kurganı Srednevekovih Koçevih Plemen Tyan'-Şanya**, B.Firma "Aybek", Bişkek 1996.
- TAŞAĞIL, Ahmet; "Karahitaylar", **TDVİA**, C.24, İstanbul 1991.

- TAŞAĞIL, Ahmet; “Türk” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.41, İstanbul 1991, s. 467
- TAŞAĞIL, Ahmet; **Göktürkler I-II-III**, TTK, Ankara 2014.
- TEKÇE, Fuat; **Pazırık Altaylardan Bir Halının Öyküsü**, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.
- OL’HOVSKIY, V. S.,
POLOSMAN, N. V.: “İssledovaniye Volos iz Zahoroneniy Hunnu (Noin-Ula, Mongoliya) Metodom Rentgenofluorestsentnogo Analiza s Ispol’zovaniyem Sinhrotronnoyo Izluçeniya”, **Problemi, Arkheologii, Etnografii, Antropologii Sibiri i Sopredel’nyh Territoriy: Materialı İtoğovoy Sessii Instituta Arkheologii İ Etnografii SO RAN**, C. XVII, Novosibirsk 2011, s. 248-253.
- TEMİR, Ahmet; “Moğol (Veya Türk-Moğol) Hanlığı”, **Türkler Ansiklopedisi**, cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- TOPSAKAL, İlyas; **Sibirya Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2017.
- TRAKANOV, Aleksandır A.; **Sürgünler Diyarı Sibirya**, çev.Sadullah Cenkçi, Kardeşler Basımevi, İstanbul 1950.
- TRUNOVA, V.A., ZVEREVA, V.V.,
TRYARSKI, Edward; **Türkler ve Ölüm**, çev. Hafize Er, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- TÜRKMEN, Nalân; “Orta Asya Türkmen Kadın Takılarına Genel Bir Bakış”, **Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbekirli’ye Armağan**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2006, s. 253-258.
- TÜRKMEN, Nalân; “Orta Asya Türkmen Kadın Takılarının Altaylara Kadar Uzantısı”, **Uluslararası Dördüncü Türk Kültürü Kongresi Bildirileri** 4-7 Kasım 1997, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, s. 263-269.
- TÜRKMEN, Nalân; “The Influence of the Animal Style Brought to Anatolia by the Turks from the Lands Beyond the Great Wall of China”, **The Symposium On Oriental Aesthetics And Arts**, December 2-4, 1998, National Museum of History, s. 137-155.
- VASARY, Istvan; **Eski İç Asya Tarihi**, çev.İsmail Doğan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2007.

- VILLARD, Mariquita ; “Scythian Animal Style” **College Art Association**, Parnassus, Vol.3, No. 5 , May, 1931, s. 31-32.
- VISHNYATSKY, Leonid B.; “Orta Asya'nın Tarih Öncesi: Alt, Orta ve Üst Yontma Taş Çağı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.1, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 486-493.
- YEVDOKİMOV, G.L.; **Skifskiye İzvayaniya**, “MTO METEO”, Moskova, 1994
- YILMAZ, Anıl; “İskit Sanatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 26-32.
- YÜCEL, Muallâ Uydu; “Kalmuklar”, **TDVİA**, C.24, 1991.
- YÜCEL, Talip; **Asya Coğrafyası**, C.I, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1969.
- <http://arheologija.ru/wpcontent/uploads/sibirskoe-zoloto-31.jpg>, 28/12/2017
- <http://bsk.nios.ru/enciklodediya/ak-alaha-3>, 02/11/2017
- <http://kronk.spb.ru/img/artamonov-mi-1973-176.jpg>, 28/07/2017
- <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1953-t022.jpg> 01/01/2018
- <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1962-t35.jpg>, 27/12/2017
- <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1962-t37.jpg>, 27/12/2017
- <http://kronk.spb.ru/img/rudenko-si-1962-t37.jpg>, 27/12/2017
- <http://kronk.spb.ru/library/polosmak-nv-1994-2.htm>, 02/11/2017
- <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-01.htm> 20/11/2017
- <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-10.htm> 22/12/2017
- <http://kronk.spb.ru/library/rudenko-si-1962-14.htm> 13/12/2017
- <http://www.archaeology.nsc.ru/sotrudnikru/75> 02/11/2017
- <http://www.archaeology.nsc.ru/sotrudnikru/75> 02/11/2017
- http://www.ras.ru/win/db/show_per.asp?P=.id-62039.ln-ru 02/11/2017

SÖZLÜKÇE

Anı Kompleksi : İçerisinde defin yer almayan, ölen kişiyi anmak için yapılan anı yapısı. Bu yapıların içlerinde ölenin anısına yenen yemeklerin kalıntıları olarak ateş izlerine ve hayvan kemiklerine rastlanmaktadır. Göktürk Devri'nde önce bölgede dikdörtgen ve küçük ölçülerde görülen anı yapıları Göktürk Devri'nde daha çok kare olarak karşımıza çıkmaktadır. Kare şeklindeki bu çitin akrabaları ölenin ruhundan koruduğu ve ayrıca ölüye yaşam alanı sağladığı düşünülmektedir.⁴⁸⁸

İç Asya : Genel olarak Merkezî Asya'nın doğu kısmı, Moğolistan, Altay, Buryat, Tuva, Doğu Türkistan'ı içine alan coğrafi bölge.

Kantarma : At koşum takımının parçası olan ve atın ağzına takılan uçlarında demir halkalar bulunan demir çubuk.

Kurgan : Mezar çukurunda yer alan defin ya da defin odasının üzeri toprakla kapatılarak meydana getirilen tepe kısmı; ancak kurgan terimi genelde bütün mezar yapısını ifade etmek için kullanılır.

Kenotaf : Ölen kişi anısına yapılan içi boş mezar.

Kolan tokası : At, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden veya gövdesinden aşırılarak sıkılan kemer.

Merkezî Asya : Orta Asya, Moğolistan ve Çin'in batı bölgesini kapsayan coğrafi bölge.

Orta Asya : Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ı içine alan coğrafi bölge.

Yanaklık : At koşumunda atın yanak kısmına gelen kantarma yan çubuğu.

⁴⁸⁸ V.D.Kubarev, "Drenetyurkskiy Pominal'nıy Kompleks na D'yer Tebe", **Drevniye Kulturu Altaya i Zapadnoy Sibiri**, Red. V. İ. Molodin, İzdatel'stvo "Nauk" Sibirskoye Otdeleniye, Novosibirsk 1978, s.96;

ÖZGEÇMİŞ

1989 yılında Trabzon'da doğan Fırat Kara, İstanbul'da Gaziosmanpaşa Plevne Lisesi'ni 2006 yılında bitirdikten sonra aynı Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü'nü kazandı. 2010 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra aynı yıl İstanbul Aydın Üniversitesi Uygulamalı Rusça Çevirmenlik Bölümü'nü tam burslu kazandı. 2012 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk İslam Sanatları programında yüksek lisansa başladı. 2013 yılında Uygulamalı Rusça Çevirmenlik Bölümü'nden mezun olduktan sonra aynı yıl DGS ile İstanbul Üniversitesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü kazandı. 2016 yılında buradan mezun olduktan sonra aynı yıl Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaya başladı.

2008 yılında Manifaturacılar Çarşısı sanat eserleri restorasyonunda çalışan Fırat Kara 2015 yılında 2. Uluslararası Avrasya Türk Sanatları Kongresi'nde görev yaptı. 2017 yılında müze ve kütüphane araştırmaları için St.Petersburg'da bulundu. Araştırmacı Rusça ve İngilizce bilmektedir.